

Д. О. Колодін

**КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ
НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ:
ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ**

Монографія

Одеса
«Юридична література»
2025

У монографії пропонується цілісна, інноваційна законодавча модель кримінально-правової охорони народного волевиявлення, як вирішальної складової безпосередньої демократії в Україні. Доводиться необхідність виокремлення відповідного родового об'єкта у межах Особливої частини чинного КК, а також включення до нього суспільних відносин з реалізації права виборців на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади. Здійснюється класифікація кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення. Розкривається зміст безпосередніх об'єктів цих посягань, характеризуються їх криміноутворюючі та кваліфікуючі ознаки. Аналізуються заходи протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення. Аргументується необхідність впровадження у вітчизняну кримінально-правову площину такого виду покарання, як позбавлення виборчих або референдумного прав. Висловлюються пропозиції щодо вдосконалення вітчизняних кримінально-правових приписів щодо відповідальності за посягання проти народного волевиявлення, на підставі чого пропонується відповідний законопроект.

Книга може бути цікавою як для вчених і для практикуючих юристів, так і для викладачів, аспірантів і здобувачів вищої освіти.

Науковий редактор:

Євген Львович Стрельцов — доктор юридичних наук, доктор теології, професор, завідувач лабораторії «Інновації у сфері кримінальної юстиції» НУ «ОЮА», професор кафедри кримінального права, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, повний кавалер ордена «За заслуги»

Рецензенти:

Дмитро Григорович Михайленко — доктор юридичних наук, доцент, суддя Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду;

Сергій Олександрович Харитонов — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Володимир Вікторович Шаблистий — доктор юридичних наук, професор, директор ННІ права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 1 від 28.08.2025 р.)

Зміст

<i>Перелік умовних позначень</i>	6

<i>Вступ</i>	7

Розділ I

ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ВИБОРІВ ТА РЕФЕРЕНДУМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

1.1. Посягання у сфері виборів та референдуму за КК іноземних держав	13
1.2. Посягання у сфері виборів та референдуму у вітчизняному кримінальному законодавстві та теорії кримінального права	46
1.3. Виборчі права громадян як об'єкт кримінально- правової охорони	72

Розділ II

НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Народне волевиявлення як родовий об'єкт	107
2.2. Видові об'єкти та класифікація кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення	145
2.3. Безпосередні об'єкти кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення	159

Розділ III

КРИМІНОУТВОРЮЮЧІ ТА КВАЛІФІКУЮЧІ (ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ) ОЗНАКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

- 3.1. Криміноутворюючі ознаки правопорушень
проти суспільних відносин з реалізації виборчих
чи референдумного прав громадян, прав
та повноважень інших суб'єктів виборчого
процесу або процесу референдуму 207
- 3.2. Криміноутворюючі ознаки правопорушень
проти суспільних відносин з організації
та проведення виборів або референдуму 237
- 3.3. Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки
кримінальних правопорушень проти народного
волевиявлення 270

Розділ IV

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

- 4.1. Диференціація та індивідуалізація як методи
здійснення кримінально-правової політики
України 312
- 4.2. Диференціація як метод здійснення
кримінально-правової політики щодо протидії
кримінальним правопорушенням проти
народного волевиявлення 341
- 4.3. Індивідуалізація як метод здійснення
кримінально-правової політики щодо протидії
кримінальним правопорушенням проти
народного волевиявлення 376

<i>Висновки</i>	427
<i>Список використаних джерел</i>	447
<i>Додаток А</i>	478
<i>Додаток Б</i>	490

Перелік умовних позначень

АРК	— Автономна Республіка Крим
ВС	— Верховний Суд
ВСУ	— Верховний Суд України
ВК України	— Виборчий кодекс України
ЄДРСР	— Єдиний Державний реєстр судових рішень
ЄСПЛ	— Європейський суд з прав людини
КК	— Кримінальний кодекс
КК України	— Кримінальний кодекс України
КПК України	— Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ	— Конституційний Суд України
КУпАП	— Кодекс України про адміністративні правопорушення
НАЗК	— Національне агентство з питань запобігання корупції
ПК України	— Податковий кодекс України
ППВСУ	— постанови Пленуму Верховного Суду України
Робоча група	— Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019
УРСР	— Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН	— Федеративна Республіка Німеччина
ЦВК	— Центральна виборча комісія
ЦК України	— Цивільний кодекс України

Вступ

Однією із ключових засад конституційного ладу України є принцип народовладдя. Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ці конституційні приписи закріплюють поділ засобів організації та здійснення публічної влади на два види: пряму (безпосередню) та непряму (представницьку) демократії. Вирішальною складовою безпосередньої демократії виступає народне волевиявлення, яке згідно зі ст. 69 Конституції України здійснюється, насамперед, через вибори або референдум.

Згідно з концептом сучасного конституційного права народне волевиявлення не обмежується лише особистими інтересами носіїв виборчих чи референдумного прав, а включає до себе і публічний інтерес, пов'язаний з необхідністю збереження і розвитку демократичних засад відтворення та ротації влади.

Виходячи з цього, у деяких вітчизняних кримінально-правових джерелах (як буде показано нижче) цілком слушно підкреслюється, що внаслідок посягань у сфері виборчого процесу, завдяки яким до представницьких органів та на виборні посади потрапляють особи, які фактично не були до них (на них) обрані, і навпаки, не потрапляють кандидати, які, за умов дотримання норм закону при проведенні виборів, отримали б підтримку більшості виборців, народ перестає бути джерелом влади. Таким джерелом стають порушники виборчого процесу, незаконно привласнюючи повноваження народу щодо формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Аналогічна ситуація виникає й у разі вчинення кримінально-протиправних діянь у сфері референдумного процесу, коли питання всеукраїнського чи

місцевих референдумів фактично вирішуються не народом, а суб'єктами зазначених правопорушень. Тому при визначенні останніх, як посягань проти виборчих чи референдумного прав громадян, дещо вуалюється справжня спрямованість згаданих кримінально-протиправних діянь, що залягає у площині безпосередньої демократії в Україні.

Особливо чітко це простежується тоді, коли суб'єктами посягань у сфері виборів чи референдуму виступають самі виборці (ч. 1 ст. 160 КК України), наприклад, при отриманні ними неправомірної вигоди за відмову брати участь у голосуванні. У таких випадках чужі виборчі чи референдумне права шкоди не зазнають, а посягання на власні не може визнаватися кримінально караним, хоча про демократичне формування виборних органів чи демократичне прийняття загальнообов'язкових рішень з питань референдуму йтися вже не може.

Проблема «безоб'єктності» посягань у сфері виборів та референдуму, яка зумовлена законодавчим визначенням їх спрямованості виключно на виборчі права громадян, постає і в багатьох інших випадках, зокрема при наданні неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або при іншому несанкціонованому втручанні в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158 КК України), незаконному знищенні або пошкодженні виборчої документації чи документації референдуму в архівних установах або в ЦВК (ст. 158²), порушенні порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму (ст. 159¹ КК України), наданні юридичним особам неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією або агітацією з референдуму (ч. 3 ст. 160 КК України), тощо. Не випадково кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн позиціонує об'єкт згаданих правопорушень більш широко (як вибори та референдум, воля народу, виборчі права та порядок виборів чи референдуму тощо), не обмежуючи його лише виборчими чи референдумними правами громадян.

Слід звернути увагу і ще на одну обставину. Відповідно до ст. 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється не тільки через вибори та референдум, а й через інші форми безпосередньої демократії. У конституційно-правовій літературі питання про визначення зазначених форм залишається дискусійним. Але, у будь-якому разі, до них відносять і відкликання представника виборного органу чи посадової особи публічної влади. Звідси постає, що кримінально-правова охорона не може обмежуватися лише виборами та референдумом, а має включати до себе й інші складові народного волевиявлення. У протилежному випадку ефективна охорона останнього фактично унеможливується.

Викладене надає підстави для висновку щодо необхідності певної ревізії усталеного у вітчизняній кримінально-правовій доктрині підходу до визначення об'єкта діянь, передбачених ст. ст. 157–160 чинного КК України.

Проте аналіз сучасних робіт із цієї тематики, у тому числі і праць дисертаційного та монографічного рівнів, свідчить, що концептуальний підхід до визначення видового об'єкта зазначених діянь, залишається незмінним. Як виборчі та референдумне права громадян позиціонують родовий (за чинним КК України виборчі права громадян постають як родовий об'єкт, за проектом нового — як об'єкт родовий) об'єкт згаданих кримінально-протиправних посягань і розробники проекту нового КК України, підготовленого Робочою групою. Ця ситуація актуалізує необхідність комплексного наукового дослідження проблеми кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні, що є особливо значущим та своєчасним у період підготовки та прийняття нового вітчизняного кримінального законодавства, що має характеризуватися як системне і не суперечливе, а також ґрунтуватися на фундаментальній теоретичній основі.

Теоретико-методологічну основу даного монографічного дослідження становлять праці відомих фахівців у галузі загальної теорії права (М. Р. Аракеяна, В. В. Завальнюка,

В. В. Дудченко, Р. А. Майданика, Ю. М. Оборотова, П. М. Рабіновича та ін.), а також теорії адміністративного, конституційного (М. В. Афанасьєвої, Л. Р. Білої-Тіунової, Б. С. Мошончука, С. В. Ківалова, В. Ф. Нестеровича, М. П. Орзіха, В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала та ін.) та кримінального права (Ю. В. Бауліна, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, В. Я. Конопельського, М. Й. Коржанського, Ю. Б. Курилюка, П. С. Матишевського, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Ю. А. Пономаренка, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, Є. В. Фесенка, П. П. Фріса, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова та ін.).

Особливу увагу було приділено роботам, які безпосередньо присвячені питанням кримінально-правової охорони виборчих прав громадян, зокрема дослідженням П. П. Андрушка, В. І. Антипова, Т. С. Батраченко, І. В. Бердник, А. В. Бурбій, І. О. Зінченко, С. В. Красноголовця, В. В. Кострицького, С. Я. Лихової, М. В. Мазура, Л. П. Медіної, М. І. Мельника, С. А. Мозоля, О. В. Мягкова, О. О. Семенюка, А. В. Солдатенка, І. В. Тимошенко, В. П. Тихого, А. О. Яся.

Зусиллями цих та інших вчених була сформована ґрунтовна теоретико-прикладна база, на підставі якої вирішувалися (вирішуються) питання, пов'язані як із розумінням сутності зазначеної групи кримінальних правопорушень, так і з правилами їх кваліфікації. Однак кримінально-правові приписи щодо відповідальності за посягання на виборчі права громадян характеризуються високим рівнем динамізму, внаслідок чого розроблені рекомендації щодо їх оцінки доволі швидко застарівають. До того ж багато питань залишаються спірними, що ніяк не сприяє уніфікації правозастосовної практики і, як наслідок, знижує ефективність кримінально-правової політики у зазначеній сфері.

Аналіз статистичних даних правоохоронних органів (за період 2013–2024 роки) щодо кількості зареєстрованих та кількості спрямованих до суду з обвинувальним актом кри-

мінальних проваджень за ст. ст. 157–160 КК України свідчить, що між цими показниками існує серйозний дисбаланс. Так, наприклад, у 2014 р. за згаданими статтями було зареєстровано 189 проваджень і лише 15 з них були спрямовані до суду з обвинувальним актом (з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності жодного провадження не спрямовувалося). У 2015 р. було зареєстровано 187 проваджень, з них 36 були спрямовані до суду з обвинувальним актом, а у 2019 — 175 проваджень, з яких 73 були спрямовані до суду з обвинувальним актом і 2 з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності (див. Додаток А).

Певне подолання зазначеного дисбалансу у 2015 р. та 2019 р., вірогідно, зумовлене вдосконаленням відповідних кримінально-правових приписів, яке відбулося згідно із Законом від 14 жовтня 2014 р. Проте його наявність лише підтверджує той факт, що ця робота далека від завершення. Окремої уваги заслуговує й питання щодо форм державного реагування на кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення, зокрема і можливість впровадження такого заходу, як позбавлення виборчих чи референдумного прав. Зазначені обставини свідчать, що актуальність та своєчасність дослідження проблем кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні, особливо у площині євроінтеграційних процесів, зберігається і на прикладному рівні.

Внаслідок поведеного монографічного дослідження автором було запропоновано власну концепцію кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні, обґрунтовано необхідність впровадження у вітчизняну кримінально-правову площину такого заходу протидії посяганням на народне волевиявлення, як позбавлення виборчого або референдумного прав, розроблені рекомендації як щодо вдосконалення національних кримінально-правових приписів про відповідальність за вчинення цих правопорушень, так і щодо уніфікації правозастосовної практики. Отримані

результати знайшли відображення у підготовленому проєкті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо підвищення ролі народного волевиявлення та вдосконалення норм про відповідальність за посягання на нього» (див. Додаток Б).

Сподіваюсь, що сформульовані у монографії висновки та пропозиції можуть бути корисними для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні, вдосконалення національного кримінального законодавства в частині протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення, при вирішенні проблем кваліфікації зазначених діянь, в освітньому процесі за спеціальностями «Право» та «Правоохоронна діяльність», а також для формування правових знань усіх категорій населення, які можуть стати суб'єктами (або потерпілими) кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення.

Розділ I

ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ВИБОРІВ ТА РЕФЕРЕНДУМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

1.1. ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ВИБОРІВ ТА РЕФЕРЕНДУМУ ЗА КК ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Серед методів кримінально-правових досліджень особливе місце посідає порівняльно-правовий (компаративістський) метод. Його застосування дає змогу комплексно проаналізувати зміст і структуру норм та інститутів кримінального права, а також підходи, реалізовані у кримінальній політиці різних держав. Застосування вказаного методу дозволяє виявляти спільні закономірності розвитку кримінально-правової доктрини, визначати ефективні моделі правового регулювання та сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України і практики його застосування. Не є виключення у цьому аспекті і норми щодо кримінальної відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму.

Передусім слід зазначити, що КК іноземних держав терміном «кримінальні правопорушення» не оперує, використовуючи або поняття злочину, або злочину та проступку. Неоднозначним є і ставлення зарубіжного законодавця до визначення родового об'єкта відповідних діянь, який розуміється як конституційні, політичні, основні права громадян, порядок здійснення громадянських прав, вибори та референдум тощо.

Тому у межах цього розділу як узагальнююче поняття автор використовує словосполучення «посягання у сфері вибо-

рів та референдуму», яким охоплюються кримінально-протиправні діяння різного ступеня тяжкості, що вчинюються у виборчій та референдумній сферах.

Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн щодо регламентації відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму у порівняльно-правовій площині дозволяє зробити висновок про наявність тут декількох підходів.

Перший полягає у тому, що об'єкт зазначених посягань пов'язується з конституційними правами та свободами людини і громадянина (видовий об'єкт у виді політичних чи виборчих прав на нормативному рівні не виокремлюється), а їх система є доволі вузькою, що є наслідком впровадження так званих «генералізованих» складів¹.

Так, наприклад за КК Республіки Казахстан від 3 липня 2014 р.² кримінально караними є перешкоджання здійсненню виборчих прав або роботі виборчих комісій (ст. 150) та фальсифікація виборчих документів, документів референдуму або неправильний підрахунок голосів (ст. 151). Зазначені норми розташовані у главі 3 Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти конституційних та інших прав і свобод людини та громадянина». За КК Республіки Казахстан кримінальні правопорушення поділяються на злочини і кримінальні проступки (ст. 10). За вчинення перших, поряд зі штрафом, виправними роботами та залученням до громадських робіт, передбачається також обмеження чи позбавлення волі. Кримінальні проступки покарань у виді обмеження чи позбавлення волі не передбачають (ч. 2, ч. 3 ст. 10). Перешкоджання вільному здійсненню громадянином своїх виборчих прав чи права брати участь у референдумі (ч. 1 ст. 150), а також незаконне втручання у роботу ви-

¹ Колодін Д. О. Кримінально-правова охорона виборчої системи та виборчих прав громадян. Держава та регіони. Серія: Право. 2023. № 2. С. 149–153.

² Кримінальний кодекс Республіки Казахстан : від 03.07.2014 р. № 226-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38102169#activate_doc=2 (дата звернення: 05.04.2025) [пер. з англ.].

борчих комісій чи комісій з референдуму та перешкоджання голосуванню, виконанню обов'язків, пов'язаних з реєстрацією кандидата партійних списків, підрахунком голосів і визначенням результатів голосування на виборах чи референдумі (ч. 1–1 ст. 150), розглядаються як кримінальні проступки. Зазначені діяння, поєднані із підкупом, обманом, застосуванням насильства чи погрозою його застосування, вчинені особою з використанням свого посадового чи службового становища, групою осіб за попередньою змовою чи злочинною групою або шляхом порушення встановленого порядку функціонування електронної виборчої системи (п. п. 1–4 ч. 2 ст. 150), визнаються злочинами. Злочином є і діяння, передбачене ч. 1 ст. 151. Формами його об'єктивної сторони виступають: 1) фальсифікація виборчих документів або документів референдуму; 2) внесення фіктивних записів у бюлетені чи підписні листи; 3) завідомо неправильний підрахунок голосів; 4) завідомо неправильне встановлення результатів виборів чи підсумків референдуму; 5) порушення таємниці голосування. Суб'єктами цього злочину визнаються довірені особи кандидата в Президенти Республіки Казахстан, довірені особи кандидата в депутати, члени виборчої комісії чи комісії з проведення референдуму. Кваліфікованим видом цього злочину є вчинення його шляхом порушення встановленого порядку функціонування електронної виборчої системи, яке карається позбавленням волі на строк до семи років. Такі діяння як голосування два чи більше разів або за іншого виборця, а також видача громадянам виборчих бюлетенів з метою надання їм можливості голосування за інших осіб за КК Республіки Казахстан кримінально протиправними діяннями не визнаються і тягнуть адміністративну відповідальність.

Глава VII «Злочини проти конституційних прав і свобод громадян» КК Республіки Узбекистан від 22 вересня 1994 р.³

³ Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан : від 22.09.1994 р. № 2012-ХІІ. URL: <https://lex.uz/mact/-111453> (дата звернення: 27.03.2025) [пер. з узб.].

передбачає всього два склади злочинів у сфері виборів та референдуму: порушення законодавства щодо організації, проведення виборів чи референдуму (ст. 146) та перешкоджання здійсненню виборчого права або повноважень довірених осіб (ст. 147). Під порушенням законодавства щодо організації, проведення виборів чи референдуму розуміється: 1) порушення таємниці голосування; 2) підроблення виборчих документів або документів референдуму; 3) внесення фіктивних відомостей у виборчі бюлетені (бюлетені для голосування) або у підписні листи; 4) завідомо неправильний підрахунок голосів. Суб'єктами цих порушень визнаються посадові особи, представники політичних партій чи органів самоврядування громадян, члени ініціативних груп або виборчих комісій чи комісій з референдуму. Зазначені дії мають вчинятися при організації, проведенні виборів або референдуму і караються штрафом або обов'язковими громадськими роботами, або виправними роботами, або обмеженням волі, або позбавленням волі до трьох років. Перешкоджання, про яке йдеться у ст. 147, стосується вільного здійснення громадянином права обирати чи бути обраним депутатом або Президентом Республіки Узбекистан, вести передвиборну агітацію, вільного здійснення довіреними особами кандидатів у депутати чи кандидатів у Президенти Республіки Узбекистан їх повноважень, а також вільної участі громадян у референдумі і може вчинятися шляхом насильства, погроз, обману чи підкупу. Поряд із обов'язковими громадськими роботами, виправними роботами та обмеженням волі за зазначене перешкоджання передбачене і таке основне покарання як позбавлення волі на строк до п'яти років.

За КК Туркменістану від 12 червня 1997 р. в редакції Закону від 17 квітня 2022 р.⁴ злочинами визнаються перешкоджання здійсненню громадянами виборчих прав або права на участь у референдумі (ст. 147) та порушення виборчих прав

⁴ Кримінальний кодекс Туркменістану : від 12.06.1997 р. № 222—1. URL: <https://bp.gov.tm/laws/303/show> (дата звернення: 10.04.2025) [пер. з туркм.].

громадян чи права на участь у референдумі (ст. 148), які розташовані у главі XIX «Злочини проти конституційних прав і свобод людини та громадянина». Стаття 147 встановлює дві форми об'єктивної сторони передбаченого тут діяння: 1) перешкоджання вільному здійсненню громадянами виборчих прав або права на участь у референдумі, що вчиняється шляхом насильства, обману, погроз чи підроблення; 2) підкуп виборців або участь у ньому. У ст. 148 йдеться про порушення виборчих прав громадян або права на участь у референдумі членом виборчої комісії шляхом: 1) порушення таємниці голосування; 2) підроблення виборчих документів; 3) складання і видачі завідомо неправдивих документів; 4) здійснення завідомо неправильного підрахунку голосів; 5) завідомо неправильного встановлення підсумків голосування; 6) завідомо неправильного визначення результатів виборів, референдуму (ця стаття діє в редакції Закону Туркменістану від 30 вересня 2023 р.). Діяння, передбачені ст. ст. 147 та 148, належать до категорії злочинів невеликої тяжкості (згідно з ч. 2 ст. 11 до цієї категорії віднесені діяння, за які передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років) і караються виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до двох років і штрафом та виправними роботами, або обмеженням волі, або позбавленням волі на строк до одного року відповідно. Звертає на себе увагу та обставина, що за КК Туркменістану порушення виборчих або референдумного прав громадян, що вчиняється членом виборчої комісії і пов'язане з фальсифікацією документів голосування, розглядається як менш небезпечне діяння, аніж перешкоджання здійсненню виборчих чи референдумного прав, яке вчиняється загальним суб'єктом. Примітним є і той факт, що за цим законодавчим актом встановлена відповідальність не тільки за підкуп виборців, а й за участь у ньому, що фактично дозволяє визнавати кримінально протиправним і пасивний підкуп виборця, тобто отримання ним відповідної винагороди.

Глава 19 «Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина» КК Республіки Таджикистан від 21 травня 1998 р.⁵ встановлює відповідальність за такі посягання у сфері виборів та референдуму, як: 1) перешкоджання здійсненню виборчих прав та роботі виборчих комісій (ст. 150); 2) фальсифікація виборчих документів, документів референдуму або неправильний підрахунок голосів (ст. 151). Частина 1 ст. 150 передбачає відповідальність за перешкоджання здійсненню громадяном своїх виборчих прав або права брати участь у референдумі, а також перешкоджання роботі виборчих комісій чи комісій з проведення референдуму. Такі дії караються штрафом або виправними роботами, або арештом на строк до шести місяців. Перешкоджання, поєднане з підкупом, обманом, застосуванням насильства чи погрозою його застосування, вчинене особою з використанням свого службового становища або вчинене за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою, утворює кваліфіковані склади, передбачені ч. 2 ст. 150, які поряд з іншими видами основних покарань (штраф та виправні роботи) передбачають і позбавлення волі на строк до трьох років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років чи без такого. Формами об'єктивної сторони діяння, передбаченого ст. 151, виступають: 1) фальсифікація виборчих документів, документів референдуму; 2) завідомо неправильний підрахунок голосів; 3) завідомо неправильне встановлення результатів виборів, референдуму; 4) порушення таємниці голосування. Суб'єктами цих дій визнаються члени виборчої комісії, ініціативної групи чи комісії з проведення референдуму, а як основні покарання фігурують штраф або позбавлення волі на строк до чотирьох років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років чи без такого.

⁵ Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан : від 21.05.1998 р. URL: <https://surl.li/ywsezo> (дата звернення: 15.04.2025) [пер. з тадж.].

Другий підхід зарубіжного законодавця до регламентації відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму характеризується тим, що об'єкт згаданих діянь постає як права і свободи людини (конституційні права і свободи, громадянські та інші права людини), політичні чи виборчі права, як видовий об'єкт, на рівні КК теж не виокремлюються, але система відповідних посягань є доволі розгалуженою.

Так, наприклад, у главі 27 «Злочини проти громадянських та інших прав людини» КК Киргизької Республіки від 28 жовтня 2021 р.⁶ (цей КК поділу кримінальних правопорушень на злочини та проступки не передбачає, але відповідно до ч. 2 ст. 19 за злочини невеликої тяжкості покарання у виді позбавлення волі не встановлюється) йдеться про перешкоджання здійсненню виборчих прав (ст. 195), підкуп голосів виборців (ст. 196), порушення порядку фінансування виборчої кампанії (ст. 197), незаконне використання коштів при проведенні виборів або референдуму (ст. 198), фальсифікацію виборчих документів (ст. 199). Перешкоджання вільному здійсненню громадянином своїх виборчих прав або права на участь у референдумі (самостійною формою об'єктивної сторони цього діяння визнається порушення таємниці голосування) та перешкоджання роботі виборчих комісій, комісій з проведення референдуму, у тому числі з використанням посадового чи службового становища, а також шляхом порушення роботи або фальсифікації даних державних інформаційних систем, що використовуються у виборчому процесі (ч. 1 та ч. 2 ст. 195), є злочинами невеликої тяжкості. Ті самі діяння: 1) поєднані з обманом, примусом, застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) вчинені особою з використанням свого службового становища; 3) вчинені групою осіб за попередньою змовою; 4) вчинені групою осіб; 5) вчинені організованою групою; 6) вчинені у

⁶ Кримінальний кодекс Киргизької Республіки : від 28.10.2021 р. № 127. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/3-38/edition/2087/kg> (дата звернення: 14.03.2025) [пер. з киргиз.].

складі злочинної спільноти; 7) вчинені шляхом порушення встановленого порядку функціонування електронної виборчої системи (ч. 3 ст. 195) розглядаються як менш тяжкі злочини і караються, у тому числі, позбавленням волі на строк до п'яти років. Підкуп голосів виборців (ч. 1 ст. 196) є злочином невеликої тяжкості, а якщо він вчинений кандидатом, його дружиною (чоловіком), близькими родичами кандидата чи їх уповноваженими представниками або довіреними особами, — менш тяжким злочином. Такий самий статус мають порушення порядку фінансування виборчої кампанії (ст. 197), незаконне використання коштів при проведенні виборів або референдуму (ст. 198) та фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, завідомо неправильний підрахунок голосів чи завідомо неправильне встановлення результатів виборів, референдуму, якщо ці діяння вчинені членом виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидатом чи його уповноваженим представником, довіреною особою, а також уповноваженим представником політичної партії, ініціативної групи з проведення референдуму (ч. 1 ст. 199). Якщо ж фальсифікація виборчих документів вчинена: 1) головою, заступником голови, секретарем виборчої комісії чи комісії з референдуму; 2) групою осіб; 3) групою осіб за попередньою змовою; 4) шляхом порушення встановленого порядку функціонування електронної виборчої системи (ч. 2 ст. 199), вона розглядається як тяжкий злочин і карається, у тому числі, позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років.

За КК Азербайджанської Республіки від 30 грудня 1999 р.⁷ посягання у сфері виборів та референдуму теж зосереджені у главі «Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина» (глава 21). Тут встановлено відповідальність

⁷ Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки : від 30.12.1999 р. № 787-IQ. URL: https://frameworks.e-qanun.az/46/f_46947.html (дата звернення: 10.03.2025) [пер. з азербайдж.].

за перешкоджання здійсненню виборчих прав (участі у референдумі), порушення правил участі у виборах чи референдумі (ст. 159¹), втручання в роботу виборчих комісій (комісій з референдуму) чи вплив на неї (ст. 160), фальсифікацію виборчих документів (участі у референдумі), завідомо неправильний підрахунок голосів або порушення таємниці голосування (ст. 161). Перешкоджання здійсненню виборчих прав (участі у референдумі) громадянина (ст. 159¹), примушування громадянина поставити підпис на підтримку кандидата чи перешкоджання збору підписів на підтримку кандидата (159²), а також примушування громадянина голосувати проти своєї волі чи перешкоджання його голосуванню (159³) за КК Азербайджанської Республіки є злочинами, що не становлять великої суспільної небезпеки. Якщо ж зазначені дії вчинені: 1) шляхом підпорядкування собі, обману, погрози, застосування насильства чи погрози його застосування (ст. 159.4.1); 2) групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою (ст. 159.4.2); 3) з використанням посадовою особою свого службового становища (ст. 159.4.3), вони розглядаються як менш тяжкий злочин і караються, у тому числі, позбавленням волі на строк до трьох років (відповідно до ст. 15 злочинами, що не становлять великої суспільної небезпеки, визнаються діяння, за вчинення яких передбачено покарання, не пов'язане з позбавленням волі, або максимальне покарання, що не перевищує двох років позбавлення волі, а менш тяжкими злочинами — діяння, за вчинення яких максимальне покарання, передбачене цим Кодексом, не перевищує семи років позбавлення волі). Порушення правил участі у виборах чи референдумі (ст. 159¹), сутність яких полягає у втручанні у виборчі кампанії (кампанії з референдуму) кандидатів, партій, блоків політичних партій чи їх зриві (ст. 159.1.1), перешкодженні проведенню передвиборних (перед референдумом) масових заходів (159.1.2) та створенні умов для голосування на виборах (референдумі) замість інших (159.1.3), теж мають статус злочинів, що не

становлять великої суспільної небезпеки. До цієї категорії належить і втручання в роботу виборчих комісій (комісій з референдуму) або вплив на неї чи втручання в діяльність члена виборчої комісії, що пов'язана з виконанням ним своїх обов'язків (ст. 160.1) та ті самі дії, поєднані з підкупом, обманом, погрозою, застосуванням насильства чи погрозою його застосування (ст. 160.2.1) або вчинені групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою (160.2.2), або посадовою особою з використанням свого службового становища (160.2.3). За КК Азербайджанської Республіки такі діяння як фальсифікація членом виборчої комісії виборчих документів (участі у референдумі) або надання ним фіктивних документів, завідомо неправильний підрахунок голосів, неправильне визначення результатів голосування або порушення таємниці голосування (161.1) та фальсифікація виборчих документів іншими особами, надання фіктивних документів, голосування замість інших осіб, опускання у виборчу скриньку однією особою конверта більш ніж з одним виборчим бюлетенем покарання у виді позбавлення волі взагалі не передбачають.

За КК Грузії від 22 липня 1999 р.⁸ норми щодо відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму розташовані у главі XXIII «Злочини проти прав і свобод людини». Тут йдеться про перешкоджання здійсненню волі у виборах, референдумі чи плебісциті (ч.1 ст. 162), а також вчинення цього діяння з використанням службового становища або із застосуванням зброї, шляхом обману, із застосуванням насильства, погрози насильством чи групою осіб (ч. 2 ст. 162); насильство чи погрозу насильством у приміщенні для голосування, у місці розташування виборчої комісії або на прилеглій до них території чи під час заходів передвиборної агітації або передвиборної кампанії (ст. 162¹); перешкоджання роботі виборчих комісій чи комісій з референдуму (ст. 163);

⁸ Кримінальний кодекс Грузії : від 22.07.1999 р. № 2287-вс. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/geo78610GEO.pdf> (дата звернення: 06.04.2025) [пер. з груз.].

порушення таємниці голосування, неправильний підрахунок або неправильне визначення підсумків виборів, референдуму чи плебісциту (ст. 164); підкуп виборця (ст. 164¹); участь у виборах, референдумі чи плебісциті за підробленими документами, чужим документом або неодноразове голосування (ст. 164²) та умисну фальсифікацію пов'язаних з виборами документів: виборчих списків, протоколів, бюлетенів, реєстраційних журналів та контрольних листів (ст. 164³). Зазначені діяння, відповідно до ч. 2 ст. 12 КК Грузії, належать до категорії менш тяжких злочинів (максимальне покарання за такі діяння не перевищує п'яти років позбавлення волі). Ст. 164¹ передбачає відповідальність як за активний (здійснення з виборчою метою у прямій чи опосередкованій формі, пропозиції, обіцянки чи передачі грошей, цінних паперів, у тому числі фінансових інструментів, іншого майна, майнового права, надання послуг, пропозиції послуг або надання яких-небудь інших переваг), так і за пасивний (завідоме отримання грошей, цінних паперів, іншого майна, майнового права, послуги чи інших переваг або укладання уявних, удаваних чи інших угод з метою ухилення від обмежень, встановлених законом) підкуп виборця. Суб'єкти пасивного підкупу звільняються від кримінальної відповідальності, якщо вони добровільно заявили про цей факт в орган, що веде кримінальний процес, який і приймає остаточне рішення у цьому питанні (п. 3 примітки до ст. 164¹).

Одну з найбільш розгалужених систем злочинів у сфері виборів та референдуму містить глава 28 «Злочини проти конституційних прав і свобод» КК Республіки Вірменія від 5 травня 2021 р.⁹ Тут встановлена відповідальність за: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчих комісій або здійсненню прав чи обов'язків осіб, які беруть участь у виборах чи

⁹ Кримінальний кодекс Республіки Вірменія : від 05.05.2021 р. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=165138> (дата звернення: 08.04.2025) [пер. з вірм.].

референдумі (ст. 210), причому потерпілими від цього діяння визнаються і представники засобів масової інформації, а також особи, які обслуговують технічне обладнання (ч. 1 ст. 210); примушування до агітації чи відмови від агітації або перешкоджання агітації в інший спосіб (ст. 211); фальсифікацію результатів виборів або голосування (ст. 212); порушення порядку складання списків виборців, їх надання громадянам та партіям або їх оприлюднення (ст. 213); голосування більше одного разу або замість іншої особи (ст. 214); порушення таємниці голосування (ст. 215); виготовлення підроблених виборчих бюлетенів для голосування чи конвертів для голосування, марок, відривних корінців чи видача або реалізація завідомо підроблених виборчих бюлетенів для голосування чи конвертів для голосування, марок, відривних корінців (ст. 216); викрадення предметів, необхідних для належної організації виборчого процесу (ст. 217); отримання виборчого хабара (ст. 218); дача виборчого хабара (ст. 219); посередництво у передвиборчому хабарі (ст. 220); порушення заборони на благодійність під час референдуму або виборів (ст. 221); перешкоджання ознайомленню з виборчими документами чи документами референдуму (ст. 222); невиконання чи неналежне виконання повноважень голови виборчої комісії чи комісії референдуму (ст. 223); проникнення у дільничний центр зі зброєю в день голосування поза службовою необхідністю (ст. 224). Кваліфіковані види діянь, передбачених ст. ст. 210 ч. 2 та ч. 4, 211 ч. 2, 212 ч. 2, 214 ч. 2, 216 ч. 2 та ч. 3, 217 ч. 2 та ч. 3, 218 ч. 2 (серед кваліфікуючих ознак у цих статтях фігурують вчинення діянь шляхом шантажу, з погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, шляхом створення матеріальної зацікавленості, головою чи членом виборчої комісії або комісії референдуму, з використанням владних або службових повноважень чи обумовленого ними впливу, групою осіб за попередньою змовою чи злочинною організацією), за КК Республіки Вірменія визнаються тяжкими злочинами (до кола

таких діянь, відповідно до ч. 4 ст. 17, належать діяння з санкцією від п'яти до десяти років позбавлення волі) або навіть особливо тяжкими злочинами (ч. 3 ст. 216). Фальсифікація результатів виборів або голосування (ст.212), примушування до голосування, відмови від участі у референдумі чи виборах, до голосування більш ніж один раз або замість іншої особи (ч.3 ст. 210), дача виборчого хабара (ст. 216) та порушення заборони на благодійність під час референдуму або виборів (ст. 221) визнаються тяжкими злочинами і у межах основних складів. Як і грузинський законодавець, законодавець Республіки Вірменія визнає суб'єктами пасивного підкупу (суб'єктами отримання виборчого хабара) і виборців чи учасників референдуму. При цьому особливих підстав для звільнення зазначених суб'єктів від кримінальної відповідальності вірменський КК не передбачає.

Як злочинні діяння проти основних прав і свобод особи розглядаються посягання у сфері виборів та референдуму й у законодавстві інших пострадянських республік, зокрема КК Латвійської Республіки від 17 червня 1998 р. (глава XIV)¹⁰.

Самостійним підходом зарубіжного законодавця до регламентації відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму може вважатися підхід, відповідно до якого політичні права громадян виокремлюються на нормативному рівні.

Так, наприклад, за КК Республіки Молдова від 18 квітня 2002 р.¹¹ посягання у сфері виборів та референдуму передбачені главою V Особливої частини «Злочини проти політичних, трудових та інших конституційних прав громадян». Тобто, на відміну від розглянутих вище КК, цей законодавчий акт виокремлює самостійний видовий об'єкт — полі-

¹⁰ Кримінальний кодекс Латвійської Республіки від 17 червня 1998 р. : URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> (дата звернення: 01.04.2025) [пер. з латв.].

¹¹ Кримінальний кодекс Республіки Молдова : від 18.04.2002 р. № 985-XV. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=121991&lang=ro (дата звернення: 05.05.2025) [пер. з румун.].

тичні права, на який і спрямовані відповідні діяння. Серед цих діянь фігурують: перешкоджання вільному здійсненню виборчого права або діяльності виборчих органів, що вчиняється: 1) шляхом блокування чи нападу на приміщення виборчих дільниць з будь-якими засобами та у будь-якій формі; 2) шляхом викрадення виборчих скриньок чи виборчих документів; 3) із загрозою життя особи; 4) у поєднанні із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження чи іншої тяжкої шкоди здоров'ю; 5) зі спричиненням інших тяжких наслідків (ч.1 ст. 181). Кваліфікованим видом перешкоджання є вчинення його конкурентами на виборах, членами ініціативної групи, національними спостерігачами, представниками конкурентів на виборах, довіреними особами конкурентів на виборах або службовцями виборчої сфери (ч. 2 ст. 181); виборче корумпування (підкуп виборців), яке полягає у пропозиції чи наданні виборцю або прихильнику грошей, майна, включаючи спиртні напої, тютюнові вироби і продукти харчування, послуг чи інших вигод з тим, щоб схилити його до здійснення своїх виборчих прав або утримання від здійснення цих прав у межах виборів, включаючи регіональні (ч. 1 ст. 181¹); порушення порядку управління фінансовими коштами політичних партій чи виборчих фондів (ст. 181²); незаконне фінансування політичних партій, ініціативних груп, конкурентів на виборах чи учасників референдуму (ст. 181³); фальсифікація результатів голосування (ст. 182).

За чинним КК Республіки Молдова злочини поділяються на незначні (з максимальним покаранням до 2 років позбавлення волі включно), середньої тяжкості (до 5 років включно), тяжкі (до 12 років включно), особливо тяжкі (передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк понад 12 років) та надзвичайно тяжкі, за які передбачено покарання у виді довічного ув'язнення (ст. 16). Виходячи з цього, посягання проти політичних прав переважно є злочинами середньої тяжкості (ч. 1 та ч. 2 ст. 181, ч. 1 та ч. 1¹ ст. 181¹, ч.1 — ч. 4 ст. 182², ч. 1 та ч. 2 ст. 182) і лише свідоме прийняття

політичною партією, ініціативною групою чи конкурентом на виборах фінансування від організованої злочинної групи чи злочинної організації (злочинної спільноти), тобто діяння, передбачене ч. 5 ст. 181², та діяння, передбачене ст. 181³, розглядаються як тяжкі злочини, що караються, у тому числі, позбавленням волі на строк від 6 до 10 років та від 3 до 6 років відповідно.

Молдовський законодавець визнає суб'єктами злочинів і юридичних осіб (ч. 1 ст. 21 КК). Вони підлягають кримінальній відповідальності за злочини, за вчинення яких передбачено покарання для юридичних осіб в Особливій частині КК (ч. 4 ст. 21). До юридичної особи може застосовуватися штраф, позбавлення права займатися певною діяльністю та ліквідація (ч. 1 ст. 63). Перший вид покарання є основним, два наступних — належать до категорії змішаних, тобто можуть призначатися і як основні, і як додаткові (ч. 2 та ч. 3 ст. 63). Що стосується злочинів проти політичних прав громадян, то кримінальна відповідальність юридичних осіб передбачена у випадку вчинення виборчого корумпування (ч. 1 та ч. 1¹ ст. 181¹), порушення порядку управління фінансовими коштами політичних партій, чи виборчих фондів (ч. 1 — ч. 5 ст. 181²) та незаконного фінансування політичних партій, ініціативних груп, конкурентів на виборах чи учасників референдуму (ст. 181³). Згідно з санкціями зазначених статей, до юридичних осіб застосовується штраф з позбавленням права займатися певною діяльністю або з ліквідацією юридичної особи.

Специфічною особливістю КК Республіки Молдова є наявність у ньому норми щодо відповідальності за використання адміністративного ресурсу, включаючи сприяння або згоду на незаконне використання адміністративного ресурсу у виборчий період, що спричинило шкоду у великих розмірах (ч. 2 ст. 181²), та використання не за призначенням асигнувань з державного бюджету для політичних партій або коштів виборчого фонду, що спричинило шкоду у великих

розмірах (ч. 4 ст. 181¹²). Обидва злочини розглядаються як самостійні діяння у межах порушення порядку управління фінансовими засобами політичних партій чи виборчих фондів (ст. 181²).

Слід звернути увагу на те, що парламент Молдови у квітні 2025 р. прийняв в остаточному читанні законопроект, який значно посилює покарання, як у виді штрафу, так і у виді позбавлення волі за такі посягання проти політичних прав громадян, як підкуп виборців (якщо він здійснюється в інтересах організованої групи чи злочинної організації, винуватій особі загрожує штраф до 117,5 тисяч лей (близько семи тисяч доларів) або позбавлення волі на строк від 7 до 15 років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 5 до 10 років, а юридична особа карається штрафом до півмільйона лей з позбавленням права займатися певною діяльністю), незаконне фінансування політичних партій, ініціативних груп, кандидатів на виборах чи учасників референдуму (покарання у виді позбавлення волі теж встановлюється у межах від 7 до 15 років) та фальсифікацію результатів голосування (передбачається штраф у розмірі до 117,5 тисяч лей або позбавлення волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 2 до 7 років). Виходячи з цього є підстави стверджувати, що у протидії посяганням на політичні права громадян законодавець Молдови робить ставку на максимальне посилення покарань у виді штрафу та позбавлення волі.

Слід зазначити, що виборчі права громадян, як різновид політичних прав, виокремленні на нормативному рівні (у якості видового об'єкта) і в чинному КК України (розділ V Особливої частини) ¹².

Наступним підходом до регламентації відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму є підхід, від-

¹² Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. у ред. від 07.06.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

повідно до якого політичним (виборчим) правам надається статус самостійного родового об'єкта. Так, наприклад, у КК Республіки Болгарія від 2 квітня 1968 р.¹³ згадані посягання зосереджені у розділі III «Злочини проти політичних прав громадян» глави 3 «Злочини проти прав громадян».

При виокремленні політичних прав громадян, як самостійного родового об'єкта, іноді зарубіжним законодавцем, цілком слушно, звертається увага на те, що відповідні діяння спрямовані на здійснення (вільне здійснення) виборчих (громадянських, політичних) прав. Так, наприклад, ця обставина підкреслюється у назві розділу 3 «Винні діяння проти вільного здійснення виборчих прав» глави 10 «Винні діяння проти політичних і громадянських прав» Особливої частини Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки від 6 червня 2001 р.¹⁴

У межах зазначеного розділу караними визнаються: перешкоджання проведенню виборів і референдуму (відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 161, перешкоджання проведенню виборів або референдуму чи визначенню або оголошенню їх результатів карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на строк до одного року. Те ж саме діяння, вчинене із застосуванням насильства, — тюремним ув'язненням на строк від одного до п'яти років); перешкоджання вільному здійсненню виборчого права (згідно із ч. 1 ст. 162, перешкоджання вільному здійсненню людиною свого права обирати або бути обраним на виборах чи голосуванню на референдумі, а також обіцянка чи надання майна або інших пільг з метою вплинути на її рішення не здійснювати своє виборче право чи право голосу, або здійснити його на користь певного вибору, а також вплив на людину з тією ж метою, поєднаний

¹³ Кримінальний кодекс Республіки Болгарія / пер. О. В. Коротюк. Київ : ОВК, 2024. 294 с.

¹⁴ Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки : від 06.06.2001 р. URL: <https://karistusseadustik.juuraveeb.ee/sisukord> (дата звернення: 05.05.2025) [пер. з естон.].

із використанням службового становища, застосуванням насильства, обмана або іншої залежності від особи, що вчиняє винне діяння, — карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на строк до трьох років); фальсифікація виборів, яка полягає у пошкодженні, знищенні, вилученні чи підробці виборчих документів чи документів референдуму або неправильному підрахунку голосів і карається грошовим стягненням чи тюремним ув'язненням на строк до трьох років (ч. 1 ст. 163); обманні дії на виборах, які полягають у багаторазовому голосуванні, за виключенням випадків зміни свого голосу, що наданий електронним способом, або участі у виборах чи референдумі без права голосу або від імені іншої особи та караються штрафом у розмірі до трьохсот штрафних одиниць або арештом (ч. 1 ст. 165); порушення таємниці голосування, тобто незаконне ознайомлення з вибором, зробленим іншою людиною на виборах чи референдумі, яке карається штрафом у розмірі до ста штрафних одиниць або арештом (ч. 1 ст. 166); перешкоджання передвиборній агітації чи агітації перед референдумом, яке карається штрафом або арештом (ч. 1 ст. 167), та незаконна агітація, яка карається штрафом у розмірі до ста штрафних одиниць (ч. 1 ст. 168).

Здійснення та прийняття заборонених пожертвувань у великому розмірі (згідно із ч. 1 ст. 402¹ — карається грошовим стягненням) посяганням у сфері виборів та референдуму не визнається, а передбачається у самостійному розділі 8 «Винні діяння у партійній сфері», що є складовою глави 21 «Винні діяння у сфері економіки».

Естонський законодавець повноцінним суб'єктом кримінальної відповідальності визнає і юридичних осіб (ст. 14), поділяючи винні діяння на злочини та проступки (ч. 2 ст. 3).

Першими є діяння, за вчинення яких фізичною особою передбачено грошове стягнення (згідно із ч. 1 ст. 44 встановлюється у розмірі від тридцяти до п'ятисот денних ставок) або тюремне ув'язнення, а для юридичної особи — грошове стягнення (ч. 3 ст. 3). Другими є діяння, за вчинення яких

передбачено штраф (відповідно до ч. 1 ст. 47 встановлюється у межах від трьох до трьохсот штрафних одиниць, яка дорівнює чотирьом євро), арешт або позбавлення права керування транспортними засобами (ч. 3 ст. 3). Злочини класифікуються на злочини першого та другого ступеня (ч. 1 ст. 4). До злочинів першого ступеня належать діяння, за вчинення яких передбачено тюремне ув'язнення на строк понад п'ять років або довічне ув'язнення. Цей критерій використовується і при визначенні ступеня тяжкості злочину, вчиненого юридичною особою (ч. 2 ст. 4), оскільки такий вид покарання для юридичної особи як її примусова ліквідація (ст. 46) у 2015 р. був скасований і єдиним видом основного покарання для цих суб'єктів виступає грошове стягнення (ч. 9 ст. 44). Злочинами другого ступеня є діяння, за які передбачено тюремне ув'язнення на строк до п'яти років або грошове стягнення (ч. 3 ст. 4).

Суб'єктами діянь, передбачених ст. ст. 161, 162–168 та 402¹ визнаються і юридичні особи, дії яких караються грошовим стягненням (ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 402¹) або штрафом (ч. 2 ст. 165, ч. 2 ст. 166, ч. 2 ст. 167, ч. 2 ст. 168). За ступенем тяжкості винні діяння, передбачені ст. ст. 161, 162, 163 та ст. 402¹, є злочинами другого ступеня, а діяння, передбачені ст. ст. 165, 166, 167 та 168, — проступками. Слід підкреслити, що у 2015 р. естонський законодавець скасував ст. 164, де йшлося про підкуп виборців, і тепер підкуп розглядається як один зі способів перешкоджання вільному здійсненню виборчого права (ст. 162).

Як самостійний родовий об'єкт позиціонує здійснення громадянських прав і норвезький законодавець. Але на відміну від Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки, Загальногромадянський кримінальний кодекс Норвегії від 22 травня 1902 р.¹⁵ встановлює більш вузьку систему відпо-

¹⁵ Кримінальний кодекс Королівства Норвегія : від 22.05.1902 р. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/*&#x2a (дата звернення: 05.05.2025) [пер. з англ.].

відних посягань, фактично обмежуючи їх коло лише тими діями, які перешкоджають вільній реалізації згаданих прав. Так, відповідно до глави 10 «Злочини, що стосуються здійснення громадянських прав» караними визнаються: 1) вплив на чию-небудь поведінку чи голосування із загальних питань, утримання від голосування чи сприяння цьому, вчинені шляхом погроз, надання чи обіцянки вигоди, неправдивих стимулів або іншими засобами (відповідно до параграфа 105, такі дії караються триманням під вартою, яке згідно із параграфом 15 є самостійним, більш м'яким ніж тюремне ув'язнення, видом покарання, строком до трьох років); 2) голосування із загальних питань певним чином, утримання від голосування, обіцянка проголосувати певним чином чи утриматися від голосування внаслідок домовленості про яку-небудь вигоду (параграфом 106 за такі дії передбачено штраф або тюремне ув'язнення на строк до шести місяців); 3) обманне отримання для себе чи іншої особи права голосування із загальних питань, обманне отримання для себе чи іншої особи права незаконної участі у голосуванні з таких питань або сприяння цьому (відповідно до абз. 1 параграфа 107 за такі дії передбачено тримання під вартою на строк до трьох років); 4) причетність або сприяння тому, щоб хто-небудь голосував по-іншому, ніж мав намір, віддав свій голос незаконно чи утримався від голосування (абз. 2 параграфа 107); 5) причетність чи сприяння викривленню, втраті підсумків голосування із загальних питань або неврахування якого-небудь голосу, що підлягають покаранню у виді тримання під вартою строком до чотирьох років (параграф 108). Очевидно, у випадках, передбачених абз. 2 параграфа 107 та параграфом 108, мова йде про вчинення цих діянь спеціальними суб'єктами, оскільки тут зазначається, що особи своєю поведінкою порушують закон, тобто умисно не виконують покладені на них обов'язки. Проте, так чи інакше, у межах глави 10 Загальногромадянського кримінального кодексу Норвегії йдеться лише про ті посягання у сфері виборів та

референдуму, які заважають вільному здійсненню громадянських прав.

Норвезький законодавець класифікує кримінально протиправні діяння не шляхом встановлення у Загальній частині норми щодо категорії посягань (у КК зарубіжних країн переважно використовується саме цей підхід), а на рівні Особливої частини (Загальногромадянський кримінальний кодекс Норвегії структурно не поділяється на Загальну та Особливу частину, а включає до себе три складові: Частину першу «Загальні положення», Частину другу «Злочини» та Частину третю «Незначні злочини». Тому вживання тут поняття «Особлива частина» є дещо умовним), виокремлюючи злочини (частина 2 «Злочини») та незначні злочини (частина 3 «Незначні злочини»). Оскільки глава 10 розташована у частині другій «Злочини», усі посягання, які стосуються здійснення громадянських прав, є злочинами.

Передбачає згаданий законодавчий акт й інститут кримінальної відповідальності підприємств (глава 3а). Однак у санкціях статей Частини 2 чи Частини 3 покарання для цих суб'єктів не встановлюється. Згідно із параграфом 48а, якщо умови відповідальності були порушені ким-небудь, хто діяв від імені підприємства, то може бути покарано і підприємство. Як покарання може бути призначено штраф, а також позбавлення права здійснювати діяльність чи її окремі форми (абз. 3 параграфа 48а). Виходячи з використаної законодавцем формули «підприємство може бути покарано», можна зробити висновок, що питання призначення — непризначення покарання юридичній особі вирішується на розсуд суду.

На відміну від КК, що розглянуті вище, Загальногромадянський кримінальний кодекс Норвегії передбачає і такий специфічний вид покарання, як позбавлення права голосування із загальних питань на строк до десяти років. Він має статус додаткового (п. 1 параграфа 16) і застосовується у тому разі, коли це відповідає інтересам суспільства (параграф 31),

оскільки в санкціях Частини 2 чи Частини 3 таке покарання не встановлено.

Слід зазначити, що як самостійний родовий об'єкт розглядають виборчі та референдумне права і розробники проекту нового КК України, підготовленого Робочою групою ¹⁶. Однак при цьому система відповідних діянь залишається доволі розгалуженою і не обмежується лише посяганнями на виборчі та референдумне права.

Врешті-решт, ще одним окремим підходом до регламентації відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму є підхід, відповідно до якого родовий об'єкт зазначених діянь не обмежується лише правами (конституційними, основними, політичними, виборчими, громадянськими тощо) громадян, а позиціонується більш широко, включаючи до себе й інші аспекти виборчих чи референдумних відносин.

Так, наприклад, за КК Польської Республіки від 6 червня 1997 р.¹⁷ посягання, що аналізуються, передбачені главою XXXI «Злочини проти виборів та референдуму». Тут йдеться про покарання позбавленням волі на строк до трьох років тих, хто: 1) складає списки кандидатів чи виборців в обхід тих, що мають право голосу, або вносить несанкціонованих; 2) використовує обман з метою неправильного складання списку кандидатів чи голосуючих, протоколів або інших виборчих документів чи документів референдуму; 3) знищує, пошкоджує, приховує, переробляє або підробляє протоколи чи інші виборчі або референдумні документи; 4) зловживає при прийомі або підрахунку голосів; 5) передає іншій особі свій бюлетень для голосування або отримує від іншої особи невикористаний бюлетень; 6) зло-

¹⁶ Проект Кримінального кодексу України : підгот. Робочою групою ; контрольний текст проекту станом на 02.04.2025 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 05.05.2025).

¹⁷ Кримінальний кодекс Республіка Польща : від 06.06.1997 р. Dz.U. 1997 № 88 poz. 553. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970880553> (дата звернення: 18.04.2025) [пер. з пол.].

вживає при складанні списків з підписами громадян за кандидатів, що беруть участь у виборах, або осіб, що ініціюють референдум (ст. 248); позбавленням волі від трьох місяців до п'яти років тих, хто насильством, незаконною погрозою або обманом заважає: 1) проведенню зібрання, що передує голосуванню; 2) вільному здійсненню права балотуватися чи голосувати; 3) голосуванню чи підрахунку голосів; 4) складанню протоколів чи інших виборчих або референдумних документів (ст. 249); позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років тих, хто насильством, погрозою незаконним або зловживаючи статевим актом залежності, впливає на спосіб голосування уповноваженої особи або примушує її голосувати чи утриматися від голосування (ст. 250); позбавленням волі від трьох місяців до п'яти років того, хто: 1) маючи право голосу, приймає майнові, особисті чи інші пільги або вимагає їх надання за голосування (ст. 250А, параграф 1); 2) надає майнову чи особисту вигоду особі, яка має право голосу, щоб схилити її до голосування певним чином (ст. 250 А. параграф 2); штрафом або обмеженням волі чи позбавленням волі до двох років того, хто порушує закони про таємницю голосування, тобто проти волі виборця знайомиться зі змістом його волевиявлення (ст. 251).

Слід зазначити, що КК Польської Республіки не встановлює розмір неправомірної вигоди при підкупі виборця на нормативному рівні, тобто це поняття є оціночним. Тому в тих випадках, коли її «вага є меншою», особи, які вчинили діяння, передбачені параграфами один чи два ст. 250А, караються штрафом, обмеженням волі чи позбавленням волі на строк до двох років (параграф 3 ст. 250А). Якщо особа, яка отримала майнову чи особисту вигоду, повідомила про цей факт у правоохоронний орган до того, як він про це дізнався, вона може бути звільнена від покарання або покарання їй має бути надзвичайно пом'якшене (параграф 4 ст. 250А).

За КК Польської Республіки злочин — це злочин або проступок (параграф 1 ст. 7). Злочином є заборонене діяння, яке карається позбавлення волі на строк не менше трьох років, а проступком — діяння, за яке передбачено штраф на суму понад 30 ставок на день або понад 5000 злотих, обмеження волі на строк понад один місяць або позбавлення волі на строк понад один місяць (параграф 2 та 3 ст. 7). Виходячи з цього, проступками є діяння, передбачені ст. 248, параграфом 3 ст. 250А та ст. 251. Решта посягань проти виборів та референдуму є злочинами.

Поряд із покаранням КК Польської Республіки встановлює і каральні заходи (глава V), одним з яких є і позбавлення публічних прав (п. 1 ст. 39), яке, у свою чергу, може полягати і у позбавленні пасивного виборчого права (параграф 1 ст. 40). Цей захід суд може застосувати у випадку засудження особи до позбавлення волі на строк не менше трьох років за злочини, вчинені внаслідок мотивації, що заслуговує особливого засудження (п. 1 параграфу 2 ст. 40) або за злочини, передбачені параграфами 1 та 2 ст. 250А.

Як і КК Польської Республіки, КК ФРН від 15 травня 1871 р.¹⁸ не обмежує об'єкт правопорушень, що аналізуються, лише конституційними чи політичними правами громадян, а пов'язує його з виборами та голосуванням у цілому. Розділ четвертий цього законодавчого акту «Злочинні діяння проти конституційних органів, а також пов'язані з виборами та голосуванням» встановлює відповідальність за: перешкоджання проведенню виборів (відповідно до параграфу 107 карається позбавленням волі до п'яти років або штрафом той, хто застосовуючи насильство чи погрозу його застосування, перешкоджає чи заважає проведенню виборів або встановленню їх результатів); фальсифікацію результатів виборів (згідно з параграфом 107а карається по-

¹⁸ Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини : від 15.05.1871 р. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB> (дата звернення: 07.05. 2025) [пер. з нім.].

збавленням волі на строк до п'яти років або штрафом той, хто бере участь у виборах, не маючи на це права, або іншим чином сприяє неправильному результату чи його фальсифікує. Бере участь у виборах, не маючи на це права також і той, хто в межах допустимої підтримки голосує всупереч з виборним рішенням, яке прийнято виборцем, або голосує без заявленого виборчого рішення виборця. Так само карається і той, хто неправильно оприлюднює чи доручає неправильно оприлюднити результати виборів); фальсифікацію виборчих документів (відповідно до параграфу 107b карається позбавленням волі на строк до шести місяців або штрафом той, хто: шляхом надання неправильних відомостей потрапляє до списку виборців; вносить до списку особу як виборця, знаючи, що ця особа не має права на таке внесення; перешкоджає внесенню особи, яка має виборче право, до списку виборців, хоча знає, що ця особа має право на участь у виборах; сприяє своєму внесенню у виборчий бюлетень як кандидата, хоча знає, що не має права бути обраним); порушення таємниці виборів (згідно із параграфом 107c карається позбавленням волі на строк до двох років або штрафом той, хто порушує приписи, які слугують захисту таємниці виборів, з наміром отримати для себе чи іншої особи інформацію, хто саме і як здійснив своє виборче право); примушування виборців (відповідно до параграфу 108 карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом, а в особливо тяжких випадках — позбавленням волі на строк від одного до десяти років той, хто, застосовуючи насильство чи погрозуючи заподіянням відчутної шкоди шляхом зловживання становищем професійної або економічної залежності чи іншим способом економічного натиску, протиправно примушує іншу особу до здійснення свого виборчого права або до його здійснення певним чином чи перешкоджає цьому); обман виборців (згідно з параграфом 108a карається позбавленням волі на строк до двох років або штрафом той, хто шляхом обману

досягає того, щоб хто-небудь при голосуванні помилявся щодо змісту свого волевиявлення або проти своєї волі не проголосував чи проголосував недійсно) та підкуп виборців (відповідно до параграфа 108b карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом той, хто пропонує, обіцяє або надає іншій особі подарунки чи інші вигоди як нагороду за нездійснення або здійснення певним чином свого виборчого права, а також той, хто вимагає, отримує відповідну обіцянку або приймає подарунки чи інші вигоди за нездійснення чи здійснення певним чином свого виборчого права).

Відповідно до параграфа 108d КК ФРН, положення, передбачені параграфом 107–108с, діють щодо виборів народного представництва, щодо виборів депутатів Європейського Парламенту, щодо інших народних виборів і голосувань на рівні Федерації, Земель, муніципальних територіальних утворень, щодо виборів і голосувань на певній ділянці Федеральної Землі чи муніципального територіального утворення, а також щодо загальних виборів до органів соціального страхування. До виборів чи голосування прирівнюється підпис на документах про висування кандидата на виборах або підпис на документах народної ініціативи.

Поряд із покаранням за вчинення діянь, пов'язаних із виборами та голосуванням, КК ФРН передбачає і можливість позбавлення права вибора чи голосу на громадських виборах (параграф 108с). Відповідно до абз. 5 параграфа 45 суд може позбавити засудженого права вибора на строк від двох до п'яти років, якщо ця можливість спеціально встановлена законом. За КК ФРН, зазначений захід не є додатковим покаранням, а розглядається як додатковий наслідок, хоча за своєю природою він швидше є саме додатковим покаранням, оскільки на відміну від наслідків, передбачених абз. 1, 3 та 4 параграфа 45 настає не автоматично (через наявність певних законодавчих приписів у згаданих абзацах йдеться про автоматичну втрату придатності займати громадські по-

сади у зв'язку із засудженням до позбавлення волі не менше одного року), а застосовується судом.

За параграфом 12 КК ФРН діяння поділяються на кримінальні злочини (за їх вчинення законом передбачено мінімальне покарання у виді позбавлення волі на строк один рік) та кримінальні проступки (передбачають покарання у виді позбавлення волі до одного року або грошовий штраф). Переважна кількість кримінально протиправних діянь, передбачених розділом IV Особливої частини КК ФРН і пов'язаних з виборами та голосуванням, є злочинами. Виключенням є лише фальсифікація виборчих документів (параграф 107b), яка розглядається як кримінальний проступок.

Цікавим є той факт, що за КК ФРН депутат не є посадовою особою у контексті абз. 2 параграфа 11. Ця обставина виключає застосування норм щодо посадових корупційних деліктів у разі підкупу депутата. Тому пасивний та активний підкуп володаря депутатських повноважень теж є злочином, пов'язаним з виборами та голосуванням (параграф 108c).

На відміну від КК ФРН, де вибори та голосування позиціонуються як видовий об'єкт у межах четвертого розділу Особливої частини, за КК Австрії від 29 січня 1974 р.¹⁹ вибори та всенародне голосування розглядаються як окремий родовий об'єкт. Розділ XVIII «Злочинні діяння, пов'язані із виборами та всенародним голосуванням» Особливої частини встановлює відповідальність за: 1) перешкоджання здійсненню виборчого права (відповідно до абз. 1 параграфу 262 той, хто, застосовуючи насильство чи небезпечну погрозу, примушує іншу особу не брати участь у виборах або не голосувати взагалі чи обирати або голосувати певним чином, або перешкоджає їй у цьому, підлягає покаранню у виді позбавлення волі на строк до одного року, а за наявності тяжкого примусу, передбаченого параграфом 106, — позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років. Згідно

¹⁹ Кримінальний кодекс Австрії : від 29.01.1974 р. № 60/1974. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12752> (дата звернення: 07.05.2025) [пер. з нім.].

з абз. 2 параграфа 262 той, хто перешкоджає іншій особі іншим, аніж примушування, способом у здійсненні свого виборчого права чи права голосу, підлягає покаранню у виді позбавлення волі на строк до шести місяців або штрафу); 2) введення в оману на виборах або всенародному голосуванні (відповідно до абз. 1 та абз. 2 параграфа 263 той, хто впливає чи намагається вплинути шляхом введення в оману щодо фактів, щоб інша особа при голосуванні помилялася щодо змісту свого волевиявлення або віддала проти своєї волі недійсний голос, підлягає покаранню у виді позбавлення волі на строк до шести місяців або грошового штрафу. Так само карається той, хто впливає чи намагаються вплинути шляхом введення в оману щодо обставин, які стосуються проведення виборів або всенародного голосування, щоб інша особа утрималася від подачі голосу); 3) розповсюдження неправдивих відомостей при проведенні виборів чи всенародного голосування (відповідно до абз. 1 параграфа 264 той, хто публічно розповсюджує неправдиві відомості про обставини, які можуть утримати від голосування осіб, які володіють виборчими правами чи правом голосу, або спонукати здійснити своє виборче право чи право голосу у певному сенсі, тоді як протилежна думка вже не може бути дієво розповсюджена, підлягають покаранню у виді позбавлення волі на строк до шести місяців або грошового штрафу. Згідно з абз. 2 параграфа 264 той, хто при цьому використовує сфальсифікований чи підроблений документ для того, щоб неправдиве повідомлення здавалося правдоподібним, підлягає позбавленню волі на строк до трьох років); 4) хабарництво при проведенні виборів або всенародного голосування (відповідно до абз. 1 та абз. 2 параграфа 265 той, хто пропонує, обіцяє чи надає винагороду особі, яка володіє виборчим правом чи правом голосу, за те, що вона не буде голосувати чи обирати певним чином взагалі, або не буде голосувати чи обирати певним чином, підлягає позбавленню волі на строк до одного року. Так само карається особа,

що володіє виборчим правом чи правом голосу, яка вимагає винагороду за те, що вона не буде голосувати чи обирати у певному сенсі взагалі, або приймає чи обіцяє прийняти винагороду за те, що вона не буде голосувати чи обирати певним чином); 5) підроблення при проведенні виборів чи всенародного голосування (згідно з абз. 1 параграфу 266 той, хто голосує чи обирає, не володіючи виборчим правом чи правом голосу, або від імені іншої особи без її доручення чи всупереч її дорученню або іншим неприпустимим способом, підлягає позбавленню волі на строк до шести місяців або грошовому штрафу. Відповідно до абз. 2 цього параграфу той, хто здійснює підроблення результатів виборів чи всенародного голосування, підлягає позбавленню волі на строк до трьох років); 6) перешкоджання проведенню виборів чи всенародного голосування (відповідно до параграфу 267 той, хто застосовуючи силу чи небезпечну загрозу, перешкоджає чи свідомо заважає проведенню виборів або всенародного голосування або визначенню чи оприлюдненню їх результатів, підлягає позбавленню волі на строк до трьох років); 7) порушення таємниці виборів чи всенародного голосування (відповідно до параграфу 268 той, хто порушує приписи, які слугують захисту таємниці виборів чи всенародного голосування, маючи намір отримати для себе чи для іншої особи відомості про те, як саме хто-небудь обирав чи голосував, підлягає позбавленню волі на строк до шести місяців або грошовому штрафу).

За КК Австрії злочином є умисне діяння, яке карається довічним позбавленням волі або позбавленням волі на строк понад три роки. Всі інші злочинні діяння є проступками (параграф 17). Таким чином, усі посягання, пов'язані із виборами та всенародним голосуванням, за КК Австрії розглядаються як проступки.

Окремим розділом XIV Книги другої «Особливі визначення» (таку назву має Особлива частина) передбачається відповідальність за посягання у сфері виборів та референду-

му і за КК Швейцарії від 21 грудня 1937 р.²⁰ Родовий об'єкт цих діянь швейцарський законодавець теж позиціонує доволі широко, визначаючи його як волю народу. Розділ XIV «Проступки проти волі народу» передбачає як доволі традиційні склади (порушення та перешкоджання виборам і референдуму, втручання при здійсненні права голосу чи виборчого права, підкуп на виборах, фальсифікація результатів виборів, порушення таємниці голосування або виборів), так і склади специфічні. Так, наприклад, ст. 282 b і s «Полювання за голосами виборців» встановлює покарання у виді арешту або грошового штрафу для того, хто планомірно збирає бюлетені для виборів чи голосування, заповнює або змінює їх, або хто такі бюлетені для виборів чи голосування розподіляє.

За КК Швейцарії передбачені ним діяння поділяються на злочини (караються каторжною тюрмою), проступки (караються тюремним ув'язненням чи іншим, більш м'яким покаранням) та порушення, які караються арештом чи штрафом або тільки штрафом (ст. 9, ст. 101). Законодавець намагається диференціювати діяння за ступенем тяжкості і при побудові Особливої частини. Так, у деяких випадках йдеться виключно про злочинні діяння (наприклад, розділ I «Злочинні діяння проти життя та здоров'я»), в інших — про злочини та проступки (наприклад, розділ IV «Злочини і проступки проти свободи») або тільки проступки (наприклад, розділ XIV «Проступки проти волі народу»). Але при цьому запропоновані у ст. ст. 9 та 101 КК Швейцарії критерії класифікації кримінально протиправних діянь дотримуються не завжди. Так, зокрема, розділ XIV містить не тільки проступки, а й порушення, оскільки діяння, передбачене ст. 282 b і s, покарання у виді тюремного ув'язнення не встановлює.

КК Швейцарії проголошує караним як активний (абз. 1 та абз. 2 ст. 281), так і пасивний (абз. 3 ст. 281) підкуп осо-

²⁰ Кримінальний кодекс Швейцарії : від 20.12.1937 р. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/de (дата звернення: 15.04.2025) [пер. з нім.].

би, яка володіє правом голосу. Однак серед додаткових покарань фігурує лише позбавлення права бути обраним. Цей захід застосовується на строк від двох до десяти років при засудженні до каторжної тюрми або тюремного ув'язнення, якщо винувата особа своїм діянням негідно зловживала наданою їй довірою (ч. 2 ст. 51) або на строк десяти років, якщо особа є «звичним» злочинцем і направляється в установу для «звичних» злочинців (ч. 2 ст. 51).

Не обмежує поняття родового об'єкта посягань у сфері виборів та референдуму лише виборчими та референдумним правами і литовський законодавець. Глава XXVI Спеціальної частини КК Литовської Республіки²¹ йменується «Злочини і кримінальні проступки проти виборчих прав громадян та порядку виборів президента, сейму, рад місцевого самоврядування або проти порядку референдуму» і встановлює відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі (ст. 172), фальсифікацію виборчих документів, документів референдуму або використання сфальсифікованого документу виборів чи референдуму (ст. 173), неправильний підрахунок голосів виборців (ст. 174) та знищення, пошкодження, викрадення або приховування документу виборів чи референдуму (ст. 175).

При цьому підкуп виборця чи учасника референдуму розглядається як спосіб перешкоджання останнім у здійсненні своїх виборчих (активного або пасивного) чи референдумного прав (ст. 172), а порушення таємниці голосування кримінально-протиправним діянням не визнається.

Звертає на себе увагу та обставина, що у назві глави XXVI йдеться про злочини та проступки, хоча у санкціях усіх передбачених тут статей фігурує позбавлення волі (наявність цього покарання, відповідно до ч. 1 ст. 11 КК Литовської Республіки, є ознакою злочину). За ступенем тяжкості діянь

²¹ Кримінальний кодекс Литовської Республіки : від 26.09.2000 р. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150# (дата звернення: 11.04.2025) [пер. з лит.].

ня, передбачені ст. ст. 172–175, є злочинами невеликої тяжкості (згідно із ч. 3 ст. 11 максимальне покарання за них не перевищує трьох років позбавлення волі).

Передбачає КК Литовської Республіки і кримінальну відповідальність юридичних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 20 юридична особа підлягає відповідальності лише за ті злочинні діяння, за які передбачена відповідальність юридичної особи в Спеціальній частині цього кодексу. Така відповідальність передбачається, наприклад, у випадку вчинення хабарництва (ст. 225), підкупу (ст. 227), недбалого ведення обліку (ст. 223) тощо. Проте за вчинення діянь, передбачених главою XXVI КК Литовської Республіки, кримінальна відповідальність юридичних осіб не встановлена.

Серед покарань, які можуть застосовуватися за вчинення як злочину, так і проступку у КК Литовської Республіки фігурує позбавлення публічних прав (ч. 1 та ч. 2 ст. 42). Позбавленням публічних прав, у тому числі є і позбавлення права на обрання (ч. 1 ст. 44). Цей вид покарання в санкції статті не встановлюється. Його призначає суд на свій розсуд у випадках, коли особа вчинила злочинне діяння у зв'язку зі зловживанням наданими їй правами (ч. 2 ст. 44). Публічних прав особа може бути позбавлена на строк від одного до п'яти років. Кримінальне законодавство Литовської Республіки не передбачає поділу покарань на основні та додаткові, проголошуючи принцип, відповідно до якого особі, що вчинила один злочин або кримінальний проступок, може бути призначено тільки одне покарання (ч. 3 ст. 42). Виходячи з цього, позбавлення публічних прав, зокрема й позбавлення права на обрання, може призначатися лише як основне покарання.

Слід зазначити, що схожу із КК Литовської Республіки позицію щодо визначення родового об'єкта посягань у сфері виборів та референдуму займає і Кодекс України про адміністративні правопорушення, глава 15-А якого йменується «Адміністративні правопорушення, що посягають на здій-

снення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення»²².

Підсумовуючи викладене, слід звернути увагу на таке. Позиція деяких зарубіжних КК щодо впровадження так званих «генералізованих» складів посягань у сфері виборів та референдуму навряд чи заслуговує на підтримку, оскільки за таких умов фактично унеможлиблюється диференціація заходів протидії цим діям на законодавчому рівні, хоча цілком очевидно, що ступінь тяжкості, наприклад, фальсифікації підсумків голосування та порушення таємниці голосування є різним, у зв'язку з чим встановлення відповідальності за ці правопорушення в межах однієї норми обґрунтованим не виглядає. Доволі застарілим, як уявляється, є і підхід до визначення родового (або видового) об'єкта зазначених посягань як конституційних (основних, громадянських, політичних, виборчих) прав громадян, тому що навіть поверхневий аналіз наведених вище положень дозволяє зробити висновок, що передбачена відповідними КК система посягань у сфері виборів та референдуму явно виходить за межі згаданих прав. У цьому аспекті більш цікавими є уявлення про об'єкт таких посягань, які виборчими чи референдумним правами не обмежуються, що дозволяє позитивно вирішити проблему наявності об'єкта й у тих випадках, коли згадані права не страждають, наприклад, у разі вчинення виборцем чи учасником референдуму пасивного підкупу. Ретельного аналізу, на думку автора, заслуговує і такий, впроваджений законодавцем деяких країн, кримінально-правовий захід, як позбавлення виборчих чи референдумного прав. Він, у поєднанні зі штрафом чи іншим основним покаранням, міг би виступити гідною альтернативою позбавленню волі, до того ж повністю унеможлививши рецидив кримінально-протиправних діянь, механізм вчинення яких зумовлений зловживанням зазначеними правами.

²² Кодекс України про адміністративні правопорушення : зі змін. та допов. станом на 1 трав. 2025 р. (офіц. текст). Київ : Алерта, 2025. С. 219.

1.2. ПОСЯГАННЯ У СФЕРІ ВИБОРІВ ТА РЕФЕРЕНДУМУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Перший вітчизняний КК — КК УСРР від 23 серпня 1922 р.²³ спеціальних складів, пов'язаних із порушенням політичних прав громадян, не передбачав. Тут встановлювалася лише відповідальність за участь у виборах до рад осіб, що не мали на це законного права, яка каралася примусовими роботами на строк не нижче трьох місяців і розглядалася як злочин проти порядку управління (ст. 104). За законодавством того періоду політичні права визнавалися лише за трудящими масами. Тому деякі особи, зокрема приватні торговці, комерційні посередники, ченці, служителі релігійних культів, колишні поліцейські та жандарми таких прав не мали, і у разі їх участі у виборах могли розглядатися як суб'єкти діяння, про яке йшлося у ст. 104. Крім зазначених категорій, такими суб'єктами могли виступати також і представники трудящих мас, у разі позбавлення їх виборчих прав за вироком суду, та особи, які не досягли повноліття, тобто за віком ще не могли користуватися згаданими правами.

Аналогічний підхід був притаманний і КК УСРР від 8 червня 1927 р.²⁴ Участь у виборах до рад особи, що завідомо для неї права на це не мала, каралася примусовими роботами на строк до шести місяців або штрафом до п'ятисот карбованців (ст. 85). З точки зору своєї спрямованості, зазначене діяння, як і раніше, позиціонувалося як злочин проти порядку управління.

Законом від 2 грудня 1937 р. КК УСРР 1927 р. було доповнено двома новими статтями — ст. 85 та ст. 108¹. Перша

²³ Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки : [затв. ВУЦВК 23.08.1922 р.]. *Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1922. № 37.

²⁴ Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки : [затв. ВУЦВК 08.06.1927 р.]. *Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1927. № 26—27.

встановлювала відповідальність за перешкоджання шляхом насильства, обману, погроз або підкупу громадянину Союзу РСР у здійсненні його права обирати і бути обраним до Рад депутатів трудящих, яке посягало на порядок управління і каралося позбавленням волі на строк до двох років, а друга — за підробку виборчих документів або завідомо неправильний підрахунок голосів при виборах до Рад депутатів трудящих, вчинені службовою особою Ради або членом виборчої комісії, що розглядалися як службові злочини і каралися позбавленням волі на строк до трьох років ²⁵.

На відмінну від попередніх КК, КК УРСР від 28 грудня 1960 р. ²⁶ вже виокремлював політичні права громадян як самостійний видовий об'єкт, що охоронявся главою четвертою Особливої частини «Злочини проти політичних і трудових прав громадян». Саме тут і були зосереджені норми щодо відповідальності за посягання у сфері виборів. Йшлося зокрема про: 1) перешкоджання здійсненню виборчого права, яке полягало у перешкодженні шляхом насильства, обману, погроз або підкупу здійсненню громадянами виборчого права і каралося позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той самий строк (ст. 127); 2) підробку виборчих документів або завідомо неправильний підрахунок голосів, що вчинялися членом виборчої комісії або іншою службовою особою і каралися позбавленням волі на строк до двох років або виправними роботами на строк до одного року; 3) порушення таємниці голосування членом виборчої комісії або іншою службовою особою, яке каралося виправними роботами на строк до одного року.

Законом України від 3 березня 1993 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям законів «Про всеукраїнський та місцеві рефе-

²⁵ Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. : офіц. текст із змін. та допов. на 1 листоп. 1949 р. Київ : Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1950. С. 33, 39.

²⁶ Кримінальний кодекс Української РСР : затв. 28.12.1960 р. № 2000—05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

рендуми» і «Про вибори Президента Української РСР» КК УРСР 1960 р. був доповнений ст. 129¹ «Порушення законодавства про референдум». Відповідно до цієї статті, кримінально протиправними визнавалися: перешкоджання шляхом насильства, обману, погроз, підкупу або іншим шляхом вільному здійсненню громадянином права брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму, яке каралося позбавленням волі на строк до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом до десяти офіційно встановлених мінімальних розмірів заробітної плати (ч. 1 ст. 129¹). Вчинення цих дій членом комісії референдуму або іншою службовою особою каралося позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від семи до п'ятнадцяти офіційно встановлених мінімальних розмірів заробітної плати (ч. 2 ст. 129¹); підлог документів референдуму, приписки, завідомо неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування, вчинені членом комісії з референдуму або іншою службовою особою, що каралися позбавленням волі на строк від одного до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від семи до п'ятнадцяти офіційно встановлених мінімальних розмірів заробітної плати (ч. 3 ст. 129¹). Зазначеним Законом від 3 березня 1993 р. у новій редакції були викладені і статті 127–129 КК. У ч. 1 ст. 127 тепер йшлося про перешкоджання шляхом насильства, обману, погроз, підкупу або іншим шляхом вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним Президентом України чи народним депутатом, вести передвиборну агітацію, а кваліфікованим видом цього злочину визнавалося його вчинення членом виборчої комісії або іншою службовою особою. Санкції за це діяння були аналогічними тим, що передбачалися ч. 1 та ч. 2 ст. 129¹. Згідно зі ст. 128 злочинами визнавалися підлог виборчих документів, приписки або завідомо неправильний підрахунок голосів, вчинені членом виборчої комісії або ін-

шою службовою особою, які каралися так само, як дії, передбачені ч. 3 ст. 129¹. Диспозиція норми, передбаченої ст. 129, залишалася незмінною, але тепер це діяння каралося так само, як і порушення таємниці голосування, вчинене членом комісії з референдуму або іншою службовою особою. Отже, головною ознакою Закону від 3 березня 1993 р. стало радикальне посилення санкцій за посягання проти політичних прав громадян. Саме на це у справі протидії посяганням у сфері виборів та референдуму вітчизняний законодавець буде робити ставку і в подальшому.

Законом України від 15 липня 1999 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» назва глави IV Особливої частини була викладена у новій редакції: «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Таким чином, законодавець, вперше у вітчизняній історії, відокремив виборчі права з кола політичних і надав їм статусу самостійного видового об'єкта. Нових редакцій знов набули ст. ст. 127–129. У ч. 1 ст. 127 тепер йшлося про перешкоджання здійсненню громадянином України його виборчих прав або роботі виборчої комісії, вчинене з метою вплинути на результати виборів, що каралося позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Теж саме діяння, вчинене шляхом підкупу, обману, або поєднане із пошкодженням майна або із застосуванням насильства до громадянина, який здійснює свої виборчі права, або члена виборчої комісії чи їх близьких родичів, або з погрозою застосувати таке насильство чи знищити майно, а так само вчинене за попереднім зговором групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою посадовою особою з використанням влади або посадового становища, каралося позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років (ч. 2 ст. 127). Відповідно до ч. 1 ст. 128 «Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів» злочинами визнавалися видача

членом виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка не внесена до списку виборців, або видача виборцю виборчих бюлетенів (виборчого бюлетеня) замість інших виборців, які каралися позбавленням волі на строк до п'яти років.

Підлог, тобто виготовлення виборчого документа невстановленого зразка чи виготовлення у спосіб, не передбачений законом, внесення до виборчого документа завідомо неправильних відомостей або будь-яка інша його підробка, а так само використання завідомо підробленого виборчого документа чи виготовленого у спосіб, не передбачений законом, каралися позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (ч. 2 ст. 128). Ті ж самі дії, вчинені членом виборчої комісії або іншою посадовою особою, а так само завідомо неправильний підрахунок голосів або завідомо неправильне оголошення результатів виборів, каралися позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років (ч. 3 ст. 128). Позбавлення волі на строк від одного до трьох років передбачало й умисне порушення таємниці голосування під час проведення передбачених законодавством України виборів (ч. 1 ст. 129). Якщо це діяння вчинялося членом виборчої комісії або іншою посадовою особою з використанням влади чи посадового становища, передбачалося позбавлення волі від двох до п'яти років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років (ч. 2 ст. 129). Законом від 15 липня 1999 р. були внесені доповнення і до ст. 7¹ (тут містився перелік тяжких злочинів), згідно з якими діяння, передбаченні ч. 2 ст. 127 та ч. 3 ст. 128, визнавалися тяжкими злочинами.

Чинний КК України підхід до визначення родового об'єкта посягань у сфері виборів та референдуму, впроваджений згаданим вище Законом 1999 р., залишив незмінним. Виборчі права громадян теж були виокремлені як самостійний видовий об'єкт. На момент прийняття КК розділ V Особливої частини передбачав чотири склади злочинів, що

були спрямовані на нього: перешкоджання здійсненню виборчого права (відповідно до ч. 1 ст. 157 каралося обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, перешкоджання насильством, обманом, погрозами, підкупом чи іншим чином вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним Президентом України, народним депутатом України, депутатом Верховної Ради АРК, депутатом місцевої ради чи сільським, селищним, міським головою, вести передвиборну агітацію. Частина 2 ст. 157 встановлювала покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років за ті ж самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою посадовою особою з використанням влади чи службового становища, а ч. 3 — покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років, якщо дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вплинули на результати голосування або виборів); неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів (ч. 1 ст. 158 передбачала відповідальність за видачу членом виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка не була внесена у список виборців, або видачу виборцю виборчих бюлетенів (виборчого бюлетеня) замість інших виборців, що каралося обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років. У ч. 2 ст. 158 йшлося про підроблення, тобто виготовлення виборчого документа невстановленого зразка або у спосіб, не передбачений законом, внесення у виборчий документ завідомо неправдивих відомостей або будь-яку іншу його підробку, а також використання завідомо підробленого виборчого документа або виготовленого у спосіб, не передбачений законом, які каралися позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Частина 3 цієї статті встановлювала покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбав-

ленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, якщо дії, передбачені ч. 2, були вчинені членом виборчої комісії чи іншою посадовою особою, а також за завідомо неправильний підрахунок голосів чи завідомо неправильне оголошення результатів виборів); порушення таємниці голосування, яке полягало в умисному порушенні таємниці голосування при проведенні передбачених законом України виборів, вчиненому членом виборчої комісії чи іншою посадовою особою з використанням влади або службового становища, і каралося штрафом або позбавленням волі на строк від одного до трьох років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років); порушення законодавства про референдум (у ч. 1 ст. 160 йшлося про перешкоджання насильством, обманом, погрозою, підкупом чи в інший спосіб вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму, яке каралося штрафом або виправними роботами на строк до двох років чи позбавленням волі на строк до трьох років. Ті ж самі дії каралися штрафом, виправними роботами або позбавленням волі на строк до п'яти років, якщо були вчинені членом комісії з референдуму чи іншою посадовою особою або за попередньою змовою групою осіб. Частина 3 встановлювала покарання у виді штрафу, виправних робіт чи позбавлення волі на строк від одного до п'яти років за підробку документів референдуму, приписку, завідомо неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування, вчинені членом комісії з референдуму чи іншого посадовою особою).

У подальшому розділ V Особливої частини чинного КК, у площині охорони виборчих прав громадян, зазнавав численних змін та доповнень (вони аналізуються у наступних розділах роботи), внаслідок чого система відповідних посягань стала доволі розгалуженою, була скасована диференціація охорони виборчих та референдумних прав громадян на

рівні окремих статей, сформульовані суспільно небезпечні наслідки цих кримінально протиправних діянь і, найважливіше, встановлені склади кримінальних правопорушень, суб'єктами яких є самі виборці чи учасники референдуму, що ставить під сумнів обґрунтованість розуміння об'єкта цих дій як виборчих та референдумного прав громадян. Втім, саме такий підхід пропонують розробники згаданого вище проекту нового КК України, де посягання у сфері виборів та референдуму зосереджуються у самостійному розділі 4.10 «Кримінальні правопорушення проти виборчих прав та референдумного права».

Враховуючи те, що проект нового КК має відображати й основні досягнення вітчизняної науки кримінального права, доцільним уявляється аналіз питання щодо стану теоретичних досліджень у площині кримінальної відповідальності за посягання проти виборчих прав громадян.

Як вже зазначалося, КК УРСР 1960 р. виборчі права громадян ні як родовий об'єкт, ні як об'єкт видовий не виокремлював. За такого законодавчого підходу злочини проти виборчих прав, у переважній більшості випадків, предметом самостійного дослідження не виступали і розглядалися при характеристиці посягань на політичні права громадян ²⁷.

Ситуація почала змінюватися з прийняттям Закону України від 15 липня 1999 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України», яким назва глави IV Особливої частини «Злочини проти політичних і трудових прав громадян» була викладена у новій редакції: «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і гро-

²⁷ Навроцький В. О. Злочини проти політичних і трудових прав громадян : лекції для студ. юрид. фак-ту ЛДУ ім. І. Франка. Львів, 1997. 36 с.; Кобан Ж. І. Права людини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Держава і право*. Серія : Юрид. і політ. науки. 2003. Вип. 22. С. 552–556; Баулін Ю. В. Проблеми кримінально-правового захисту прав та свобод людини (методологічний аспект). *Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 черв. 1997 р.). Харків : Право, 1998. С. 168–170.

мадянина». Такий законодавчий крок сприяв активізації наукових пошуків специфічних особливостей даної групи кримінально протиправних діянь і, насамперед, їх об'єкта. У 2000–2001 рр. з'являється низка публікацій, присвячених цій проблематиці²⁸. Зазначена тенденція значно посилюється з прийняттям у 2001 р. чинного КК України, який, у частині назви розділу V Особливої частини, повністю зберіг підхід, закладений згаданим вище Законом 1999 р. У період з 2001 (після набуття КК 2001 р. чинності) по 2004 р. кількість публікацій, які містять кримінально-правову характеристику зазіхань на виборчі права громадян, значно збільшується, хоча вони залишаються на рівні наукових статей та тез доповідей на науково-практичних конференціях²⁹.

²⁸ Медіна Л. П. Політичні права особи як об'єкт кримінально-правового захисту. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2000. Спецвип. до 250-річчя прийняття Конституції Пилипа Орлика. № 251–255; Медіна Л. П. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян за чинним законодавством. *Вибори Президента України-99: проблеми теорії і практики* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 берез. 2000 р.) / ЦВК, Міжнар. фундація виборчих систем. Київ, 2000. С. 198–206; Солдатенко А. Об'єкт злочинів проти виборчих прав громадян. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні* : матеріали 7-ї регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13–14 лют. 2001). Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С. 197–200.

²⁹ Барабаш О. Л. Підкуп як спосіб перешкоджання вільному здійсненню виборчого права: матеріально-правовий аспект злочину та процесуальний порядок його встановлення. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 4. С. 51–54; Готін О. М. Про деякі чинники недовісти кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян. *Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–15 листоп. 2002 р.). Київ : Нора-друк, 2003. С. 290–295; Лихова С. Я. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян за новим КК України. *Право України*. 2002. № 2. С. 115–120; Лихова С. Я. Окремі питання вдосконалення кримінально-правових норм щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян України. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2002. № 3. С. 134–140; Медіна Л. Виборчі права громадян України як об'єкт злочину. *Вісник прокуратури*. 2003. № 11. С. 36–41; Солдатенко А. Об'єктивна сторона перешкоджання здійсненню виборчого права. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка*. Серія: Юрид. 2002. Вип. 37. С. 424–429; Хакуда Ю. Насильство як спосіб перешкоджання здійсненню виборчого права. *Право України*. 2003. № 4. С. 102–103.

Роботи дисертаційного та монографічного рівня починають з'являтися з 2004 р., що зумовлено напрацюванням на цей момент певної теоретичної бази щодо розуміння сутності та ознак злочинів проти виборчих прав, а також апробацією відповідних кримінально-правових приписів, яка дозволила узагальнити деякий досвід у площині кваліфікації зазначених діянь.

Так, у 2004 році Л. П. Медіною було оприлюднено роботу на тему «Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. ст. 157, 158, 159 КК України)». Ця праця стала першим комплексним дослідженням проблем кримінальної відповідальності за правопорушення проти виборчих прав громадян України. Вчена проаналізувала ступінь суспільної небезпеки даного виду кримінальних правопорушень, їх юридичний склад, зміст виборчих правовідносин, які складаються на всіх стадіях виборчого процесу при реалізації громадянами України своїх виборчих прав, спробувала визначити механізм спричинення шкоди як виборчим правовідносинам в цілому, так і окремим їх елементам. В роботі формулюються конкретні пропозиції щодо удосконалення відповідних норм КК України та механізму кримінально-правової охорони виборчих прав громадян ³⁰.

У 2005 р. з'являється праця М. І. Мельника «Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав», де розглянуто кримінально-правову характеристику зазначених правопорушень, проаналізовано кваліфікуючи ознаки та ступінь їх суспільної небезпеки. Автор наголошує на тому, що внаслідок порушення виборчих прав громадян здійснюється протиправний вплив на результати виборів — до представницьких органів та на виборні посади можуть потрапити особи, які фактично не були до них (на них) обрані, і навпаки, можуть не потрапити кандидати, які отримали чи

³⁰ Медіна Л. П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. ст. 157, 158, 159 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 226 с.

(за умови дотримання норм закону при проведенні виборів) могли б отримати підтримку більшості виборців. За таких обставин народ перестає бути джерелом влади. Ним стають порушники виборчого процесу, незаконно привласнюючи повноваження народу щодо формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування ³¹.

У 2006 р. було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук М. О. Мягковим на тему «Перешкоджання здійсненню виборчого права»³², де автор наводить аргументи на користь необхідності передбачення самостійного складу перешкоджання здійсненню виборчого права. Дослідник звертає увагу на те, що редакція ст. 157 КК України (станом на дату виконання дослідження) містить перелік посягань, як то перешкоджання не лише здійсненню виборчого права, а й інші злочинні дії: перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх обов'язків, втручання службової особи з використанням свого службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень. Автор приходить до висновку, що зазначені посягання характеризуються різними видовими об'єктами, на основі чого аргументує необхідність встановлення самостійного складу перешкоджання здійсненню виборчого права.

Того ж року була оприлюднена докторська дисертація С. Я. Лихової. Дослідниця вивчає конституційні правовідносини як об'єкт кримінальних правопорушень проти громадянських, політичних та соціальних прав, розглядає питання систематизації кримінально-правових норм, що

³¹ Мельник М. І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. Київ : Атіка, 2005. 142 с.

³² Мягков М. О. Перешкоджання здійсненню виборчого права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.

передбачають відповідальність за згадані правопорушення, аналізує особливості кожного складу кримінального правопорушення, який передбачено Розділом V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». С. Я. Лихова приходить до висновку, що кримінальне право охороняє не всі конституційні громадянські, політичні та соціальні правовідносини, а лише ті з них, які утворюють видові об'єкти однойменних груп злочинів проти громадянських, політичних та соціальних прав людини і громадянина. Враховуючи те велике значення, яке ці права мають в житті людини, в Україні створена розгалужена система правових гарантій їх здійснення. Шкода, яка завдається вказаній групі конституційних правовідносин, може бути усунена іншими правовими засобами (цивільними, адміністративними, дисциплінарними), а їх кримінально-правова охорона повинна здійснюватись не від будь-яких, а від найбільш суспільно небезпечних посягань. Вчена у своїй роботі звертає увагу на те, що кримінальне право охороняє виборчі інтереси громадян, які реалізуються через виборчі правовідносини, але зауважує, що в механізм кримінально-правового регулювання включаються не всі норми виборчого законодавства, а тільки ті, які стосуються безпосередньо регулювання й охорони процесу реалізації суб'єктивних виборчих прав громадян і які не стосуються правовідносин, що виникають у процесі реалізації норм виборчого права в цілому³³.

У 2007 році В. С. Ковальський підготував коментар до чинних на момент створення наукової роботи законодавчих приписів щодо кримінальної відповідальності за посягання на виборчі права громадян (за редакцією П. П. Пилипчука)³⁴.

³³ Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 529 с.

³⁴ Кримінальна відповідальність за порушення виборчих прав громадян: практ. комент. / авт.-підгот. В. С. Ковальський ; відп. ред. П. П. Пилипчук. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 48 с.

Аналіз законодавства і судової практики кримінально-правової охорони виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина здійснила також І. О. Зінченко ³⁵.

У цьому ж році вийшла монографія П. П. Андрушка на тему «Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика» ³⁶. Це дослідження було спрямоване на детальне розкриття особливостей складів кримінальних правопорушень проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі. Аналізуються також розмежувальні та кваліфікуючі ознаки. Серед іншого значна увага приділена спірним питанням про поняття об'єкта злочину, яким автор визнає соціальні цінності, а їх різновидами — потерпілого, права, свободи і правоохоронювані інтереси, а також соціальні зв'язки.

У 2008 році була опублікована колективна праця П. П. Андрушка, І. О. Зінченко та С. Я. Лихової за загальною редакцією В. П. Тихого, яка була присвячена дослідженню особливостей кримінальної відповідальності за порушення виборчих та референдних прав ³⁷.

Того ж року на базі Київського національного університету внутрішніх справ було виконано дисертацію на тему «Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян», автором якої був С. А. Мозоль ³⁸. Ця робота мала переважно кримінологічне спрямування, де досліджувалися особливості механізму запобігання кримінальним правопо-

³⁵ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 320 с.

³⁶ Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : КНТ, 2007. 328 с.

³⁷ Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдумних прав / [П. П. Андрушко, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова та ін.] ; за ред. В. П. Тихого. Харків : Кроссрод, 2008. 344 с.

³⁸ Мозоль С. А. Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян : авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.

рушенням проти виборчих прав громадян, суб'єкти такого запобігання та його рівні. Серед іншого було запропоновано авторські методи запобігання даному виду кримінальних правопорушень. Науковець пропонував під системою запобігання кримінально караним посяганням на виборчі права громадян розуміти систему об'єктів, суб'єктів та заходів запобіжної діяльності.

У 2009 році було представлено дисертаційну працю порівняльно-правового характеру, автором якої був С. В. Красноголовець, за темою «Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах Центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії)»³⁹. Автор здійснює аналіз міжнародних стандартів виборчих прав громадян, надає загальну характеристику КК України, КК Польщі, КК Словаччини, КК Угорщини та КК Чехії, у частині кримінальної відповідальності за порушення виборчих і референдумних прав громадян⁴⁰. Науковець проводить детальне порівняння особливостей кримінальної відповідальності за законодавством зазначених країн та України у площині перешкоджання здійсненню виборчих та референдних прав громадян, підробки виборчих документів чи документів референдуму та фальсифікації результатів голосування, порушення таємниці голосування, фальсифікації та незаконних дій щодо виборчих документів чи документів референдуму, порушення порядку фінансування виборчої кампанії та діяльності ініціативних груп з проведення референдуму. За результатами свого дослідження автор пропонує низку редакційних змін до чинних норм КК України в частині кримінально-правової охорони виборчих прав громадян.

³⁹ Красноголовець С. В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах Центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 226 с.

⁴⁰ Там само.

У цьому ж році О. О. Семенюком була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум»⁴¹. Автор аналізує поняття референдуму, механізм його проведення та правового регулювання, визначає особливості складу відповідного кримінального правопорушення. Особливу увагу науковець приділяє об'єктивним ознакам — об'єкту та об'єктивній стороні, детально розглядаючи особливості даних елементів складу кримінального правопорушення, та пропонує шляхи їх вдосконалення, розкриває поняття термінів «перешкоджання» та «документ референдуму». Також вчений зупиняється на визначенні особливостей суб'єктного складу. Серед іншого він пропонує посилити кримінальну відповідальність за порушення виборчих прав громадян.

Слід відмітити і роботу І. В. Тимошенко на тему «Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України», виконаної за спеціальністю конституційне право⁴². Дисертантка досліджує окремі аспекти юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства в Україні, аналізує її види (в тому числі і кримінальну відповідальність), визначає суб'єктів такої відповідальності, особливу увагу приділяючи колективним суб'єктам.

Певний інтерес в межах теми цього дослідження становить також робота криміналістичного спрямування «Розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права», автором якої є О. В. Кубарева⁴³, в якій висвітлені окремі аспекти способів вчинення даних кримінальних правопорушень, особливості їх предметів та слідів вчинення.

⁴¹ Семенюк О. О. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.

⁴² Тимошенко І. В. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 20 с.

⁴³ Кубарева О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 16 с.

Історико-правові аспекти кримінально-правової охорони виборчого процесу в Україні стали предметом дослідження М. М. Мазура, який звертає увагу на те, що у 2001 році КК України містив лише чотири склади кримінальних правопорушень проти виборчих прав громадян: ст. 157 КК України (перешкоджання здійсненню виборчого права), ст. 158 КК України (неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів), ст. 159 КК України (порушення таємниці голосування) та ст. 160 КК України (порушення законодавства про референдум). При цьому текст вказаних норм був схожим на статті 127–129 КК 1960 року, за виключенням того, що було декриміналізовано перешкоджання роботі виборчої комісії, а також додано деякі кваліфікуючі ознаки та внесено певні незначні правки. Також, за висновками науковця, у період 2003–2009 років зазначені норми неодноразово змінювалися та збільшувалися за обсягом. На думку автора, прискіплива увага законодавця до питань вдосконалення кримінально-правових норм, що стосуються процесу виборів, очевидно була обумовлена загостренням протистояння різних політичних сил і їхнім бажанням створити більш-менш ефективний механізм кримінально-правової охорони виборчих прав громадян і виборчих правовідносин. Крім того, на думку автора, швидкоплинність розвитку виборчого законодавства створює потенційну загрозу «відставання» відповідних кримінально-правових норм, які, здебільшого, носять відсильний характер. З точки зору М. В. Мазура, існує необхідність продовження дослідження перспектив удосконалення кримінально-правових норм, що охороняють виборчі та референдумні права і правовідносини, та, відповідно, вносити необхідні зміни до чинного КК України ⁴⁴.

⁴⁴ Мазур М. В. Злочини проти виборчих прав громадян: історико-правовий аспект. *Молодий вчений*. 2011. Вип. 2. С. 539–545. URL: <http://mvmazur.at.ua/ld/0/5FPindex.htm>20.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

У 2011 році І. В. Берднік захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Кримінальна відповідальність за фальсифікацію виборчих документів та документів референдуму (ч.ч. 1–3 ст. 158 КК України)»⁴⁵. Дисертантка аналізує аспекти соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за фальсифікацію виборчих документів та документів референдуму, пропонує авторське визначення понять «фальсифікація», «підробка», «підроблення» та з урахуванням комплексного аналізу правил законодавчої техніки та етимолого-семантичного походження цих термінів робить висновки про їх синонімічність. Також у роботі запропоновані певні зміни редакцій тих статей КК України (станом на дату виконання дослідження), які передбачають відповідальність за фальсифікацію виборчих документів та документів референдуму.

У 2013 році Т. С. Батраченко була захищена кандидатська дисертація, присвячена проблематиці кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку)⁴⁶. Дисертантка досить предметно аналізує зарубіжний досвід в частині кримінальної заборони даного діяння, вивчає аспекти соціальної обумовленості криміналізації порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку), досліджує кримінально-правову характеристику складу та проводить відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень та адміністративних деліктів. Серед іншого варто відмітити пропозиції дослідниці щодо вдосконалення кримінально-правової норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення

⁴⁵ Берднік І. В. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію виборчих документів та документів референдуму (ч.ч. 1–3 ст. 158 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2011. 20 с.

⁴⁶ Батраченко Т. С. Кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2013. 216 с.

порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку), а також щодо нової редакції ст. 159¹ КК України такого змісту: «Надання у великому розмірі фінансової (матеріальної) або в іншій еквівалентній грошовій формі підтримки для здійснення виборчої кампанії кандидату, політичній партії, ініціативній групі по проведенню референдуму з порушенням встановленого законом порядку шляхом передачі грошових коштів або матеріальних цінностей на безоплатній основі чи за необґрунтовано заниженими розцінками, виготовлення або поширення агітаційних матеріалів, не оплачених з виборчого фонду чи оплачених з виборчого фонду за необґрунтовано заниженими розцінками, або оплати виготовлення чи поширення таких матеріалів» (простий склад, ч. 1 ст. 159¹ КК України) та «умисне використання у великому розмірі фінансової (матеріальної) або в іншій еквівалентній грошовій формі підтримки для здійснення виборчої кампанії політичною партією, ініціативною групою по проведенню референдуму, кандидатом, його уповноваженим представником, довіреною особою кандидата чи уповноваженою особою з порушенням встановленого законом порядку» (кваліфікований склад, ч. 2 ст. 159¹ КК України).

Необхідно зазначити, що окремі питання кримінальної відповідальності за посягання у сфері виборів та референдуму вивчалися й автором цього дослідження у його дисертаційній роботі на тему «Кримінальна відповідальність за фальсифікацію підсумків голосування на виборах та референдумі»⁴⁷, а також у однойменній монографії⁴⁸. Тут, поряд з іншими аспектами, зверталася увага і на деякі проблеми визначення об'єкта кримінально-правової охорони

⁴⁷ Колодін Д. О. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію підсумків голосування на виборах та референдумі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 228 с.

⁴⁸ Колодін Д. О. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію підсумків голосування на виборах та референдумі : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2014. 200 с.

відповідного діяння. Отриманні висновки використовувалися як певні теоретичні підвалини для формування власної концепції кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні, якій було присвячено докторську дисертацію автора «Концептуальні засади кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні»⁴⁹.

У 2015 році науковому колу було представлено дисертацію А. О. Яся на тему «Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України)»⁵⁰. Обґрунтовується доцільність у відповідній статті КК України замість перерахування конкретних суб'єктів, що підлягають кримінально-правовій охороні, зробити вказівку на «суб'єктів виборчого процесу та процесу референдуму», доводиться недоцільність вилучення із ст. 157 КК такого виду примушування, як підкуп, а також словосполучення «або іншим способом», пропонується до кола потерпілих віднести близьких осіб, оскільки, ставлячи під загрозу життя та здоров'я близьких осіб, можна домогтися будь-яких дій від виборця, кандидата чи іншого суб'єкта виборчого процесу та висловлюється ряд інших пропозицій.

Аналіз проблем захисту виборчих прав громадян у контексті побудови громадянського суспільства здійснила Т. М. Заворотченко, у дослідженні якої приділено увагу усуненню перешкод у реалізації виборчого права (активного та пасивного). Зокрема, вчена наголошує на тому, що притягнення до кримінальної відповідальності членів виборчих комісій

⁴⁹ Колодін Д. О. Концептуальні засади кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2025. 440 с.

⁵⁰ Ясь А. О. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (стаття 157 Кримінального кодексу України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 210 с.

на практиці не є достатньо ефективним засобом боротьби з порушеннями в ході виборчих кампаній, а причини низького застосування кримінально-правових санкцій за фальсифікацію виборчих документів та підсумків голосування пояснюються: складністю встановлення та доказування даних обставин, особливо ознак, стосовно фальсифікації підсумків голосування; складністю встановлення персональної вини члена виборчої комісії, оскільки, як правило, дані порушення здійснюються колегіально, і з часом неможливо виявити, дії конкретно кого з членів виборчої комісії стали причиною порушення виборчих прав громадян; політичними факторами у вигляді зв'язку посадових осіб, відповідальних за притягнення підозрюваних членів виборчих комісій з посадовими особами, які ініціюють «політичне замовлення» на певну кількість голосів виборців на користь конкретного кандидата, внаслідок чого виявлення фактів вчинення злочинів певними членами виборчих комісій не входять у «сферу інтересів» вказаних посадових осіб. Авторка вважає, що зазначені причини можуть бути усунені завдяки посиленню громадського контролю ⁵¹.

Детально кримінальні правопорушення, передбачені ст. 157 КК України, розглянув В. В. Кострицький, який вважає, що, незважаючи на неодноразове їх корегування законодавцем, вони досі потребують удосконалення шляхом внесення як техніко-юридичних правок, так і змістових змін. Також науковець стверджує, що враховуючи бланкетний характер ст. 157 КК України, відповідного корегування потребують і норми законодавства про вибори та референдум, необхідним є також прийняття закону про місцеві референдуми ⁵².

⁵¹ Заворотченко Т. М. Проблеми захисту виборчих прав громадян у контексті побудови громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. С. 55–58. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33113/1/.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).

⁵² Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені статтею 157 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх*

У 2017 році вийшов друком навчальний посібник «Кримінально-правова кваліфікація посягань на виборчі та референдумні права» за авторством В. І. Антипова⁵³. Навчальний посібник надає загальні правила та розкриває окремі особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти виборчих та референдумних прав громадянина, як невід’ємних конституційних прав особи.

Стан законодавчих змін щодо кримінальної відповідальності за виборчі правопорушення розглянули Н. М. Парасюк та В. М. Парасюк, які виділили такі тенденції:

- із системи статей розділу V Особливої частини КК України саме статті про виборчі та референдумні кримінальні правопорушення найчастіше редагувалися законодавцем;

- причиною внесення змін до цих статей найчастіше була зміна виборчого законодавства перед черговим волевиявленням громадян України або ж усунення виявлених під час попередньої виборчої кампанії прогалин у механізмі кримінальної відповідальності за порушення виборчого законодавства;

- відмінною особливістю законодавчої техніки змін до статей 157–160 КК України є, більшою мірою, виклад їх у новій редакції;

- лише у двох випадках законодавець вдавався до зміни караності виборчих та референдумних злочинів, редагуючи зміст санкцій статей;

- часті зміни регулятивного законодавства вимагають пильної уваги правозастосовних органів у процесі кваліфікації виборчих та референдумних злочинів, ознаки яких сформульовано у бланкетних диспозиціях статей Особливої частини КК України, оскільки законодавець не завжди дотримується певної термінології при визначенні змісту

справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. Вип. 3. С. 78–87. URL: <https://surl.li/vrqejy> (дата звернення: 10.05.2025).

⁵³ Антипов В. І. Кримінально-правова кваліфікація посягань на виборчі та референдумні права : навч. посіб. Вінниця : Нілан, 2017. 114 с.

кримінально-правової заборони. Серед іншого науковці роблять висновок, що такий динамічний та постійний процес змін кримінально-правових норм не сприяє ефективному механізму реалізації заходів кримінально-правового характеру у цій сфері народовладдя⁵⁴.

У 2020 році А. В. Бурбій було захищено дисертацію на тему «Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян України»⁵⁵, у якому досліджуються питання відповідальності за кримінальні правопорушення проти виборчих прав у зарубіжному законодавстві, кримінально-правова характеристика даної категорії кримінальних правопорушень та висловлюються пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства. Особливо цікавою є пропозиція авторки виокремлювати поняття «кримінальні правопорушення, пов'язані з реалізацією виборчих прав громадян», а так само ідея класифікувати кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян на ті, що зазіхають: на свободу волевиявлення; на процес підготовки і проведення виборів; на викривлення (фальсифікацію) інформації, яка міститься у виборчій документації.

Загальну характеристику кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина надали І. О. Зінченко та Є. В. Шевченко⁵⁶. Так, вчені зауважують, що значна кількість кримінальних правопорушень проти конституційних прав і свобод зосереджена у розділі V Особливої частини КК України.

⁵⁴ Парасюк Н. М., Парасюк В. М. Регламентация кримінальної відповідальності за виборчі та референдні злочини: стан законодавчих змін. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 188–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnaui_2017_2_32 (дата звернення: 10.05.2025).

⁵⁵ Бурбій А. В. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 210 с.

⁵⁶ Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157–184 КК). Кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян (статті 157–160 КК). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. Вип. 2. С. 366–406. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.14.218751>.

Родовим об'єктом зазначених кримінальних правопорушень є суспільні відносини, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Безпосереднім об'єктом конкретного кримінального правопорушення чи кримінального проступку є окреме конституційне право чи свобода людини або громадянина, проти яких спрямоване кримінально протиправне діяння, наприклад, право обирати або бути обраним до органів державної влади чи місцевого самоврядування. Окрім того, науковці вказують, що в окремих кримінальних правопорушеннях крім основного безпосереднього об'єкта можна виділити і додатковий обов'язковий чи факультативний об'єкти, якими можуть виступати інші суспільні відносини, наприклад, нормальна діяльність державного апарату (ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 168 КК України) тощо. Аналізуючи особливості об'єктивної сторони даної групи кримінальних правопорушень, І. О. Зінченко та Є. В. Шевченко приходять до висновку, що даний елемент складу характеризується такими специфічними ознаками: більшість з них можуть бути вчинені як шляхом активних дій, так і шляхом бездіяльності; диспозиції указаних статей є бланкетними і для з'ясування ознак складів відповідних правопорушень відсилають до галузевого законодавства, однак окремі кримінально карані посягання за своєю законодавчою конструкцією є складеними діяннями. Це, наприклад, ч. 2 ст. 157 КК — «перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднане із застосуванням насильства».

Особливої уваги заслуговують висновки зазначених дослідників щодо того, що політичні права і свободи людини є обов'язковою умовою функціонування всіх інших видів прав, тому що саме вони складають органічну основу системи демократії і виступають як цінності, якими влада має обмежувати себе і на які має орієнтуватися. Переважна більшість із вказаних діянь посягає на суспільні відносини, що забезпечують право громадян обирати і бути обраним до ор-

ганів державної влади та місцевого самоврядування (виборчі відносини) або брати участь в референдумах (референдумні відносини). Ці кримінальні правопорушення характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю, передбачають покарання у виді позбавлення волі і порушують право громадян на вільне волевиявлення у сфері управління державними справами, гарантоване Конституцією України ⁵⁷.

О. І. Васильєва та Д. М. Дейдей розглянули шляхи захисту виборчих прав громадян у період місцевих виборів. Зокрема авторами проаналізовано шляхи захисту виборчих прав та зроблено висновки про те, що велика кількість правопорушень у сфері виборчого процесу існує тому, що суб'єкти виборчого процесу сумніваються у невідворотності покарання за вчинення кримінально караних діянь. Автори вважають за необхідне оприлюднювати інформацію про результати розслідувань та винесення судових рішень, які пов'язані із порушенням виборчого законодавства. Також уникнути правопорушень у сфері виборів може допомогти єдина система професійних виборчих комісій, частина керівників або членів яких працюватимуть на постійній основі та за своїм статусом, повноваженнями, правами та обов'язками прирівнюватимуться до публічних службовців. Це дозволить вирішити питання деполітизації та підвищення компетентності членів виборчих комісій ⁵⁸.

Питання юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства аналізували Р. Голобутовський та А. Сидоренко, які наголосили, що юридична відповідальність, встановлена законом за порушення виборчого за-

⁵⁷ Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157–184 КК). Кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян (статті 157–160 КК). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. Вип. 2. С. 366–406. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.14.218751>.

⁵⁸ Васильєва О. І., Дейдей Д. М. Шляхи захисту виборчих прав громадян у період місцевих виборів 2020 року. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. Вип. 2. С. 64–69. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2021/12.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

конодавства, є важливою гарантією реального здійснення народного волевиявлення та виступає як одна з правових гарантій вільних і демократичних виборів⁵⁹.

Підсумовуючи огляд наукових джерел, присвячених кримінальним правопорушенням проти виборчих прав громадян, слід зазначити наступне. Процес становлення вітчизняних теоретичних положень щодо кримінально-правової охорони виборчих прав громадян охоплює собою три етапи: перший тривав з моменту набуття чинності КК УРСР 1960 р. (1 квітня 1961 р.) до липня 1999 р. У цей період дослідження зазначеної проблематики мали суто фрагментарний характер, оскільки виборчі права на рівні КК розглядалися лише як складова політичних прав громадян; другий етап, який почався з набуття чинності Законом України від 15 липня 1999 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» і тривав до 2004 р., характеризувався посиленням наукового інтересу до посягань на виборчі права громадян (у межах глави IV КК України останні вже виокремлюються як видовий об'єкт), а самі злочини починають виступати предметом самостійних досліджень, хоча й на рівні наукових статей та тез доповідей на науково-практичних конференціях; третій етап, який фактично розпочався у 2004 р. (з моменту появи першого комплексного дослідження питань кримінальної відповідальності за злочини проти виборчих прав громадян) і триває дотепер, характеризується активними науковими пошуками сутності цих кримінальних правопорушень, шляхів вдосконалення (у тому числі і з врахуванням передового досвіду зарубіжних країн) відповідних кримінально-правових норм і пов'язаний з появою великої кількості робіт дисертаційного та монографічного рівня із зазначеної тематики. За цей період була напрацьована солідна теоретична база, як у напрямку рекомендацій щодо кваліфі-

⁵⁹ Голубутовський Р., Сидоренко А. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства. *Молодий вчений*. 2021. Вип. 5. С. 107–110. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-21> (дата звернення: 10.05.2025).

кації зазначених діянь, так і у площині удосконалення конструкцій, що передбачають відповідальність за їх вчинення.

Однак деякі питання концептуального характеру залишаються невирішеними. Це насамперед стосується розуміння видового об'єкта діянь, передбачених ст. ст. 157–160 чинного КК України, який як законодавцем, так і, у переважній більшості випадків, представниками вітчизняної теорії кримінального права асоціюється з виборчими правами громадян (у публікаціях останніх років видання наголошується лише на необхідності вживання у найменуванні розділу 4.10 проекту нового КК України формулювання «Кримінальні правопорушення проти виборчих та референдумних прав»⁶⁰, тобто акцентується увага на необхідності використання терміна «референдумні» у множині. При цьому існуючі концептуальні засади до визначення родового об'єкта цієї групи кримінальних правопорушень залишаються незмінними), хоча це дещо суперечить сучасному рівню розвитку як виборчого та референдумного законодавства, так і конституційно-правової науки у цілому. Не даремно деякі автори, як було показано вище, намагаються представити зазначений об'єкт кримінально-правової охорони більш широко, позиціонуючи його як певну сферу народовладдя, повноваження народу, сферу управління державними справами тощо і включаючи до нього свободу волевиявлення, процес підготовки та проведення виборів і забезпечення достовірності інформації, що міститься у виборчих документах чи документах референдуму, тощо. Спірним залишається і питання щодо сутності виборчих прав громадян як об'єкта відповідних кримінальних правопорушень. Його пов'язують із певним різновидом суб'єктивних (конституційних) прав, виборчи-

⁶⁰ Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «виборчі» правопорушення за проектом нового кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. № 2. С. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.121-135> (дата звернення: 10.05.2025).

ми інтересами громадян, правовідносинами, суспільними відносинами, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод людини, соціальними цінностями тощо. Така ситуація зумовлює передусім необхідність аналізу існуючих у вітчизняній теорії концепцій об'єкта.

За справедливим зауваженням С. О. Харитонова, загальне поняття об'єкта та його структури має надзвичайно важливе методологічне значення, оскільки не тільки надає можливість вирішити питання щодо системи та видів об'єктів, а й обумовлює розв'язання проблеми родового та безпосередніх об'єктів тієї чи іншої групи кримінальних правопорушень (того чи іншого кримінального правопорушення)⁶¹.

1.3. ВИБОРЧІ ПРАВА ГРОМАДЯН ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Протягом багатьох десятиліть (починаючи з 20-х років минулого століття і до років незалежності) у вітчизняній кримінально-правовій теорії панувала концепція «об'єкт — суспільні відносини», яка, до того ж, позиціонувалася як універсальна, тобто така, що могла застосовуватися при визначенні об'єкта будь-якого злочину. Як слушно зазначав В. Я. Тацій, категорія «суспільні відносини» є міжгалузевою і використовується не лише у кримінальному праві, а й в інших галузях права, зокрема саме через суспільні відносини визначається предмет таких галузей права та законодавства, як цивільне, господарське, конституційне тощо. Регулятивні норми, які знаходять відбиття у приписах інших галузей законодавства, є первинними щодо кримінально-правових, які за своєю сутністю є, перш за все, охоронними. Тому цілком логічним є висновок про те, що кримінальне право охороняє ті суспільні відносини, які регулюються іншими

⁶¹ Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 247.

галузями права⁶². Крім того, за допомогою теорії суспільних відносин стає можливим розкриття механізму спричинення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, визначення його взаємозв'язку з іншими елементами складу злочину, а отже й забезпечення правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь⁶³.

Проте вже у роки незалежності ця концепція була піддана масштабній ревізії, внаслідок чого пропонувалися нові універсальні поняття об'єкта злочину, які зводили його до соціальних цінностей⁶⁴, правових благ⁶⁵, прав і свобод людини⁶⁶, людини чи соціальних спільнот, сфер життєдіяльності людей та ін.

Сама по собі номенклатура прав і свобод людини, як і будь-який інший нормативний припис, об'єктивно не може бути об'єктом кримінально-правової охорони, тому що власне правова норма не може зазнавати шкоди. Спеціалістами в галузі конституційного права підкреслюється, що теорія і практика безумовно підтверджують вирішальну роль в системі констиціоналізму механізмової частини захисту прав людини у порівнянні з визначенням прав, зведених у закони держав і міжнародні стандарти⁶⁷.

Охороні підлягає такий порядок взаємовідносин між людьми, а також між людиною та державою, що склада-

⁶² Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. С. 44–45.

⁶³ Калініченко Ю. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину : монографія. Харків : Право, 2018. С. 44.

⁶⁴ Фесенко Е. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 47–80.

⁶⁵ Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ : Ін-т законодавства ВР України, 2002. С. 228–230.

⁶⁶ Трубніков В. М., Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи : монографія. Харків : Харків юрид., 2009. С. 325.

⁶⁷ Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком інтер, 2011. С. 15, 16.

ється внаслідок реалізації зазначених приписів, за якого всі люди є вільними і рівними у своїй гідності й правах, права і свободи є невідчужуваними та непорушними і визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Звідси постає, що права і свободи людини (у тому числі й ті, що позбавлені «природного фундаменту», зокрема й виборчі та референдумне права) — це не тільки і не стільки їх нормативна номенклатура, скільки фактична реалізація й ефективний захист, що, своєю чергою, є можливим тільки в межах відповідних суспільних відносин. У цьому аспекті цілком заслуговує на підтримку позиція як деяких вітчизняних вчених (С. Я. Лихова, А. В. Бурбій та ін.), так і КК деяких зарубіжних країн, які при визначенні об'єкта посягань у сфері виборів та референдуму акцентують увагу саме на реалізації (конституційних, політичних, громадянських, виборчих) прав громадян.

Проголошення Конституцією України⁶⁸ прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3) лише підкреслює їх значимість в аксіологічній ієрархії, але нічого не змінює в площині розуміння цього поняття як об'єкта кримінально-правової охорони. Загальне призначення ст. 3 Конституції полягає в тому, що вона має служити перепорою, бар'єром всевладдю держави, сваволі її органів щодо людини, має перешкоджати виникненню такої ситуації, за якої людина була б лише маріонеткою держави, «гвинтиком» державного механізму, а проблема ціннісних колізій повинна вирішуватися на користь людини. У літературі цілком слушно зазначається, що положення ст. 3 Конституції дають відповідну орієнтацію державі, тим чи іншим осередкам суспільства, громадським організаціям, іншим суб'єктам (зокрема й фізичним особам), як треба будувати відносини між зазначеними учасниками, щоб не можна

⁶⁸ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР у ред. від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

було пожертвувати людиною заради будь-якої іншої цінності⁶⁹. Але звідси зовсім не випливає, що ця стаття вимагає автоматичного та беззаперечного перенесення поняття «соціальні цінності» на ґрунт кримінального права. Те, що законодавець у ст. 1 КК України вказує на такі найвищі цінності, як права і свободи людини і громадянина, аж ніяк не свідчить про те, що вони охороняються кримінальним правом поза межами суспільних відносин, адже відомо, що цінність життя та здоров'я людини, власності тощо забезпечується лише їх існуванням у суспільстві; поза межами нього будь-яке регулювання та охорона взагалі втрачає свій сенс. А тому юридична конструкція ст. 1 КК є лише своєрідним законодавчим прийомом, який дозволяє підкреслити важливість охорони суспільних відносин, що забезпечують зазначені соціальні цінності⁷⁰.

Отже аксіологічний підхід до визначення об'єкта кримінального правопорушення насамперед акцентує увагу на пріоритетності його кримінально-правової охорони. З цієї точки зору, цілком заслуговує на підтримку позиція розробників проекту нового КК України, згідно з якою на першому місці в Особливій частині розташовані «Кримінальні правопорушення проти людини» (книга четверта), оскільки вона повністю відповідає ст. 3 Конституції України. Проте обґрунтованість визначення об'єкта кримінального правопорушення як соціальної цінності (Робоча група виходить з того, що об'єктом є соціальна цінність, якій спричинюється шкода), викликає певні сумніви. Цінності не може бути заподіяна шкода шляхом зміни її властивостей, тобто внаслідок посягання, наприклад, на виборчі права громадян вони статусу, визначеного ст. 3 Конституції України, не втрачають. Руйнуються певні соціальні зв'язки, які

⁶⁹ Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш [та ін.]. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2012. С. 20.

⁷⁰ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві. С. 37–38.

існують з приводу цих цінностей. Тому кримінально-правовій охороні підлягають не цінності самі по собі, а цінності як елемент суспільних відносин. Але за такого висновку стає очевидним, що концепція «об'єкт — соціальна цінність» штучно звужує поняття об'єкта до одного з його структурних елементів — предмета чи соціальних зав'язків. Вихід прихильники цієї концепції вбачають у структуруванні соціальної цінності, компонентами якої виступають потерпілі, їхні права й інтереси, соціальні зв'язки, а також матеріалізовані або нематеріалізовані блага⁷¹. Проте навіть на перший погляд стає зрозумілим, що запропонована структура майже не відрізняється від добре відомої структури суспільних відносин.

Зазначені критичні зауваження щодо концепції «об'єкт — соціальна цінність» стосуються й інших згаданих вище підходів до визначення об'єкта, зокрема концепції «об'єкт — правові блага» та концепції «об'єкт — людина», оскільки вони теж, з одного боку, штучно звужують поняття об'єкта кримінального правопорушення до певного елемента суспільних відносин (предмета чи учасника), а з іншого — не можуть претендувати на універсальність. Так, поняття «благо» не може охопити всі об'єкти, що охороняються Особливою частиною КК (нормальну діяльність пенітенціарної системи, систему оподаткування, за певних умов, діяльність правоохоронної та судової системи та, взагалі, державну владу з її рішеннями навряд чи беззаперечно можна назвати благом для людини), а для того, щоб переконатися, що людина є лише однією зі складових загального об'єкта кримінально-правової охорони (поряд із суспільством та державою), достатньо, навіть поверхнево, ознайомитися як з Особливою частиною чинного КК, так і проекту нового.

Отже, як слушно зазначає І. І. Чугуніков, докорінний перегляд концепції «об'єкт — суспільні відносини» аж ніяк

⁷¹ Фесенко Е. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони. С. 51.

не був викликаний її інституціональною кризою. Здебільшого він був вмотивований прагненням будь-що позбутися спадку минулого історичного періоду⁷² та пошуком більш досконалої, з точки зору сучасності термінології (наприклад, визначення об'єкта через поняття «сфера життєдіяльності людей», специфічною формою якої є суспільні відносини). Однак суспільні відносини — це не продукт політичних ідей. Це стан загальної організації людського життя з визначеними цінностями, які необхідні для прогресивного розвитку⁷³.

При з'ясуванні сутності об'єкта кримінально-правової охорони не можна обійти увагою ще одну концепцію — «об'єкт — правовідносини», на якій хотілося б зупинитися більш детально, оскільки в багатьох джерелах, як було показано вище, саме виборчі правовідносини фігурують у якості об'єкта відповідних кримінальних правопорушень⁷⁴.

У кримінально-правовій літературі позаминулого століття наголошувалося на тому, що передбачені законами ті чи інші приписи розрізняються між собою наслідками їх невиконання: одні з них передбачені у кримінальному законі, який і визначає стягнення за їх порушення, інші не знаходяться під охороною кримінального закону, хоча нагляд за їх дотриманням покладений на певні органи урядової влади, врешті-решт, треті належать виключно до сфери цивільних правопорушень і визначаються цивільними законами, у яких встановлюються наслідки цивільного характеру. Таким чином, для визначення наслідків порушення того чи іншого законного припису або заборони необхідно встановити, до якої з цих трьох категорій належить зазначений припис чи заборона, тобто який закон встановив санкції за їх по-

⁷² Чугуніков І. І. Поняття об'єкта злочину та проблеми правозастосування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 91.

⁷³ Тацій В. Я. Зазнач. твір С. 45.

⁷⁴ Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Вид.-полігр. центр. «Київ. ун-т», 2006. С. 43–79.

рушення⁷⁵. За такого підходу будь-який злочин зводили до порушення норм позитивного права, а його об'єкт — до юридичного устрою співжиття, який полягає у необхідності дотримання встановлених законом правил. Згодом, вже в межах радянської кримінально-правової теорії, було доведено, що, по-перше, далеко не всі сфери, які потребують кримінально-правової охорони, врегульовані за допомогою норм позитивного права, а, по-друге, власне правова норма, у тому числі і кримінально-правова, не може зазнавати шкоди. Ця позиція виглядає більш переконливою, тому що дозволяє позитивно вирішити питання щодо наявності об'єкта кримінального правопорушення і у тих випадках, коли охоронювані суспільні відносини не врегульовані позитивними нормами, та завадити штучному звуженню предмета кримінального права. Так, наприклад, хуліганство, як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, визнається кримінально караним, якщо воно супроводжувалося особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Останній може знайти свій прояв у безсоромності чи грубій непристойності (п. 5 постанови ПВСУ від 22 грудня 2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство»)⁷⁶, що свідчить про спрямованість діяння проти громадського порядку, як суспільних відносин, які упорядковані за допомогою моральних норм⁷⁷, оскільки ніяких законодавчих актів (принаймні поки що), які б регулювали «соромність» та «пристойність», у природі не існує. У разі зведення об'єкта злочину до правовідносин доведеться визнати, що у цьому випадку вчинене діяння є безоб'єктним.

⁷⁵ Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864–2007 рр.) / за ред. В. Т. Маляренка. Київ : Освіта України, 2008. С. 31–32.

⁷⁶ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві : офіц. текст / упоряд. Р. В. Вереша. Київ : Алерта, 2021. С. 151.

⁷⁷ Бурдін В. М., Старосольська С. П. Кримінальна відповідальність за ухилення від відбування покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. С. 143; Кузнєцов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : практ. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. С. 28.

Деякі автори цілком слушно наголошують на тому, що розуміння об'єкта кримінального правопорушення, як врегульованих за допомогою нормативних чинників та інших соціальних регуляторів суспільних відносин, здатне, певною мірою, обмежити державне позитивістське «свавілля», коли законодавець намагається нав'язати свою волю суспільству майже у всіх сферах його життєдіяльності (не зважаючи на його реальні потреби та встановлюючи кримінальні санкції виключно за порушення власних приписів), і, у підсумку, є більш прогресивним кроком у порівнянні з концепцією «об'єкт — правовідносини», згідно з якою охороняється тільки те, що отримало законотворче «благословіння»⁷⁸.

Проте аналіз сучасних джерел свідчить, що тенденція до подальшої «юридизації» об'єкта кримінально-правової охорони тільки посилюється. Так, наприклад, на думку С. Я. Лихової, правового визначення потребує навіть такий феномен як релігія, який тільки в цьому випадку може виступити у якості об'єкта кримінально-правової охорони⁷⁹, хоча цілком очевидно, що подібні пропозиції дещо суперечать загальному курсу вітчизняної правової системи на посилення засад непозитивістського праворозуміння. Визначаючи поняття верховенства права як панування права в суспільстві, КСУ у своєму рішенні від 2 листопада 2004 р. (справа про призначення судом більш м'якого покарання) зазначає, що одним з проявів цього принципу є те, що право не обмежується тільки законодавством як однією з його форм, а включає до себе й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, легітимовані суспільством та обумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, яка відповідає ідеоло-

⁷⁸ Чугуніков І. І. Об'єкт та об'єктивна сторона складу злочину: проблеми розмежування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 168.

⁷⁹ Лихова С. Я. Свобода віросповідання в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2018. С. 33–34.

гії справедливості, ідеї права, що значною мірою відображена в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути і несправедливим, у тому числі і таким, що обмежує свободу та рівність особи⁸⁰.

Зазначена позиція КСУ лише підтверджує ту обставину, що об'єкт кримінально-правової охорони далеко не завжди постає у вигляді правовідносин. Виборчі відносини можуть виступати і як врегульовані нормами конституційного права відносини, тобто правовідносини. Такий висновок обумовлений низкою обставин. По-перше, як вже зазначалося, виборчі права не мають власного «природного фундаменту» і є суто позитивістським продуктом; по-друге, виборчі права громадян України здійснюються лише в обсязі і порядку, передбаченому виборчим законодавством (ч. 4 ст. 6 ВК)⁸¹; по-третє, гарантії права громадян на участь у виборах теж визначає законодавець. Але у будь-якому випадку об'єкт посягань у сфері виборів та референдуму не може бути зведений виключно до правовідносин.

В теорії конституційного права підкреслюється, що будучи продуктом волювої діяльності людей, виборчі норми відтворюють не тільки безпосередньо дану дійсність, але і намічають ідеальну модель реально можливих майбутніх виборчих відносин. Однак зміст виборчого законодавства визначається не тільки соціальною та юридичною природою виборів, його складають також суб'єктивні моменти, що походять від правосвідомості законодавця. Якщо основу законодавчого проектування формують особистісні, вузькопартійні інтереси, виборча інженерія може бути використана як інструмент маніпулятивного впливу, як засіб не-

⁸⁰ Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003 р. (за даними судової статистики). *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 5. С. 38–45.

⁸¹ Виборчий кодекс України : прийнятий 19.12.2019 р. № 396-IX у ред. від 31.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

сумлінної політичної конкуренції. Під впливом провладних політичних сил, з їх оціночно-зацікавленим ставленням до практичних результатів, можлива деформація цілей правового регулювання. У такому випадку інтереси політичних сил маскуються за допомогою правових норм⁸².

Таким чином, цілком можливі ситуації, коли врегульовані нормами конституційного права виборчі відносини, тобто правовідносини, не відповідають ідеології справедливості, що у підсумку призводить до спотворення народного волевиявлення. Такі правовідносини, за своєю суттю, є антисоціальними і за жодних обставин не можуть поставати як об'єкт кримінально-правової охорони, оскільки в такій якості можуть виступати лише прийнятні форми соціальної взаємодії, що забезпечують справжнє народне волевиявлення. Отже позиціонування об'єкта виборчих кримінальних правопорушень як правовідносин так або інакше створює підґрунття для вуалювання справжніх цілей конституційно-правового регулювання і, врешті-решт, перетворення його на самоціль.

Саме з цим, як уявляється, пов'язаний ще один недолік концепції «об'єкт — правовідносини», коли при його визначенні акцент зміщується у бік об'єктивної сторони і він постає як встановлений законодавством порядок переміщення, фінансування, кредитування, організації, проведення, оподаткування, випуску, виготовлення, обігу тощо. Так, наприклад, Т. М. Заворотченко, яка розуміє під об'єктом посягань на виборчі права громадян виборчі правовідносини (авторкою вони іменуються також законним порядком щодо проведення виборів), виокремлює діяння, що зневажають установлений порядок формування і діяльності виборчих комісій, правопорушення проти порядку встановленої реєстрації виборців, правопорушення проти порядку висування

⁸² Афанасьєва М. В. Інженерно-технологічний підхід до законодавства про місцеві вибори. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. IX. С. 301–302.

кандидатів на виборні посади, правопорушення проти порядку проведення передвиборної агітації⁸³.

Але порушення встановленого законодавцем порядку (переміщення, обігу тощо) характеризує не об'єкт, а об'єктивну сторону відповідного діяння. Порушення тих чи інших приписів заподіює шкоду тому, заради чого вони встановлювалися. Цілком слушною в цьому сенсі є позиція О. В. Ободовського, який зазначає, що законодавчі положення, якими встановлено порядок проходження військової служби і про які йдеться у частині першій статті 401 КК України, не страждають від кримінальних правопорушень, передбачених у XIX розділі Особливої частини, а тому не є родовим об'єктом цих правопорушень. Порядок проходження військової служби не є довірливим і визначається законодавством для того, щоб Збройні Сили України та інші утворені відповідно до законів України військові формування, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України могли виконувати (і змогли виконати) покладені на них завдання. Таким чином, на думку автора, родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень є бойова готовність та боєздатність Збройних Сил України, інших військових формувань, які необхідні для забезпечення воєнної безпеки й оборони України та виконання інших покладених на них завдань. При цьому під бойовою готовністю та боєздатністю Збройних Сил України й інших військових формувань розуміються такі взаємодії між військовослужбовцями, за яких кожен військовослужбовець окремо й усі військовослужбовці (певного підрозділу, певного військового формування та усіх військових формувань) разом найкраще готові та найкраще здатні виконувати покладені на них (бойові) завдання⁸⁴.

⁸³ Заворотченко Т. М. Конституційно-правові основи використання зарубіжного досвіду при охороні і захисті виборчих прав громадян. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Вип. 3. С. 25–26.

⁸⁴ Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2023. С. 26–28.

Схожий підхід сповідують й інші автори⁸⁵.

До аналогічного висновку приходила і Н. О. Гуторова, яка підкреслювала, що злочини, передбачені ст. ст. 308, 312, 313 КК, посягають не на встановлений законодавством порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а на здоров'я населення, яке охороняється шляхом забезпечення зазначеного порядку⁸⁶.

Отже охоронювані КК суспільні відносини на будь-якому рівні (на рівні загального, родового, видового чи безпосередньо об'єкта) не повинні ототожнюватися (така ситуація є характерною насамперед для випадків, коли об'єкт злочину розуміється як правовідносини) з певними нормативними приписами, які забезпечують їх нормальне функціонування, оскільки, по-перше, порушення встановленого порядку поводження, обігу, переміщення тощо характеризує не об'єкт, а об'єктивну сторону відповідного діяння, а по-друге, цей порядок об'єктивно не може зазнавати шкоди і після вчинення злочину завжди залишається незмінним⁸⁷. Скільки б разів не порушувався встановлений порядок формування і діяльності виборчих комісій, порядок реєстрації виборців, порядок висування кандидатів на виборні посади чи порядок проведення передвиборної агітації, він не руйнується, оскільки покликаний лише забезпечити те, заради чого впроваджувався, — об'єктивне волевиявлення виборців.

Згідно з пануючою у сучасній соціології концепцією, людина (особистість) або соціальна група, бажаючи задоволь-

⁸⁵ Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та практичні аспекти : монографія. Київ : ВНЗ «Нац. акад. упр.», 2018. 420 с.; Серновський О. М. Кримінально-правова охорона суспільних відносин у військовій сфері : монографія. Київ : Лотос, 2020. 240 с.; Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.

⁸⁶ Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. № 10. С. 291–304.

⁸⁷ Чугуніков І. І. Об'єкт та об'єктивна сторона складу злочину: проблеми розмежування. С. 172.

нити свої потреби, вступає в соціальні зв'язки. При цьому кожен суб'єкт у ході взаємодії прагне отримати максимальну матеріальну та моральну винагороду, а витрати звести до мінімуму. Тому у взаємовідносинах з іншими суб'єктами особа шукає ту міру, ту форму соціальної взаємодії, за якої витрати не перевищуватимуть позитивного ефекту. Природно, що подібна діяльність потребує регуляції. Регуляція соціальних зв'язків визначається як система критеріїв, стандартів, на підставі яких суб'єкт оцінює ефективність цього зв'язку, а також система контролю за тим, щоб критерії та правила гри дотримувалися. Поступово зі всієї сукупності взаємодій виокремлюються стійкі соціальні зв'язки, які на основі раціонально-чуттєвого сприйняття їх індивідами, котрі взаємодіють один з одним, набувають належної специфічної форми, що характеризується відповідною поведінкою суб'єктів. Такі усвідомлені та сприйняті індивідами сукупності повторюваних взаємодій і називають суспільними відносинами.

Загалом слід відзначити, що розуміння об'єкта кримінальних правопорушень як суспільних відносин у інтерпретаціях багатьох авторів має певні вади. Останні передусім полягають у тому, що об'єкти конкретних кримінальних правопорушень найчастіше пов'язуються із суспільними відносинами, які що-небудь регулюють, щось забезпечують або десь складаються⁸⁸. У зв'язку з цим слід погодитися з І. І. Чугуніковим, який наголошує на тому, що суспільні відносини нічого не регулюють (вони самі потребують регламентації), нічого не забезпечують (навіпаки, забезпечення їх нормального функціонування досягається за рахунок правової та неправової регламентації) і не можуть десь складатися (суспільні відносини невід'ємні від людської діяльності, створюються у процесі цієї діяльності, а тому не можуть ні існувати, ні змінюватися незалежно від неї). Своєю чергою, діяльність людини неминуче включається у систему суспіль-

⁸⁸ Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Т. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко [та ін.] ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. С. 269, 292.

них відносин. Суспільні відносини і людська діяльність самі по собі (автономно) існувати не можуть. Підхід до об'єкта злочину як до суспільних відносин, які щось регулюють, забезпечують чи десь складаються, відриває це поняття від реальної дійсності і створює ілюзію того, що існує ще щось, що вони регулюють, забезпечують чи заради чого складаються⁸⁹.

Таким чином, слід дійти висновку, що об'єктом кримінально-правової охорони завжди виступають суспільні відносини. Не є виключенням у цьому сенсі і виборчі права громадян.

При з'ясуванні проблеми безпосереднього об'єкта того чи іншого кримінально караного діяння насамперед звертає на себе увагу неоднозначність у вирішенні питання щодо співвідношення таких понять як об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину (кримінального правопорушення), яке деякими авторами позиціонується як одне з найбільш спірних у теорії кримінального права⁹⁰. Тут можна виокремити декілька точок зору. Відповідно до першої з них, зазначені поняття мають розглядатися як синоніми⁹¹. На противагу їй деякі вчені вважають, що об'єкт кримінально-правової охорони є більш широким поняттям. Так, наприклад, на думку Н. О. Гуторової, по-перше, віднесення певних відносин до категорії тих, що охороняються кримінальним правом, не перетворює будь-яке посягання на них на злочин, оскільки останніми визнаються тільки найнебезпечніші посягання на об'єкти, передбачені кримінальним законом, а, по-друге, кримінальний закон охороняє певні об'єкти не лише від злочинних, а й від інших сус-

⁸⁹ Чугуніков І. І. Соціально-нормативна концепція об'єкта злочину (кримінального правопорушення). *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 176.

⁹⁰ Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні : монографія. Київ : Форум, 2004. С. 16.

⁹¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Т. Розовського. Київ : Істина, 2011. С. 289–290.

пільно небезпечних посягань, які не визнаються злочинами (наприклад, заподіяння шкоди з боку неосудних осіб чи осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності)⁹². М. Й. Коржанський стверджував, що об'єктом кримінально-правової охорони має визнаватися фактична поведінка або стан учасників суспільного життя, а безпосереднім об'єктом злочину — соціальна можливість певної поведінки чи стан конкретної особи, який забезпечений суспільством⁹³. Представники третьої точки зору теж виходять з того, що об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину (кримінального правопорушення) не є тотожними поняттями і пропонують визначати їх зміст в залежності від функцій, які вони виконують⁹⁴. Так, наприклад, на думку Е. Л. Стрельцова, поки немає злочинного посягання, суспільні відносини існують як об'єкт кримінально-правової охорони (це те, що поставлено під охорону кримінального права), а вже після вчинення злочину ці відносини виступають як об'єкт злочину⁹⁵. З аналогічних позицій підходив до визначення згаданих понять і В. Я. Тацій, який зазначав: «Якщо йдеться про те, які суспільні відносини захищаються кримінальним правом від злочинних посягань, то зазвичай говорять про об'єкт кримінально-правової охорони. Якщо ж досліджується проблема антисоціальної спрямованості діяння, то використовується поняття об'єкта злочину»⁹⁶. Але при цьому автор робив висновок, що зазначені поняття є ідентичними. Тому їх протиставлення здатне призвести лише до підриву найважливішого принципу кримінального

⁹² Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. С. 61.

⁹³ Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. С. 155.

⁹⁴ Музика А. А., Лашук С. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Вид. Паливода А. В., 2011. С. 53.

⁹⁵ Стрельцов Е. Л. Проблеми встановлення соціально-правової шкоди від злочину. *Право України*. 2011. № 9. С. 103.

⁹⁶ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 42.

права — визнання складу злочину єдиною підставою кримінальної відповідальності⁹⁷.

З цього приводу слід зазначити наступне. По-перше, і об'єкт кримінально-правової охорони, і об'єкт кримінального правопорушення є первинними стосовно не тільки кримінального закону, а й самого кримінально протиправного діяння. Кримінальне правопорушення завжди посягає на об'єктивно існуючі відносини, на певну реальність. Не можна посягати на те і завдати шкоду тому, чого ще немає в об'єктивній дійсності. У зв'язку з цим не можна погодитися з М. Й. Коржанським, який поняття об'єкта злочину пов'язував з можливістю певної поведінки чи стану особи, оскільки неможливо завдати реальної шкоди тому, що ще тільки має бути створено шляхом трансформації абстрактної «можливості» у реальність. По-друге, поза сумнівом, належність певних відносин до категорії тих, що охороняються кримінальним правом, не перетворює будь-яке посягання на них на кримінальне правопорушення, оскільки сутність кримінально-правової охорони полягає не тільки у встановленні кола відповідних суспільних відносин, а й у визначенні ознак діянь, які здатні заподіювати їм істотну шкоду чи створювати загрозу її заподіяння. Саме остання обставина і надає охоронюваному об'єкту кримінально-правової природи, бо з точки зору своєї соціальної характеристики суспільні відносини, що охороняються іншими галузями права, нічим не відрізняються від тих, що охороняються КК. Інакше кажучи, різниця полягає лише в інтенсивності впливу на охоронювані об'єкти, тобто в наявності чи відсутності суспільної небезпеки. Так, наприклад, суспільні відносини з організації та проведення виборів чи референдуму охороняються як адміністративним, так і кримінальним правом. У разі порушення встановленого законом порядку надання або отримання фінансової (матеріальної) підтримки для

⁹⁷ Там само.

здійснення передвиборної агітації або агітації референдуму (ч. 1 ст. 212¹⁵ КУпАП)⁹⁸ зазначений об'єкт є адміністративно-правовим поняттям. І лише при умисному наданні фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації або агітації референдуму фізичною особою або від імені юридичної особи у великому розмірі чи особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права, чи в умисному отриманні у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації або агітації референдуму, умисному отриманні такої фінансової (матеріальної) підтримки від особи, яка не має права надавати таку фінансову (матеріальну) підтримку (ч. 2 ст. 159¹), згадані відносини набувають статусу об'єкта кримінально-правової охорони. Така сама ситуація є характерною і для виборчих прав громадян. Первісні редакції ст. 157 та ст. 160 КК встановлювали відповідальність за будь-яке перешкоджання здійсненню виборчого права чи права брати або не брати участь у референдумі, а не тільки за те, що відбувається шляхом насильства, обману, погроз чи підкупу. За такого підходу згадані вище відносини поставали виключно як об'єкт кримінально-правової охорони. Після низки змін, внесених до ст. ст. 157, 160 КК, внаслідок чого наявність складу перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, або діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму почала пов'язуватися з використанням лише таких способів як обман, примушування, насильство, знищення чи пошкодження майна, погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна (ч. 1, ч. 2 ст. 157 чинного КК) та доповнення у 2020 р. КУпАП ст. 212²⁴ такий об'єкт як виборчі права громадян почав позиціонуватися і як адміністративно-правова категорія. З цього постає, що межі такого поняття як об'єкт кримінально-правової охорони напряду

⁹⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення : зі змін. та допов. станом на 1 трав. 2025 р. (офіц. текст). Київ : Алерта, 2025. С. 222.

залежать від здатності окремого діяння завдавати істотної шкоди відповідним суспільним відносинам. Ситуація не змінюється і в тому разі, коли зазначене діяння вчиняється неосудною або малолітньою особою. Так, скажімо, викрадення скриньки з бюлетенями, списку виборців чи учасників референдуму або протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму (ч. 3 ст. 158³ КК), вчинене цими суб'єктами, не перетворює суспільні відносини з організації та проведення виборів або референдуму на адміністративно-правове чи інше поняття. Ці відносини зберігають свій статус об'єкта кримінально-правової охорони незалежно від того, суб'єктом чи не суб'єктом скоєне посягання на них. Наявність у цьому випадку не кримінального правопорушення, а суспільно небезпечного діяння пов'язана не з особливостями об'єкта, а з відсутністю такого елемента складу як суб'єкт. Що ж стосується поняття об'єкта кримінально-правової охорони, то воно залишається незмінним.

Слід зазначити, що поняття «кримінально-правова охорона» у вітчизняній доктрині тлумачиться неоднозначно⁹⁹. Втім, так або інакше, при визначенні згаданого поняття, автори намагаються зацентувати увагу на регулятивних можливостях кримінально-правової охорони, пов'язуючи її з упорядкуванням тих чи інших суспільних відносин, хоча цілком очевидно, що останнє є функцією правового та не правового регулювання. Так, наприклад, В. В. Кузнецов вважає, що кримінально-правова охорона — це певна система

⁹⁹ Висоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2017. 275 с.; Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. С. 5; Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 5; Павленко П. А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. С. 67; Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. С. 11; Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія. Луганськ : РВВЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 70.

кримінально-правових засобів (кримінально правових норм та методів кримінально-правової політики, таких як криміналізація, декриміналізація, пеналізація, депеналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин¹⁰⁰. Аналогічну позицію займає і О. В. Степаненко, на думку якої, кримінально-правова охорона — це комплекс кримінально-правових засобів (кримінальне законодавство) та методів кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), які визначаються шляхом нормативного регулювання й упорядковування суспільних відносин¹⁰¹.

Проте у кримінально-правовій науці ще у 60-ті роки минулого століття цілком слушно наголошувалося на тому, що охоронну функцію кримінального права не можна змішувати з функцією регулятивною. Ця позиція знаходить підтримку і в сучасних джерелах¹⁰². Норми кримінального права регулюють тільки відносини, що виникають внаслідок заподіяння шкоди об'єкту охорони, визначаючи права та обов'язки сторін цих відносин. Інші відносини кримінальне право не регулює, а охороняє. Ця галузь хоча й забороняє дії, які можуть порушити порядок відносин, що врегульовані іншими галузями права, однак сам порядок відносин не визначає. У цьому аспекті більш прийнятною є точка зору В. К. Матвійчука, який під кримінально-правовою охороною розуміє систему (комплекс) засобів (кримінальне законодавство і кримінально-правова політика), що забезпечують охорону, зосереджуючи зусилля на тому, щоб відносини, взяті під охорону кримінального закону, залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше

¹⁰⁰ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 30, т. 2. С. 109.

¹⁰¹ Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2023. С. 320.

¹⁰² Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2014. 19 с.

зазнавали злочинних посягань¹⁰³. На думку І. І. Чугунікова, кримінальне законодавство взагалі не встановлює заборони протиправної поведінки в тій чи іншій сфері суспільних відносин, бо вона й так забороняється законодавчими актами відповідного профілю. «Доволі важко уявити собі ситуацію, — зазначає автор, — коли б інші галузі визнавали ту чи іншу поведінку суб'єктів суспільних відносин правомірною, а кримінальне законодавство проголошувало б її протиправною, що зайвий раз доводить — КК не є «творцем» зазначених заборон. Він лише встановлює ознаки, за наявності яких заборонена іншими галузями права поведінка може вважатися кримінальним правопорушенням»¹⁰⁴. Звідси постає, що кримінально-правові норми не можуть виконувати функцію ні первинних, ні вторинних регуляторів охоронюваних суспільних відносин. Та обставина, що деякі з цих відносин (наприклад, моральнісні відносини у межах розділу XII Особливої частини) неунормовані іншими галузями права, тільки підкреслює той факт, що об'єкт кримінально-правової охорони може поставати не тільки в якості правовідносин, а й у якості відносин, упорядкованих іншими соціальними регуляторами — нормами моралі, звичаями, традиціями, релігійними нормами тощо. У підсумку І. І. Чугуніков приходить до висновку, що сутність кримінально-правової охорони полягає у встановленні кола відповідних суспільних відносин та визначенні ознак діянь, які здатні заподіювати їм істотну шкоду чи створювати загрозу її заподіяння¹⁰⁵. Цю точку зору повністю поділяє і автор даного монографічного дослідження.

¹⁰³ Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. С. 2.

¹⁰⁴ Чугуніков І. І. Об'єкт кримінально-правової охорони і предмет кримінально-правового регулювання як складові предмету вітчизняного кримінального права. *Приватне та публічне право*. 2024. № 1. С. 85–91. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/1_2024/16.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

¹⁰⁵ Там само.

По-третє, позиціонування об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта кримінального правопорушення, як різних за змістом категорій, цілком здатне призвести до штучного виокремлення останнього з розумінням його як автономного, щодо родового чи видового об'єкта, явища. Так, наприклад, ч. 1 ст. 299 КК встановлює відповідальність за жорстоке поводження з тваринами або порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини. Жорстоке поводження з тваринами, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, але не призвело до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі, а також порушення правил транспортування тварин розглядаються як адміністративні правопорушення (ч. 1, ч. 3 ст. 89 КУпАП). Кваліфікованим видом жорстокого поводження з тваринами визнається вчинення його з особливою жорстокістю (ч. 3 ст. 299 КК), а насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, передбачаються як самостійне кримінально протиправне діяння (ч. 3 ст. 299 КК). Термінологія, яку використовує законодавець — «мучення», «фізичний біль», «тілесні ушкодження», «каліцтво», «особлива жорстокість», «насильницькі дії, спрямовані на задоволення статевої пристрасті», — свідчить про те, що він, у першу чергу, намагається захистити життя, здоров'я та статеву недоторканність тварин. Але вітчизняним охоронним галузям такий об'єкт невідомий, що цілком природно, оскільки ЦК розглядає тварин у якості об'єкта цивільних прав, на який розповсюджується правовий режим речі (ст. 180). Небезпека жорстокого поводження з тваринами полягає у заподіянні шкоди не життю та здоров'ю тварин, а моральнісним засадам суспільства, коли жорстокість стає нормою поведінки, розповсюджується на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у вихованні молоді. Проте радикальне посилення санкцій за діяння, передбачені ст. 299 КК, ніяк не пов'язано з їх спрямова-

ністю на зазначені суспільні відносини, а ґрунтується на розумінні безпосереднього об'єкта цих посягань як життя, здоров'я чи статевої недоторканності тварин. У підсумку виходить, що об'єктом кримінально-правової охорони жорстокого поводження з тваринами має визнаватися моральність, а об'єктом цього кримінального правопорушення (принаймні, у випадку жорстокого поводження з тваринами чи порушення правил їх транспортування, що призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварин, вчинення цих дій з особливою жорстокістю, а також у разі насильницьких дій щодо тварини, спрямованих на задоволення статевої пристрасті) — життя, здоров'я та статева недоторканність тварин. Така ситуація дійсно сприяє необґрунтованому розширенню підстави кримінальної відповідальності і є неприпустимою, оскільки суперечить положенням ч. 1 ст. 2 КК України.

Викладене надає підстави стверджувати, що такі поняття як об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт кримінального правопорушення мають розглядатися як тотожні. Цей висновок повинен мати вирішальне значення і для правотворчої діяльності, тобто встановлення тих чи інших ознак кримінальних правопорушень має відбуватися із врахуванням їх спрямованості на відповідні суспільні відносини.

Поряд із зазначеними категоріями у вітчизняній теорії кримінального права виокремлюється й таке поняття як об'єкт (предмет) злочинного (кримінально протиправного) посягання (впливу). Під ним розуміють той елемент охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому в першу чергу завдається шкода. Виходячи із загальновизнаної структури суспільних відносин, цими елементами можуть виступати суб'єкти, соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин¹⁰⁶. Виокремлення такого поняття як

¹⁰⁶ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 103.

предмет (з метою уникнення ототожнення цього поняття з об'єктом кримінального правопорушення доцільним є вживання саме терміна «предмет», а не «об'єкт») кримінально протиправного впливу є цілком обґрунтованим, оскільки його встановлення в кожному конкретному кримінальному правопорушенні полегшує з'ясування механізму заподіяння шкоди об'єкту, а також сприяє визначенню розміру і характеру наслідків вчиненого діяння.

У юридичній літературі наголошувалося на тому, що суб'єктами суспільних відносин можуть виступати держава, різні об'єднання громадян, юридичні особи, а також окремі громадяни (фізичні особи)¹⁰⁷. При цьому підкреслювалося, що держава, як і інші колективні суб'єкти, виступає у відносинах лише як своєрідна форма, що визначає становище суб'єктів у цьому відношенні. Будучи формою організації людей, держава та її органи, як суб'єкти суспільних відносин, у реальній дійсності також здійснюють свою діяльність через людей. Інакше кажучи, будь-який груповий суб'єкт — це соціальне утворення, що складається з людей. Тому й сторони суспільних відносин так чи інакше представлені суспільними індивідами. Звідси випливає, що суспільні відносини завжди постають як певні зв'язки між людьми (групами людей) у процесі їх матеріального та духовного життя¹⁰⁸.

Предметом суспільних відносин традиційно визнається все те, з приводу чого й у зв'язку з чим виникають і функціонують самі суспільні відносини, тобто предметом відносин завжди є все те, що входить до кола людських потреб. Таким предметом можуть виступати як матеріальні (речі, природні об'єкти тощо), так і нематеріальні (діяльність певних органів та установ, економічна чи інформаційна безпека, порядок реалізації прав та повноважень тощо) утворення, у зв'язку з чим виокремлюють матеріальні та нематеріальні суспільні відносини.

¹⁰⁷ Там само. С. 56.

¹⁰⁸ Там само. С. 58.

Соціальний зв'язок, як структурний елемент суспільних відносин, найчастіше позиціонується як певний вид людської діяльності. Тому для встановлення його сутності необхідно встановити зміст поведінки суб'єктів відповідних суспільних відносин. У літературі підкреслювалося, що важливою ознакою соціального зв'язку є обов'язок певної поведінки взаємопов'язаних, взаємодіючих суб'єктів. Звідси постає, що соціальний зв'язок може виступати предметом кримінально протиправного впливу лише у тих випадках, коли винна особа або не виконує, або неналежно виконує покладені на неї обов'язки, що і розриває цей соціальний зв'язок¹⁰⁹.

З позиції чинного КК України суб'єкти суспільних відносин можуть виконувати функції: 1) загальних чи спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення; 2) загальних чи спеціальних потерпілих від кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. До таких суб'єктів зокрема належать службові особи, особи, які надають публічні послуги, судді, медичні та фармацевтичні працівники, особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, керівники банку тощо. Ознаки спеціальних суб'єктів є доволі різноманітними. Але найважливішим є те, що вони мають бути прямо зазначені у диспозиції відповідної норми Особливої частини. У противному випадку особою, яка підлягає кримінальній відповідальності, має визнаватися загальний суб'єкт.

Поділ суб'єктів кримінальних правопорушень на загальних та спеціальних напряму обумовлює механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. У разі вчи-

¹⁰⁹ Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2005. С. 51.

нення відповідного правопорушення спеціальним суб'єктом шкода об'єкту заподіюється самим учасником таких відносин, а предметом кримінально протиправного впливу насамперед виступає соціальний зв'язок. При вчиненні діяння загальним суб'єктом шкода об'єкту, навпаки, заподіюється «ззовні», тобто особою, яка не є учасником відповідних суспільних відносин, у зв'язку з чим предметом кримінально протиправного впливу можуть виступати або потерпілі, або предмети суспільних відносин.

Загальними потерпілими, як уявляється, мають визнаватися особи, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоду, але ознаки яких у диспозиції відповідної норми Особливої частини КК не зазначені. У таких випадках шкода об'єкту кримінально-правової охорони заподіюється або шляхом кримінально протиправного впливу безпосередньо на учасника тих чи інших суспільних відносин (наприклад, при заподіянні тілесних ушкоджень, незаконному позбавленні волі або викраденні людини тощо), або на предмет таких відносин (наприклад, при вчиненні крадіжки, грабежу, шахрайства, порушенні авторського права і суміжних прав тощо).

Спеціальними потерпілими є особи, яким кримінальним правопорушенням спричинено шкоду й ознаки яких прямо передбачені у диспозиції відповідної норми Особливої частини КК. У такому разі предметом кримінально протиправного впливу виступають саме зазначені особи, що й зумовлює механізм заподіяння шкоди тому чи іншому об'єкту кримінального правопорушення.

У вітчизняній теорії кримінального права питання щодо того, хто саме може бути потерпілим, є спірним. Одні вважають, що такими мають визнаватися не лише фізичні особи, а й інші соціальні суб'єкти (держава, суспільство, юридичні особи)¹¹⁰. На думку інших, така позиція не базується на чин-

¹¹⁰ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2006. С. 60.

ному законодавстві, яке не виокремлює ознаки інших, окрім фізичних осіб, суб'єктів, на яких спрямоване кримінально протиправне посягання¹¹¹. Як здається, саме класифікація потерпілих на загальних та спеціальних може сприяти вирішенню зазначеного питання. Загальними потерпілими можуть визнаватися не лише фізичні, а й юридичні особи (на таких позиціях стоїть і чинний КПК України). Що ж стосується спеціальних потерпілих, то ними дійсно мають визнаватися лише фізичні особи, ознаки яких прямо передбачені у диспозиції відповідної норми Особливої частини КК.

Поряд з такими поняттями як предмет суспільних відносин та предмет кримінально протиправного впливу у теорії кримінального права виокремлюється ще одне поняття — предмет злочину (кримінального правопорушення). Під останнім, у переважній більшості випадків, розуміють будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину¹¹². Проте існує й думка, що предметом злочину можуть виступати й нематеріальні утворення, такі як енергія¹¹³, інформація¹¹⁴ тощо. Критика цієї позиції зводиться до тези про неможливість здійснити дію чи бездіяльність щодо нематеріальних об'єктів, бо її неможливо зафіксувати. Тому все, що не є матерією, може відігравати лише роль складової об'єкта-предмета суспільних відносин¹¹⁵, — зазначає В. С. Ковальський. Однак за такого підходу питання про можливість здійснення дії чи бездіяльності щодо нематеріального об'єкта актуальності не втрачає.

¹¹¹ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 177.

¹¹² Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 89.

¹¹³ Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення : монографія. Харків : Право, 2011. С. 74–75.

¹¹⁴ Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія. Харків : Ксілон, 2008. С. 86–96.

¹¹⁵ Українське кримінальне право. Загальна частина / за ред. В. О. Навроцького. С. 175.

Якщо предмет суспільних відносин, як матеріальне чи нематеріальне утворення, традиційно визнається предметом кримінально протиправного впливу то і здійснення дії чи бездіяльності щодо нього є цілком можливим. Як уявляється, питання щодо предмета кримінального правопорушення має вирішуватися виходячи з того, який характер мають охоронювані КК суспільні відносини. Так, наприклад, у межах розділу VI Особливої частини охороняються виключно речовинні відносини, предметом яких може виступати лише річ, яка має фізичну, соціальну, економічну та юридичну ознаки. Тому спроби розширити зміст фізичної ознаки за рахунок включення до неї й об'єктів, що не мають так званого тілесного субстрату, аргументуючи це можливістю їх фіксації й вимірювання спеціальними технічними засобами¹¹⁶, переконливими не виглядають, оскільки така можливість зазначеного субстрату не створює. Однак у межах, наприклад, VII розділу Особливої частини посягання на безтілесний субстрат є цілком можливим (предмет цих відносин включає до себе і нематеріальні утворення). Тому, наприклад, проголошення предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 232¹, інсайдерської інформації¹¹⁷, є цілком обґрунтованим. Викладене дозволяє погодитися з позицією розробників згаданого вище проекту нового КК України щодо визнання предметом кримінальних правопорушень інформації та енергії, хоча обґрунтованість їх позиціонування як матеріальних об'єктів та ототожнення з річчю (ст. 2.2.3) викликає певні сумніви.

Проте більш цікавим у межах даного дослідження є питання щодо місця предмета кримінального правопорушен-

¹¹⁶ Олійник П. В. Знач. твір. С. 75.

¹¹⁷ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 147; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 533.

ня серед елементів його складу. З цього приводу хотілося б звернути увагу на таке. По-перше, саме словосполучення «предмет злочину» свідчить про те, що кримінально каране діяння на щось спрямоване. Оскільки об'єктом будь-якого злочину виступають суспільні відносини, предмет може виступати тільки у якості їх частини. Це цілком логічно, тому що будь-яке інше вирішення цього питання так або інакше призведе до висновку про існування ще одного явища, яке поряд із суспільними відносинами може виконувати функцію об'єкта злочину, що, власне кажучи, і спостерігається у сучасній українській кримінально-правовій літературі, коли об'єкт злочину позиціонується як такий елемент його складу, який охоплює собою не лише суспільні відносини, а й предмет злочину та потерпілого від нього¹¹⁸. Доволі суперечливою у цьому плані є і позиція розробників проекту нового КК України, які, з одного боку, предмет кримінального правопорушення та потерпілу особу розглядають як ознаки об'єкта (ч. 2 ст. 2.2.1), а з іншого — позиціонують їх як самостійні щодо об'єкта категорії (ст. 2.2.8.), що створює підґрунтя для неоднозначного розуміння такого поняття як об'єкт кримінального правопорушення. Недаремно ще в середині минулого століття деякі дослідники заперечували саму необхідність у самостійному дослідженні предмета злочину як явища, що лежить за межами об'єкта і веде самостійне по відношенню до нього існування; по-друге, розуміння об'єкта кримінального правопорушення як виключно легальної форми соціальної взаємодії дозволяє зробити висновок, що вона існує лише з приводу соціально корисних предметів. Предмети, які наділені соціально шкідливими властивостями (підроблені гроші, наркотичні засоби, зброя, порнографічні предмети тощо), їх структурною складовою, а звідси і предметом злочину бути не можуть, оскільки ха-

¹¹⁸ Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 281.

рактизують не те, на що спрямоване посягання, а те, яким чином воно вчиняється.

Інакше кажучи, предмет — це сфера впливу об'єкта злочину, а речі, які не є соціально корисними, — сфера впливу об'єктивної сторони¹¹⁹. Проте, слід зазначити, що у кримінально-правовій літературі переважає інша позиція, згідно з якою, предмет злочину розглядається як поняття, що охоплює собою як предмет суспільних відносин (у цьому випадку він вважається їх матеріальним вираженням або субстратом), так й інші предмети, відносини з приводу яких не забезпечені кримінально-правовою охороною. При цьому підкреслюється, що в деяких випадках саме відсутність указанного в законі предмета злочину або додержання щодо нього особливого правового режиму є підтвердженням нормального існування і функціонування суспільних відносин (наприклад, відсутність підроблених грошей або цінних паперів як умова нормального функціонування відносин у сфері господарської діяльності). Саме за цією ознакою предмет відрізняється від засобів вчинення злочину, оскільки останні не пов'язані з суспільними відносинами, яким заподіюється шкода при вчиненні злочину, «стоять», так би мовити, «осторонь» від них, виступають засобами зламу і порушення останніх¹²⁰. У підсумку робиться висновок про те, що предмет злочину, не збігаючись ані з предметом суспільних відносин, ані зі знаряддями чи засобами вчинення злочину, виступає у якості самостійної факультативної ознаки складу злочину¹²¹. Однак з цього, так або інакше, постає, що в деяких випадках підстава кримінальної відповідальності не обмежується наявністю у вчиненому чотирьох елементів складу, а включає ще один — предмет. Усвідомлюючи цю об-

¹¹⁹ Чугуніков І. І. Об'єкт та об'єктивна сторона складу злочину: проблеми розмежування. С. 173.

¹²⁰ Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення. С. 43.

¹²¹ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 89.

ставину, наприклад, В. Я. Тацій зазначав, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійного елемента складу злочину, тому його можна називати лише ознакою¹²². Проте загальну ситуацію ця теза не змінює, оскільки така ознака не охоплюється жодним елементом складу злочину, у зв'язку з чим і розглядається хоча й у якості факультативної, але все ж таки самостійної (у додаток до складу злочину) ознаки. Такий підхід, як уявляється, суперечить ч. 1 ст. 2 КК, яка, встановлюючи підставу кримінальної відповідальності, не передбачає додаткових ознак складу злочину, які б знаходилися поза його елементами. Як слушно підкреслює Д. Г. Михайленко, кожна спроба створити які-небудь особливі підстави кримінальної відповідальності, що лежать за межами складу злочину, буде сприяти теоретичному виправданню для всіляких порушень законності й ущемлення прав громадян¹²³.

Звідси випливає, що єдиний елемент складу злочину, який може охоплювати соціально шкідливі предмети, — це об'єктивна сторона. Критика такої позиції зводиться до того, що зазначені предмети у більш тісному зв'язку перебувають саме з об'єктом злочину, а не з об'єктивною стороною, до того ж структура останньої є завершеною і в ній немає місця для додаткового включення до її складу такої чужорідної ознаки, як «знаряддя зламу»¹²⁴. Однак навіть автори наведеної критики цілком погоджуються з тим, що об'єкт певною мірою відірваний, відокремлений від того діяння, яке посягає на нього¹²⁵. Це означає, що він не може містити у своїй структурі елементи, за допомогою яких йому заподіюється шкода.

Безумовно, питання щодо статусу соціально шкідливих предметів у межах об'єктивної сторони потребує окремого

¹²² Там само. С. 100.

¹²³ Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2017. С. 216.

¹²⁴ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 81.

¹²⁵ Там само.

дослідження. Проте, як уявляється, деякі з них цілком можуть розглядитися як засоби вчинення кримінального правопорушення, які використовуються винуватим для безпосереднього впливу на потерпілого і посилюють можливості суб'єкта під час вчинення кримінально протиправного діяння, а подекуди їх відсутність взагалі унеможлиблює таке посягання. Саме в такій якості виступає неправомірна вигода при вчиненні підкупу виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160 КК України), хоча у переважній більшості джерел вона позиціонується як предмет цього злочину. У зв'язку з цим заслуговує на підтримку позиція розробників проєкту нового КК України, які неправомірну вигоду або хабар позиціонують і як засіб вчинення кримінального правопорушення (п. 21 ч. 2 ст. 1.4.1).

При структурному аналізі суспільних відносин, як об'єкта кримінально-правової охорони, звертає на себе увагу та обставина, що в деяких статтях КК йдеться про заподіяння шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб (наприклад, ст. ст. 232¹, 232², 232³, 364, 364¹ тощо).

У теорії кримінального права питання щодо співвідношення таких понять як суспільні відносини та інтереси (у даному випадку мова йде про інтерес як загальносоціологічну категорію, під якою розуміється об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, на відміну від психологічного розуміння як суб'єктивного явища, як особливої спрямованості свідомості людей на предмет, як на щось цінне, таке, що притягує) залишається дискусійним. Одні автори вважають, що інтереси виступають одним зі структурних елементів суспільних відносин, що дає змогу розглядати їх як предмет кримінально протиправного впливу. На думку інших, інтерес має розумітися як саме суспільне відношення, а не його структурний елемент. Треті запе-

речують і перше, і друге і наполягають на тому, що інтерес є самостійно існуючим поряд із суспільними відносинами і породженим ними соціальним феноменом. При цьому додається, що використання законодавцем категорії інтересу має місце тоді, коли охоронювані суспільні відносини мають не очевидний характер, як, наприклад, при посяганні на життя, здоров'я, волю особи, політичні і трудові права громадян тощо, а є «невидимими», як, наприклад, при посяганні у сфері господарської чи службової діяльності. У таких випадках інтерес, як більш доступний для дослідження і такий, що має зовнішній прояв, дозволяє встановити ті суспільні відносини, які стоять за ним і приховані від безпосереднього сприйняття¹²⁶. Врешті-решт, існує й позиція, заснована на протиставленні таких понять як об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт кримінального правопорушення. Так, наприклад, на думку А. В. Савченка та О. В. Кришевич, родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, а також суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність у юридичних особах приватного права та професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Що ж стосується безпосередніх об'єктів діянь, передбачених ст. ст. 364, 364¹, 365, 365², то такими визнаються інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси юридичних осіб¹²⁷. На неприпустимість протиставлення таких категорій як об'єкт кримінально-право-

¹²⁶ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 126–131.

¹²⁷ Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг : наук.-практ. комент. до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. С. 12–13, 36.

вої охорони та об'єкт кримінального правопорушення увага зверталася вище. Тут слід додати, що такому протиставленню сприяє й поширена у вітчизняній доктрині теза про те, що безпосередній об'єкт за жодних обставин не може збігатися з родовим, оскільки з філософських позицій одиничне не може ототожнюватися з особливим. Як уявляється, такий збіг є цілком можливим. Причому у цьому разі не відбувається порушення співвідношення філософських категорій одиничного та особливого, оскільки безпосередні об'єкти, збігаючись із родовим за змістом, розрізняються за об'ємом. Так, наприклад, якщо розділом VI Особливої частини КК охороняється вся сукупність відносин власності, то, скажімо, крадіжка заподіює шкоду тільки певному фрагменту цих відносин, оскільки зрозуміло, що із вчиненням цього кримінального правопорушення відносини власності руйнуються тільки у певному місці щодо конкретного власника, а решта продовжує функціонувати. Такий висновок підтверджується і положеннями чинного КК України. Так, наприклад, у диспозиції ч. 1 ст. 258 прямо зазначається, що цей злочин спрямований проти громадської безпеки, у ч. 1 ст. 293 та ч. 1 ст. 296 — що вони спрямовані проти громадського порядку тощо. Це зайвий раз доводить, що об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт кримінального правопорушення є тотожними категоріями.

Що ж стосується інтересу, то це поняття дійсно не є тотожним з поняттям суспільних відносин, а також не є складником їх структури, хоча й щільно з ними пов'язано. Цей зв'язок, як здається, полягає у тому, що інтерес дозволяє чітко розмежувати соціально схвалені суспільні відносини, які є об'єктом кримінально-правової охорони, та антисоціальні зв'язки, які не є таким об'єктом. На цих позиціях стоїть і КСУ, який у своєму рішенні від 1 грудня 2004 року (справа про охоронюваний законом інтерес) зазначає, що власне інтерес може бути як охоронюваним законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним, тобто таким, що не захищаєть-

ся ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес спрямований на утиск прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією України та законами України інтереси суспільства, держави чи всіх «співвітчизників» або не відповідає Конституції чи законам України, загальновизнаним принципам права. Наголос на охоронюваності законом того чи іншого інтересу законодавець робить не завжди, а лише у разі, коли не виключена можливість шляхом зловживання інтересами, прагненнями, використовуючи ті чи інші юридичні норми, забезпечити реалізацію незаконних інтересів (абз. 3 п. 3.5 мотивувальної частини зазначеного вище рішення КСУ). Отже, з точки зору КСУ, охоронюваний законом інтерес так чи інакше пов'язується з індивідуальними чи колективними потребами, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим цивільно-правовим засадам. З цього виходить і чинний ЦК України¹²⁸, який наголошує на тому, що захищатися може лише такий інтерес, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства (ч. 2 ст. 15). Звідси постає, що будь-який інший інтерес захищатися не може.

Так, наприклад, якщо службова особа органу місцевого самоврядування укладає угоду з організаторами так званої виборчої «каруселі» («хороводу», «гелікоптера», «круїзу»), відповідно до якої обіцяє солідну винагороду, яку потім не надає, завдяки чому зазначеним особам спричиняється істотна матеріальна шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (відповідно до п. 3 примітки до ст. 364 чинного КК України істотна шкода має виключно майновий характер і включає до себе реальні збитки та упущену вигоду), інтереси організаторів зга-

¹²⁸ Цивільний кодекс України : прийнятий 16.01.2003 р. № 435-IV у ред. від. 09.04.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

даної схеми кримінально-правовому захисту не підлягають, оскільки такі суспільні відносини мають антисоціальний характер. Аналогічна ситуація виникає й у разі невиконання обіцянки службової особи надати юридичній особі фінанси та кредити, призначені для загальнодержавних цілей, надати безпідставно пільги та переваги при отриманні кредитів, придбані цінних паперів, об'єктів нерухомості тощо при непрямому підкупі виборців, або у разі невиконання обіцянки надати виборцю чи учаснику референдуму неправомірної вигоди при прямому підкупі, оскільки у таких випадках інтереси юридичної особи або виборця (учасника референдуму) захищатися не можуть. Таким чином, слід ще раз підкреслити, що вказівка законодавця на охоронювані законом інтереси зовсім не свідчить про появу нового об'єкта кримінально-правової охорони, а лише підкреслює ту обставину, що таким виступають виключно соціально прийнятні суспільні відносини.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що з кримінально-правової точки зору виборчі права громадян становлять собою певний різновид суспільних відносин з реалізації цих прав, які поставлені під кримінально-правову охорону і яким заподіюється істотна шкода або створюється загроза її заподіяння. Як і будь-який інший об'єкт, виборчі права характеризуються певною структурою, яка і зумовлює (що буде продемонстровано нижче) механізм кримінально протиправного впливу на нього.

Розділ II

НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

2.1. НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ЯК РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ

Згідно з усталеною у вітчизняній кримінально-правовій теорії традицією, з'ясування сутності як окремого кримінального правопорушення¹²⁹, так і певної групи діянь¹³⁰, здійснюється насамперед шляхом встановлення об'єкта посягання. Такий підхід є повністю виправданим і обумовленим цілою низкою обставин: по-перше, національна доктрина виходить з розуміння підстави кримінальної відповідальності як вчинення особою діяння, що містить склад кримінального правопорушення, сповідуючи при цьому чотирьохелементну структуру складу (на відміну від доктрини багатьох зарубіжних країн, згідно з якою злочин розглядається як єдність двох або трьох елементів, що характеризують

¹²⁹ Калініченко Ю. В. Кримінальна відповідальність де завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину. 256 с.; Остафійчук Г. В. Розслідування посягань на територіальну цілісність і недоторканість України : наук. практ. посіб. Харків : Право, 2018. 184 с.; Леонов Б. Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) : монографія. Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 180 с.; Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину : монографія. Харків : Право, 2013. 216 с.

¹³⁰ Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони : навч. посіб. / С. В. Діденко, С. В. Крючек, Г. С. Поліщук [та ін.]. Харків : Харків юрид., 2009. 184 с.; Кваліфікація злочинів : навч. посіб. 356 с.; Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг : наук.-практ. комент. до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. 160 с.; Митрофанов І. І., Ліонов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навч. посіб. Кременчук : Вид. ПП Щербаних О. В., 2010. 256 с.

лише об'єктивну та суб'єктивну сторони), де об'єкт відіграє роль обов'язкового елемента, відсутність якого свідчить про відсутність підстави кримінальної відповідальності взагалі; по-друге, незалежно від принципу побудови Особливої частини (чи то так звана «лінійна» схема, якої дотримується чинний КК, чи то «блокова» схема, яка пропонується в проєкті нового КК України) саме родовий об'єкт є критерієм її поділу на розділи чи глави, які присвячені певній групі правопорушень, що у підсумку і дозволяє розмежовувати їх з іншими кримінально протиправними діями; по-третє, сутність будь-якого кримінального правопорушення полягає у його здатності заподіювати серйозну шкоду саме об'єкту, що врешті-решт і детермінує позитивне вирішення питання щодо необхідності встановлення кримінально-правової охорони останнього. Інакше кажучи, визначення поняття того чи іншого кримінально протиправного діяння поза розміром шкоди, заподіяної об'єкту, майже унеможлиблюється, особливо в тих випадках, коли він одночасно охороняється як кримінальним правом, так й іншими охоронними галузями. Так, наприклад, виборчі та референдумне права охороняє як КК (ст. 157), так і КУпАП (ст. 212²⁴). Якщо перешкоджання їх вільному здійсненню поєднане з обманом, примушуванням, застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, воно має розглядатися як кримінально каране, у решті випадків має наставати адміністративна відповідальність. Зрозуміло, що використання таких способів вчинення діяння як обман, примушування та насильство надає йому ознак суспільно небезпечного та здатності заподіювати серйозну шкоду охоронюваному об'єкту. До речі, саме здатність спричиняти шкоду, передбачену КК, розглядається у якості сутнісної ознаки будь-якого кримінального правопорушення і авторами згаданого проєкту нового КК України, підготовленого Робочою групою (відсутність суттєвої шкоди виключає

злочин, а відсутність істотної шкоди — і кримінальний проступок), оскільки вид та розмір спричиненої шкоди вони використовують при визначенні тяжкості кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 2.5.1).¹³¹ Такий підхід, як і намагання розробників максимально формалізувати шкоду, що заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони, в цілому заслуговує на підтримку, хоча запропоноване рішення щодо систематизації посягань на виборчі та референдумне права (розділ 4.10) є не зовсім зрозумілим. Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 2.5.4 проєкту, шкода, заподіяна виборчим правам та референдумному праву, має визнаватися значною, а остання є ознакою злочину (ч. 3 ст. 2.5.1). Втім, розділ 4.10 містить як злочини, так і проступки, хоча охороняє лише виборчі права та референдумне право. Підрозділ 2 «Проступки» розділу 4.10 містить виключно умисні діяння, що виключає можливість віднесення їх до категорії проступків за ознакою спричинення значної шкоди виборчим чи референдумному правам з необережності. Виходячи із запропонованого авторами проєкту критерію, або всі діяння, передбачені розділом 4.10, мали б розглядатися як злочини, або проступки мали б посягати на інший, аніж виборчі чи референдумне права, об'єкт, наприклад, організаційні відносини з підготовки та проведення виборів чи референдуму.

У світлі викладеного та враховуючи позицію чинного КК України (не дивлячись на те, що первісна редакція ст. 160 КК охороняла й референдумні права, а після низки змін, які були внесені до чинного КК, референдумне право почало фігурувати і в багатьох інших статтях розділу V Особливої частини, в найменуванні цього розділу законодавець про нього не згадує), у найбільш загальному вигляді кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 157–160, можуть бути визначені як суспільно небезпечні, винні діяння, що посяга-

¹³¹ Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / за ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2024. С. 86, 98.

ють на виборчі права громадян та заподіюють їм істотну (за проєктом значну) шкоду або створюють загрозу її заподіяння. Саме у вказаній площині і визначається сутність згаданих правопорушень у переважній більшості як навчальних, так і спеціальних джерел. Що ж стосується референдумних прав то вони, як правило, згадуються при характеристиці безпосередніх об'єктів діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК¹³², а інколи — розглядаються у якості складової виборчих прав, які теж позиціонуються виключно як безпосередні об'єкти. Так, наприклад, І. О. Зінченко, виокремлюючи у межах розділу V Особливої частини КК злочини проти виборчих прав громадян, відносить до них і посягання на референдумні права¹³³. Така ситуація, вірогідно, пов'язана з тим, що референдумні права у найменуванні розділу V Особливої частини не згадуються, а розглядати їх як інші особисті права і свободи людини і громадянина не можна, оскільки вони позбавлені самостійного «природного фундаменту», на відміну від таких категорій, як життя, здоров'я тощо¹³⁴.

Ототожненню виборчих і референдумних прав громадян певною мірою сприяє і законодавець, який у 2014 р. відмовився від позиціонування референдумних прав як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони, прийнявши ст. 160 КК у новій редакції і зв'язавши сферу дії ст. 157 КК з перешкоджанням здійсненню не тільки виборчого права, а й права брати участь у референдумі.

Проте вибори та референдум хоча і є формами безпосередньої демократії, через які здійснюється народне волевиявлення, не є тотожними поняттями. По-перше, ці категорії чітко диференціює Конституція України (розділ III);

¹³² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 374–392.

¹³³ Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисів, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 112.

¹³⁴ Бурбій О. В. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян України. 210 с.

по-друге, виборчі та референдумні відносини регулюються різними законодавчими актами — ВК України та Законом України «Про всеукраїнський референдум»¹³⁵ відповідно; по-третє, якщо предметом виборів є формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, то предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання: 1) затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України; 2) загальнодержавного значення; 3) про зміну території України; 4) про втрату чинності законом України або окремими його положеннями; по-четверте, всеукраїнський референдум не може проводитися одночасно з черговими та позачерговими загальнодержавними виборами, черговими місцевими виборами (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про всеукраїнський референдум»).

Разом з тим слід підкреслити, що і суб'єктами виборчого процесу і процесу всеукраїнського референдуму є виборці (відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про всеукраїнський референдум» громадяни України, які мають право голосу, тобто досягли вісімнадцятирічного віку і є дієздатними, іменуються виборцями). Це означає, що виборчі і референдумні відносини за своїм характером є спорідненими і заслуговують єдиної комплексної кримінально-правової охорони.

Таким чином, з одного боку, виборчі та референдумні права є цілком самостійними категоріями, які здатні утворювати окремі видові об'єкти, а з іншого — мають низку спільних рис (здійснюються виборцями та є формами безпосередньої демократії), що з кримінально-правової точки зору цілком дозволяє розглядати їх як єдиний родовий об'єкт відповідних правопорушень.

У сучасних джерелах родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти виборчих та референдумних прав громадян переважно визначається як охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують конститу-

¹³⁵ Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 1—2. Ст. 1.

ційні права та свободи людини і громадянина¹³⁶. Такий підхід, хоча і заснований на законодавчій позиції щодо найменування розділу V Особливої частини КК, є надто широким і не позбавленим внутрішніх протиріч, на що неодноразово зверталася увага авторами, які предметно займалися правопорушеннями, що аналізуються. Так, на необхідності реформування як назви, так і внутрішньої структури даного розділу наполягала С. Я. Лихова¹³⁷. Л. П. Медіна зазначала, що родовим об'єктом посягань, які містяться у V розділі Особливої частини КК, є не всі, а тільки окремі конституційні права і свободи людини та громадянина і пропонувала перейменувати згаданий розділ у «Злочини проти політичних та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина»¹³⁸. Позитивно ставився до пропозицій щодо вдосконалення розділу V Особливої частини КК і В. Я. Тацій, який вважав, що в ньому передбачені злочини, що мають свій, багато в чому відмінний від інших злочинів із цього розділу, об'єкт — відносини, що забезпечують реалізацію прав на об'єкти інтелектуальної власності (ст. ст. 176, 177 КК). Такі права не завжди є особистими, якщо, наприклад, вони належать будь-якій юридичній особі, тому визначення місця розташування цих статей у розділі V Особливої частини КК є неточним¹³⁹.

Загалом, висновок про те, що розділ V Особливої частини КК містить у собі різні за об'єктом діяння і порушує існуючі правила систематизації кримінальних правопорушень, сумніву не піддавався майже з моменту його прийняття. Тому цілком закономірним є рішення розробників згадано-

¹³⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Чернея. С. 374; Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Пютюгіна. С. 112.

¹³⁷ Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини та громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження). 529 с.

¹³⁸ Медіна Л. П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян. 226 с.

¹³⁹ Тацій В. Я. Зазнач. твір.

го вище проєкту нового КК України щодо розформування розділу V Особливої частини КК і створення на його основі семи самостійних розділів: «Кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей» (розділ 4.6); «Кримінальні правопорушення проти приватності людини» (розділ 4.7); «Кримінальні правопорушення проти соціально-економічних прав людини» (розділ 4.9); «Кримінальні правопорушення проти свободи світогляду та віросповідання людини» (розділ 4.8); «Кримінальні правопорушення проти рівноправності та політичних прав» (розділ 4.11); «Кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності (розділ 6.2) розглядаються як посягання проти економіки (книга шоста). Статус самостійного родового об'єкта отримали також виборчі права та референдумне право (розділ 4.10), що цілком заслуговує на підтримку.

Оцінюючи запропонований підхід, хотілося б звернути увагу щонайменше на дві обставини: 1) найменування розділу 4.10; 2) розуміння сутності виборчих та референдумного прав як об'єкта кримінально-правової охорони.

В найменуванні розділу 4.10 проєкту мова йде про виборчі права та референдумне право. Словосполучення «виборчі права» підкреслює ту обставину, що це поняття включає: 1) право вільно обирати (право голосу на виборах); 2) право бути обраним. Відповідно до ч. 2 ст. 6 ВК України ці права є основними. На відмінну від них референдумне право дихотомією не характеризується і полягає у праві громадянина України бути учасником всеукраїнського референдуму, тобто мати право голосу на ньому (ст. 6 Закону України «Про всеукраїнський референдум»). Саме тому поняття «виборчі права» має вживатися у множині, а «референдумне право» — в однині, хоча самі розробники пропонують інше пояснення такого підходу, відповідно до якого вживання терміна «виборчі права» пов'язано з тим, що в Україні проводиться три види виборів — вибори Президента України, вибори народних депутатів України і місцеві вибори, і тільки один вид ре-

ферендумів — всеукраїнський референдум¹⁴⁰, з чим навряд чи можна погодитися, оскільки ні наявність декількох типів виборів, ні наявність декількох типів референдумів до збільшення кількості виборчих чи референдумних прав не призводить.

Проте у літературі з конституційного права до виборчих прав традиційно відносили не тільки активне та пасивне виборче право, а й право брати участь у висуванні кандидатів, право брати участь у передвиборній агітації, право брати участь у спостереженні за проведенням виборів і роботою виборчих комісій, право робити внески до виборчих фондів, право на безперешкодний доступ до документованої інформації про себе, а також списку виборців в цілому, на уточнення цієї інформації з метою забезпечення її повноти та достовірності, право на участь у роботі виборчих комісій, право на фінансування виборчої кампанії, право на оскарження порушень виборчих прав громадян, право брати участь в інших заходах, пов'язаних із виборами. При цьому підкреслювалося, що цей перелік не є вичерпним і має відкритий характер, а зазначені права є похідними від активно-го виборчого права.

Така позиція була заснована і на чинному на той момент законодавстві. Так, відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» (майже всіх варіантів та редакцій) громадяни України, які мають право голосу, можуть брати участь у роботі виборчих комісій як їх члени, а також у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів депутатів та інших заходах у порядку, визначеному цим та іншими законами України. Аналогічні положення містили і Закони «Про всеукраїнський референдум» 1991 та 2012 років. Враховуючи такий підхід конституційно-правової науки, первісні редакції ст. ст. 157 та 160 КК України охороняли як основні, так і похідні виборчі

¹⁴⁰ Проєкт нового Кримінального Кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія. С. 225.

та референдумні права, зокрема право вести передвиборну агітацію або агітацію до дня проведення референдуму. Тобто, у зазначеній площині використання словосполучення «референдумні права» при характеристиці об'єкта відповідних правопорушень було цілком виправданим. Після змін редакції ст. 157, які відбулися у 2006 р., вказівка на право вести передвиборну агітацію була вилучена, а згодом, у 2014 р. у новій редакції було прийнято і ст. 160 КК. Не зважаючи на це, деякі вчені, як і раніше, наполягали на тому, що діяння, передбачене ст. 157 КК, посягає як на основні виборчі та референдумне права, так і на похідні, зокрема право на участь у роботі ініціативної групи референдуму, виборчої комісії та комісії референдуму тощо¹⁴¹, хоча у статті мова йшла не про перешкоджання у здійсненні похідних виборчих чи референдумних прав громадян, а про перешкоджання діяльності інших суб'єктів виборчого процесу при виконанні ними своїх повноважень.

Прийнятий у 2019 р. ВК України запропонував дещо інший підхід до класифікації виборчих прав. Відповідно до цього законодавчого акту виокремлюються власне виборчі права (тобто право обирати і бути обраним) та права на участь у виборчому процесі (ст. 6 ВК України). До останніх належить право: 1) бути членом виборчих комісій, які організовують підготовку та проведення відповідних виборів; 2) отримувати та поширювати інформацію, що стосується підготовки та проведення відповідних виборів; 3) брати участь у проведенні передвиборної агітації на відповідних виборах; 4) здійснювати спостереження за проведенням відповідних виборів; 5) оскаржувати порушення власних виборчих прав, інших власних особистих прав та законних інтересів, пов'язаних з участю у виборчому процесі (ч. 1 ст. 9). Так само вирішується питання і в чинному Законі України «Про всеукраїнський референдум». Тут розрізняються рефе-

¹⁴¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Чернея. С. 374.

рендумне право, тобто право брати участь у референдумі та права на участь у процесі референдуму, відповідно з якими виборці можуть ініціювати проведення референдуму за народною ініціативою, підтримувати або не підтримувати своїм підписом таку ініціативу, брати участь у роботі комісії з всеукраїнського референдуму як їх члени, а також у проведенні агітації всеукраїнського референдуму, здійсненні спостереження за проведенням всеукраїнського референдуму та інших заходах щодо підготовки та проведення всеукраїнського референдуму в порядку, визначеному цим Законом та іншими законами України (ч. 7 ст. 6 згаданого Закону).

Враховуючи позицію профільного законодавства, автори проекту диференціюють кримінальну відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчих прав або референдумного права, розглядаючи його як злочин (ст. 4.10.4), та перешкоджання участі у виборчому процесі чи процесі референдуму, позиціонуючи його як проступок (ст. 4.10.15.). Але, якщо у межах ст. 4.10.4 використання словосполучення «референдумне право» є цілком виправданим (це право не є дихотомічним), то його вживання, як і вживання словосполучення «виборчі права» при характеристиці родового об'єкта діянь, передбачених розділом 4.10, є вкрай невдалим рішенням. За такого підходу межі родового об'єкта даної групи посягань штучно звужуються і свого об'єкта позбавляються не тільки проступки (підрозділ 2 розділу 4.10), які в такому разі взагалі незрозуміло на що посягають, а й деякі злочини, зокрема незаконний вплив на члена виборчої комісії, комісії з референдуму (ст. 4.10.5), подання до Державного реєстру виборців неправдивих відомостей або втручання в його роботу (ст. 4.10.6) тощо.

Втім, розташування кримінального правопорушення у тому чи іншому розділі Особливої частини КК України означає, що його безпосередній об'єкт є частиною більш загального поняття родового (а у деяких випадках і видового) об'єкта. Якщо цього не відбувається і діяння, що криміналі-

зовано, не посягає на суспільні відносини, які охороняються певним розділом Особливої частини КК, кримінальне правопорушення позбавляється свого безпосереднього об'єкта. А це, у свою чергу, означає відсутність складу кримінального правопорушення і, як наслідок, підстави кримінальної відповідальності взагалі.

Аналіз вітчизняних джерел початку 2000-х років дозволяє зробити висновок, що при характеристиці безпосередніх об'єктів діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК України, поряд з виборчими та референдумними правами громадян фігурував і встановлений порядок організації та проведення виборів чи референдуму¹⁴². Ця тенденція значно посилювалася після радикальних змін та доповнень, яких зазнав V розділ Особливої частини щодо посягань на виборчі права громадян у період з 2006 по 2014 рік. У науково-практичних коментарях останніх років видання у якості безпосередніх об'єктів діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК, поряд з виборчими та референдумними правами фігурують нормальна організація та проведення виборів і референдуму, належне формування бази даних Державного реєстру виборців та забезпечення захисту від несанкціонованого доступу до неї, встановлений порядок зберігання виборчої документації та документації референдуму в державних архівних установах і ЦВК після проведення виборів або референдуму, встановлений законодавством порядок фінансування політичної партії, передвиборної агітації та агітації з референдуму тощо¹⁴³.

Однак, слід підкреслити, що законодавчі акти конституційно-правового характеру чітко диференціюють виборчі та референдумне права та організацію і порядок проведення виборів або референдуму. Так, згідно з преамбулою до За-

¹⁴² Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Одіс-сей, 2004. С. 443.

¹⁴³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Чернея. С. 377–387.

кону України «Про всеукраїнський референдум» цей закон визначає правові засади здійснення народного волевиявлення через всеукраїнський референдум та його організацію і порядок проведення. ВК України визначає гарантії права громадян на участь у виборах та регулює підготовку і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних у містах рад, сільських, селищних, міських голів.

Звідси постає, що виборчі та референдумне права та порядок організації і проведення виборів або референдуму є хоча й однорідними, але далеко не тотожними категоріями. Інакше кажучи, поняття виборчих прав та референдумного права не взмозі охопити собою організацію та порядок проведення виборів чи референдуму.

Показовими у цьому сенсі є положення глави 15-А КУпАП, якою він був доповнений у 2006 р. Ця глава іменується «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення» і позиціонує народне волевиявлення (під ним розуміються виборчі права та референдумне право, що напевно чи є обґрунтованим) та порядок його забезпечення як самостійні об'єкти адміністративно-правової охорони.

У вітчизняній кримінально-правовій теорії другої половини XX століття неодноразово підіймалося питання щодо необхідності виокремлення норм, які безпосередньо з процесом волевиявлення не пов'язані. Практична доцільність такого кроку доводилася і пізніше, оскільки він дозволяв виявити відносини, які не є об'єктом кримінально-правової охорони, тобто відносини, що хоча і виникають між учасниками виборчого процесу, але не пов'язані безпосередньо з процесом регулювання й охорони виборчих прав громадян¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Лихова С. П. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особлива частини КК України). С. 329.

До кола цих відносин належать відносини щодо створення системи обліку виборців, розроблення та запровадження програм підвищення політичної культури учасників виборів, запровадження автоматизованих систем збереження й обробки інформації про результати виборів, порядок утворення та діяльності виборчих комісій, розроблення та втілення програм розвитку виборчої системи тощо.

У національних теоретичних джерелах початку 2000-х вже робився висновок про доцільність розширення меж кримінально-правової охорони за рахунок включення до неї інших, крім виборчих, правовідносин у випадку пов'язаності їх змісту з майбутніми виборами¹⁴⁵.

Так, наприклад А. Солдатенко зазначав, що виборчі правовідносини досягають рівня мінімально достатнього для визнання їх об'єктом злочинів проти виборчих прав громадян з моменту початку виборчої кампанії. Однак, оскільки конституційні права громадян опосередковують принципові зв'язки між суспільством і його представниками, державою та її громадянами, виборчі правовідносини, що реалізуються під час виборів, не припиняють своє існування і не виникають знову, а існують постійно, в однаковому обсязі та змісті, мають особливий механізм забезпечення. Таким чином, на думку автора, можна стверджувати, що за дією у часі виборчі правовідносини поділяються на безпосередньо пов'язані з організацією та проведенням виборів і реалізацією виборчих прав громадян під час виборчого процесу та пов'язані з організацією і проведенням виборів і реалізацією виборчих прав громадян у міжвиборчий період. Отже кримінально-правовій охороні мають підлягати і відносини, що виникають поза виборчим процесом, але у майбутньому матимуть вплив на виборчу кампанію¹⁴⁶.

Після криміналізації таких діянь як надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців

¹⁴⁵ Медіна Л. П. Виборчі права громадян України як об'єкт злочину. С. 36–37.

¹⁴⁶ Солдатенко А. Об'єкт злочинів проти виборчих прав громадян. С. 198.

або іншого несанкціонованого втручання в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158), незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму в архівних установах або в ЦВК після проведення виборів або референдуму (ст. 158²), незаконне виготовлення виборчої документації, документації референдуму та її зберігання (ч. 2 ст. 158³), порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму (ст. 159¹) позитивне вирішення законодавцем питання щодо розширення меж кримінально-правової охорони виборчих та референдумних відносин сумнівів не викликає.

Таким чином, на сьогодні є всі підстави стверджувати, що чинний КК охороняє дві групи відносин з організації та проведення виборів або референдуму: 1) відносини, що складаються у межах виборчого процесу чи процесу референдуму (так, наприклад, відповідно до ст. 22 Закону України «Про всеукраїнський референдум» процес референдуму, за загальним правилом, розпочинається наступного дня після дня опублікування відповідного Указу Президента чи постанови Верховної Ради, а завершується через п'ятнадцять днів після дня офіційного оголошення виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму); 2) відносини, які існують поза їх межами але безпосередньо з ними пов'язані. Проте у будь-якому випадку жодна з цих груп відносин не може розглядатися у якості складової виборчих або референдумного прав громадян.

У світлі викладеного хотілося б звернути увагу ще на одну проблему. Як вже зазначалося, у 2014 році ст. 160 КК отримала нову редакцію. Замість «порушення законодавства про референдум» тепер тут мова йшла про «підкуп виборця, учасника референдуму», які визнавалися суб'єктами пасивного підкупу (ч. 1 ст. 160 редакції 2014 р.). Виборець або учасник референдуму одержували неправомірну вигоду, приймали її пропозицію чи обіцянку за вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними

свого виборчого права або права голосу (відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах, або відмова від такого голосування, передання виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) іншій особі). Такий підхід суттєво ускладнював вирішення питання щодо спрямованості цього злочину, оскільки, вочевидь, ні виборець, ні учасник референдуму у випадку, наприклад, відмови від участі у голосуванні чиїх-небудь виборчих чи референдумного прав не порушували, а посягання на власні права злочином визнаватися не може. Слід підкреслити, що виборче та референдумне законодавство, у тому числі й чинне, традиційно розглядають підкуп як спосіб перешкоджання вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про всеукраїнський референдум», ч. 3 ст. 14 ВК України). Тому первісні редакції ст. 157 та ст. 160, де підкуп виступав способом перешкоджання здійсненню виборчих чи референдумних прав, а виборець чи учасник референдуму вважалися потерпілими від такого перешкоджання, виглядали цілком логічними, оскільки знаходилися у площині відповідного видового об'єкта, що охоронявся V розділом Особливої частини КК. Після визнання виборця та учасника референдуму суб'єктами пасивного підкупу вони вже не могли визнаватися потерпілими від цього діяння, оскільки законодавець вважав їх злочинцями. Ймовірно, реформуючи ст. 160 КК, розробники її нової редакції орієнтувалися на положення кримінальних кодексів зарубіжних країн, де подібний підхід знаходить підтримку. Так, як вже зазначалося, виборця чи учасника референдуму визнають суб'єктом пасивного підкупу КК Швейцарії (ст. 281), КК Австрії (§ 265), Загальногромадянський кримінальний кодекс Норвегії (§ 106) тощо. Однак при цьому ними було проігноровано той факт, що родовий об'єкт такого підкупу за згаданими законодавчими актами визначений принципово інакше. Це не виборчі пра-

ва громадян, а «воля народу» (розділ XIV книги другої КК Швейцарії)¹⁴⁷, «вибори та всенародне голосування» (розділ XVIII Особливої частини КК Австрії)¹⁴⁸, розділ IV Особливої частини КК ФРН)¹⁴⁹, «здійснення громадянських прав» (глава X частини другої Загальногромадянського кримінального кодексу Норвегії)¹⁵⁰ тощо. Такий підхід дозволяє криміналізувати не лише посягання на чужі виборчі чи референдумне права, а й зловживання власними, що й створює підстави кримінальної відповідальності за пасивний підкуп виборця чи учасника референдуму. Розуміння видового об'єкта діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК, як виборчих прав громадян робить пасивний підкуп виборця чи учасника референдуму безоб'єктним діянням.

Ще більше дисонувала із законодавчим визначенням видового об'єкта діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК, ч. 3 ст. 160 (редакції 2014 р.), де мова йшла про здійснення передвиборної агітації (агітації референдуму) шляхом надання підприємствам, установам, організаціям неправомірної вигоди або безплатно товарів, робіт, послуг, оскільки останні не є виборцями, та природно, не мають ні виборчих, ні референдумного прав.

Чинна ст. 160 КК, у редакції Закону від 16 липня 2020 року, ще більше заплутує ситуацію. Відповідно до ч. 1 суб'єктом пасивного підкупу тут, поряд з виборцями та учасниками референдуму, визнаються члени виборчих комісій або комісій з референдуму та офіційні спостерігачі, які одержують неправомірну вигоду (приймають її пропозицію чи обіцянку)

¹⁴⁷ Кримінальний кодекс Швейцарії : від 20.12.1937 р. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/de (дата звернення: 15.04.2025) [пер. з нім.].

¹⁴⁸ Кримінальний кодекс Австрії : від 29.01.1974 р. № 60/1974. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12752> (дата звернення: 07.05.2025) [пер. з нім.].

¹⁴⁹ Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини : від 15.05.1871 р. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB> (дата звернення: 07.05.2025) [пер. з нім.].

¹⁵⁰ Кримінальний кодекс Королівства Норвегія : від 22.05.1902 р. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/*#&#x2a (дата звернення: 05.05.2025) [пер. з англ.].

за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними своїх виборчих прав, права на участь у референдумі, хоча зазначені суб'єкти реалізують не виборчі права (у такому разі вони виступають як виборці), а повноваження суб'єктів виборчого процесу, що прямо підкреслюється в ч. 1 ст. 157 КК.

На думку авторів згаданого вище проекту нового КК України, члени виборчої комісії чи комісії з референдуму, кандидати або офіційні спостерігачі одержують хабара (розробники проекту повертають у площину кримінального законодавства поняття хабара, під яким розуміється предмет неправомірної вигоди, який особа без законних на те підстав безпосередньо чи через посередника прагне набути або одержує, просить чи вимагає або пропонує чи надає (п. 62 ч. 2 ст. 1.4.1), на відміну від неправомірної вигоди, як грошових коштів чи іншого майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, віртуальних активів, вигоди немайнового характеру, уступки майнових вигід або майнових прав на користь іншої особи, які особа без законних на те підстав для себе чи іншої особи набуває безпосередньо або через посередника шляхом зловживання, за відсутності ознак хабарництва (п. 34 ч. 2 ст. 1.4.1). У межах розділу 4.10 як засіб вчинення відповідних злочинів фігурує саме хабар, а не неправомірна вигода, що в принципі заперечень не викликає, оскільки зазначені тут суб'єкти завжди отримують певні вигоди від інших осіб, а не завдяки власним діям) за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ними своїх прав на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму (ст. 4.10.8). Втім, автори суперечать самі собі, оскільки навіть з їх позицій, право на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму — це право бути членом виборчої комісії чи комісії з референдуму або бути офіційним спостерігачем (ст. 4.10.15). Якщо мова йде про члена комісії чи спостерігача, то це означає, що зазначене право було реалізовано, а згадані суб'єкти отримали відпо-

відні повноваження. Проте у будь-якому разі ні права громадян на участь у виборчому чи референдумному процесі, ні відповідні повноваження суб'єктів виборчого чи референдумного процесу не є складовою виборчих прав або референдумного права виборця, а звідси і складовою такого видового об'єкта як виборчі права громадян. Інакше кажучи, питання щодо спрямованості діяння, передбаченого ч. 1 ст. 160, новою редакцією цієї статті не тільки не вирішено, а й суттєво ускладнилося. Те ж саме стосується і непрямого підкупу (надання неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією або агітацією з референдуму, згадуванням імені кандидата, назви політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах, або використання зображення кандидата, символіки політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах — ч. 3 ст. 160 КК), адресатом якого, на відміну від попередньої редакції, разом з юридичними особами визнані також виборці та учасники референдуму. Але, як і раніше, питання про те, на що саме посягають суб'єкти активного непрямого підкупу, залишається відкритим. Спроби позиціонувати об'єкт таких дій як непідкупність виборців, які подекуди здійснюються в літературі, навряд чи можна визнати вдалим, оскільки, по-перше, непідкупність є особистою рисою виборця, яка не може виконувати функцію об'єкта, а по-друге, у будь-якому випадку вона не є складовою виборчих чи референдумного прав громадян.

Таким чином, можна констатувати, що V розділ Особливої частини чинного КК у якості самостійних об'єктів охоронає: 1) виборчі права; 2) референдумне право; 3) повноваження суб'єктів виборчого процесу; 4) порядок здійснення громадянських прав; 5) відносини з організації та проведення виборів або референдуму. Проектом передбачається кримінально-правова охорона ще одного об'єкта — права на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму. Причому всі зазначені об'єкти цілком можуть розглядати-

ся як видові. Ця обставина дозволяє поставити під сумнів обґрунтованість визначення об'єкта правопорушень, що аналізуються як за чинним КК (тут він має статус видового й іменується «виборчі права громадян»), так і за проектом нового КК України, де він отримав статус родового й назву «Виборчі права та референдумне право», оскільки за такого підходу виникає серйозна колізія між назвою відповідного розділу та його змістом, що обумовлює необхідність наукового пошуку принципово нового підходу до визначення родового об'єкта зазначених кримінально протиправних діянь.

Повертаючись до запропонованого авторами проекту КК України розуміння виборчих та референдумного прав як об'єкта кримінально-правової охорони, слід зазначити, що вони пов'язують його із соціальною цінністю. Відповідно до ч. 1 ст. 2.2.1 об'єктом будь-якого кримінального правопорушення є соціальна цінність, якій спричинюється шкода. Як вже підкреслювалося, шкода, що завдається виборчим або референдумному правам, визнається значною (п. 5 ч. 1 ст. 2.5.4). Відтак, виборчі та референдумне права — це соціальна цінність, якій спричиняється значна шкода.

Оскільки концепція «об'єкт — соціальна цінність» розглядалася вище, тут слід ще раз підкреслити, що за своєю суттю виборчі та референдумне права є певним різновидом суспільних відносин.

Втім, як вже зазначалося, позиціонуватися як родовий об'єкт діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК, вони не можуть, тому що такий підхід неминуче викликає колізію між найменуванням відповідного розділу та його змістом, тобто межі родового об'єкта згаданих кримінальних правопорушень штучно звужуються.

У сучасній теорії конституційного права при визначенні об'єкта виборчих правопорушень подекуди вживається таке поняття як виборча система. Так, наприклад, на думку Ю. Батана, виборчі правопорушення — це вид винних,

протиправних, суспільно шкідливих або небезпечних для виборчих прав і виборчої системи діянь у формі дії чи бездіяльності з приводу застосування виборчого законодавства під час призначення, підготовки, проведення та встановлення результатів голосування, а також у міжвиборчий період. Аналогічну позицію займають Р. Голобутовський та А. Сидоренко, які зазначають, що попри її різні види, відповідальність за порушення виборчого законодавства в Україні має спільний загальний об'єкт порушень — «правові можливості повнолітніх громадян держави брати участь в управлінні державними справами та вирішенні питань місцевого значення шляхом обрання на виборах їхніх представників на основі індивідуального волевиявлення, а також шляхом здійснення інших процесуальних дій, пов'язаних з такими виборами, які зазнають незаконного впливу на призначення, підготовку, проведення та встановлення результатів голосування, а також у період між виборами, що теж заподіює шкоди виборчій системі України»¹⁵¹.

Не вдаючись до полеміки щодо обґрунтованості визначення об'єкта виборчих правопорушень як «діянь з приводу застосування виборчого законодавства» або «здійснення інших процесуальних дій, пов'язаних з виборами», слід ще раз підкреслити, що поняття «виборча система» не може охопити собою виборчі права громадян. Це визнають і самі згадані автори, чітко диференціюючи виборчі права та виборчу систему, асоціюючи останню з порядком підготовки та проведення виборів. На необхідність такої диференціації зверталася увага і автором даного монографічного дослідження¹⁵². Слід додати, що поняття виборчої системи не може охопити також референдумне право, «референдумну систему», а також відносини з реалізації прав виборців на

¹⁵¹ Конституційне право : навч. посіб. / Д. С. Терлецький, М. В. Афанасьєва [та ін.] ; за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса : Фенікс, 2023. С. 217.

¹⁵² Колодін Д. О. Кримінально-правова охорона виборчої системи та виборчих прав громадян. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2023. № 2. С. 149–153.

відкликання депутатів різних рівнів (на сьогоднішній день в Україні врегульовані підстави та процедура відкликання депутатів місцевих рад. Питання щодо підстав та процедури відкликання міських, сільських і селищних голів та народних депутатів поки що залишається невирішеним. Однак після остаточного конституювання інституту відкликання голів та депутатів всіх рівнів, цілком ймовірно, виникне потреба в кримінально-правовій охороні відповідних відносин, оскільки право на відкликання та процедура його проведення як з матеріальної, так і з процесуальної точок зору є однорідними з активним виборчим правом та організацією і проведенням виборів).

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що поняття «виборча система» не може бути використано для визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 157–160 чинного КК України. Проте такий висновок ще не знімає питання щодо можливості його використання при визначенні видового об'єкта відповідних посягань.

У спеціальній літературі з конституційного права поняття «виборча система» є доволі дискусійним. При його визначенні, як правило, виокремлюють два підходи — широкий та вузький. У широкому значенні виборча система постає як сукупність правових норм, які встановлюють засади та порядок проведення виборів до представницьких органів публічної влади¹⁵³ або як сукупність норм, яка унормовує всю організацію, весь виборчий процес¹⁵⁴. Втім, цілком очевидно, що такий підхід навряд чи можна визнати обґрунтованим, оскільки, так або інакше, він призводить до ототожнення виборчої системи з виборчим правом як сукупністю норм, що регулюють відповідні відносини.

¹⁵³ Нестерович В. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. *Публічне право*. 2019. № 1. С. 20.

¹⁵⁴ Шаповал В. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень Конституційного Суду України. *Вибори та демократія*. 2008. № 4. С. 83.

У конституційно-правовій теорії поняття «виборче право» вживається у двох значеннях: 1) суб'єктивному, під яким розуміють певні правомочності індивіда, що включають право голосу та право балотування; 2) об'єктивному, яке позиціонують як систему норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із підготовкою, організацією, проведенням та підбиттям підсумків виборів і включають міжвиборчий період. Питання щодо статусу об'єктивного виборчого права теж є спірним. Його розглядають як окрему галузь права, комплексний чи міжгалузовий інститут права, надінститут, інститут у системі конституційного права¹⁵⁵. Однак, якого б статусу у підсумку довготривалих дискусій не набуло виборче право, за своїм змістом це поняття не може бути рівнозначним такому поняттю як виборча система. Усвідомлюючи цю обставину, деякі автори пропонують розглядати виборчу систему як конституційно-правовий¹⁵⁶ або політико-правовий інститут¹⁵⁷, вірогідно в межах конституційного або виборчого права, оскільки правовий інститут є елементом системи права і представляє собою конкретизовану правовим режимом цілісність правових норм, за допомогою яких здійснюється регулювання групи суспільних відносин із застосуванням галузевого методу регулювання для досягнення єдиної мети¹⁵⁸.

Проте ні об'єктивне виборче право, ні його інститути чи інститути конституційного права, як сукупності відповідних норм, не можуть поставати як об'єкт кримінально-правової охорони, оскільки, як вже підкреслювалося, ні окрема правова норма, ні їх сукупності не можуть зазнавати шкоди і піс-

¹⁵⁵ Конституційне право : навч. посіб. / за заг. ред. Д. С. Терлецького. С. 196–197.

¹⁵⁶ Мохончук Б. С. Виборча система України як конституційно-правовий інститут : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2017. 216 с.

¹⁵⁷ Афанасьєва М. Поняття «виборча система»: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2012. № 2, кн. 2, ч. 2. С. 318–327.

¹⁵⁸ Загальнотеоретична юриспруденція : навчальний курс : підручник / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. С. 135.

ля вчинення виборчих правопорушень залишаються незмінними. Тому й виборчій системі, яка у широкому розумінні цього поняття теж є сукупністю норм, що за своїм об'ємом дорівнює поняттю об'єктивного виборчого права, не може бути спричинена шкода. До того ж, як слушно зауважує Ю. Ю. Коломієць, позиціонування виборчої системи, тобто сукупності правових норм як об'єкта кримінально-правової охорони, сприяє перетворенню останнього на самоціль (за принципом — охороняється, тому що встановлено законодавцем) та ігноруванню справжніх об'єктів — прав, свобод та інтересів людини, благ, цінностей та загальнолюдських принципів¹⁵⁹.

Слід ще раз підкреслити, що об'єктом кримінально-правової охорони не може бути й виборче право у суб'єктивному сенсі, тобто сукупність правомочностей, яка включає право голосу та право балотування. Внаслідок вчинення виборчого кримінального правопорушення, зокрема перешкоджання здійсненню виборчого права, останнє не знищується, не обмежується, не вилучається у його носія (висловлювання «вкрали голоси виборців» є суто фігуральним). Суб'єктивне виборче право не може зазнавати шкоди, як, наприклад, і суб'єктивне право власності (сукупність правомочностей з володіння, користування та розпорядження річчю), яке і після викрадення речі не втрачається, не обмежується і завжди залишається у власника.

Виборча система у вузькому значенні визначається як передбачений законодавством спосіб переведення результатів голосування виборців у представницькі мандати¹⁶⁰, специфічний механізм, що дає змогу конвертувати голоси виборців у парламентські місця¹⁶¹, механізм визначення

¹⁵⁹ Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна війна триває: очікувані результати. *Юридична Україна*. 2024. № 3. С. 37.

¹⁶⁰ Нестерович В. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. С. 20.

¹⁶¹ Gallagher M., Laver M., Mair P. Representative Government in Modern Europe. N. Y. : McGraw-Hill, Inc, 1992. 496 p.

переможців та тих, хто програв¹⁶². Такий підхід фігурує не тільки в позиціях окремих представників конституційно-правової науки, а й у позиціях деяких міжнародних інституцій. Так, Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам виборчу систему розуміє як частину виборчого законодавства та правила, що визначають, як партії та кандидати обираються в якості представників¹⁶³. З вузького розуміння виборчої системи виходить і КСУ, який зазначає, що виборче право спрямоване на врегулювання засадничих механізмів демократичного режиму — виборів, а виборча система як спосіб формування представницького органу за підсумками голосування на виборах є важливою складовою у забезпеченні проведення виборів на демократичних засадах (абз. 5 п. п. 2.4 п. 2 мотивувальної частини висновку КСУ від 16.12.2019 № 8-в/2019). Деякі вчені, які вважають вузький підхід до розуміння виборчої системи конструктивним, вказують на неприйнятність її зведення до виборчої формули, що уможливорює перетворення голосів виборців на представницькі мандати. Крім виборчої формули вони включають до структури виборчої системи магнітуду виборчого округу (позначає кількість мандатів, які мають бути розподілені у виборчому окрузі), виборчий бар'єр (позначає мінімальну частину голосів виборців, яка має бути подана ними на підтримку відповідного виборчого списку, задля подальшого розподілу представницьких мандатів. Він застосовується у пропорційних виборчих системах і наразі в Україні становить 5 %) та структуру виборчого бюлетеня (вона характеризується двома ознаками: а) особливістю суб'єктів балотування (кандидати чи списки кандидатів, зазвичай партійні); б) способом подання голосів, який може бути категоричним (виборець надає одну перевагу в бюле-

¹⁶² Farrell D. M. Electoral Systems: A comparative Introduction. Palgrave Macmillan, 2001. 241 p.

¹⁶³ Electoral System Design. An Overview of the New International IDEA Handbook. Stockholm : Publications Office International IDEA, 2005. 24 p.

тені) або ординальним (виборець має змогу надати кілька переваг у порядку зростання або спадання залежно від рівня підтримки кандидатів)¹⁶⁴.

В теорії конституційного (чи у межах деяких підходів виборчого¹⁶⁵) права виборчі системи (у вузькому значенні цього поняття) поділяють на два основні види:

1) мажоритарна система, яка передбачає, що представницький мандат здобуває той кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців. Мажоритарна виборча система має два основні різновиди:

а) відносної більшості — обраним є кандидат, що здобув більше голосів, ніж інші кандидати;

б) абсолютної більшості — обраним є кандидат, що здобув понад 50 % відсотків голосів;

2) пропорційна, яка передбачає розподіл представницьких мандатів між політичними партіями (виборчими блоками політичних партій) пропорційно до кількості голосів виборців, поданих ними на підтримку виборчого списку у межах відповідного виборчого округу. Застосування пропорційної системи майже неодмінно передбачає встановлення виборчого бар'єру (порогу).

Пропорційна виборча система натеper представлена розмаїттям різновидів, з яких окремо вказується на систему закритих списків, яка уможливорює голосування виборців загалом за виборчий список політичної партії, та систему відкритих списків, яка уможливорює голосування виборців за кандидатів у виборчому списку політичної партії, тобто за кандидатів від певної політичної партії. У такому разі результат партії буде залежати від кількості голосів, які в сукупності набрали кандидати від цієї партії.

¹⁶⁴ Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ : Час Друку, 2011. 132 с.; Мохончук Б. С. Виборча система України як конституційно-правовий інститут. 216 с.

¹⁶⁵ Нестерович В. Ф. Виборче право України : підручник. Київ : Ліра, 2017. 504 с.

Мажоритарну та пропорційну виборчі системи інколи застосовують на виборах до представницьких колегіальних органів публічної влади одночасно. У такому разі йдеться про змішану (комбіновану, паралельну) виборчу систему, за якої одна частина мандатів розподіляється за мажоритарною системою, а інша частина — за пропорційною системою, у їхніх відповідних різновидах¹⁶⁶.

Викладене не залишає жодних сумнівів у необхідності негативного вирішення питання щодо можливості визнання виборчої системи (у вузькому розумінні цього поняття) об'єктом кримінально-правової охорони. Так або інакше, вона позиціонується як певний спосіб, механізм, політтехнологічний інструмент визначення переможців виборів. Тому ані виборчій системі в цілому, ані її різновидам, ані структурним елементам (доволі важко собі уявити, яким чином може постраждати виборча формула, виборчий бар'єр, магнітуда виборчого округу чи структура виборчого бюлетення внаслідок вчинення діянь, передбачених ст. ст. 157—160 КК України) об'єктивно не може бути заподіяна шкода шляхом скоєння виборчих кримінальних правопорушень.

Отже, виборча система, як в широкому, так і у вузькому значенні цього поняття, не може виконувати не тільки функцію родового, а й функцію видового об'єкта відповідних кримінально протиправних діянь.

Разом з тим, слід зазначити, що як зарубіжні, так і вітчизняні науковці приходять до висновку, що невдале застосування виборчої системи здатне призвести до погіршення рівня демократії в країні. Цілком очевидно, що рівень демократії аж ніяк не підвищується і тоді, коли має місце не просто невдале застосування виборчої системи, а зловживання в цій сфері. Як слушно зауважує М. В. Афанасьєва, питання зміни (збереження) виборчої системи є одним з основних для політичних партій, за яким незмінно ведеться полемі-

¹⁶⁶ Конституційне право : навч. посіб. / за заг. ред. Д. С. Терлецького. С. 205—206.

ка, оскільки залежно від використання тієї чи іншої виборчої системи при тих самих суб'єктах виборчого процесу та навіть при тому самому результаті голосування переможці виборів можуть бути різними. Тому, природно, що політичні сили, реально зваживши свої можливості в рамках кожної виборчої системи, зацікавлено відстоюють політично вигідний варіант проведення виборів¹⁶⁷.

Таким чином, як здається, саме у площині демократії і залягає родовий об'єкт діянь, передбачених ст. ст. 157–160 чинного КК України.

У науці конституційного права існують два підходи до визначення демократії — вузький та широкий. Відповідно до першого, демократія пов'язується виключно з виборчою (електоральною) демократією, яку засвідчує регулярне проведення конкурентних виборів задля зміни персонального складу представницьких органів та виборних посад публічної влади. Згідно з другим підходом, демократія виборами не обмежується. Так, наприклад, на думку Д. С. Терлецького, це поняття, окрім визнання і утвердження державою прав людини, які мусять бути юридично захищені, зокрема незалежною судовою владою, поділу влади та зумовлених ним стримуваннями та противагами, вимог верховенства права, які покликані насамперед забезпечити загальність, стабільність та передбачуваність правового регулювання, місцевої автономії тощо, неодмінно включає осмислення бажаного порядку взаємодії людей як політично вільних та рівних особистостей, яка відбувається через демократичні процедури і завдяки їм, але аж ніяк не вичерпується їхнім запровадженням¹⁶⁸.

Другий підхід уявляється більш обґрунтованим, оскільки регулярні та конкурентні вибори ще не свідчать про утвер-

¹⁶⁷ Афанасьєва М. В. Інженерно-технологічний підхід до законодавства про місцеві вибори. С. 302–303.

¹⁶⁸ Конституційне право : навч. посіб. / за заг. ред. Д. С. Терлецького. С. 177–178.

дження демократичних засад у всіх сферах суспільного життя. Не випадково електоральну демократію традиційно сприймають як синонім «гібридного режиму», який поєднує атрибути демократичного та авторитарного правління. Однак, так чи інакше, електоральна демократія є принаймні складовою поняття демократії загалом.

Згідно із ч. 2 ст. 5 Конституції носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Положення «носієм суверенітету є народ» закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу (Рішення КСУ від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005 у справі про здійснення влади народом). Наведені конституційні приписи створюють підґрунтя для поділу засобів організації та здійснення публічної влади на два види: пряму (безпосередню) та непряму (представницьку) демократії. Відповідно до правової позиції КСУ, викладеної у згаданому Рішенні від 5.10.2005 р., реалізація громадянами України конституційних прав і свобод, передусім права голосу на виборах і референдумі, є складовою процесу здійснення влади народом безпосередньо.

Отже, вибори та референдум є формами безпосередньої демократії. Крім них, народне волевиявлення може здійснюватися і через інші форми безпосередньої демократії (ст. 69 Конституції України). Їх переліку зазначена стаття не передбачає, що загалом розглядається як позитивний крок, хоча в деяких джерелах такий підхід законодавця оцінюється негативно, оскільки він «дає певний простір для суб'єктивних різнотлумачень як кількості, так і якості відповідних форм волевиявлення»¹⁶⁹.

¹⁶⁹ Кулібаба Т. М. *Форми народного волевиявлення: конституційно-правове закріплення. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 11 груд. 2020 р.) /

В теорії конституційного права до інших форм безпосередньої демократії відносять:

1) право народу на повстання (опір). Прямо такого права Конституція України не передбачає, але, на думку деяких вчених, нормативне підґрунтя такого права та його реалізації у чинній Конституції все ж таки закладено через положення про відповідальність держави перед людиною за свою діяльність (ч. 2 ст. 3), виняткове право на визнання й зміну конституційного ладу (ч. 4 ст. 55), заборону узурпації державної влади (ч. 4 ст. 5) та наявне в кожного право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 6 ст. 55);

2) мирні зібрання. Відповідно до ст. 39 Конституції громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;

3) народні та місцеві ініціативи. Народними ініціативами можуть бути референдумна, правотворча ініціатива та народне вето, які, втім, дотепер в Україні нормативно не врегульовані;

4) електронні петиції (у тому числі муніципальні петиції), які є особливою формою колективних звернень громадян;

5) громадські слухання — зустрічі з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування;

6) участь у відправленні правосуддя. Відповідно до ст. 124 Конституції, народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

До форм безпосередньої демократії відносять також краудсорсинг (англ. «crowdsourcing», «crowd» — «натовп» і «sourcing» — «використання ресурсів»), який схожий із інститутом народної законодавчої ініціативи, але якщо у краудсорсингу певні повноваження здійснюються народом, то сутність народної ініціативи полягає в тому, що громадяни, які зібрали нормативно визначену кількість голосів виборців, правомочні вимагати розгляду певного питання від законодавчого органу.

Крім цього, як інші форми безпосередньої демократії розглядають: плебісцити; народні та громадські обговорення; виявлення громадської думки; відкликання обраного представника; громадські експертизи; громадський бюджет; звернення громадян, їхніх об'єднань тощо¹⁷⁰.

В конституційно-правовій науці питання про те, які саме форми безпосередньої демократії мають на увазі у межах ст. 69 Конституції України, залишається дискусійним. Так, на думку О. О. Галус, поняттям «народне волевиявлення», поряд з виборами та референдумом, охоплюються також референтні ініціативи, мирні збори, мітинги, походи, демонстрації, звернення громадян (петиції), законодавчі збори, зокрема загальні збори населення за місцем проживання, народні (місцеві ініціативи), дорадчі опитування громадян України, виявлення громадської думки тощо¹⁷¹. О. Ф. Фрицький вважав, що народне волевиявлення — це засіб реалізації політичного права громадян України вільно обирати і бути обраним до Верховної Ради України, Верховної Ради АРК, до рад місцевого самоврядування, обирати голів сіл, селищ, міст та Президента України, брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах, а також здійснювати інші форми безпосередньої демократії.

¹⁷⁰ Конституційне право : навч. посіб. / за заг. ред. Д. С. Терлецького. С. 181—183.

¹⁷¹ Галус О. О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. URL: [http://www.univer.km.ua/journal.php?vis=14&vis_cap=%D0%](http://www.univer.km.ua/journal.php?vis=14&vis_cap=%D0% (дата звернення: 10.05.2025)) (дата звернення: 10.05.2025).

До таких форм він відносив загальні збори, громадські слухання та місцеві ініціативи¹⁷². З точки зору В. Ф. Погорілка, мітинги, демонстрації, пікети, походи та інші акції, які спрямовані проти узурпації влади народом державою, її органами або посадовими особами, теж слід розглядати як окремі способи народного волевиявлення¹⁷³. Самостійною формою народного волевиявлення подекуди пропонувалося розглядати і народну законодавчу ініціативу (на цих позиціях стояв проєкт Конституції України 1995 р., підготовлений Робочою групою Конституційної комісії України).

Разом з тим, у деяких джерелах цілком слушно підкреслюється, що у ст. 69 Конституції України йдеться виключно про ті форми безпосередньої демократії, результати яких є обов'язковими, остаточними і не потребують затвердження або схвалення будь-якими органами державної влади України¹⁷⁴. Аналогічну позицію займає і КСУ, який народне волевиявлення пов'язує з тими формами безпосередньої демократії, за яких народ реалізує свою владу шляхом затвердження відповідних рішень (законів) і формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування (Рішення КСУ від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 та від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008).

Аналіз наведених вище інших форм безпосередньої демократії дозволяє зробити висновок, що єдиною формою народного волевиявлення, яка має своїм наслідком ухвалення імперативних для органів влади рішень, є відкликання виборцями депутатів місцевих рад.

Отже народне волевиявлення є складовою безпосередньої демократії, яка пов'язана з прийняттям народом остаточних та загальнообов'язкових рішень і здійснюється через вибори,

¹⁷² Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 97.

¹⁷³ Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 5.

¹⁷⁴ Конституція України : наук.-практ. комент. С. 504.

референдум та відкликання представника виборного органу чи посадової особи публічної влади. Саме воно і має позиціонуватися як родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 157–160 чинного КК України. У зв'язку з цим не можна погодитися з висловленою у літературі думкою щодо можливості розуміння перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК) як посягання на виборчі права громадян, навіть у тих випадках, коли такі заходи викликані фальшуванням результатів виборів, оскільки вони не мають своїм наслідком ухвалення імперативних для органів влади рішень. У той же час, це діяння не посягає і на авторитет органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, бо, насамперед, воно спрямовано на заподіяння шкоди відносинам з реалізації відповідного конституційного права громадян (ст. 39 Конституції України)¹⁷⁵. Тому заслуговує на підтримку позиція розробників згаданого вище проєкту КК України, відповідно до якої перешкоджання мирному зібранню є злочином проти політичних прав (ст. 4.11.6). Не є складовою народно-волевиявлення і права народу на повстання, оскільки при його реалізації влада або приймає відповідні рішення (хоча й під тиском народу, але самостійні, наприклад, за наслідками Майдану 2004 р.), або вимушена піти (наприклад, за наслідками Майдану 2014 р.).

У теорії конституційного права виборчі відносини переважно позиціонуються як відносини цільові. Кінцевою метою їх функціонування є чесне, об'єктивне та неупереджене народне волевиявлення. Враховуючи ту обставину, що будь-які суспільні відносини мають цільовий характер, тобто завжди формуються з приводу або у зв'язку з певним результатом, у кримінально-правовій доктрині під об'єктом злочину було запропоновано розуміти не суспільні відносини, а відповід-

¹⁷⁵ Чугуніков І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. IX. С. 403–404.

ний результат їх функціонування¹⁷⁶. З цієї точки зору, об'єктом діянь, передбачених ст. ст. 157–160 чинного КК, має визнаватися народне волевиявлення як певний результат функціонування виборчих чи референдумних відносин. Такому висновку начебто сприяє і позиція законодавця. Так, наприклад, у ч. 5 ст. 157 КК згадується такий суспільно небезпечний наслідок ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків, як неможливість встановлення результатів виборів або референдуму. Як суспільно небезпечні наслідки фігурують також неможливість встановлення результатів голосування на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму та визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці з референдуму недійсним (ч. 2 ст. 158, ч. 4 ст. 158³). Проте, як слушно зазначав В. Я. Тацій, результат функціонування суспільних відносин, а точніше їх предмет, не може розглядатися як окремо існуюча цінність, оскільки він — явище нематеріальне, залежне від безперервного виконання суб'єктами суспільних відносин своїх обов'язків, а значить, є одним цілим із суспільними відносинами¹⁷⁷. Цю думку поділяє і В. І. Борисов¹⁷⁸.

Таким чином, слід дійти висновку, що народне волевиявлення, за своїм змістом, є нічим іншим як суспільними відносинами.

У зв'язку з цим треба ще раз, слідом за Д. С. Терлецьким, наголосити, що демократія, у тому числі і така її складова, як народне волевиявлення не може бути зведена до демократичних процедур чи їх запровадження, оскільки насамперед вона полягає в осмисленні бажаного порядку взаємодії людей як політично вільних та рівних особистостей¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Заславська М. Г. Зазнач. твір. С. 50–51.

¹⁷⁷ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 41.

¹⁷⁸ Борисов В. І. Родовий об'єкт злочинів проти безпеки виробництва. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 3. С. 149.

¹⁷⁹ Конституційне право : навч. посіб. / за заг. ред. Д. С. Терлецького. С. 178.

Як вже зазначалося, об'єкт кримінально-правової охорони не може бути зведений до правовідносин, оскільки нормативне врегулювання тих чи інших форм взаємодії учасників суспільних відносин аж ніяк не гарантує того, що воно повністю відповідає ідеї справедливості. Ця обставина доволі чітко простежується на прикладі нормативного врегулювання відносин з відкликання депутатів місцевих рад. Так, розділ V Закону України «Про статус депутатів місцевих рад»¹⁸⁰ йменується «Відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою». Проте правом вносити пропозицію про відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою мають не тільки громадяни України, які є виборцями відповідного виборчого округу, а й місцева організація політичної партії, від якої його обрано депутатом (ч. 1 ст. 38). Зрозуміло, що в останньому випадку відкликання може бути вмотивоване вузько партійними інтересами, які можуть не тільки не збігатися, а й прямо суперечити інтересам виборців. Ще більш «цікавим» є встановлений порядок відкликання. Якщо депутат обраний шляхом самовисування, територіальна виборча комісія уповноважена прийняти власне рішення щодо його відкликання та призначення проміжних виборів депутата у відповідному багатомандатному виборчому окрузі (ч. 5, ч. 9 ст. 41 згаданого Закону). Якщо ж депутат був обраний за виборчим списком місцевої організації політичної партії, то незалежно від того, хто ініціював його відкликання — виборці чи місцева організація політичної партії, територіальна виборча комісія має звернутися до політичної партії, від місцевої організації якої обрано відповідного депутата (ч. 5 ст. 41). Після розгляду звернення територіальної виборчої комісії щодо відкликання депутата місцевої ради вищий керівний орган політичної партії може прийняти рішення про відкликання такого депутата або про відмову в задоволенні цієї пропозиції (ч. 7 ст. 41).

¹⁸⁰ Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.

Можливості оскарження рішення вищого керівного органу політичної партії щодо відкликання депутата за ініціативою місцевої організації політичної партії або про відмову у задоволенні пропозиції щодо його відкликання за ініціативою виборців Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» не передбачає. Отже, виходить, що остаточне рішення щодо відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою (у тих випадків, коли він не є самовисуванцем) приймає не народ, а вище керівництво відповідної політичної партії. Навряд чи такий порядок можна визнати справедливим, а тому й необхідність його кримінально-правової охорони викликає великі сумніви.

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати такий висновок: народне волевиявлення, як об'єкт кримінально-правової охорони, становить собою сукупність однорідних суспільних відносин з формування виборних органів і посадових осіб публічної влади, відкликання представників виборних органів чи посадових осіб публічної влади за народною ініціативою, а також прийняття загальнообов'язкових рішень з питань державного та місцевого значення. Таким чином, народне волевиявлення, як родовий об'єкт, охоплює собою три групи тотожних суспільних відносин: 1) суспільні відносини з реалізації виборчих або референдумного прав громадян, прав чи повноважень інших суб'єктів виборчого або референдумного процесу, а також права на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму; 2) суспільні відносини з організації і проведення виборів чи референдуму; 3) суспільні відносини з реалізації права громадян на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, прав члена ініціативної групи з відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади чи офіційного представника такої ініціативної групи, а також права на участь у процесі відкликання представника виборних органів або посадової особи публічної влади. Ці відносини можуть виконувати функцію видових

об'єктів кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення.

Слід зазначити, що ступінь розвинутості та усталеності виокремлених відносин є неоднаковим, що безпосередньо впливає на вирішення питання щодо меж їх кримінально-правової охорони. Найбільш розвинутими є відносини першої групи, що не випадково, оскільки виборчі та референдумне права є доволі традиційним об'єктом кримінально-правової охорони. Проте й тут є певні прогалини, пов'язані, як вже зазначалося, з трансформацією відповідної законодавчої бази, внаслідок чого з'явилася нова категорія прав — права на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму, які хоча й пов'язані з основними виборчими правами або референдумним правом, все ж таки утворюють самостійну групу, яка не фігурує у ч. 1 ст. 157 чинного КК України. Втім необхідність її кримінально-правової охорони є цілком очевидною.

Чинне законодавство України передбачає можливість вирішення деяких питань місцевого значення на місцевому референдумі. Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»¹⁸¹ на місцевому референдумі може бути вирішено питання про дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті ради, яке може бути порушене сільським, селищним, міським головою, а також не менше як однією десятою частиною громадян, що проживають на відповідній території і мають право голосу.

За рішенням місцевого референдуму можуть бути достроково припинені й повноваженням сільського, селищного, міського голови у разі порушення ним Конституції або законів України, прав і свобод громадян або незабезпечення здійснення наданих йому повноважень (ч. 3 ст. 79 згаданого Закону). Втім, на сьогоднішній день в Україні відсутній за-

¹⁸¹ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

кон, який би регулював організацію та проведення місцевого референдуму, що фактично унеможливило реалізацію референдумного права громадян у межах такої форми безпосередньої демократії.

Проте найменш розвиненими та усталеними є відносини з реалізації права громадян на відкликання обраних представників виборних органів та посадових осіб публічної влади. Як вже зазначалося, станом на 2025 р. за народною ініціативою можуть бути відкличані лише депутати місцевих рад. Можливості реалізації права громадян на відкликання міських, сільських та селищних голів чинне законодавство України не передбачає. Відкритим залишається і питання щодо можливості відкликання за народною ініціативою народних депутатів України. Обмеження права громадян на відкликання, як, до речі, і обмеження референдумного права лише участю у всеукраїнському референдумі, за рахунок відсутності відповідної законодавчої процедури теж навряд чи погоджується з ідеєю справедливості, що зайвий раз доводить неприпустимість зведення поняття об'єкта кримінального правопорушення до правовідносин, які виникають лише після нормативного врегулювання тієї чи іншої соціальної взаємодії. У такому разі межі народної ініціативи повністю залежать від волі законодавця, що прямо суперечить конституційному принципу народного суверенітету.

З метою підвищення ролі народного волевиявлення як вирішальної складової безпосередньої демократії уявляється доцільним: 1) надати йому статусу самостійного родового об'єкта в межах Особливої частини чинного КК України; 2) поставити під кримінально-правову охорону суспільні відносини з реалізації права громадян на участь у виборчому процесі, процесі референдуму, а також процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади; 3) поставити під кримінально-правову охорону суспільні відносини з реалізації права громадян на відкликання представника виборних органів чи посадової осо-

би публічної влади, а також прав члена ініціативної групи з відкликання чи офіційного представника такої ініціативної групи.

Для вирішення зазначених завдань можна запропонувати такі зміни до чинного КК України: 1) виокремити самостійний розділ V Особливої частини з найменуванням «Кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення», де розташувати ст. ст. 157–160. Наступний розділ з найменуванням «Кримінальні правопорушення проти трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» вважати розділом V¹, де зосередити ст. ст. 161–184; 2) доповнити розділ V Особливої частини ст. 157¹ «Перешкоджання здійсненню права на участь у виборчому процесі, процесі референдуму чи процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади», а саме права: а) бути членом виборчої комісії чи комісії з референдуму; б) бути членом ініціативної групи з проведення виборів чи референдуму, а також ініціативної групи з відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади чи офіційним представником такої групи; в) брати участь у проведенні передвиборної агітації чи агітації щодо проведення референдуму; г) бути офіційним спостерігачем на виборах чи референдумі; д) оскаржувати порушення прав виборця (такими є й громадяни України, які вносять пропозицію щодо відкликання) чи учасника референдуму; е) здійснювати опитування виборців чи учасників референдуму щодо їх волевиявлення під час голосування (пропозиції *de lege ferenda* будуть сформульовані нижче); 3) доповнити диспозицію ч. 1 ст. 157 КК вказівкою на право громадян на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, а також вказівкою на члена ініціативної групи з відкликання та офіційного представника такої ініціативної групи. Розширення меж дії ст. 157 КК за рахунок вказівки на право громадян на відкликання є цілком природним, оскільки Закон України «Про статус депутатів міс-

цевих рад», як і ВК України та Закон України «Про всеукраїнський референдум», забороняє перешкоджати виборцю у підтримці цієї пропозиції (ч. 7 ст. 40).

Аналіз ст. ст. 157–160 чинного КК свідчить, що передбачені тут конструкції є не тільки доволі об'ємними, а й подекуди об'єднують у собі склади кримінальних правопорушень різної спрямованості. Тому подальше вдосконалення системи кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення має здійснюватися на підставі їх класифікації.

2.2. ВИДОВІ ОБ'ЄКТИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

У теорії кримінального права злочини (кримінальні правопорушення) класифікують за різноманітними підставами — ознаками суб'єкта, суб'єктивної чи об'єктивної сторони тощо. Після внесення змін до КК України, які відбулися у 2018 р., діяння, передбачені тим чи іншим розділом Особливої частини, найчастіше класифікують на злочини та проступки, де критерієм поділу виступає санкція відповідних статей. Ця класифікація використовується і розробниками проекту нового КК України, які кримінальні правопорушення проти виборчих прав та референдумного права поділяють на злочини та проступки шляхом виокремлення у межах розділу 4.10 самостійних підрозділів — підрозділу 1 «Злочини» та підрозділу 2 «Проступки», що, як було показано вище, притаманно і КК деяких зарубіжних країн.

Зазначені класифікації, поза сумнівами, мають право на існування. Однак найбільш значущою, як здається, є класифікація діянь за видовим об'єктом посягання, яка передусім може бути використана у правотворчій діяльності. Як зауважував В. Я. Тацій, «уявляється обґрунтованим виділення в межах одного розділу Особливої частини КК окремих

груп злочинів (наприклад, злочинів проти життя та злочинів проти здоров'я у межах розділу II), об'єднавши норми про відповідальність за них в окремі підрозділи (глави) відповідного розділу. Це не тільки зможе надати певної стрункості кримінальному законодавству, а й буде сприяти його точному застосуванню»¹⁸². Тобто видовий об'єкт поряд з родовим теж може використовуватися як критерії для побудови Особливої частини КК. Саме цим шляхом і пішли розробники згаданого вище проєкта нового КК України, які передбачили самостійні розділи щодо кримінальних правопорушень проти життя (розділ 4.1) та кримінальних правопорушень проти здоров'я людини (розділ 4.2). При цьому об'єкт кримінальних правопорушень проти виборчих прав та референдумного права (розділ 4.10) може розглядатися лише як родовий, бо постає як сукупність однорідних, а не тотожних суспільних відносин. Виходячи з такої структури, людина, охороні якої присвячена книга четверта, має розглядатися як на родовий чи груповий об'єкт, який у класифікації об'єктів займає місце між загальним та родовим об'єктами¹⁸³.

Проте найбільш суттєве значення видового об'єкта полягає у тому, що лише на його підставі може бути побудована наукова система окремих кримінальних правопорушень, які посягають на один і той самий родовий об'єкт, що надасть змогу правозастосувачу чітко розмежовувати діяння у межах одного розділу Особливої частини, а законодавцю — усунути певні вади при вирішенні питання щодо спрямованості тих чи інших кримінально протиправних діянь.

Як слушно зазначають В. О. Меркулова та В. Я. Конопельський, визнання особливого значення видового об'єкта кримінальних правопорушень дозволить більш чітко визначити сферу суспільних відносин, яка підлягає кримінально-правовій охороні, структуру та сутнісний зміст її елементів,

¹⁸² Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 147.

¹⁸³ Українське кримінальне право. Загальна частина / за ред. В. О. Навроцького. С. 165.

призведе до більш чіткого визначення правового статусу певного кола суб'єктів цих відносин, буде сприяти розмежуванню суміжних кримінальних правопорушень. «Чим вужче регульована сфера та межі певних кримінально-правових відносин, що передусім відтворюється у видовому об'єкті посягання, тим якісніше здійснюється кваліфікація діяння під час досудового розслідування», — резюмують автори, наполягаючи на тому, що саме видовий об'єкт має виступати критерієм для класифікації діянь у межах того чи іншого розділу Особливої частини КК¹⁸⁴. С. О. Харитонов теж підкреслює, що зміст елементів видових об'єктів відіграє роль, так би мовити, «перехідного містка» між родовим об'єктом та безпосередніми об'єктами, тими конкретними суспільними відносинами, проти яких прямо та безпосередньо спрямоване злочинне діяння і які, внаслідок цього, спеціально беруться під охорону кримінальним законом. Відповідно саме видовий об'єкт дає можливість класифікувати злочини на окремі структурно визначені групи та є системоутворюючим критерієм¹⁸⁵.

З позиції чинного КК України, народне волевиявлення, як родовий об'єкт, включає до себе лише дві групи тотожних суспільних відносин (виокремлена вище третя група поки що не охороняється): суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав, прав та повноважень інших, зазначених у ч. 1 ст. 157 КК, суб'єктів та суспільні відносини з організації і проведення виборів або референдуму. Саме у цій площині і має вирішуватися питання щодо безпосередніх об'єктів діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК. Втім, як

¹⁸⁴ Меркулова В. О., Конопельський В. Я. Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: співвідношення класифікації об'єктів посягання та змісту бланкетних диспозицій кримінально-правових норм. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. Вип. 3. С. 128.

¹⁸⁵ Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. С. 250; Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 40 с.

свідчить аналіз відповідних теоретичних джерел та законодавчих приписів, чітких уявлень про спрямованість зазначених діянь немає.

Так, наприклад, об'єктом такого діяння як порушення таємниці голосування традиційно вважалося виборче право громадян у частині здійснення ними голосування під час виборів¹⁸⁶, а пізніше — під час виборів чи референдуму¹⁸⁷. Але Конституція України розглядає таємне голосування лише як спосіб проведення виборів (ст. 71), який не може бути складовою суб'єктивного виборчого права. Тому діяння, передбачене ст. 159 КК, завдає шкоду не суспільним відносинам з реалізації виборчих чи референдумних прав, а суспільним відносинам з організації і проведення виборів або референдуму. Те ж саме стосується і незаконного втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму з використанням службового становища з метою впливу на їхні дії чи рішення (ч. 4 ст. 157), оскільки заборона протиправного втручання будь-кого у виборчий чи референдумний процес в теорії конституційного права позиціонується як принцип організації та проведення виборів¹⁸⁸.

Абсолютно іншу спрямованість, аніж суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумних прав громадян, має й ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин (ч. 5 ст. 157 КК). Нормальна робота таких комісій є складовою суспільних відносин з організації та проведення виборів.

¹⁸⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та допов. Київ : Атіка, 2005. С. 354.

¹⁸⁷ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація. С. 153; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 386.

¹⁸⁸ Конституційне право : навч. посіб. / за заг. ред. Д. С. Терлецького. С. 202.

У зв'язку з цим повністю заслуговує на підтримку запропонований розробниками згаданого вище проєкта нового КК України підхід, відповідно до якого незаконний вплив на члена виборчої комісії чи комісії з референдуму та саботаж роботи виборчої комісії чи комісії з референдуму розглядаються як самостійні кримінальні правопорушення (ст. ст. 4.10.5 та 4.10.16).

Серед принципів організації та проведення виборів або референдуму у спеціальних джерелах фігурують також: обмеження виборчих фондів, спеціальне фінансування виборів, особисте й одноразове голосування тощо.

Як вже зазначалося, доволі складним є питання щодо спрямованості діянь, передбачених ст. 160 КК.

Пропозиція, обіцянка або надання виборцю, учаснику референдуму чи кандидату, неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права, права на участь у референдумі (ч. 2 ст. 160), за своєю суттю є перешкоджанням здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі. Це прямо впливає з положень відповідних профільних законодавчих актів, які забороняють застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-які інші дії, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця (ч. 3 ст. 14 ВК України, ч. 2 ст. 9 Закону України «Про всеукраїнський референдум»). Аналогічний характер має й активний підкуп члена виборчої комісії або комісії з референдуму, які теж визнаються потерпілими від перешкоджання у межах ст. 157 КК, з тією різницею, що тут мова йде про перешкоджання у здійсненні не виборчих чи референдумного прав, а відповідних повноважень.

Члени виборчих комісій чи комісій з референдуму не є службовими особами, оскільки не виконують функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій (ч. 3 ст. 18, примітка 1 до ст. 364 КК). Тому вони

не можуть бути суб'єктами діяння, передбаченого ст. 368 КК України. У той же час, виборчі комісії мають статус органів адміністрування виборів (у сучасних джерелах підкреслюється, що члени комісії хоча й не є публічними службовими особами, мають статус суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму¹⁸⁹), що і дозволяє розглядати членів згаданих комісій як суб'єктів виконання своїх повноважень, а не здійснення прав. Однак ця обставина не змінює загальної спрямованості діяння, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК. Воно заподіює шкоду суспільним відносинам з реалізації виборчих або референдумного прав виборців та повноважень членів виборчої комісії або комісії з референдуму.

Діяння, передбачене ч. 3 ст. 160 КК, є непрямим підкупом виборців, який пов'язаний не з перешкоджанням у здійсненні виборчих або референдумного прав, а з передвиборною агітацією або агітацією референдуму, що, до речі, і дозволяє вважати адресатом такого підкупу юридичних осіб, які виборчих або референдумного прав не мають. Передвиборна агітація здійснюється у межах відносин з організації та проведення виборів чи референдуму. Тому непрямий підкуп виборців спрямований саме на цю складову народного волевиявлення.

Встановлюючи кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму, членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачем для себе чи третьої особи неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 160 КК), законодавець, ймовірно, орієнтувався на власні підходи щодо визначення пасивного підкупу, передбаченого ч. 2 ст. 354, ч. 1 ст. 368, ч. 3 ст. 368³ та ч. 3 ст. 368⁴ КК України, у зв'язку з чим підставу такої відповідальності він вбачає у самому факті «купівлі-продажу» виборчих або референдумного прав, а також повноважень члена виборчої комісії, комісії з референдуму чи

¹⁸⁹ Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія. С. 228.

офіційного спостерігача. Однак предметом «купівлі-продажу» у межах згаданих вище статей є владні повноваження чи службове становище (ст. 368, ст. 369 КК) або надані повноваження (ст. ст. 368³, 368⁴) чи становище (ст. 354). Як слушно зазначається у літературі, суб'єкти, які наділені певними повноваженнями, свідомо не дотримуються порядку (правил) виконання своїх повноважень, діючи всупереч інтересам служби та беручи на себе ризики відповідальності у випадку виявлення цих правопорушень¹⁹⁰. Інакше кажучи, суб'єкти тих чи інших повноважень діють всупереч інтересам тих, хто доручив їм їх виконання (держави, юридичної особи приватного права, сторін колективного трудового спору тощо). Саме у «зраді» інтересів свого доручителя і полягає підстава кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди особою, яка здійснює певні повноваження.

Виходячи з цього, поза сумнівами, суб'єктами пасивного підкупу, у межах ч. 1 ст. 160, можуть визнаватися як члени виборчих комісій або комісій з референдуму, так і офіційні спостерігачі.

Щодо останніх у законодавчих актах йдеться як про права, так і про повноваження. Так, наприклад, ВК України, наділяючи офіційних спостерігачів відповідними правами (ст. 112), встановлює й підстави дострокового припинення їх повноважень. Така ситуація є цілком зрозумілою, оскільки повноваження — це обов'язок здійснити, реалізувати, використати конкретне суб'єктивне право. Тому вони не можуть бути використані на власний розсуд, а реалізуються виключно у формально визначений спосіб. Продаючи свої повноваження, члени виборчих комісій, комісій з референдуму або офіційні спостерігачі діють всупереч встановленому порядку їх реалізації, чим створюють загрозу заподіяння шкоди

¹⁹⁰ Костюк В. Я., Белевцева В. В., Клок О. В. Адміністративно-правові проблеми протидії корупції в Україні : монографія / за заг. ред. В. Я. Костюка. Харків : Право, 2017. С. 46.

суспільним відносинам з організації та проведення виборів або референдуму.

Якщо ж, наприклад, член виборчої комісії чи комісії з референдуму або офіційний спостерігач внаслідок одержання неправомірної вигоди надають виборцю чи учаснику референдуму заповнений бюлетень, зазначена шкода стає реальною, а кваліфікація має відбуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 160 та ч. 3 ст. 158¹ КК України.

На відміну від них, виборець чи учасник референдуму нічий інтересів (крім власних) не представляють та ніяких доручень з боку інших суб'єктів не виконують. Вони є носіями суб'єктивного права, тобто можливої поведінки, яка цілком залежить від власного розсуду. Тому підстава їх кримінальної відповідальності за пасивний підкуп не може пов'язуватися з діями, які вчиняються всупереч завданням, що поставлені доручителем. Втім іншої підстави відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не існує. Таким чином, слід зазначити, що запропонована законодавцем у ч. 1 ст. 160 КК конструкція є дещо штучною, а вказівка на таких суб'єктів пасивного підкупу як виборець чи учасник референдуму — зайвою.

Поведінка виборця або учасника референдуму, якої прагне суб'єкт активного підкупу, може бути двох видів: 1) зловживанням виборчим правом або правом голосу на референдумі, яке не є правопорушенням, але суперечить принципам справедливості та сумлінності, а також свідчить про використання суб'єктивного права всупереч його соціальному призначенню, наприклад, відмова від участі у голосуванні, голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування. Ці види зловживання були прямо передбачені у ч. 1 ст. 160 попередньої редакції. Чинна редакція ч. 1 ст. 160 вказівки на такі види зловживань не містить, але словосполучення «вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією

своїх виборчих прав, прав на участь у референдумі» їх теж охоплює. Складається доволі парадоксальна ситуація, коли прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем чи учасником референдуму неправомірної вигоди за те, щоб зловжити своїм виборчим правом або правом голосу, є злочином, а саме зловживання, хоча й небажаним, але незлочинним видом правової поведінки;

2) кримінальне правопорушення, наприклад, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі від особи, яка не має права його надавати (ч. 1 ст. 158¹), приховування або знищення виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі (ч. 2 ст. 158¹), знищення виборчої скриньки з бюлетенями чи списку виборців або учасників референдуму (ч. 3 ст. 158³) тощо.

Що стосується першого виду поведінки, то вона знаходиться поза межами кримінального права і має долатися за допомогою таких важелів як підвищення рівня політичної культури, удосконалення виборчих процедур тощо. Щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються виборцями чи учасниками референдуму завдяки підкупу, то в літературі пропонувалося доповнити відповідні склади такою кваліфікуючою ознакою як вчинення їх з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах¹⁹¹. Зазначена пропозиція уявляється цілком слушною, оскільки дозволяє враховувати ту обставину, що відповідне кримінальне правопорушення вчиняється виборцем чи учасником референдуму внаслідок отримання відповідної винагороди. До того ж буде вирішена проблема об'єкта, яким у випадку вчинення виборцем чи учасником референдуму за винагороду діянь, передбачених ч. 1 ст. 158¹ чи ч. 1 ст. 158³, будуть виступати суспільні відносини з організації та проведення виборів.

¹⁹¹ Комар В. В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. С. 110.

Аналіз ст. 160 КК з точки зору спрямованості діянь, які тут містяться, свідчить про те, що вона є різною, що обумовлює необхідність розформування цієї статті і створення на її підставі трьох самостійних складів: пропозиції, обіцянки або надання виборцю чи учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму чи офіційному спостерігачу неправомірної вигоди; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачам неправомірної вигоди та проведення передвиборної агітації чи агітації референдуму, поєднаних з непрямым підкупом виборців. Саме такий підхід був запропонований розробниками згаданого вище проекту нового КК України, що цілком заслуговує на підтримку, хоча суб'єктами прийняття пропозиції або одержання хабара (ст. 4.10.8) та адресатами підкупу (ст. 4.10.9), під яким розуміється лише пропозиція або надання фізичній особі хабара (п. 41 ч. 2 ст. 1.41), вони вважають і виборців чи учасників референдуму.

Отже, із врахуванням викладеного, можна запропонувати таку класифікацію кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення:

1) кримінальні правопорушення, що посягають на суспільні відносини з реалізації виборчих або референдумного прав, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ч. 1, ч. 2, ч. 3 ст. 157); пропозиція, обіцянка або надання виборцю чи учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму неправомірної вигоди (ч. 2 ст. 160 КК). До цієї групи слід також віднести запропоновану вище ст. 157¹, а також перешкоджання здійсненню права громадян на відкликання представника виборного органу чи посадової особи публічної влади та прав члена ініціативної групи з відкликання чи

офіційного представника такої ініціативної групи, яке поки що можна передбачити у межах ч. 1 ст. 157 КК;

2) кримінальні правопорушення, що посягають на суспільні відносини з організації та проведення виборів або референдуму: незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму (ч. 4 ст. 157); ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин (ч. 5 ст. 157); надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158); незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ст. 158¹); фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження, знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії з референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму (ст. 158³); незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму (ст. 158²); порушення таємниці голосування (ст. 159); порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму (ст. 159¹); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачем неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 160); проведення передвиборної агітації чи агітації референдуму, поєднаної з непрямим підкупом виборців (ч. 3 ст. 160).

Кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення можуть бути класифіковані і за часом їх вчинення, оскільки виокремлені вище видові об'єкти можуть охоронятися як в межах виборчого процесу чи процесу референду-

му, так і поза їх межами. Так, наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 79 ВК, повноваження окружних та дільничних виборчих комісій можуть тривати і поза строками виборчого процесу Президента України, який завершується через п'ятнадцять днів після офіційного оголошення ЦВК результатів виборів Президента України або у день офіційного оприлюднення подання ЦВК до Верховної Ради України щодо призначення повторних виборів Президента України. Виборчий процес виборів народних депутатів завершується через п'ятнадцять днів після офіційного оприлюднення ЦВК результатів виборів депутатів, хоча повноваження окружних та дільничних виборчих комісій можуть частково тривати і поза строками виборчого процесу (ч. 3 ст. 137 ВК). Тобто суспільні відносини з реалізації повноважень членів виборчих комісій є об'єктом кримінально-правової охорони як під час виборчого процесу, так і після його завершення.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні»¹⁹² політична партія зобов'язана щорічно опубліковувати в загальнодержавному засобі масової інформації фінансовий звіт про доходи і видатки, а також звіт про майно політичної партії. Звідси постає, що таке діяння, як подання завідомо недостовірних відомостей у звіті політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру (ч. 1 ст. 159¹ КК), вчиняється виключно у міжвиборчий період. У той же час, партія зобов'язана відкрити рахунки свого виборчого фонду не пізніше як на десятий день з дня реєстрації ЦВК кандидатів, включених до виборчих списків партії (ч. 1 ст. 150 ВК). У свою чергу, реєстрація кандидатів у депутати є першим етапом виборчого процесу, поряд з їх висуванням (п. 1 ч. 1 ст. 137 ВК). Це означає, що таке діяння як подання завідомо недостовірних відомостей у фінансовому звіті про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, місцевої організації по-

¹⁹² Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

літичної партії чи кандидата може вчинятися лише під час виборчого процесу.

Виходячи з цього кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення можуть бути поділені на три групи: 1) кримінальні правопорушення, які вчиняються виключно під час виборчого процесу чи процесу референдуму (ч. 1 ст. 157 в частині перешкоджання вільному здійсненню виборцем, учасником референдуму свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена ініціативної групи референдуму або офіційного спостерігача), ст. 158¹, ст. 158³ (крім частини другої цієї статті в частині зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму), ст. 159, ч. 1 ст. 159¹ (в частині подання завідомо недостовірних відомостей у фінансовому звіті про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, місцевої організації політичної партії, кандидата), ч. 2 та ч. 4 ст. 159¹, ч. 1 ст. 160 (крім прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди членом виборчої комісії або комісії з референдуму), ч. 2 ст. 160 (крім пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди члену виборчої комісії або комісії з референдуму), ч. 3 ст. 160, ч. 4 ст. 160); 2) кримінальні правопорушення, які вчиняються поза межами виборчого процесу чи процесу референдуму (ст. 158², ч. 1 ст. 159¹ в частині подання завідомо недостовірних відомостей у звіті політичної партії про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру); 3) кримінальні правопорушення, які можуть вчинятися як під час виборчого процесу чи процесу референдуму, так і поза їх межами (ч. 1 ст. 157 в частині перешкоджання у виконання своїх повноважень членами виборчих комісій або комісії з референдуму, ч. 4 та ч. 5 ст. 157, ст. 158, ч. 2 ст. 158³ (в частині зберігання неза-

конно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації з референдуму).

Проте, слід зазначити, що наведена класифікація хоча й має значення для встановлення меж кримінально-правової охорони народного волевиявлення, загальної спрямованості посягань, передбачених ст. ст. 157–160 КК України, вона не змінює. Так або інакше, зазначені діяння заподіюють шкоду або відносинам з реалізації виборчих чи референдумного прав, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму, або відносинам з організації та проведення виборів чи референдуму.

Таким чином, кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення можуть бути визначені як передбачені КК суспільно небезпечні винні діяння, які вчиняються як під час виборчого процесу чи процесу референдуму, так і поза їх межами і заподіюють істотну шкоду суспільним відносинам з реалізації виборчих або референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму, права на участь у виборчому процесі або процесі референдуму, а також права громадян на відкликання представника виборного органу чи посадової особи публічної влади та права на участь у процесі відкликання або суспільним відносинам з організації та проведення виборів або референдуму чи створюють загрозу заподіяння такої шкоди.

Подальше дослідження зазначених посягань доцільно здійснювати шляхом аналізу безпосередніх об'єктів кримінальних правопорушень, що заподіюють шкоду тій чи іншій складовій народного волевиявлення.

2.3. БЕЗПОСЕРЕДНІ ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

Як слушно підкреслюється у вітчизняних кримінально-правових джерелах, встановленням однорідних чи тотожних груп суспільних відносин, на які спрямовані ті чи інші посягання, проблема об'єкта аж ніяк не вичерпується. По суті, тут вона лише починається, тому що для вирішення важливіших для судової практики питань — питань кваліфікації — необхідно вивчення об'єкта як елемента складу конкретного кримінального правопорушення¹⁹³. За справедливим зауваженням О. В. Ус, саме безпосередній об'єкт кримінально протиправного діяння надає можливість з'ясувати його склад, відображає сутність вчиненого діяння та його суспільну небезпечність, дозволяє розмежовувати скоєне діяння із суміжними складами та, врешті-решт, забезпечує правильну кримінально-правову оцінку вчиненого¹⁹⁴.

У вітчизняних джерелах різних років видання, у переважній більшості випадків, безпосередній об'єкт діяння, передбаченого ст. 157 КК, визначається як виборчі та референдумне права громадян¹⁹⁵. Проте, як вже підкреслювалося, виборче або референдумне право у суб'єктивному сенсі, як і права та повноваження інших суб'єктів виборчого процесу, не можуть виступати об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки перешкоджанням у їх здійсненні вони не знищуються, не обмежуються, не вилучаються у їх носі-

¹⁹³ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 26.

¹⁹⁴ Ус О. В. Кримінально-правова оцінка вчиненого діяння за ознаками об'єкта складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 41, т. 2. С. 149–150.

¹⁹⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. С. 345, 355; Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. С. 436, 433; Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за ред. В. Я. Тація. С. 141; Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 114.

їв. Суб'єктивне право, як сукупність певних правомочностей, взагалі не може зазнавати шкоди. Шкоди зазнає певний соціальний порядок, який складається з приводу реалізації зазначених суб'єктивних прав, який і виступає об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 157 КК України. Однак і такий підхід механізму заподіяння шкоди об'єкту ще не пояснює, що обумовлює необхідність структурного аналізу відповідних суспільних відносин.

Повертаючись до питання щодо структури відносин з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму, необхідно зазначити, що її теж складають три елементи — суб'єкти, предмет та соціальний зв'язок. Відповідно до ч. 1 ст. 22 ВК, суб'єктом виборчого процесу відповідних виборів є: 1) виборець, який має право голосу на відповідних виборах; 2) виборча комісія, уповноважена здійснювати підготовку і проведення відповідних виборів; 3) партія (організація партій), яка висунула кандидатів на відповідних виборах; 4) кандидат, зареєстрований для участі у відповідних виборах у порядку, встановленому цим Кодексом; 5) офіційний спостерігач від кандидата чи партії (організації партії) або від громадської організації.

Суб'єктами процесу всеукраїнського референдуму є: 1) громадяни України (учасники всеукраїнського референдуму); 2) Президент України як суб'єкт призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму; 3) Верховна Рада України, як суб'єкт ініціювання та призначення всеукраїнського референдуму; 4) комісія з всеукраїнського референдуму; 5) ініціативна група з проведення всеукраїнського референдуму; 6) офіційні спостерігачі від ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму; 7) міжнародні спостерігачі (ст. 24 Закону України «Про всеукраїнський референдум»).

Зазначені суспільні відносини виникають і функціонують у зв'язку з реалізацією виборчих чи референдумного прав

громадян, прав і повноважень інших суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму, що зумовлює їх нематеріальний характер.

Зміст соціального зв'язку в таких відносинах складають певні форми взаємодії суб'єктів виборчого чи референдумного процесів, які в переважній більшості випадків визначені законом. Такі форми можуть бути пов'язані із: 1) правом певної поведінки; 2) обов'язком певної поведінки. Реалізація виборчого чи референдумного прав є правом виборця. Тому відмова від їх реалізації є правомірною поведінкою, оскільки шкода жодній складовій відповідних суспільних відносин у таких випадках не завдається. Реалізація повноважень деяких інших суб'єктів виборчого або референдумного процесів, зокрема членів виборчої комісії чи комісії референдуму, навпаки, є їх обов'язком, невиконання якого чи виконання всупереч призначенню розриває відповідний соціальний зв'язок (він виступає предметом кримінально протиправного впливу), через що завдається шкода відповідним суспільним відносинам у цілому.

У межах ч. 1—ч. 3 ст. 157 КК України суб'єкти виборчого або референдумного процесів виступають як: 1) спеціальні потерпілі; 2) спеціальні суб'єкти. При вчиненні перешкоджання, передбаченого ч. 1—ч. 3 цієї статті, предметом кримінально протиправного впливу є зазначені у ч. 1 потерпілі як носії відповідних прав та повноважень. Такий механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони притаманний усім складам кримінальних правопорушень, пов'язаним з перешкоджанням спеціальним потерпілим у реалізації їх прав чи повноважень, де подекуди підкреслюється, що перешкоджання (втручання) незалежно від способу полягає саме у впливі на того чи іншого потерпілого. Про це йдеться зокрема у ч. 2 ст. 171, ст. 343, ст. 344, ст. 376 КК України тощо. З такого розуміння виходить і судова практика, яка під втручанням у діяльність судових органів розуміє вплив на суддю у будь-якій формі (п. 11 постанови ПВСУ

від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»¹⁹⁶), під перешкоджанням здійсненню громадянином права обирати чи бути обраним — протидію, спрямовану щодо конкретної особи¹⁹⁷ тощо. Такий механізм заподіяння шкоди об'єкту пояснюється тим, що, по-перше, суб'єктивні права чи повноваження самі по собі не можуть бути зруйновані чи знищені, а по-друге, вони є невід'ємними від своїх носіїв як учасників відносин народного волевиявлення. Внаслідок впливу на потерпілого реалізація ним своїх прав чи повноважень стає неможливою, у зв'язку з чим відповідні відносини перестають функціонувати. Зазначений механізм є характерним для будь-якого кримінально протиправного перешкоджання. Проте наявність тих чи інших способів такого перешкоджання може свідчити про наявність додаткових об'єктів, яким теж завдається шкода, оскільки суб'єкти виборчого чи референдумного процесу є одночасно й учасниками інших суспільних відносин (життя, здоров'я, власності тощо).

При встановленні кола адресатів перешкоджання у межах ч. 1 ст. 157 КК звертає на себе увагу та обставина, що тут як такі фігурують не тільки індивідуальні, а й колективні суб'єкти виборчого чи референдумного процесу. Останнє поняття включає до себе виборчі комісії, партії (організації партій) та місцеві організації партій. Крім них до колективних суб'єктів належать також комісії з референдуму та ініціативна група референдуму. Така ситуація надає змогу деяким авторам стверджувати, що ці суб'єкти є потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1—ч. 3 ст. 157 КК.¹⁹⁸ Однак обґрунтованість такого підходу викликає певні сумніви. По-перше, про яку саме шкоду може йтися у таких випадках?

¹⁹⁶ Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та адміністративних провадженнях : офіц. текст / упоряд. С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. Київ : Паливода А. В., 2016. С. 24.

¹⁹⁷ Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864—2007 рр.). С. 527.

¹⁹⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 374—375.

Заподіяння моральної та фізичної шкоди виключається. Що стосується матеріальної шкоди, то, з одного боку, далеко не всі колективні суб'єкти виборчого процесу є юридичними особами (наприклад, дільничні виборчі комісії чи ініціативна група референдуму), а, з іншого — відповідний вплив, поєднаний зі знищенням чи пошкодженням майна, можна вчинити лише на волю фізичної особи, на відміну від кримінально протиправного впливу на предмет суспільних відносин, зокрема при умисному знищенні або пошкодженні майна (ст. 194 КК). По-друге, ч. 1—ч. 3 ст. 157 КК передбачає виключний перелік способів такого перешкоджання, який, у свою чергу, орієнтований лише на індивідуальних суб'єктів виборчого процесу, що й робить можливим визнання їх потерпілими при заподіянні моральної, фізичної чи матеріальної шкоди.

Слід зазначити, що перешкоджання діяльності колективного суб'єкта виборчого процесу дійсно можливе (наприклад, блокування роботи виборчої комісії шляхом створення перешкод для доступу у приміщення, де має працювати комісія, відключення електроенергії, створення світло-шумових перешкод тощо), внаслідок чого він не може прийняти певні рішення або вчинити певні дії в чітко визначений законом строк. Вірогідно, саме такі ситуації мав на увазі законодавець, встановлюючи у 2006 р. (шляхом реформування ч. 1 ст. 157 КК) кримінальну відповідальність за перешкоджання діяльності колективних суб'єктів виборчого процесу. Проте способи такого перешкоджання (обман, примушування, насильство, погрози, знищення чи пошкодження майна) він залишив незмінними, що фактично унеможливорює притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які перешкождали як діяльності індивідуальних суб'єктів виборчого чи референдумного процесу в інший спосіб, так і діяльності колективних суб'єктів цих процесів.

У вітчизняних джерелах перешкоджання діяльності колективних суб'єктів виборчого процесу чи процесу референ-

думу пропонувалося теж визнати суспільно небезпечним¹⁹⁹. Однак законодавець, як уявляється, пішов іншим шляхом, встановивши у 2020 р. адміністративну відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, або діяльності суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму (ст. 212²⁴ КУпАП). Ця стаття охоплює собою будь-які випадки перешкоджання, не пов'язані із застосуванням способів, передбачених у ч. 1 та ч. 2 ст. 157 КК, а також перешкоджання діяльності колективних суб'єктів виборчого або референдумного процесу. Така ситуація зумовлює необхідність скасування вказівки на «роботу виборчої комісії або комісії референдуму» в найменуванні ст. 157 КК та вказівки на «діяльність іншого суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму» у диспозиції ч. 1 цієї статті. Такий крок, по-перше, буде сприяти чіткому розмежуванню діянь, передбачених ст. 212²⁴ КУпАП та ч. 1-ч. 3 ст. 157 КК, а, по-друге, підкреслювати сутність перешкоджання як кримінально-правового поняття. Зазначені обставини не дозволяють погодитися з висловленою у сучасних джерелах пропозицією щодо заміни, з метою спрощення змістовного навантаження ч. 1 ст. 157 КК, переліку адресатів впливу на такі узагальнюючі конструкції як «суб'єкт процесу виборів» та «суб'єкт процесу референдуму»²⁰⁰. Виходячи з викладеного, під суб'єктами виборчого чи референдумного процесу у межах ст. 157 КК слід розуміти лише їх індивідуальних суб'єктів.

У ч. 3 ст. 157 КК встановлюється відповідальність членів виборчих комісій чи комісій референдуму, які є спеціальними суб'єктами перешкоджання, передбаченого ч. 1 та ч. 2 цієї статті. У разі вчинення перешкоджання зазначеними

¹⁹⁹ Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 157 КК України. С. 78–87.

²⁰⁰ Акімов М. О. Деякі кваліфікуючі ознаки злочинів проти виборчих прав: наявні проблеми, шляхи їх вирішення. *Юридична наука*. 2018. № 1. С. 14–22.

суб'єктами інтенсивність впливу на відповідний об'єкт значно посилюється, оскільки предметом такого впливу одночасно виступають і потерпілі, і соціальний зв'язок. Ця обставина і зумовлює посилення кримінальної відповідальності членів виборчої комісії чи комісії референдуму.

У теорії вітчизняного кримінального права, поряд із класифікацією об'єктів кримінально-правової охорони за так званою «вертикаллю» (тут виокремлюють загальний, надродовий, родовий, видовий та безпосередній об'єкти), загальноновизнаною є і класифікація «за горизонталлю». Її сутність полягає у тому, що на рівні безпосереднього виділяються основний та додатковий об'єкти. Необхідність у такій класифікації виникає, якщо одне й те саме кримінальне правопорушення одночасно заподіює шкоду кільком суспільним відносинам. З кола таких відносин законодавець виокремлює найбільш важливі, які у вирішальній мірі визначають суспільну небезпеку конкретного діяння, структуру відповідного складу і його місце в системі Особливої частини КК. Такий об'єкт називають основним безпосереднім²⁰¹. Він завжди лежить у площині і входить до складу родового та видового (за наявності) об'єкта. Додатковим безпосереднім об'єктом виступають ті суспільні відносини, яким поряд з основним об'єктом теж заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння. У літературі цілком слушно наголошується на тому, що додатковим об'єктом можуть бути лише ті суспільні відносини, які законодавець поставив під охорону кримінального закону, а поділ безпосередніх об'єктів на основні та додаткові є виправданим лише стосовно конкретного кримінально протиправного діяння, оскільки одні й ті самі суспільні відносини щодо одних діянь виступають основним, а щодо інших — додатковим об'єктом²⁰². Додаткові об'єкти, своєю чергою, прийнято класифікувати на обов'язкові та факультативні. Перший завжди страждає по-

²⁰¹ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 150.

²⁰² Там само. С. 152–153.

ряд з основним і без заподіяння йому шкоди чи створення загрози її заподіяння вчинене або взагалі не визнається кримінальним правопорушенням, або хоча і визнається таким, має кваліфікуватися за іншою статтею Особливої частини КК. Другий — може існувати поряд з основним, а може бути і відсутнім, що загалом на кваліфікацію не впливає²⁰³. Однак наявність додаткового факультативного об'єкта, за інших рівних умов, свідчить про більш високий ступінь суспільної небезпеки скоєного діяння і має враховуватися при визначенні міри покарання винному. При цьому наголошується, що додатковим факультативним об'єктом можуть визнаватися лише ті суспільні відносини, які законодавець поставив під охорону конкретної кримінально-правової норми²⁰⁴. Про наявність такої охорони може свідчити як безпосередня вказівка на додатково охоронюваний об'єкт (наприклад, вказівка на шкоду здоров'ю особи при вчиненні диверсії чи небезпеку для життя чи здоров'я людини при вчиненні терористичного акту), так і вказівка на спосіб, що використовується винним (наприклад, насильство), або характер наслідків, що настали, зокрема загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Слід зазначити, що поділ додаткових безпосередніх об'єктів на обов'язкові та факультативні є дещо умовним і можливий лише на рівні загальної характеристики складу того чи іншого кримінального правопорушення, де можуть виокремлюватися потенційно охоронювані відповідною нормою суспільні відносини. При вчиненні ж конкретного діяння даного виду факультативні об'єкти набувають ознак обов'язкових. Так, наприклад, здоров'я особи у межах загального складу грабежу є факультативним об'єктом. Але при вчиненні насильницького грабежу цей об'єкт стає до-

²⁰³ Тацій В. Я. Зазнач. твір. С. 154.

²⁰⁴ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисів, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. С. 110–118.

датковим обов'язковим, бо вчинити насильницький грабіж без заподіяння шкоди здоров'ю особи неможливо. У межах загального складу терористичного акту власність, здоров'я та життя особи є факультативними об'єктами. Однак у разі заподіяння значної майнової шкоди, тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній людині або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам чи загибелі хоча б однієї людини зазначені об'єкти стають обов'язковими. Аналогічна ситуація має місце і в тих випадках, коли потенційна охорона тих чи інших додаткових суспільних відносин передбачається не кваліфікованими, а основним складом. Так, наприклад, особлива зухвалість при хуліганстві може полягати у завданні потерпілій особі побоїв або тілесних ушкоджень, а може знайти свій прояв і у знищенні чи пошкодженні майна. У таких випадках здоров'я особи чи власність (або обидва разом) перетворюються з факультативних на обов'язкові об'єкти, оскільки відсутність заподіяної їм шкоди свідчить про відсутність особливої зухвалості (якщо вона не знайшла свій прояв в інших діях, зокрема зриві масового заходу, тимчасовому припиненні нормальної діяльності установ, підприємств чи організацій, руху громадського транспорту тощо), а з цим і складу кримінально караного хуліганства взагалі.

У сучасній вітчизняній кримінально-правовій літературі висловлена думка, що додатковим об'єктом має визнаватися лише такий об'єкт, посягання на який з позиції чинного КК є окремим кримінальним правопорушенням. Як підкреслює І. І. Чугуніков, тільки у таких випадках виникає проблема розмежування складного багатооб'єктного діяння і множинності кримінальних правопорушень, яка має вирішуватися виходячи з обсягу охорони додаткового об'єкта у межах санкції відповідної норми Особливої частини КК²⁰⁵.

²⁰⁵ Чугуніков І. І. Додатково охоронювані суспільні відносини у світлі соціально-нормативної концепції об'єкта злочину. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 1. С. 117.

Як уявляється, така позиція цілком заслуговує на підтримку, оскільки у тому разі, коли завдана шкода не розглядається як самостійне кримінально протиправне діяння, вона не виходить за межі основного безпосереднього об'єкта відповідного кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 157 КК способами передбаченого тут перешкоджання виступають обман, примушування, насильство, знищення чи пошкодження майна, погроза застосування насильства та погроза знищення чи пошкодження майна, які є самостійними видами впливу на потерпілого (у сучасних джерелах цілком слушно підкреслюється, що обман — це інформаційний, інтелектуальний вплив однієї особи на психіку іншої, який виникає там, де існує ситуація психологічної оцінки²⁰⁶). Ці види можуть бути поділені на дві групи. Першу складають ті, що самі по собі кримінальним правопорушенням не визнаються. До них належать: 1) обман; 2) погроза обмежити права і свободи потерпілого (звільнення з роботи чи посади, відрахування з навчального закладу тощо); 3) погроза розголосити відомості, що ганьблять потерпілого або близьких родичів, чи відомостей, що потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти у таємниці; 4) розголошення таких відомостей (крім окремих випадків, передбачених КК); 5) погроза знищення чи пошкодження майна (крім погрози знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом); 6) погроза застосування насильства (крім погрози вбивством). У разі використання винним зазначених способів впливу перешкоджання, про яке йдеться у ст. 157 КК, має розглядатися як одиничне діяння, а заподіяна потерпілому моральна шкода не виходить за межі його основного безпосереднього об'єкта — суспільних відносин з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму.

²⁰⁶ Татаркевич Я. О. Викрадення у кримінальному праві України: поняття та форми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. С. 151.

До другої групи слід віднести ті способи впливу, які з позиції чинного КК розглядаються як самостійні кримінально протиправні діяння. Це: 1) розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), передбачене ст. 168 КК, або розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, передбачене ст. 132 КК, чи розголошення лікарської таємниці (ст. 145), за умови спричинення ним тяжких наслідків (наприклад, у випадку, коли членом виборчої комісії чи комісії референдуму є службова особа лікувального закладу, допоміжний чи медичний працівник такого закладу); 2) умисне знищення чи пошкодження майна (ст. 194); 3) погроза знищення майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом (ст. 195); 4) погроза вбивством (ст. 129); 5) застосування насильства (ст. ст. 126, 125, 122, 146, 314 КК). У таких випадках завдана потерпілому моральна, майнова чи фізична шкода вже виходить за межі основного безпосереднього об'єкта, що зумовлює розуміння передбаченого ч. 1–3 ст. 157 КК перешкоджання як багатооб'єктного кримінального правопорушення, де поряд з основним шкода може заподіюватися і таким додатковим об'єктам як особисті права і свободи людини і громадянина, власність, здоров'я, життя чи воля особи, здоров'я населення.

Наявність багатооб'єктного кримінального правопорушення породжує проблему конкуренції безпосередніх об'єктів, яку у сучасній вітчизняній теорії кримінального права пропонується вирішувати наступним чином: 1) діяння, при вчиненні яких посягання на основний об'єкт одночасно завдає шкоди додатковому об'єкту, утворюють склад одного кримінального правопорушення і мають кваліфікуватися за однією статтею КК; 2) у випадках, якщо при заподіянні шкоди основному об'єкту заподіюється більш тяжка шкода його додатковому об'єкту і таке діяння являє собою більш тяжке самостійне кримінальне правопорушення, скоєне має

кваліфікуватися за сукупністю; 3) діяння, при вчиненні якого заподіюється рівна за тяжкістю шкода як основному, так і додатковому об'єкту, і він містить ознаки рівного за тяжкістю кримінального правопорушення, також має кваліфікуватися за сукупністю²⁰⁷.

Використовуючи ці правила та враховуючи те, що ступінь тяжкості кримінального правопорушення визначається виходячи із санкції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК (ст. 12), слід дійти наступного висновку: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму має кваліфікуватися за сукупністю, якщо воно поєднане із: 1) розголошенням таємниці усиновлення (удочеріння), що вчинене службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі (ч. 2 ст. 168 КК); 2) незаконним позбавленням волі або викраденням людини, передбаченим ч. 2 та ч. 3 ст. 146 КК; 3) незаконним введенням в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК); 4) умисним вчиненням насильницьких дій, що мають характер мордування (ч. 2 ст. 126); 5) умисним заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121), замахом на вбивство або вбивством (ст. 115); 6) умисним знищенням чи пошкодженням майна, вчиненим шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК); 7) погрозою вбивством, що вчинена членом організованої групи (ч. 2 ст. 129 КК). В інших випадках перешкоджання, про яке йдеться у ч. 1–3 ст. 157 КК, має розглядатися як складний одиничний багатооб'єктний злочин.

Суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму є основним без-

²⁰⁷ Тацій В. Я. Знач. твір. С. 241.

посереднім об'єктом і діяння, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК України. Виходячи із запропонованих законодавцем у ч. 2 та ч. 4 ст. 160 конструкцій, суб'єктами таких відносин виступають: 1) адресати підкупу, до яких належать виборці, учасники референдуму, кандидати, члени виборчої комісії або комісії з референдуму та 2) спеціальні суб'єкти підкупу — члени виборчої комісії або комісії референдуму, члени ініціативної групи референдуму, кандидати або їх довірені особи, інші особи на прохання кандидата або за дорученням кандидата або політичної партії, яка його висунула, уповноважені особи політичної партії, представники організації політичної партії у виборчій комісії, уповноважені особи суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму та офіційні спостерігачі.

Звертає на себе увагу та обставина, що до кола адресатів підкупу (ч. 2 ст. 160) віднесені кандидати, які, у свою чергу, не визнаються суб'єктами пасивного підкупу (ч. 1 ст. 160). Кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн містить спеціальні положення щодо статусу кандидатів на публічну посаду. Так, наприклад, відповідно до параграфу 3 ст. 246 КК Бельгії до осіб, які здійснюють публічні функції (саме ці особи згідно з параграфом 1 цієї статті є суб'єктами отримання хабара), прирівнюються будь-які особи, що є кандидатами на публічну посаду, які створюють враження, що вони будуть виконувати такі функції або що вони такі функції виконують²⁰⁸. КК України подібних приписів не містить, що цілком обґрунтовано, оскільки ніяких доручень з боку держави чи органів місцевого самоврядування ці особи ще не отримали. Таким чином, кандидати на пост Президента України, кандидати у народні депутати, кандидати в депутати місцевих рад та на посади сільського, селищного, міського голови, старости не можуть визнаватися суб'єктами пасивного підкупу (такий висновок щодо виборців та учасників

²⁰⁸ Кримінальний кодекс Бельгії : від 08.06.1867 р. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/img_1/pdf/1867/06/08/1867060850_F.pdf (дата звернення: 10.05.2025) [пер. з фр.].

референдуму аргументувався вище), хоча відповідно до п. 4 ч.1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»²⁰⁹ вони і є суб'єктами декларування. До того ж їхні дії, які вчиняються завдяки підкупу, зазвичай полягають у знятті своєї кандидатури з виборів, що може розглядатися лише як зловживання своїм пасивним виборчим правом.

Отже таке поняття як «адресат підкупу» є більш широким і включає до себе як суб'єктів пасивного підкупу, зокрема членів виборчої комісії чи комісії з референдуму та офіційних спостерігачів (відсутність вказівки на офіційних спостерігачів у ч. 2 ст. 160 КК, ймовірно, є певною законодавчою прогалиною, бо у такому випадку незрозуміло, звідки береться неправомірна вигода, яку отримує зазначений суб'єкт), так і осіб, які такими визнаватися не можуть, — виборців, учасників референдуму та кандидатів.

За логікою виборчого та референдумного законодавства адресати підкупу мають визнаватися потерпілими, оскільки підкуп вони позиціонують як один зі способів перешкодження. Причому це стосується реалізації не тільки відповідних прав, а й повноважень. Проте скасування вказівки на підкуп як спосіб перешкодження у диспозиції ч. 1 ст. 157 КК, з одного боку, та впровадження окремої статті щодо підкупу виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160 КК) — з іншого, призвело до того, що згадані суб'єкти більше не визнаються потерпілими як на теоретичному рівні²¹⁰, так і судовою практикою, навіть у тих випадках, коли вони відхилили пропозицію неправомірної вигоди. Так, наприклад, згідно з вироком Деснянського районного суду м. Києва від 27 вересня 2023 року особи І., К. та П., які відхилили пропозицію неправомірної вигоди з боку офіційного спостерігача

²⁰⁹ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

²¹⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 390–392.

від кандидата на посаду Київського міського голови, мають процесуальний статус свідків, а не потерпілих²¹¹. Судова практика не визнає виборців чи учасників референдуму і суб'єктами злочину, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК. Так, наприклад, вироком Кілійського районного суду Одеської області від 3 грудня 2018 року за ч. 2 та ч. 4 ст. 160 КК України була засуджена громадянка О., яка висунула пропозицію надати та надала виборцю неправомірну вигоду у розмірі 200 грн (згідно з діючою на той час приміткою до ст. 160 вартість неправомірної вигоди дорівнювала 53 грн) за голосування за кандидата від політичної партії ВО «Батьківщина» на посаду голови Кілійської об'єднаної територіальної громади гр. Н. та на посаду депутата Кілійської об'єднаної територіальної громади гр. К., а також повторно висунула пропозицію надати та повторно надала виборцю неправомірну вигоду у розмірі 200 грн за голосування за тих самих кандидатів на місцевих виборах, які відбулися 29 квітня 2018 року. У мотивувальній частині вироку суд посилається на ст. 6 Закону України «Про місцеві вибори», яка забороняє застосовувати насильство, погрози, обман, підкуп чи будь-які інші дії, що перешкоджають вільному формуванню та вільному волевиявленню виборця. Внаслідок такого підходу, не дивлячись на існування ч. 1 ст. 160, питання щодо кримінальної відповідальності осіб, які прийняли пропозицію та одержали неправомірну вигоду у розмірі 200 грн, ні на стадії досудового розслідування, ні на стадії судового провадження навіть не поставало. Усі особи, які одержали неправомірну вигоду за голосування за певного кандидата на місцевих виборах, проходять у цьому кримінальному провадженні як свідки²¹².

²¹¹ Вирок Деснянського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 754/413/23 від 27.09.2023 р. / ЄДРСР. URL: <https://regestr.court.gov.ua/Review/113913878> (дата звернення: 10.05.2025).

²¹² Вирок Кілійського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 502/945/18-к від 03.12.2018 р. / ЄДРСР. URL: <https://www.regestr.court.gov.ua/Review/78263688> (дата звернення: 10.05.2025).

Викладене надає підстави для наступних висновків. По-перше, вказівку на підкуп як спосіб перешкоджання до диспозиції ч. 1 ст. 157 КК слід повернути. Такий підхід не тільки повною мірою відповідає положенням профільного законодавства, а й дозволить визнати осіб, що піддалися такому впливу, потерпілими від цього злочину; по-друге, суб'єктами пасивного підкупу (ч. 1 ст. 160) та адресатами підкупу (ч. 2 ст. 160) мають визнаватися лише члени виборчої комісії або комісії з референдуму та офіційні спостерігачі. За такого підходу норма, передбачена ч. 2 ст. 160 Кримінального кодексу, має розглядатися як спеціальна щодо норми, передбаченої ч. 1 ст. 157 КК, і користуватися пріоритетом при кваліфікації. Втім члени комісії та офіційні спостерігачі мають визнаватися і потерпілими (за умови заподіяння їм моральної шкоди) від підкупу, зокрема у тих випадках, коли вони відхилили пропозицію неправомірної вигоди, оскільки діяння, передбачене ч. 2 ст. 160 КК, визнається закінченим з моменту висловлювання їм наміру про надання неправомірної вигоди чи висловлювання такого наміру з повідомленням про час, місце, спосіб надання зазначеної вигоди (п. 2 примітки до ст. 354 КК).

У разі прийняття (обіцянки) пропозиції неправомірної вигоди згадані особи стають суб'єктами пасивного підкупу, у зв'язку з чим потерпілими визнані бути не можуть. Проте ця обставина механізму заподіяння шкоди відповідному об'єкту не змінює. Предметом кримінально протиправного впливу все одно залишається суб'єкт відповідних суспільних відносин, шляхом тиску на якого унеможлиблюється реалізація ним своїх повноважень, що, як вже підкреслювалося, зумовлено невід'ємністю останніх від своїх носіїв.

Діяння, передбачене ч. 2 ст. 160 КК України, є однооб'єктним кримінальним правопорушенням, оскільки диспозиція цієї норми охорони додаткових об'єктів не встановлює. Тому спроби виокремити у якості таких об'єктів зокрема принципи оплати праці в суспільстві, відносини, що забезпечують

непідкупність виборців чи фінансування виборчої кампанії виключно у порядку, встановленому законодавством, що подекуди здійснюються в літературі²¹³, слід визнати безпідставними.

Аналізуючи проблему безпосереднього об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 — ч. 3 ст. 157 та ч. 2 ст. 160 КК, не можна обійти увагою питання щодо спрямованості цих посягань у тих випадках, коли адресатом підкупу виступають службові особи, зокрема Голова або члени ЦВК та голови чи заступники окружних, територіальних та дільничних виборчих комісій, комісій з референдуму. Поза сумнівами, Голова та члени ЦВК є суб'єктами не тільки виборчих та референдумних відносин, а й виокремлених вище відносин з відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади. Але одночасно зазначені суб'єкти є учасниками й інших суспільних відносин — авторитету органів державної влади, де вони мають статус державного діяча. Саме ці відносини, в першу чергу, і охороняються кримінальним правом, коли мова йде про незаконний вплив у будь-якій формі на Голову або члена ЦВК з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень (ст. 344 КК). Як службові особи, що займають особливо відповідальне становище (п. 3 примітки до ст. 368 КК), згадані суб'єкти є й учасниками ще однієї групи суспільних відносин — нормального функціонування апарату публічного управління, які насамперед виступають об'єктом кримінально-правової охорони у тих випадках, коли перешкоджання виконанню службових повноважень Головою або членами ЦВК здійснюється шляхом підкупу (ч. 4 ст. 369 КК). Учасниками суспільних відносин з реалізації повноважень суб'єктами виборчого або референдумного процесу є і голови та заступники голів виборчих комісій інших рівнів (окружних, територіальних,

²¹³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 390.

дільничних), які у разі призначення референдуму перетворюються на комісії з референдуму. Однак у разі перешкоджання виконанню ними своїх повноважень шляхом підкупу, шкоди передусім зазнає нормальне функціонування апарату публічного управління як певний вид суспільних відносин, учасниками яких теж виступають зазначені особи. Тому таке перешкоджання має кваліфікуватися за ст. 369 КК. Отже спрямованість перешкоджання та підкупу напряму залежить від соціальної характеристики їх потерпілого та адресата. Такий висновок обумовлює необхідність критичного ставлення до доволі поширеної у вітчизняних джерелах рекомендації щодо кваліфікації за сукупністю ст. 344 та ст. 369 КК випадків втручання у діяльність Голови або членів ЦВК, що вчинене шляхом підкупу²¹⁴. Цей підхід, по-перше, суперечить правилам кваліфікації при конкуренції загальної (ст. 344) та спеціальної (ст. 369) норми, відповідно до яких перевага має надаватися останній, а по-друге, якщо підкуп при втручанні додатково оцінити за ст. 344 КК, стає незрозумілим, у чому саме у такому випадку воно полягає. Аналогічна ситуація виникає і у разі кваліфікації за сукупністю ч. 1 ст. 157 та ст. 369 випадків перешкоджання голові виборчої комісії чи його заступнику у реалізації своїх повноважень шляхом підкупу.

Враховуючи спрямованість перешкоджання, яке відбувається шляхом підкупу, а також соціальну характеристику його адресата, можна запропонувати такі рекомендації: 1) перешкоджання здійсненню виборцем, кандидатом чи учасником референдуму свого виборчого права або права брати участь у референдумі, вчинене шляхом підкупу, має кваліфікуватися за ч. 1 ст. 157 КК; 2) перешкоджання реалізації своїх повноважень членом виборчої комісії чи комісії з референдуму або офіційним спостерігачем, вчинене шляхом підкупу, кваліфікується за ч. 2 ст. 160 КК; 3) перешкоджан-

²¹⁴ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 722.

ня реалізації своїх повноважень Головою або членом ЦВК, головою окружної, територіальної чи дільничної комісії або його заступником, вчинене шляхом підкупу, — за ст. 369 КК.

У ч. 1 ст. 157 КК, при визначенні кола потерпілих від цього злочину, законодавець не згадує про голів та заступників голів виборчих комісій. Вірогідно, він виходить з того, що вони теж є членами відповідних комісій. Але за такого підходу незрозумілим залишається питання щодо наявності, у цьому випадку, такого додаткового об'єкта перешкоджання у здійсненні службовою особою виборчої комісії своїх повноважень як авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що, у свою чергу, суттєво ускладнює проблему розмежування цього діяння із суміжними складами, зокрема погрозою або насильством щодо службової особи (ст. 350 КК) та умисним знищенням або пошкодженням майна службової особи (ст. 352 КК). Як уявляється, вказівка на службових осіб виборчих комісій у диспозиції ч. 1 ст. 157 КК буде сприяти вирішенню цієї проблеми й обумовить додаткову оцінку вчиненого перешкоджання лише у випадках, передбачених ч. 2 чи ч. 3 ст. 350 КК або ч. 2 ст. 352 КК України, тим більше, що у межах інших посягань на народне волевиявлення голова комісії та його заступник прямо відокремлюються від інших членів комісії, наприклад, у ч. 1 ст. 158³ КК.

Структуру суспільних відносин з організації та проведення виборів або референдуму, як і структуру відносин розглянутих вище, теж складають три елементи — суб'єкти, предмет та соціальний зв'язок. Однак ці відносини мають і свої особливості.

По-перше, коло суб'єктів таких відносин є більш широким і включає до себе не тільки суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму, а й інших суб'єктів, зокрема органи ведення Державного реєстру виборців, архівні установи, осіб, які здійснюють внесок на підтримку політичної партії чи надають фінансову (матеріальну) підтримку для здійс-

снення передвиборної агітації чи агітації референдуму, юридичних осіб як адресатів непрямого підкупу, а також представників засобів масової інформації.

По-друге, зазначені відносини можуть мати як нематеріальний, так і матеріальний характер.

По-третє, шкода цим відносинам заподіюється шляхом кримінально протиправного впливу або на їх предмет, або на соціальний зв'язок, що зумовлює і наявність більш широкого кола криміноутворюючих ознак діянь, наявність яких свідчить про здатність останніх заподіювати істотну шкоду відповідному об'єкту кримінально-правової охорони. Але, у будь-якому випадку предметом кримінально протиправного впливу при вчиненні посягань на суспільні відносини з організації та проведення виборів чи референдуму не можуть виступати суб'єкти цих відносин.

У зазначеному аспекті доволі суперечливою виглядає конструкція, передбачена ч. 4 ст. 157 КК. Як вже зазначалося, заборона протиправного втручання будь-кого у виборчий чи референдумний процес і теорією конституційного права, і профільним законодавством позиціонується як принцип організації та проведення виборів. Тому це діяння цілком логічно розглядати як кримінальне правопорушення, що вчиняється саме проти цих відносин. Але з іншого боку, у диспозиції ч. 4 ст. 157 КК законодавець використовує термін «втручання», яке, як підкреслювалося вище, свідчить про наявність впливу саме на суб'єкта відповідних суспільних відносин. Саме з цього виходить і судова практика, яка під втручанням, наприклад, у діяльність судових органів розуміє вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо), а під втручанням у діяльність працівника правоохоронного органу — вплив на нього у будь-якій формі (умовляння, шантаж, погроза тощо). До того ж у чинній редакції ч. 4 ст. 157 КК як адресати впливу фігурують не тіль-

ки виборчі комісії чи комісії з референдуму, а й члени цих комісій.

Як вже зазначалося, первісні редакції ст. 157 КК та ст. 160 КК виходили з широкого розуміння перешкоджання, що фактично сприяло ототожненню різних за своєю природою суспільних відносин — відносин з реалізації прав та повноважень та відносин з організації та проведення виборів чи референдуму, які виступали об'єктом цих діянь. За такого підходу наявність кваліфікуючої ознаки — вчинення перешкоджання службовою особою з використанням влади або службового становища (первісні редакції ч. 2 ст. 157 та ч. 2 ст. 160) виглядало цілком обґрунтованим. У літературі початку 2000-х років зазначалося, що як перешкоджання, вчинене службовою особою, слід кваліфікувати зокрема відмову у звільненні члена виборчої комісії чи кандидата від виконання виробничих чи службових обов'язків або його безпідставне звільнення з роботи, ненадання кандидату приміщень під час виборчої кампанії, надання переваг одному кандидату чи обмеження іншого у можливості виступити у засобах масової інформації тощо²¹⁵.

Після реформування ст. 157 КК у 2006 р. і обмеження поняття перешкоджання лише такими способами як підкуп, обман, примушування, насильство, погрози та знищення чи пошкодження майна стало очевидно, що вказівка на службову особу у ч. 3 цієї статті є зайвою, оскільки вчинення перешкоджання зазначеними вище способами аж ніяк не обумовлюється наявністю службового становища. Це все одно, якщо б передбачити як обтяжуючу обставину вчинення діяння службовою собою у випадках крадіжки, грабежу чи розбою. У тому разі, коли використання певного способу обумовлюється наявністю службового становища, наприклад, погроза звільнити з роботи чи відрахувати з навчального закладу при примушуванні, воно є невід'ємною складо-

²¹⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. С. 348.

вою зазначеного способу, тому не може виконувати функцію кваліфікуючої обставини. До того ж зазначені вище діяння як приклади перешкоджання, що скоюються службовою особою, у 2006 р. набувають статусу адміністративних правопорушень (ст. 212¹⁹, ст. 212¹² та ст. 212⁹ КУпАП), де вони позиціонуються саме як діяння проти встановленого порядку забезпечення народного волевиявлення (розділом 15-А КУпАП був доповнений Законом від 23.02.2006 р.).

Вірогідно, усвідомлюючи ці обставини, законодавець у 2006 р. доповнює ст. 157 КК ч. 4, де встановлює відповідальність за втручання службової особи у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень. При цьому втручання обмежувалося лише незаконною вимогою чи вказівкою, що цілком логічно, оскільки згадані вище інші способи втручання (погроза, підкуп, насильство, шантаж тощо) службовим становищем не зумовлюються. Однак при цьому вказівка на службову особу як суб'єкта діяння, передбаченого ч. 3 ст. 157 КК, не скасовується, що надає змогу деяким авторам зазначати, що дії службової особи, як і раніше, можуть полягати у ненаданні кандидату приміщення для проведення передвиборних заходів, наданні переваг, чи навпаки, обмеження прав кандидата на доступ до засобів масової інформації тощо²¹⁶, хоча такі рекомендації вже прямо суперечать положенням як КК, так і КУпАП. Реформуючи ст. 157 КК України Законом від 16 липня 2020 р., законодавець скасовує вказівку на службову особу у ч. 3 цієї статті, а втручання у межах ч. 4 пов'язує з будь-яким впливом службової особи, визнавши його адресатом не тільки комісії, а і їх членів. Такий крок начебто свідчить про зміну спрямованості втручання, про яке йдеться у ч. 4 ст. 157 КК, з відносин з організації та проведення виборів або референдуму на відносини з реалізації прав та повноважень суб'єктів виборчого чи референдумного процесу. Але, як уявляється, цього не

²¹⁶ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 143.

відбулося. Законодавець, як і раніше, диференціює такі поняття як перешкоджання та втручання у межах ст. 157 КК. Це означає, що втручання не може вчинятися тими способами, якими вчиняється перешкоджання. З цього постає, що формами втручання можуть виступати лише прохання, вимога та вказівка, про які згадує ПВСУ у постанові від 13 червня 2007 р. «Про незалежність судової влади» (п. 11).

Таким чином, слід ще раз підкреслити, що діяння, передбачене ч. 4 ст. 157 КК, спрямоване на заподіяння шкоди суспільним відносинам з організації та проведення виборів чи референдуму. Службова особа здійснює кримінально протиправний вплив на предмет цих відносин, який є нематеріальним і полягає у забороні протиправного втручання будь-кого у виборчий чи референдумний процес. Службова особа як суб'єкт відносин з нормального функціонування апарата публічного управління завдає шкоду і цьому об'єкту кримінально-правової охорони шляхом виконання своїх обов'язків всупереч інтересам служби і розриваючи у такий спосіб відповідний соціальний зв'язок. У зв'язку з цим зазначені відносини можуть розглядатися як додатковий обов'язковий об'єкт втручання, про яке йдеться у ч. 4 ст. 157 КК. Втім передбачена у ч. 4 ст. 157 КК санкція (від 5 до 10 років позбавлення волі) проблему кваліфікації при конкуренції основного та додаткового об'єктів (ст. 364 КК) знімає.

Слід звернути увагу на те, що розробники проекту нового КК України пропонують інший варіант вирішення проблеми співвідношення таких понять як перешкоджання та втручання. Перше вони пов'язують із використанням обману, примушування, насильства чи погрози, причому диференціації відповідальності в залежності від використаного винуватим способу перешкоджання більше не передбачається (ст. 4.10.4), а друге (замість втручання використовується термін «вплив») — із впливом будь-якої особи на члена виборчої комісії чи комісії референдуму (ст. 4.10.5). При цьому залишається відкритим питання щодо способів та-

кого впливу. Обман, примушування, насильство та погроза є способами перешкоджання. Вимога та вказівка можуть використовуватися лише службовими особами, а вчинення незаконного впливу цими суб'єктами розглядається лише як кваліфікуюча обставина (п. 1 ч. 1 ст. 4.10.2). Якщо припустити, що такими способами виступають лише прохання та умовляння, стає незрозумілим, чому перешкоджання та незаконний вплив позиціонуються як однопорядкові діяння — злочини третього ступеня. Зазначені обставини свідчать, що позиція Робочої групи у зазначеній площині навряд чи є виваженою.

Предметом кримінально протиправного впливу при ухиленні члена виборчої комісії чи члена комісії референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин (ч. 5 ст. 157 КК) виступає соціальний зв'язок відносин з організації та проведення виборів чи референдуму.

Як спеціальні колегіальні державні органи зазначені комісії мають організовувати таку роботу. Засвідчивши свою згоду бути членом виборчої комісії шляхом подання заяви, особа автоматично погоджується на виконання обов'язків, які покладаються на неї законодавством та пов'язані зі статусом члена комісії. Невиконання нею своїх обов'язків без поважних причин розвиває певний соціальний зв'язок, завдяки чому відповідні відносини перестають функціонувати, а робота комісії стає неможливою.

Систематичне невиконання членом комісії покладених на нього обов'язків є однією з підстав дострокового припинення його повноважень та призначення іншої особи. Механізм заміни члена комісії, який не виконує покладені на нього комісією обов'язки, є правовим механізмом забезпечення належної роботи комісії. Проте за певних умов (зокрема в день голосування) невиконання своїх обов'язків членом комісії може призвести до зриву роботи комісії, що й створює підґрунтя для криміналізації ухилення, про яке йдеться у ч. 5 ст. 157 КК.

Суб'єктами ухилення визнаються члени виборчих комісій чи комісій з референдуму всіх рівнів. Однак у випадку вчинення ухилення від виконання своїх обов'язків службовою особою виборчої комісії чи комісії референдуму (зокрема Головою та членами ЦВК, головою та заступниками окружних, територіальних та дільничних виборчих комісій) шкода завдається і нормальному функціонуванню апарату публічного управління шляхом кримінально протиправного впливу на відповідний соціальний зв'язок. У цьому випадку виникає проблема кваліфікації при конкуренції основного та додаткового обов'язкового об'єкта, яка має вирішуватися на користь оцінки вчиненого за сукупністю ч. 5 ст. 157 КК та ч. 2 ст. 364 КК, але тільки за наявності двох умов: 1) службова особа відповідної комісії ухилилася від виконання своїх обов'язків з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи; 2) таке ухилення спричинило тяжкі наслідки, якими вважаються наслідки, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 4 примітки до ст. 364 КК).

Слід зазначити, що положеннями щодо ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин ст. 157 КК була доповнена ще у 2006 році. Тоді таке ухилення розглядалося як окремий спосіб перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, що суперечило обмеженню поняття перешкоджання такими способами як підкуп, обман або примушування та не відповідало справжній спрямованості зазначеного ухилення. У 2020 р. законодавець передбачив відповідальність за ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків в окремій ч. 5 ст. 157 КК, остаточно визначившись зі спрямованістю цього кримінального правопорушення як посягання проти суспільних відносин з організації та проведення виборів чи референдуму, а вказівка

на наслідки як обов'язкову ознаку ухилення, лише підкреслює ту обставину, що згадані відносини є невід'ємною складовою народного волевиявлення.

Як вже зазначалося, коло суб'єктів суспільних відносин з організації та проведення виборів або референдуму є більш широким, аніж відносин з реалізації виборчих чи референдумних прав або повноважень, і включає до себе, поряд із суб'єктами виборчого, референдумного процесу й інших суб'єктів, зокрема органи ведення Державного реєстру виборців. До таких органів належать: 1) розпорядник Реєстру (ЦВК України); 2) органи ведення реєстру (відповідні органи виконавчої влади на місцях); 3) регіональні органи адміністрування Реєстру (виборча комісія АРК та відповідні структурні підрозділи обласних та міських державних адміністрацій).

Відповідно до ст. 1 Закону України від 22 лютого 2007 р. «Про Державний реєстр виборців»²¹⁷, Державний реєстр виборців — це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим Законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до ст. 70 Конституції України. Основними завданнями Реєстру є ведення персоніфікованого обліку виборців, складання списків виборців для проведення виборів Президента України, народних депутатів України, місцевих виборів, всеукраїнського та місцевих референдумів, облік виборчих діляниць, які існують на постійній основі (ст. 2 згаданого Закону). До Реєстру заносяться та в базі даних Реєстру зберігаються такі відомості про виборця: ідентифікаційні персональні дані виборця, персональні дані, які визначають місце та умови голосування; службові персональні дані (ч. 1 ст. 5). До ідентифікаційних персональних даних виборця, які однознач-

²¹⁷ Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.

но визначають його особу, належать: прізвище, власне ім'я (усі власні імена), по батькові, дата народження, місце народження; унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі (якщо така інформація внесена до документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України). Згідно із ч. 1 ст. 7 Закону від 22 лютого 2007 р. до персональних даних, які визначають місце та умови голосування виборця, належать: виборча адреса виборця (адреса, за якою зареєстровано його місце проживання), номер виборчої дільниці, до якої віднесений виборець; відомості про постійну нездатність виборця пересуватися самостійно (за наявності підстав). Номер виборчої дільниці, до якої відноситься виборець, визначається на підставі відомостей про його виборчу адресу.

З позиції згаданого вище Закону такі поняття як відомості та інформація вживаються як тотожні. Як синоніми вживаються зазначені поняття і в теорії кримінального права, де одне, як правило, визначається через інше і навпаки²¹⁸, завдяки чому подекуди навіть пропонується використовувати у диспозиції ч. 1 ст. 158 КК уніфіковане поняття інформації як більш узагальнюючої категорії. Не заперечуючи того факту, що відомості та інформація можуть розглядатися як тотожні поняття (так чи інакше, інформація — це будь-які відомості, які можна зберегти, перетворити та передати), слід підкреслити, що у контексті ч. 1 ст. 158 КК вони мають різне функціональне навантаження. Інформація — це сукупність відомостей про виборців, що відповідають дійсності, у зв'язку з чим вони підлягають зберіганню та захисту. Тому інформація виступає предметом суспільних відносин з організації та проведення виборів або референдуму, зокрема в тих випадках, коли учасниками таких відносин є органи

²¹⁸ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 150; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 978.

ведення Державного реєстру виборців, а також предметом кримінально протиправного впливу при вчинені діяння, передбаченого ст. 158 КК. Відомості, неправдивий характер яких прямо підкреслює законодавець, не можуть ні зберігатися, ні захищатися, а тому до предмету суспільних відносин не належать. У межах ст. 158 КК неправдиві відомості виконують функцію засобу вчинення кримінального правопорушення, за допомогою якого винний здійснює кримінально протиправний вплив на інформацію, у зв'язку з чим заподіюється шкода суспільним відносинам з організації та проведення виборів чи референдуму в цілому. Отже в контексті ст. 158 КК неправдиві відомості та інформація мають не тільки різний зміст, а й виконують різні функції, у зв'язку з чим ототожнення цих понять є неприпустимим.

У випадку несанкціонованих дій з інформацією, що міститься в базі даних Державного реєстру виборців, чи іншого несанкціонованого втручання у роботу бази даних Державного реєстру виборців додатковим обов'язковим об'єктом виступають також суспільні відносини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Зазначені вище правила кваліфікації при конкуренції основного та додаткового об'єктів дозволяють зробити такі висновки: вчинене має кваліфікуватися за сукупністю ч. 1 ст. 158 КК та ч. 3 ст. 362 КК за умов, що несанкціоновані дії з інформацією вчинені особою, яка має право доступу до неї, та такі дії заподіяли значну шкоду, тобто шкоду, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 361 КК); вчинене має кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 158 та ч. 3 ст. 361 КК (у випадку, коли несанкціоноване втручання призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації), ч. 4 ст. 361 (у випадку заподіяння несанкціонованим втру-

чанням значної шкоди) чи ч. 5 ст. 361 (якщо несанкціоноване втручання вчинене під час дії воєнного стану). При цьому слід мати на увазі, що не вважаються несанкціонованим втручанням в роботу інформаційних (автоматизованих) електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж дії, які були вчинені відповідно до порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей таких систем чи мереж, крім вчинення зазначених дій під час воєнного стану (ч. 6 ст. 361 КК).

Основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 158¹ КК, є суспільні відносини з проведення виборів або референдуму, які мають матеріальний характер. Їх предметом виступає бюлетень — річ матеріального світу, яка являє собою документ суворої звітності, що виготовлений у передбаченому відповідною постановою ЦВК порядку, призначений для голосування на виборах чи референдумі і має реквізити, встановлені ст. 113, ст. 168 ВК України або ст. 101 Закону України «Про всеукраїнський референдум». У контексті ст. 158¹ бюлетень є предметом кримінального правопорушення. З цього постає, що предметом цього діяння не можуть бути підроблені та незаконно виготовлені виборчі бюлетені чи бюлетені для голосування на референдумі. Вони виступають засобами вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 158³ КК. Крім цього, предметом посягання, про яке йдеться у ч. 2 ст. 158¹ КК, можуть бути лише бюлетені, які є для винного чужими, тобто такими, що не отримані ним для здійснення власного виборчого чи референдумного права.

Бюлетені не є предметом таких суспільних відносин як авторитет органів державної влади (на ці відносини посягає діяння, передбачене ст. 357 КК). Тому їх викрадення, приховування чи знищення має розглядатися як однооб'єктне кримінальне правопорушення.

Основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 158² КК, є суспільні відносини з організації вибо-

рів або референдуму, які теж мають матеріальний характер. Предметом цих відносин є виборча документація та документація референдуму. Згідно з приміткою до ст. 158² КК, у цій статті та ст. 158³ КК під виборчою документацією слід розуміти списки виборців, виборчі бюлетені, усі постанови, протоколи, акти виборчих комісій, заяви та подання членів виборчої комісії, суб'єктів виборчого процесу, інші документи, що приймаються (складаються) виборчими комісіями та/або подаються до виборчих комісій під час виборчого процесу та підлягають зберіганню після проведення виборів у державних архівних установах або в ЦВК України.

У цій статті та статті 158³ КК під документацією референдуму слід розуміти списки учасників референдуму, бюлетені для голосування на референдумі, контрольні талони бюлетенів для голосування на референдумі, усі постанови, протоколи, акти, заяви та подання членів комісії з референдуму, інші документи, що приймаються (складаються) комісіями з референдуму або подаються до комісії з референдуму під час проведення референдуму, та підлягають зберіганню після проведення референдуму в архівних установах або в ЦВК.

Отже саме виборча документація чи документація референдуму виступає предметом кримінально протиправного впливу при вчиненні посягання, передбаченого ст.158² КК, у зв'язку з чим обов'язковою ознакою його складу є предмет злочину.

Суспільні відносини, що охороняються ст. 158³ КК України, можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер.

У першому випадку предметом таких відносин виступає виборча документація або документація референдуму, печатки (спеціальні металеві, гумові, каучукові, пластикові чи дерев'яні пристрої з нарізними знаками для відтисків (відбитків) їх на сургучі, воску, папері тощо з метою надання документів достовірності, автентичності та юридичної сили)

виборчої комісії чи комісії з референдуму, а також виборчі скриньки з бюлетенями (відповідно до ч. 1 ст. 104 Закону України «Про всеукраїнський референдум» скриньки для голосування на референдумі теж іменуються виборчими скриньками). Слід також підкреслити, що у даному випадку мова йде лише про скриньку, в якій знаходяться бюлетені, інакше вона може розглядатися лише як предмет відносин власності. Саме на ці предмети спрямовується кримінально протиправний вплив, завдяки чому вони набувають ознак предмета злочину.

У другому випадку предметом суспільних відносин виступає такий нематеріальний об'єкт як інформація, засобами кримінально протиправного впливу на яку мають визнаватися «інтелектуально» підроблена або незаконно виготовлена виборча документація, документація референдуму, а також завідомо недостовірні відомості.

«Інтелектуально» підроблена виборча документація, документація референдуму — це документація, створена з дотриманням усіх встановлених вимог, але зафіксована в ній первісна інформація повністю або частково не відповідає дійсності. Саме за цією ознакою «інтелектуально» підроблена виборча документація, документація референдуму відрізняється від «матеріально» підробленої, коли зміна первинного змісту справжньої документації відбувається шляхом виправлення, підчистки, дописки, витравлення тексту, підроблення підпису, відбитку печатки тощо²¹⁹. Виходячи з цього, «матеріально» підроблена виборча документація, документація референдуму має розглядатися як предмет злочину, передбаченого ч. 2 ст. 158³ КК, а «інтелектуально» підроблена — як засіб його вчинення. «Інтелектуально» підроблена виборча документація, документація

²¹⁹ Тімошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.19. Донецьк, 2009. 234 с.; Тучков С. С. Підроблення як спосіб вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 17 с.

референдуму завжди пов'язана з внесеними до неї завідомо недостовірними відомостями. Тому в контексті ч. 2 ст. 158³ КК, де включення до виборчої документації чи документації референдуму завідомо недостовірних відомостей позиціонується як окрема форма об'єктивної сторони цього діяння, при розмежуванні зазначених понять в основу має бути покладений характер такої документації: якщо вона має особистий характер (заява, подання тощо), мова йде про документацію, що містить завідомо недостовірні відомості; в інших випадках має місце «інтелектуально» підроблена виборча документація, документація референдуму. В зазначеному аспекті цілком слушною є позиція Дніпровського районного суду Дніпропетровської області, який кваліфікував дії Ш. як умисне включення до виборчої документації завідомо недостовірних відомостей (ч. 2 ст. 158³). Ш., маючи судимість за вчинення тяжкого злочину, подав до Любимівської сільської територіальної виборчої комісії Дніпровського району Дніпропетровської області автобіографію для реєстрації його кандидатом у депутати в багатомандатному виборчому окрузі № 3 з виборів депутатів Любимівської сільської ради, де у графі «судимість» зазначив, що вона відсутня, посвідчивши ці відомості своїм підписом²²⁰. Заслуговує на підтримку і підхід Шаргородського районного суду Вінницької області, який встановив наявність складу «інтелектуального» підроблення у діях А., яка, будучи головою сільської виборчої комісії с.Конатківці Шаргородського району Вінницької області, надала вказівку секретарю цієї комісії виготовити протоколи про результати виборів депутатів Канатковецької сільської ради та включити до них гр. С. та гр. К., які в депутати Канатковецької сільської ради не балотувалися, зазначивши при цьому в протоколі, що за гр. С. проголосувало 37 виборців, а за гр. К. — 34. На підставі

²²⁰ Вирок Дніпровського районного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 175/109/21 від 28.07.2022 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr/court/gov/ua/Review/105463790> (дата звернення: 10.05.2025).

підробленої підсудною документації гр. С. та гр. К. були визнані депутатами Канатковецької сільської ради²²¹.

Чинний КК такі поняття як «інтелектуальна» та «матеріальна» підробка не диференціює. Тому дії осіб, які внесли завідомо недостовірні відомості до справжньої виборчої документації, документації референдуму шляхом дописки, підчищування, імітації підпису виборця теж судами кваліфікуються як підробка. Так, наприклад, Мар'їнським районним судом Донецької області (м. Курахове) як підробка виборчих документів, вчинена членом комісії, були кваліфіковані дії Ж., яка, будучи членом дільничної виборчої комісії № 140318 м. Красногоровки Мар'їнського району Донецької області, особисто розписалася у списку виборців за отримання бюлетенів понад ста виборцями, які участі у голосуванні не брали²²². Однак у таких випадках списки виборців мають визнаватися предметом злочину, на відміну від згаданих вище недостовірних відомостей особистого характеру чи «інтелектуально» підробленого протоколу, які виступають засобами впливу на такий нематеріальний предмет суспільних відносин з організації та проведення виборів чи референдуму як інформація.

Не є предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 158³ КК, і незаконно виготовлена виборча документація, документація референдуму, оскільки відносини з її виготовлення мають антисоціальний характер, а тому не є складовою суспільних відносин з організації та проведення виборів.

Частина 2 ст. 158 КК редакції 2014 р., встановлюючи відповідальність за підробку або незаконне виготовлення, використання або зберігання незаконно виготовлених чи підроблених виборчих документів, передбачала і перелік таких

²²¹ Вирок Шаргодського районного суду Вінницької області у кримінальному провадженні № 1/29/11 від 3.03.2011 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/14058347> (дата звернення: 10.05.2025).

²²² Вирок Мар'їнського районного суду Донецької області (м. Курахове) у кримінальному провадженні № 2371836119 від 21.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85180764> (дата звернення: 10.05.2025).

документів. До них були віднесені: виборчі бюлетені, бюлетені для голосування на референдумі, протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, про підсумки голосування на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму та інші документи, які відповідно до законодавства відносяться до виборчих документів. В теоретичних джерелах до них відносили списки виборців, контрольні талони бюлетенів, відкріпні посвідчення, рішення виборчих комісій, посвідчення кандидатів у народні депутати або їх довірених осіб, протокол зборів про утворення ініціативної групи референдуму, свідоцтво про реєстрацію ініціативної групи, підписні листи тощо²²³. Аналогічний підхід зберігає і чинна редакція ч. 2 ст. 158³ КК, де використано таке узагальнююче поняття як виборча документація чи документація референдуму (примітка до ст. 158² КК). З цього начебто постає, що будь-яка документація може бути і підробленою, і незаконно виготовленою. Проте аналіз виборчого та референдумного законодавства свідчить, що незаконно виготовленими можуть бути лише бюлетені та протоколи виборчих комісій та комісій з референдуму. До таких бюлетенів належать:

1) бюлетені, виготовлені з порушенням порядку їх виготовлення, зокрема замовлені за відсутності рішення відповідної комісії про виготовлення певної кількості бюлетенів або виготовлені поліграфічними підприємствами, з якими комісії не уклали договорів на виготовлення відповідних бюлетенів;

2) бюлетені не встановленого зразка, зокрема бюлетені, що не містять всіх необхідних реквізитів;

3) бюлетені, виготовлені понад установлену угодою між відповідною комісією та поліграфічним підприємством кількість.

Незаконно виготовленими слід вважати протоколи комісій, які виготовлені не на бланках, затверджених та замовле-

²²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 378.

них ЦВК України. Самі бланки протоколів не є виборчою чи референдумною документацією, оскільки документ та його бланк не є тотожними поняттями і традиційно диференціюються (наприклад, у ст. 358 КК). У зв'язку з тим, що у ч. 2 ст. 158³ КК встановлено відповідальність лише за підроблення та незаконне виготовлення виборчої документації чи документації референдуму, зазначені дії щодо бланків протоколів не є кримінально караними.

Отже під незаконно виготовленими необхідно розуміти протоколи виборчих комісій чи комісій з референдуму, які містять достовірні відомості, але виготовлені не на бланках, затверджених та замовлених ЦВК України.

Незаконно виготовлені бюлетені та протоколи, як і «інтелектуально» підроблені бюлетені (бюлетені виготовлені не з порушенням встановленого порядку, а взагалі поза його межами) та протоколи мають розглядатися як засіб вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 158³.

Основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 159 КК, є суспільні відносини з проведення виборів. Як підкреслювалося вище, Конституція України розглядає таємне голосування саме як спосіб проведення виборів, а не як складову суб'єктивного виборчого права. Тому предметом кримінально протиправного впливу у даному випадку можуть виступати або предмет суспільних відносин (таким є інформація щодо змісту волевиявлення виборця або учасника референдуму), або соціальний зв'язок (коли посягання на суспільні відносини з проведення виборів вчиняється самим учасником цих відносин). Виходячи з такого розуміння, суб'єктом діяння, про яке йдеться, може виступати і виборець чи особа, яка бере участь у референдумі, оскільки вони, як учасники відповідних відносин (поряд з ними такими учасниками згідно з ч. 2 ст. 16 ВК та ч. 1 ст. 11 Закону України «Про всеукраїнський референдум» визнаються члени виборчих комісій, комісій з референдуму, офіційні спостерігачі, засоби масової інформації та їх представники), теж

зобов'язані дотримуватися порядку проведення виборів. Не випадково у літературі пропонувалося передбачити кримінальну відповідальність за порушення таємниці голосування виборцем або учасником референдуму у разі: 1) заповнення під час голосування виборчого бюлетеня або бюлетеня для голосування на референдумі у спосіб, який завідомо для нього надає можливість іншим особам ознайомитися за допомогою технічних засобів чи іншим шляхом зі змістом його волевиявлення; 2) фотографування, відеофіксації в будь-який спосіб результатів свого волевиявлення на виборах чи референдумі; 3) демонстрації заповненого виборчого бюлетеня або бюлетеня для голосування на референдумі з результатом свого волевиявлення²²⁴.

Однак у сучасній літературі основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 159 КК, позиціонується як суспільні відносини з реалізації громадянином виборчого права та права на участь у референдумі, а сам громадянин — як потерпілий від цього діяння²²⁵. У деяких джерелах прямо підкреслюється, що виборець своїми діями не може порушити свої власні права і стати одночасно потерпілим і правопорушником. При цьому таємниця голосування позиціонується як суб'єктивне право виборця на збереження в таємниці інформації про свій вибір²²⁶. За такого підходу виборець чи учасник референдуму, що розголосив зміст власного волевиявлення, вже не може визнаватися суб'єктом порушення таємниці голосування. Не випадково автори проєкту нового КК України пов'язують наявність складу розголошення

²²⁴ Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за порушення таємниці голосування. *Topical issues of law: theory and practice*. 2016. № 31. С. 126–127.

²²⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 386.

²²⁶ Лісова Ю. Деякі питання порушення таємниці голосування: досвід попередньої виборчої кампанії та практики ЄСПЛ / Громадянська мережа ОПОРА. 2019. 19 лип. URL: <https://www.oporaua.org/blog/vybory/vyborchi-ombudsmeni/18841-deiaki-pitannia-porushennia-taiemnitsi-golosuvannia-dosvid-poperednoyi-viborchoyi-kampaniyi-ta-praktika-espl> (дата звернення: 10.05.2025).

таємниці голосування лише з діями особи, яка розголосила зміст волевиявлення іншого виборця чи учасника референдуму (ст. 4.10.20). Зазначеному вирішенню питання, ймовірно, сприяє як та обставина, що розділ V Особливої частини охороняє лише виборчі та референдумне права (слід нагадати, що з цього виходять і розробники проекту нового КК), так і запропоноване законодавцем визначення порушення таємниці голосування як розголошення змісту волевиявлення громадянина, який взяв участь у виборах або референдумі (ст. 159 КК редакції 2006 р.), що начебто свідчить про те, що розголошення відбувається всупереч волі громадянина, чим порушує його виборче або референдумне право і робить його потерпілим. Однак зазначене розголошення, з одного боку, ніяк не перешкоджає здійсненню громадянином свого виборчого чи референдумного права, а з іншого — не перетворює на таке суб'єктивне право таємницю голосування. Тому розуміння безпосереднього об'єкта діяння, передбаченого ст. 159 КК, як відносин з реалізації прав громадян, проблему його спрямованості аж ніяк не вирішує.

Уточнення диспозиції ч. 1 ст. 159 КК у 2006 р., а потім і у 2020 р. переслідувало, як уявляється, іншу мету — чітко визначити основну криміноутворюючу ознаку порушення таємниці голосування. Вона, на думку законодавця, полягає саме у розголошенні змісту волевиявлення. Не випадково розробники заданого вище проекту нового КК України словосполучення «порушення таємниці голосування» вже не вживають, а передбачають відповідальність за розголошення таємниці голосування (ст. 4.10.20).

В теорії кримінального права під розголошенням розуміють доведення певної інформації до відома сторонніх осіб (хоча б однієї особи).

Отже склад порушення таємниці голосування буде наявним лише тоді, коли інформація щодо змісту волевиявлення виборця чи учасника референдуму була доведена до відома третьої особи.

Слід зазначити, що у вітчизняних джерелах порушення таємниці голосування позиціонувалося як діяння, що створює на виборчій дільниці таку обстановку, за якої виборча комісія має можливість ознайомлюватися з волевиявленням виборців. Зазначена обстановка могла створюватися за рахунок таких дій як незабезпечення достатньої кількості кабін або кімнат для таємного голосування, визначення місця видачі виборчих бюлетенів і встановлення виборчих скриньок таким чином, що виборці при підході до них можуть і не проходити через кабіни чи кімнати для таємного голосування, створення перешкод в кабінах чи кімнатах для таємного голосування, що спонукає виборців заповнювати бюлетені поза їх межами, перебування у приміщеннях для голосування членів комісій тощо.

Виборче та референдумне законодавство, у тому числі і чинне (ч. 1 ст. 16 ВК, ч. 1 ст. 11 Закону України «Про всеукраїнський референдум») традиційно забороняє і контроль за волевиявленням виборців. Тому такі дії як прохання або висування вимоги до виборців показувати заповнені бюлетені перед опусканням їх до виборчих скриньок, домагання повідомити про те, за якого конкретно кандидата чи партію виборець віддав свій голос, видача виборцям помічених бюлетенів для голосування, що дає змогу встановити, хто з виборців який бюлетень заповнював, встановлення спеціальних пристроїв, які дають змогу контролювати волевиявлення виборців при заповненні ними виборчих бюлетенів тощо у багатьох джерелах теж розглядалися як порушення таємниці голосування. Але після змін, які були внесені до ст. 159 КК у 2006 р., зазначені дії вже не можуть розглядатися як порушення таємниці голосування, якщо вони не виразилися у розголошенні змісту волевиявлення виборця чи учасника референдуму і мають кваліфікуватися лише як готування до цього кримінального правопорушення.

Проте, так або інакше, запропоноване законодавче розуміння сутності порушення таємниці голосування не свід-

чить про спрямованість цього діяння на суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав. Мова йде не про права, а про обов'язок дотримуватися встановленого законом режиму нерозголошення змісту волевиявлення громадян. Такий обов'язок покладений і на виборців чи учасників референдуму, а та обставина, що вони не визнаються суб'єктами розголошення змісту власного волевиявлення у кримінальному праві, зовсім не означає, що вони не можуть визнаватися суб'єктами таких правопорушень взагалі. Показовою у цьому сенсі є позиція КУПАП, ст. 212–22 якого передбачає відповідальність за публічне розголошення виборцем, учасником референдуму результатів свого волевиявлення шляхом демонстрації бюлетеня у приміщенні для голосування.

Іноді стверджуються, що безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 159 КК, є спеціальний порядок виборів²²⁷. Такий підхід слушно акцентує увагу на тому, що об'єктом зазначеного діяння не можуть виступати відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян. Але він теж має певні недоліки, оскільки, по-перше, як зазначалося вище, встановлений законодавством порядок не може завдавати шкоди, а по-друге, незрозумілим залишається питання, для чого саме він впроваджується. Так, наприклад, охорона державної таємниці здійснюється для того, щоб уникнути заподіяння шкоди інформаційній безпеці України, охорона комерційної чи банківської таємниці — для уникнення завдання шкоди суб'єкту господарської діяльності, охорона лікарської таємниці — для уникнення тяжких наслідків для особи тощо. Цілком очевидно, що охорона таємниці голосування теж не може бути самоцілью. На моє переконання, охорона таємниці голосування здійснюється з метою забезпечення вільного формування волі виборця чи учасника референдуму, що відбувається саме у межах суспільних від-

²²⁷ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 153.

носин з проведення виборів, на відміну від вільного волевиявлення, яке здійснюється у межах суспільних відносин з реалізації виборчих чи референдумного прав. У багатьох джерелах увага на різницю між цими поняттями майже не звертається, що й дозволяє деяким авторам розглядати порушення таємниці голосування як посягання на вільне волевиявлення громадян. Проте, як здається, такий підхід є неприпустимим, оскільки профільне законодавство зазначені поняття чітко диференціює (ч. 1 ст. 14 ВК України, ч. 1 ст. 9 Закону України «Про всеукраїнський референдум»).

Отже при розумінні порушення таємниці голосування як злочину проти суспільних відносин з проведення виборів суспільна небезпека цього діяння полягає не у розголошенні змісту волевиявлення як такому, а у впливі на інших виборців. Інакше кажучи, це діяння є суміжним з такими діяннями, як, наприклад, проведення передвиборної агітації в дні «тиші» чи у день голосування, які теж впливають на вільне формування волі виборців чи учасників референдуму. Не даремно суди випадки оприлюднення власного бюлетеня кваліфікують за ст. 212—10 КУпАП, де мова йде про порушення обмежень щодо ведення передвиборної агітації, агітації референдуму.

Так, наприклад, постановою Високопільського районного суду Херсонської області від 11 квітня 2019 р. за ст. 212—10 був підданий адміністративному стягненню гр. Я., який виклав у соціальну мережу «Фейсбук» фото свого бюлетеня²²⁸. Якщо ж розголошення із впливом на інших виборців чи учасників референдуму не пов'язано (наприклад, особа фотографує свій бюлетень з метою отримати винагороду), воно не може розглядатися як порушення таємниці голосування.

Таким чином, можна зробити висновок, що основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 159 КК,

²²⁸ Постанова Високопільського районного суду Херсонської області від 11.04.2019 р. у справі № 652/278/19 / ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81198994> (дата звернення: 10.05.2025).

є суспільні відносини з вільного формування волі виборців чи учасників референдуму як складова суспільних відносин з проведення виборів.

Основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ч. 1 ст. 159–1 КК, є суспільні відносини з організації виборів. Суб'єктами таких відносин виступають, з одного боку, НАЗК, ЦВК, окружні та територіальні виборчі комісії, а з іншого — керівник політичної партії та розпорядники накопичувального і поточного рахунку виборчого фонду кандидата в Президенти України, партії або місцевої організації партії, виборчого фонду кандидата в народні депутати, кандидата в депутати місцевої ради в одномандатному виборчому окрузі або кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, старости.

Предметом цих суспільних відносин є інформація про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру або інформація про надходження та використання коштів виборчого фонду. Соціальний зв'язок зумовлений передбаченим Законом України «Про політичні партії в Україні» та ВК України обов'язком зазначених вище суб'єктів подати відповідний звіт до НАЗК. Так, наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» політична партія щоквартально, не пізніше ніж на сороковий день після закінчення звітного кварталу, повинна подати до НАЗК у паперовій формі (за підписом керівника політичної партії, засвідченим печаткою політичної партії, а також на електронному носії) звіт політичної партії про майно, доходи, витрати, і зобов'язання фінансового характеру за відповідний квартал, а також оприлюднити такий звіт на своєму офіційному веб-сайті (за наявності) у цей самий строк. Аналогічні зобов'язання розпорядників поточного та накопичувального рахунків виборчого фонду щодо подачі звітів до окружної чи територіальної комісії містить і ст. 214 ВК.

Предметом кримінально протиправного впливу при вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 159¹

КК, виступає такий структурний елемент суспільних відносин з організації виборів як предмет. Тому саме інформація має вважатися предметом зазначеного кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» до звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за четвертий квартал звітного року додаються висновки щорічного внутрішнього аудиту та незалежного зовнішнього фінансового аудиту політичної партії, які є невід'ємними частинами такого звіту. Проте інформація, що міститься у висновках аудиту, до предмету суспільних відносин, які охороняються ч. 1 ст. 159¹ КК, не належить, а є предметом кримінального проступку, передбаченого ч. 2 ст. 358 КК.

Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму, передбачене ч. 2 ст. 159¹ КК, посягає на суспільні відносини з організації виборів чи референдуму. Суб'єктами таких відносин виступають керівники політичних партій, керівники їх місцевих організацій, пов'язані особи політичних партій чи їх місцевих організацій, кандидати, політичні партії та громадські організації, які зареєстровані як прихильники чи опоненти питання всеукраїнського референдуму, розпорядники коштів накопичувальних рахунків виборчого фонду політичної партії, місцевої організації політичної партії, кандидата, розпорядники коштів накопичувального рахунку фонду всеукраїнського референдуму (саме ці розпорядники зобов'язані вести облік надходжень до відповідних фондів), створеного ініціативною групою референдуму (у разі проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою), політичною партією чи громадською організацією (які зареєстровані як прихильники чи опоненти питання всеукраїнського референдуму), ЦБК, НАЗК.

Цікавим є питання щодо статусу осіб, які здійснюють внесок на підтримку політичної партії чи надають фінан-

сову (матеріальну) підтримку для здійснення передвиборної агітації чи агітації референдуму. В літературі переважає точка зору, відповідно до якої зазначені особи не є учасниками відносин, що охороняються ч. 2 ст. 159¹ КК, і мають розглядатися як загальні суб'єкти цього кримінального проступку²²⁹. З нашої точки зору, такі особи є учасниками відносин з організації виборів або референдуму, а тому повинні розглядатися як спеціальні суб'єкти здійснення внеску чи надання підтримки у великому розмірі, передбачених ч. 2 ст. 159¹ КК, оскільки на законодавчому рівні встановлений перелік осіб, які не можуть здійснювати такий внесок чи надавати таку підтримку. Так, відповідно до ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні» не допускається здійснення внесків на підтримку політичних партій: 1) органами державної влади чи місцевого самоврядування; 2) державними та комунальними підприємствами, установами й організаціями, а також юридичними особами, в яких не менше 10 % статутного капіталу або прав голосу належать державі, органам місцевого самоврядування чи нерезидентам або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) іноземними державами, іноземними юридичними особами та особами без громадянства, а також юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками яких є іноземці чи особи без громадянства; 4) незареєстрованими громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями; 5) громадянами України, які не досягли 18-річного віку, громадянами України, яких судом визнано недієздатними, а також анонімними особами або під псевдонімом; 6) іншими політичними партіями; 7) фізичними та юридичними особами, з якими укладено договір про закупівлю робіт, товарів чи послуг для забезпечення потреб держави або територіаль-

²²⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Чернея. С. 389.

ної громади — протягом строку дії такого договору та протягом одного року після припинення його, крім випадків, якщо загальна сума коштів, отримана за таким договором протягом строку дії договору та протягом двох років після припинення його дії, не перевищує 10 % загальної суми доходу фізичної або юридичної особи за відповідний період; 8) фізичними та юридичними особами, які мають непогашений податковий борг. Отже у межах ч. 2 ст. 159¹ КК особи, які здійснюють внесок чи надають фінансову (матеріальну) підтримку, можуть виконувати функції як загальних (при здійсненні чи наданні підтримки особою, яка не має на те права), так і спеціальних (при здійсненні внеску чи наданні підтримки у великому розмірі) суб'єктів. Ця класифікація має принципове значення при застосуванні ч. 4 ст. 159¹ КК, де передбачено таку кваліфікуючи обставину здійснення внеску чи надання підтримки, як вчинення їх за попередньою змовою групою осіб. Як відомо, дії, що утворюють об'єктивну сторону кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом (чи їх частину), можуть вчинити лише особи, наділені такими ознаками. Тому участь загальних суб'єктів у такому діянні можлива лише у формі складної співучасті. Вчинити діяння за попередньою змовою можуть два (та більше) загальних, або два (та більше) спеціальних суб'єкта.

Так, цілком слушною уявляється позиція Савранського районного суду Одеської області, який своїм вироком від 18 квітня 2019 р. визнав винною за ч. 4 ст. 159¹ КК касира-операціоніста банківського відділення «Приват банку», яка за попередньою заявою гр. К. внесла належні йому грошові кошти у сумі 2234808 грн на підтримку політичної партії ВО «Батьківщина». При цьому гр. К. не подав до банківської установи заяву про відсутність обставин, передбачених ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні», подача якої є обов'язковою, а належні йому грошові кошти були внесені касиром від імені сторонніх осіб, внаслідок чого гр. К. зали-

шився анонімною особою²³⁰. Саме таку мету і переслідував гр. К., вступаючи у попередню змову з представником банківської установи, яка теж виконала частину дій, що утворюють об'єктивну сторону здійснення внеску на підтримку політичної партії особою, яка не має на те права. Проте у випадку здійснення гр. К. зазначеного внеску з дотриманням встановленого порядку (з поданням разом з платіжними документами письмової заяви до банківської установи про відсутність обставин, зазначених у ст. 15 згаданого Закону) і внесенням коштів від свого імені, але у великому розмірі, дії касира, на наш погляд, слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 та ч. 2 ст. 159¹ КК як пособництво у здійсненні внеску на підтримку політичної партії у великому розмірі.

У науково-практичних коментарях існує і позиція, відповідно до якої і суб'єкт здійснення внеску у великому розмірі, і суб'єкт здійснення внеску особою, яка не має на те права, мають вважатися спеціальними²³¹. Як уявляється, така позиція заснована на ігноруванні тієї обставини, що особа, яка здійснює внесок, не маючи на це права, не може бути учасником відповідних відносин, що прямо передбачено законом. Тому ніяких обов'язків на таку особу не покладено, а відповідальність настає незалежно від розміру внеску чи підтримки. Особи, які є учасниками таких відносин, зобов'язані не здійснювати внески чи не надавати фінансової (матеріальної) підтримки у розмірі, що перевищує встановлений законодавством максимум. Порушення такого обов'язку розриває соціальний зв'язок відповідних відносин з середини (що й притаманно механізму заподіяної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони посяганням зі спеціальним суб'єктом), що об'єктивно неможливо при здійсненні вне-

²³⁰ Вирок Савранського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 512/246/19 від 18.04.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81318251> (дата звернення: 10.05.2025).

²³¹ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 156.

ску чи наданні підтримки особою, яка не має на це права. Згаданий вище касир-операціоніст, за відсутності обставин, зазначених у ст. 15 Закону «Про політичні партії України», теж може виступати учасником відповідних суспільних відносин як фізична особа, що прийняла рішення здійснити внесок чи надати підтримку на користь тієї чи іншої партії, кандидата чи агітації референдуму. Тому, якщо вона за домовленістю з іншими учасниками таких відносин здійснить внесок чи надасть підтримку у великому розмірі, її дії цілком можуть кваліфікуватися за ч. 4 ст. 159–1 КК як вчинені за попередньою змовою групою осіб.

У кримінально-правовій літературі традиційно зазначається, що основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ч. 2 ст. 159¹ КК, виступає встановлений законодавством порядок фінансового та матеріального забезпечення виборчого або референдумного процесу в Україні²³². Як неодноразово підкреслювалося, по-перше, такий порядок не може об'єктивно зазнавати шкоди, оскільки після вчинення посягання завжди залишається незмінним, а по-друге, зазначений порядок і впроваджується для того, щоб забезпечити охорону чогось іншого. Як здається, такий порядок впроваджується з метою забезпечення рівності можливостей суб'єктів виборчого процесу та процесу всеукраїнського референдуму при проведенні передвиборної агітації чи агітації референдуму, чого прямо вимагає як ВК України (ст. 5), так і закон України «Про всеукраїнський референдум» (ст. 7). Тому саме паритет можливостей зазначених суб'єктів при проведенні ними агітації, як певне нематеріальне явище, і є предметом суспільних відносин з організації виборів чи референдуму, які охороняються ч. 2 ст. 159¹ КК. Цей елемент структури згаданих відносин є і предметом кримінально протиправного впливу (при вчиненні діяння, передбачено-

²³² Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 123.

го ч. 2 ст. 159¹ КК спеціальним суб'єктом таким предметом виступає і соціальний зв'язок), у зв'язку з чим не можна погодитися з розповсюдженою точкою зору щодо предмета порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму як грошових коштів, майна, пільг, послуг тощо²³³, що виступають засобами вчинення згаданого діяння.

Питання щодо спрямованості діяння, передбаченого ч. 3 ст. 160 КК, доволі ретельно розглядалося вище. Тут слід ще раз підкреслити, що непрямий підкуп виборців чи учасників референдуму не пов'язаний з безпосереднім впливом на суб'єкта виборчого чи референдумного процесу. Предметом кримінально протиправного впливу у разі вчинення зазначеного діяння виступає таке нематеріальне утворення як вільне формування волі виборця, яке, у свою чергу, є структурним елементом (предметом) суспільних відносин з організації виборів чи референдуму. Цю обставину і покликаний підкреслити термін «непрямий підкуп», який, як вже зазначалося, має знайти відображення у КК України.

Підсумовуючи викладене, слід ще раз підкреслити, що: по-перше, найбільш розповсюджений у вітчизняних джерелах підхід до визначення безпосередніх об'єктів діянь, передбачених ст. ст. 157–160, як виборчих та референдумних прав громадян, є необґрунтованим. Виборче чи референдумне права у суб'єктивному сенсі, як і права та повноваження інших суб'єктів виборчого чи референдумного процесу, не можуть виступати об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки у разі вчинення посягання вони не знищуються, не обмежуються, не вилучаються у їх носіїв. Суб'єктивне право як сукупність певних правомочностей взагалі не може зазнавати шкоди. Шкоди зазнає певний соціальний порядок, який складається з приводу реалізації зазначених прав чи повноважень; по-друге, механізм заподіяння шкоди без-

²³³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 388.

посередньому об'єкту зумовлений структурою відповідних суспільних відносин, у зв'язку з чим вирішення проблеми об'єкта діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК, поза цією структурою фактично унеможлиблюється; по-третє, обмеження безпосередніх об'єктів зазначених діянь лише виборчими та референдумним правами призводить до визнання багатьох з них безоб'єктними посяганнями, оскільки цілком очевидно, що при їх вчиненні суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав шкоди не зазнають.

Розділ III

КРИМІНОУТВОРЮЮЧІ ТА КВАЛІФІКУЮЧІ (ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ) ОЗНАКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ

3.1. КРИМІНОУТВОРЮЮЧІ ОЗНАКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН З РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ЧИ РЕФЕРЕНДУМНОГО ПРАВ ГРОМАДЯН, ПРАВ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ АБО ПРОЦЕСУ РЕФЕРЕНДУМУ

Як підкреслювалося вище, сутність кримінально-правової охорони полягає не тільки у встановленні кола відповідних суспільних відносин, а й у визначенні ознак діянь, які здатні заподіювати їм істотну шкоду чи створювати загрозу її заподіяння. У сучасній теорії кримінального права цілком обґрунтовано підкреслюється, що саме особливості об'єкта зумовлюють зміст об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення²³⁴. Так, наприклад, О. А. Чуваков, який приходить до висновку щодо необхідності зміни у ч. 1 ст. 1 КК терміна «конституційний устрій України» на більш об'ємне поняття — «державна безпека», констатує, що у разі реалізації такого підходу назва, а також об'єктивні та суб'єктивні ознаки діянь, передбачених ст. ст. 109 та 110 КК, не будуть відповідати своїй політико-правовій сутності і пропонує перейменувати їх у «Політичний екстремізм» та «Сепаратизм» відповідно²³⁵.

²³⁴ Меркулова В. О., Конопельський В. Я. Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: співвідношення класифікації об'єктів посягання та змісту бланкетних диспозиції кримінально-правових норм. С. 128.

²³⁵ Чуваков О. А. Актуальні питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Правознавство. 2023. Т. 25, вип. 2. С. 37–38.

Отже, кримінальноутворюючі ознаки тих чи інших діянь генетично пов'язані з їх об'єктом. Якщо йдеться про суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму, то до таких ознак насамперед належать спосіб та засіб вчинення відповідних діянь, а також ознаки спеціального суб'єкта.

Як вже неодноразово підкреслювалося, перелік способів перешкоджання, про яке йдеться у ч. 1–3 ст. 157 КК, є вичерпним. До них належать: 1) обман; 2) примушування; 3) насильство; 4) знищення чи пошкодження майна; 5) погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна. Поняття жодного з цих способів чинний КК не визначає.

За КК УРСР 1922 р. обманом вважалося як повідомлення неправдивих відомостей, так і завідоме приховування обставин, повідомлення про які було обов'язковим (примітки до ст. 187). Через сто років уявлення щодо поняття обману майже не змінилося. Так, на думку розробників згаданого вище проєкту нового КК України, обман — це повідомлення завідомо неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, які особа зобов'язана була і могла повідомити (п. 36 ч. 2 ст. 1.4.1). Виходячи з такого розуміння, обман, як спосіб перешкоджання, може полягати як у повідомленні неправдивих відомостей (наприклад, про час та місце голосування, порядок заповнення бюлетенів тощо), так і в умисному замовчуванні фактичних обставин, які винний зобов'язаний був повідомити, наприклад, як голова чи член виборчої комісії (неповідомлення виборцям про зняття конкретним кандидатом своєї кандидатури з балотування або про розгляд певного питання на засіданні виборчої комісії тощо).

У спеціальних джерелах цілком слушно підкреслюється, що обман охоплює собою різноманітні прийоми з боку винного, за допомогою яких можна добитися

помилки потерпілого з приводу тих чи інших фактів чи обставин²³⁶.

З тези про те, що обман, як спосіб вчинення кримінального правопорушення, завжди пов'язаний з безпосереднім впливом на потерпілого виходить і Верховний Суд (наприклад, п. 5 постанови ПВСУ від 27 лютого 2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», п. 17 постанови ПВСУ від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності»²³⁷ тощо). Цю позицію поділяє і законодавець, підкреслюючи у диспозиції ч. 1 ст. 157 КК ту обставину, що мова йде не про обман як такий, а про вплив на потерпілого, поєднаний із обманом. З цього постає, що обман, який використовується поза впливом на потерпілого, не може розглядатися як спосіб перешкоджання, хоча може виступати складовою інших дій, наприклад, включення до виборчої документації чи документації референдуму завідомо недостовірних відомостей (ч. 2 ст. 158³ КК). Аналіз сучасної судової практики застосування ч. 1 ст. 157 КК свідчить, що вона не завжди відповідає зазначеним вище положенням. Так, наприклад, вироком Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області від 25 лютого 2021 р. за ч. 3 ст. 157 (як член територіальної виборчої комісії) була засуджена гр. Т., яка, формуючи список кандидатів у депутати округу № 7 Новоборівської об'єднаної територіальної громади, умисно не включила до нього кандидата у депутати О., яка на підставі заяви від 18.09.2020 р. була включена до списку кандидатів згаданої громади. На думку суду, Т. шляхом обману перешкодила О. у здійсненні

²³⁶ Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство : монографія. Харків : Право, 2014. С. 93.

²³⁷ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 78, 177.

її конституційного права бути обраною²³⁸. Така позиція навряд чи може бути визнана обґрунтованою, оскільки ніякого впливу безпосередньо на потерпілу особу в даному випадку не відбувалося. Винна включила до виборчої документації (список кандидатів відповідно з приміткою до ст. 158² має визнаватися такою документацією) завідомо недостовірні відомості, що має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 158³ КК.

Необґрунтоване розширення поняття перешкоджання у межах ч. 1–3 ст. 157 КК має місце і в інших випадках. Так, наприклад, вироком Золотоніського міськрайонного суду від 20 жовтня 2022 р. за ч. 3 ст. 157 (перешкоджання вільному здійсненню виборцем свого виборчого права та перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу (кандидата) при здійсненні своїх прав, поєднане з обманом, вчинене за попередньою змовою групою осіб) був засуджений гр. О. Як зазначив суд в мотивувальній частині вироку, обман виборців полягав у тому, що у своїй автобіографії він вказав, що працює на посаді голови громадської спілки «Золотоніська громадська міська рада», хоча відомості щодо існування такої спілки в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань відсутні. У той же час, як підкреслює суд, відомості про кандидатів у народні депутати України, зокрема ті, що містяться у виборчому бюлетені, особливо прізвище кандидата, навпроти якого виборці роблять позначку, що засвідчує їх волевиявлення, а також посада, місце роботи кандидата є важливою складовою інформації, на підставі якої виборці формують свою волю. У своєму рішенні суд посилається на рішення ЄСПЛ («Краснов та Скуратов проти РФ»), який зазначає, що вимога до кандидатів подати достовірну інформацію є цілком легітимною і

²³⁸ Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 276138121 від 25.02.2021 р. / ЄДПСУ. URL: <https://sejestr.court.gov.ua/Review/951474/> (дата звернення: 10.05.2025).

покликана перешкодити введенню виборців в оману недостовірною інформацією. Обман кандидата полягав у тому, що О. напередодні виборів змінив своє ім'я та прізвище на аналогічне з ім'ям та прізвищем кандидата, який займає посаду Золотоніського міського голови Золотоніського району Черкаської області. Цікавим є той факт, що, на думку суду, завдяки такому обману винний завадив кандидату — міському голові у безперешкодному проведенні передвиборної агітації²³⁹.

Слід зазначити, що питання про об'єм такого поняття як перешкоджання, поєднане з обманом, доволі суперечливо вирішується й у вітчизняній кримінально-правовій теорії. На думку одних вчених (В. П. Тихий, М. І. Мельник), підробка документа без пред'явлення його потерпілому ще не є перешкоджанням у здійсненні виборчого чи референдумного права, оскільки його наявність пов'язується лише з пред'явленням такого документа потерпілій особі. На думку ж інших (А. Солдатенко), обман може спрямовуватися не тільки проти осіб, які здійснюють своє виборче право безпосередньо. Перешкоджання, передбачене ст. 157 КК, має місце і тоді, коли, наприклад, претендент на виборну посаду повідомляє завідомо неправдиві відомості відповідній виборчій комісії з метою домогтися реєстрації як кандидата, оскільки незаконна участь такої особи у виборах вплине на їх результати. Тобто обманне порушення встановлених для кандидатів вимог, на думку представників цієї позиції, теж сприяє тому, що у кінцевому результаті потерпілими мають визнаватися особи, які здійснюють своє виборче право. Існуюча в теорії неоднозначність щодо розуміння поняття перешкоджання у межах ст. 157 КК, безумовно, сприяє і розбалансуванню судової практики. Ситуацію погіршує і неймовірний динамізм (який, до речі, далеко не завжди має прогресивний

²³⁹ Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 69511530122 від 20.10.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/106932397#> (дата звернення: 10.05.2025).

характер²⁴⁰) приписів, які містяться у ст. ст. 157–160 чинного КК України, завдяки чому багато рекомендацій щодо кваліфікації відповідних діянь швидко застарівають.

При вирішенні питання щодо об'ємів такого поняття як перешкоджання у межах ч. 1–3 ст. 157 КК, на моє переконання, слід виходити з наступного. По-перше, механізму заподіяння шкоди суспільним відносинам з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму. Як вже зазначалося, предметом кримінально протиправного впливу в таких відносинах можуть виступати лише їх суб'єкти. Тому вчинити перешкоджання, про яке йдеться у ст. 157 КК, поза безпосереднім впливом на такого суб'єкта неможливо, оскільки шкода об'єкту в таких випадках не заподіюється. По-друге, профільне законодавство (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про всеукраїнський референдум», ч. 3 ст. 14 ВК України) забороняє застосування насильства, погроз, обману, підкупу, чи будь-яких інших дій, що перешкоджають не тільки вільному волевиявленню волі виборця, а й вільному формуванню такої волі. Напевно, саме ця обставина і надає підстави для широкого розуміння перешкоджання, тим більше що в жодній іншій статті, присвяченій кримінально-правовій охороні народного волевиявлення, про нього не згадується. Проте вільне формування волі виборця та вільне волевиявлення — це складові різних груп суспільних відносин — суспільних відносин з організації та проведення виборів чи референдуму та суспільних відносин з реалізації прав та повноважень суб'єктів виборчого або референдумного процесів відповідно. Поза сумнівів, надання кандидатом завідомо недостовірної інформації щодо посади, місця роботи, матеріальних статків, судимості тощо, як і надання завідомо неправдивих обіцянок у ході передвиборної кампанії цілком здатні вплинути на вільне

²⁴⁰ Балабанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 358 с.

формування волі виборця, але не перешкоджає його вільному волевиявленню. Так, наприклад, ч. 1 ст. 51 ВК дозволяє здійснювати передвиборну агітацію у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України, а ч. 10 ст. 74 цього законодавчого акту забороняє розповсюдження завідомо недостовірних або наклепницьких відомостей про партію-суб'єкта виборчого процесу або про кандидата у депутати, недостовірний або наклепницький характер яких встановлено у судовому порядку. Як було показано вище, передвиборна агітація є складовою відносин з організації та проведення виборів. Тому розповсюдження завідомо неправдивої інформації щодо кандидата, у тому числі і наклепницького характеру, посягає саме на цю частину народного волевиявлення. На сьогоднішній день проведення передвиборної агітації у формах та засобами, що суперечать Конституції або законам України, розглядається як адміністративне правопорушення (ст. 212¹⁰ КУпАП). У зв'язку з цим цілком слушною є позиція Києво-Святошинського районного суду Київської області, який не знайшов складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 157 КК, у діях К., Л. та М., які розкладали до поштових скриньок листівки, що містили негативну інформацію відносно кандидатів в депутати Чебанівської селищної ради та кандидата на посаду голови Чебанівської селищної ради, а також залишали такі листівки на лавках біля під'їздів житлових будинків. Суд справедливо звертає увагу на те, що досудовим слідством не надано доказів того, що інформація, яка містилася в листівках, якимось чином вплинула на волевиявлення виборців та відповідно на результати голосування, а також не доведено, яким саме чином шляхом обманних дій обвинувачені перешкодили діяльності суб'єкта виборчого процесу. Хоча і його позиція є доволі суперечливою, оскільки він вважає, що обман у межах ст. 157 — це введення особи в оману стосовно дійсних явищ і фактів, що мають безпосереднє відношення не

тільки до здійснення громадянином своїх виборчих прав, а й до ведення передвиборної агітації²⁴¹. Напевно, саме тому питання щодо притягнення обвинувачених до адміністративної відповідальності за ст. 212¹⁰ (на момент вчинення діяння вона набула чинності) не поставало.

Таким чином, слід ще раз підкреслити, що перешкоджання здійсненню виборчих або референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого чи референдумного процесу, поєднане з обманом, можливе виключно шляхом безпосереднього впливу на потерпілу особу. Використання обману, який не пов'язаний з таким впливом, може розглядатися лише як посягання на суспільні відносини з організації та проведення виборів чи референдуму, оскільки в цих випадках він спрямований не на потерпілого, а на інші структурні елементи — предмет чи соціальний зв'язок, що цілком погоджується з механізмом заподіяння шкоди зазначеним суспільним відносинам. Не випадково в інших статтях КК, які передбачають відповідальність за посягання на народне волевиявлення, поняття обману законодавець не використовує, оперуючи такими категоріями як фальсифікація, підробка та завідомо недостовірні відомості, що цілком обґрунтовано, оскільки обман — це завжди вплив однієї особи на психіку іншої.

Зроблений висновок стосується й інших способів, передбачених ч. 1, ч. 2 ст. 157 КК. Хоча, як буде показано нижче, помилка щодо тлумачення перешкоджання у здійсненні виборчого або референдумного права як діяння, що може бути і не пов'язано з безпосереднім впливом на потерпілого, є доволі типовою для сучасної вітчизняної судової практики і тоді, коли воно вчиняється іншим, аніж обман, шляхом.

Як окремий спосіб перешкоджання у ч. 1 ст. 157 КК фігурує і примушування. Поняття примушування є родовим і

²⁴¹ Вирок Київ-Святошинського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 3691788122 від 04.07.2022 р. / ЄДПСУ. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/105074304#> (дата звернення: 10.05.2025).

відповідно до ст. 40 КК України включає до себе дві складові — фізичний та психічний примус. З такого розуміння виходять і розробники згаданого вище проєкту нового КК України, які примушування визначають як вимогу до іншої людини всупереч її волі вчинити чи не вчинювати певну дію. При цьому насильство розглядається як фізичний, акустичний, світловий, термічний чи хімічний вплив на іншу людину, а погроза — як усне, письмове чи конклюдентними діями залякування людини застосуванням насильства, зґвалтуванням, знищенням чи пошкодженням майна, розголошенням дійсних чи вигаданих відомостей, які можуть скомпрометувати людину, або спричиненням їй будь-якої шкоди (п. 46, 29, 43 ч. 2 ст. 1.4.1). Аналогічний підхід до визначення погрози існує і в теоретичних джерелах²⁴².

Виходячи з того, що застосування насильства, погроза його застосування, а також погроза знищення чи пошкодження майна передбачені у ч. 2 ст. 157 КК як самостійні способи перешкоджання, примушування у межах ч. 1 цієї статті може полягати лише у погрозі розголошення відомостей, які потерпіла особа чи її близькі родичі бажають зберегти у таємниці, а також у погрозі обмежити права і свободи потерпілого (звільнити з роботи, відрахувати з навчального закладу тощо). Проте, як свідчить аналіз практики, суди подекуди вбачають наявність примушування і тоді, коли воно не пов'язано із зазначеними вище діями чи погрозами.

Так, наприклад, вироком Христинівського районного суду Черкаської області від 25 лютого 2021 р. за ч. 1 ст. 157 КК (перешкоджання здійсненню виборчого права, поєднане з примушуванням) була засуджена гр. О., яка, діючи умисно в інтересах свого сина (кандидата у депутати Христинівської міської ради), під час розношення запрошень здійснила рукописний текст кульковою ручкою на зворотному боці трьох запрошень, зазначивши прізвище свого сина, як особи, за

²⁴² Дімітров М. К. Погроза за кримінальним правом України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2020. 244 с.

яку потрібно проголосувати на місцевих виборах²⁴³. Такий підхід суперечить положенням чинного КК і, скоріше за все, заснований на попередній позиції законодавця, коли кримінально караним визнавалося будь-яке перешкоджання, а насильство, обман, погрози та підкуп розглядалися лише як найбільш розповсюджені його способи²⁴⁴ (період з 2001 по 2006 р.). З позиції чинного законодавства зазначені вище дії можуть розглядатися лише як адміністративне правопорушення (ст. 212²⁴ КУпАП).

Під знищенням майна у вітчизняній кримінально-правовій доктрині розуміють такий протиправний руйнуючий вплив на майно, внаслідок якого воно повністю втрачає свою споживчу або економічну цінність, приведення його до такого стану, за якого воно взагалі не може бути використане за своїм призначенням, при цьому втрачені майном властивості не можуть бути відновлені: майно (речі, гроші, цінні папери, будівлі, споруди тощо) — внаслідок знищення перестає існувати як таке. Пошкодження майна полягає в такому протиправному впливі на предмет, внаслідок якого він частково, не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості та економічну цінність і при цьому істотно обмежується можливість його використання за призначенням. Пошкоджене майно може бути відновлене і знову набути тимчасово або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише після необхідних фінансових, трудових та інших витрат. У ч. 2 ст. 157 КК мова йде не про знищення чи пошкодження чужого майна, а про перешкоджання потерпілому у здійсненні своїх прав або повноважень, поєднане з таким знищенням чи пошкодженням. Це означає, що одночасно із впливом на потерпілого,

²⁴³ Вирок Христинівського районного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 70611328120 від 25.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95181604> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁴⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. С. 347.

з метою перешкодити здійсненню ним своїх прав чи повноважень, винний частково або повністю робить непридатним його майно. Саме тому власність, у межах ч. 2 ст. 157 КК, виступає лише додатковим безпосереднім об'єктом. Звідси випливає, що знищення чи пошкодження майна, навіть того, що використовується з метою проведення передвиборної агітації, яке не пов'язано з безпосереднім впливом на потерпілу особу, складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 157 КК, не утворює.

Проте суди займають дещо іншу позицію. Так, наприклад, вироком Володарського районного суду Київської області від 31 жовтня 2019 р. за ч. 2 та ч. 3 ст. 157 КК (перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, поєднане зі знищенням майна, вчинене за попередньою змовою групою осіб) були засуджені Н. та М., які спалили агітаційний банер кандидата в народні депутати України гр. Ж. Як встановив суд, зроблене це було винними через їхнє особисте внутрішнє переконання щодо неможливості обрання Ж. народним депутатом України²⁴⁵. Такий підхід суперечить положенням ч. 2 ст. 157 КК. Ситуацію не змінює і наявність у винного внутрішнього переконання щодо того, що кандидат не гідний бути народним депутатом.

Наявність перешкоджання зумовлює лише наявність протиправного впливу на потерпілого, який може бути поєднаний, серед іншого, і зі знищенням чи пошкодженням майна. Тому цей вид перешкоджання буде мати місце, наприклад, у ситуації, коли винні зупинили автівку кандидата і одночасно з вимогою знятися з виборів її підпалили.

Разом з цим, слід зазначити, що проблема застосування ч. 2 ст. 157 КК має й інший бік. Тут законодавець використовує зворот «те саме діяння, поєднане...» Застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, погроза засто-

²⁴⁵ Вирок Володарського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 364/1014/19 від 31.10.2019 р. / ЄДПСУ. URL: <https://rejestr.court.gov.ua/Review/853/3/88> (дата звернення: 10.05.2025).

сування насильства або знищення чи пошкодження майна майже у всіх вітчизняних джерелах розглядаються як кваліфікуючі ознаки діяння, передбаченого ч. 1 ст. 157.

ВС неодноразово підкреслював, що відповідальність за кваліфіковані види тих чи інших кримінальних правопорушень настає лише за наявності всіх ознак основного складу, передбачених ч. 1 відповідної статті, та хоча б однієї кваліфікуючої ознаки, передбаченої наступними частинами цієї статті (п. 7 ППВСУ від 26 грудня 2003 р. «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», п. 26 ППВСУ від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності»²⁴⁶ тощо). Як вже зазначалося, обов'язковими ознаками перешкодження, передбаченого ч. 1 ст. 157, є способи його вчинення — обман або примушування, відсутність яких свідчить про адміністративно-правовий характер вчиненого. Отже буквальне тлумачення ч. 2 ст. 157 КК дозволяє зробити висновок, що застосуванню ч. 2 цієї статті має передувати перешкодження, поєднане з обманом або примушуванням, оскільки саме вони свідчать про наявність основного складу. Звісно, що таке тлумачення, хоча формально і відповідає приписам, що містяться у ч. 2 ст. 157 КК, суперечить основній ідеї законодавця щодо диференціації відповідальності за перешкодження здійсненню прав чи повноважень згаданих тут осіб, що відбувається найбільш небезпечними способами (первісна редакція ст. 157 КК такої диференціації не передбачала). Вихід вбачається у коригуванні диспозиції норми, передбаченої ч. 2 ст. 157, у такому напрямку: «Перешкодження вільному здійсненню своїх прав чи виконанню своїх повноважень особами, зазначеними у ч. 1 цієї статті, поєднане із погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, знищенням чи пошкодженням майна, застосуванням насильства», — карається... Такий

²⁴⁶ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 70, 180.

підхід дозволить зняти суперечності між ч. 1 та ч. 2 ст. 157 КК, уникнути зайвого перенавантаження диспозиції норми, передбаченої ч. 2 цієї статті, та підкреслити ту обставину, що найбільш небезпечним способом перешкоджання є застосування до потерпілої особи насильства, що має враховуватися при індивідуалізації покарання винному.

Як зазначалося вище, первісні редакції ст. ст. 157 та 160 КК містили вказівки на право громадянина вести передвиборну агітацію. Після реформування цих статей, яке відбулося у 2006 р. та 2014 р. відповідно, згадана вказівка була скасована. Однак чинне до 2019 р. виборче законодавство формально не перешкоджало застосуванню ст. 157 КК у випадках, коли вплив на потерпілого здійснювався з метою завадити йому вести передвиборну агітацію, оскільки право вести таку агітацію розумілося як похідне виборче право. Чинний ВК чітко розмежовує виборчі права громадян та їх права на участь у виборчому процесі (ст. ст. 6, 12, 22 та інші). Звідси постає, що у разі перешкоджання здійсненню права вести передвиборну агітацію (воно розглядається як право на участь у виборчому процесі) ст. 157 КК застосовуватися не може, бо відповідальність за перешкоджання здійсненню такого права нею не передбачена. Проте аналіз сучасної судової практики свідчить, що на зазначені обставини увага не звертається. Так, наприклад, вироком Залізничного районного суду м. Львова від 30 травня 2023 р. за ч. 2 ст. 157 КК були засуджені Д. та Н., які, помітивши агітаційний намет, підійшли до О. та Л., які роздавали агітаційні буклети, та з метою перешкоджання їх агітаційній діяльності, висловлюючись у їх бік нецензурною лайкою, поводячи себе зухвало, виявляючи зневажливе ставлення до символіки політичної партії, яку представляли потерпілі, зім'яли агітаційну газету та кинули на землю, таким чином знищивши її. Крім цього, Д. та Н., висловлюючись нецензурною лайкою у бік кандидатів у депутати Б. та Г., зірвали їх зустріч з виборцями, яка проводилася з метою передвиборної агітації на користь

партії Народного Руху України²⁴⁷. Як уявляється, такий підхід ґрунтується на застарілому розумінні права вести передвиборну агітацію як похідного виборчого права і, як наслідок, призводить до необґрунтованого розширення сфери дії ст. 157 КК. Більш слушною у зазначеному аспекті є позиція Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, який не знайшов складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 157 КК (перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, поєднане з пошкодженням майна, вчинене за попередньою змовою групою осіб), у діях Т. та Ж., які схопили агітаційні листівки, що знаходилися в агітаційній палатці, кинули їх на тротуар та підпалили, після чого перекинули агітаційну палатку, у якій проводилася передвиборна агітація партії «За майбутнє». Визначаючи основний безпосередній об'єкт злочинів, передбачених ч. 1—ч. 3 ст. 157, суд, у мотивувальній частині свого рішення про право вести передвиборну агітацію не згадує, а агітатора, відповідно до ч. 1 ст. 22 ВК, суб'єктом виборчого процесу не вважає. Виходячи з цього, він кваліфікував дії Т. та Ж. як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалося особливою зухвалістю, вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 296 КК)²⁴⁸. Слід підкреслити, що такі поняття як «суб'єкт виборчого чи референдумного процесу» та «учасник виборчого або референдумного процесу» дійсно не є тотожними категоріями. Так, наприклад, члени виборчих комісій є суб'єктами виборчого чи референдумного процесу, але участь у передвиборній агітації їм заборонена (п. 4 ч. 1 ст. 74 ВК). І, навпаки, громадянин України має право брати участь у виборчому процесі шляхом проведення передвиборної агітації навіть тоді, коли він не є виборцем на відповід-

²⁴⁷ Вирок Залізничного районного суду м. Львова у кримінальному провадженні № 462/355/21 від 30.05.2023 р. / ЄДРСР. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/111207802> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁴⁸ Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 185/287/22 від 24.06.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/117182369> (дата звернення: 10.05.2025).

них виборах. Не випадково у запропонованій розробниками згаданого вище проекту нового КК нормі (перешкоджання участі у виборчому процесі чи процесі референдуму) мова йде про перешкоджання іншій людині (а не виборцю, як у ст. 4.10.4) реалізувати право на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму (ст. 4.10.15).

Отже, слід ще раз наголосити, що чинна редакція ч. 1 ст. 157 КК не охоплює собою права на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму, у тому числі і право на проведення передвиборної агітації або агітації референдуму. Іншому розумінню сфери дії ст. 157 КК, скоріше за все, сприяє і наявність у тексті ч. 1 цієї статті словосполучення «перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму», яке тлумачиться як будь-яка діяльність, у тому числі і передвиборна агітація. Не випадково у наведеному вище рішенні суд мотивував його відсутністю доказів того, що агітатор була представником партії «За майбутнє» чи кандидата на посаду міського голови. В протилежному випадку вона була б визнана суб'єктом виборчого процесу, а Т. та Ж. суб'єктами злочину, передбаченого ч. 3 ст. 157 КК. Це зайвий раз доводить необхідність вилучення згаданого словосполучення з тексту ч. 1 ст. 157 КК.

Хоча, поза сумнівами, перешкоджання здійсненню права на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму є суспільно небезпечним і потребує криміналізації, на що увага вже зверталася вище, а кваліфікація подібних дій як хуліганства не відповідає їх справжній спрямованості.

Слід підкреслити, що ст. 157 КК не може застосовуватися і у тих випадках, коли має місце перешкоджання діяльності осіб, які хоча певним чином і причетні до виборчої чи референдумної кампанії (водії залучених до кампанії транспортних засобів, технічні працівники, ІТ-спеціалісти, поліцейські та ін.), але не є ні суб'єктами, ні учасниками виборчого чи референдумного процесів. У таких випадках, за наявності підстав, можуть застосовуватися інші норми Особливої час-

тини КК, що передбачають відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю, життю, авторитету органів державної влади тощо.

У сучасній кримінально-правовій літературі цілком слушно наголошується на тому, що перешкоджання робить злочином не виникнення у потерпілого бажання вчинити ті чи інші дії, яких прагне винний, а сам факт впливу на нього, який відбувається з метою не допустити здійснення ним своїх прав чи повноважень²⁴⁹. Тому дії, передбачені ч. 1—ч. 3 ст. 157, мають визнаватися закінченими з моменту вчинення перешкоджання, незалежно від реакції адресата такого впливу.

Криміноутворюючими ознаками діяння, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК, виступають спосіб та засіб його вчинення, а також ознаки адресата підкупу.

У сучасних кримінально-правових джерелах підкуп визначається як активна дія, яка полягає у схиленні іншої особи до вчинення передбаченого КК України кримінального правопорушення чи схиляння її до поведінки, яка таким правопорушенням не визнається, шляхом пропозиції чи надання матеріальних та інших майнових вигід або позбавлення матеріальних витрат, або у пропозиції, обіцянці чи наданні неправомірної вигоди з метою схилити іншу особу до протиправного використання наданих їй повноважень чи пов'язаних з ними можливостей, або у прийнятті пропозиції, обіцянки чи одержанні неправомірної вигоди, її проханні або вимаганні особою за протиправне використання своїх повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Виходячи з цього, підкуп поділяють на загальнокримінальний, який, у свою чергу, класифікують на підкуп-підбурювання (загальне та спеціальне) і підкуп-перешкоджання (втягнення, схиляння, втручання, вплив), та корупційний. Предметом першого виступають навички, вміння, фізичні чи інте-

²⁴⁹ Комар В. В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України. С. 23.

лектуальні можливості особи, її загальні (спеціальні) права та обов'язки, а засобом — майнова вигода. Предмет другого складають надані особі повноваження чи пов'язані з ними можливості, а засобом виступає неправомірна вигода²⁵⁰.

Оскільки, як було доведено вище, адресатом підкупу у межах ч. 2 ст. 160 КК можуть виступати лише члени виборчої комісії, комісії з референдуму та офіційні спостерігачі, його предметом є надані їм повноваження. Ця обставина актуалізує питання щодо можливості визнання діянь, передбачених ч. 1, ч. 2 та ч. 4 ст. 160 КК, корупційними правопорушеннями. У спеціальних джерелах думки з цього питання розрізняються.

Так, наприклад, С. В. Якімова вважає, що підкуп у сфері реалізації виборчих прав, включаючи підкуп виборця, учасника референдуму має визнаватися корупційним правопорушенням, у зв'язку з чим перелік таких діянь, що міститься у примітці до ст. 45 КК, слід доповнити вказівкою на ст. 160 КК²⁵¹. Аналогічну позицію по суті займають і розробники згаданого вище проєкту нового КК України, які визначають корупційне кримінальне правопорушення як злочин чи проступок, склад якого містить такі обов'язкові ознаки корупції, як неправомірна вигода або хабар та зловживання чи схиляння до зловживання, вплив на прийняття рішення чи торгівля впливом (п. 21 ч. 2 ст. 1.4.1). До кола корупційних кримінальних правопорушень вони відносять прийняття пропозиції або одержання хабара, у тому числі і виборцем, учасником референдуму чи кандидатом, та пропозицію або надання хабара, у тому числі і зазначеним суб'єктам (п. 21 ч. 2 ст. 1.4.1). З точки зору Д. Г. Михайленко, корупційним злочином може бути визнана лише пропозиція, обіцянка

²⁵⁰ Там само. С. 212.

²⁵¹ Якімова С. В. Родові та видові ознаки підкупу, у зв'язку з реалізацією виборчих прав, за кримінальним законодавством України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юрид. науки. 2015. № 824. С. 459—463. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/31535/1/76-459-463.pdf> (дата звернення: 09.02.2025).

або надання неправомірної вигоди членом виборчої комісії або комісії референдуму, членом ініціативної групи референдуму, кандидатом або його довіреною особою на виборах, представником політичної партії у виборчій комісії чи комісії з референдуму, уповноваженою особою політичної партії чи місцевої організації політичної партії, офіційним спостерігачем на виборах або референдумі²⁵². В літературі існує й позиція, відповідно до якої активний підкуп взагалі не може розглядатися як корупційне діяння, оскільки він лише пов'язаний з ними наявністю єдиного засобу вчинення — хабара²⁵³.

Як уявляється, діяння, передбачені ч. 1, ч. 2 та ч. 4 ст. 160, КК можуть бути визнані корупційними лише за умови, що суб'єктом пасивного підкупу та його адресатом виступають члени виборчої комісії або комісії референдуму та офіційні спостерігачі. Закон України «Про запобігання корупції» пов'язує поняття корупції не зі зловживанням як таким, а виключно зі зловживанням повноваженнями чи схиленням до протиправного використання наданих особі повноважень (ст. 1). Ніяких повноважень у виборців, учасників референдуму чи кандидатів немає, у зв'язку з чим вони не можуть визнаватися суб'єктами пасивного підкупу, тим більше корупційного характеру.

В деяких джерелах пропонується визнати суб'єктами пасивного підкупу довірених осіб кандидатів, офіційних представників та уповноважених осіб партій (організації партій), членів ініціативної групи референдуму, представників місцевих організації партій тощо²⁵⁴. Як здається, цьому заважають більш аніж скромні можливості зазначених осіб вплинути на хід виборчого чи референдумного процесів завдяки

²⁵² Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2017. С. 94.

²⁵³ Мельник М. І. Корупція — корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2004. С. 135.

²⁵⁴ Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія. Вінниця : Нілан—ОТД, 2017. С. 303.

пасивному підкупу, на відміну, наприклад, від членів виборчої комісії, які через отриману неправомірну вигоду можуть ухилитися від виконання своїх обов'язків, чим заблокувати роботу комісії, порушити таємницю голосування, знищити виборчу документацію тощо. Напевно, саме тому не тільки законодавець у межах чинної редакції ч. 1 та ч. 2 ст. 160, а й розробники проекту нового КК України перелік суб'єктів пасивного підкупу та його адресатів залишають незмінним (ст. ст. 4.10.8, 4.10.9).

Якщо способами підкупу, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК, є схиляння членів комісії або офіційних спостерігачів до зловживання своїми повноваженнями, то засобом впливу на потерпілого при вчиненні цього діяння виступає неправомірна вигода.

Відповідно з приміткою до ст. 160 КК України «під неправомірною вигодою слід розуміти продукти харчування, спиртні напої та тютюнові вироби, незалежно від їх вартості, а також грошові кошти, товари (крім матеріалів агітації, визначених законом), послуги, роботи, пільги, переваги, подарункові сертифікати, цінні папери, кредити, лотерейні білети, інші матеріальні та нематеріальні активи, вартість яких перевищує 0,06 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, які на безоплатних або на інших пільгових умовах пропонуються, обіцяються, надаються кандидатам, виборцям, учасникам референдуму або членам виборчої комісії, комісії з референдуму чи одержуються зазначеними особами».

При визначенні поняття неправомірної вигоди як засобу вчинення корупційних правопорушень (примітка до ст. 364¹, п. 2 примітки до ст. 354 КК) законодавець вказує на його три складові: 1) матеріальні активи; 2) нематеріальні активи; 3) інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру (похвальна характеристика, реклама товарів та послуг, забезпечення отримання перемоги в конкурсі чи сприяння цьому, протегування тощо). Виходячи з цього, наприклад, М. І. Хавронюк підкреслює, що неправомірна вигода за-

звичай має економічний або фінансовий характер, однак може бути і нематеріальною. Важливо, аби правопорушник (чи будь-яка інша особа, наприклад, близька особа правопорушника) виявився у вигіднішому становищі, ніж перед здійсненням правопорушення, і аби таке поліпшення становища не було правомірним²⁵⁵.

Проте не важко помітити, що поняття неправомірної вигоди у межах ст. 160 КК має свої особливості. По-перше, її утворюють лише такі активи, які можуть бути виміряні у грошовому еквіваленті. Це стосується і нематеріальних активів (право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, інші права, визнані об'єктами інтелектуальної власності, право користування майном та майновими правами платника податку, у тому числі право користування природними ресурсами, а також гудвіл (вартість ділової репутації) — нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання найкращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо). Однак активи нематеріального характеру, що не мають грошового виміру, поняттям неправомірної вигоди у межах ст. 160 не охоплюються.

По-друге, законодавець встановлює мінімальну вартість матеріальних і нематеріальних активів, яка має перевищувати 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян — грошова сума розміром у 17 гривень, встановлена пунктом 5 підрозділу 1 розділу XX ПК України²⁵⁶, яка застосовується при посиленнях на неоподатковуваний мінімум доходів громадян в

²⁵⁵ Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюна. Київ : Дакор, 2016. С. 36.

²⁵⁶ Податковий кодекс України : від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, 15–16, 17. Ст. 112.

законах або інших нормативно-правових актах, за винятком норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV ПК України для відповідного року. Підпунктом 169.1.1 статті 169 визначено, що податкова соціальна пільга дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, — для будь-якого платника податку. Згідно з Законом України «Про державний бюджет України на 2025 р.», прожитковий мінімум на одну працездатну особу, встановлений з 1 січня 2025 р., становить 3028 грн. Виходячи з цього, податкова соціальна пільга, яка має використовуватися при кваліфікації кримінальних та адміністративних правопорушень протягом 2025 р., дорівнює 1514 грн. Таким чином, розмір неправомірної вигоди у межах ст. 160 станом на 2025р. має перевищувати 90 грн 84 коп.

По-третє, поняття неправомірної вигоди у межах ст. 160 КК, на відміну від корупційних правопорушень, має диференційований характер, що є принциповим при вирішенні питання розмежування діяння, передбаченого ч. 3 ст. 160, від суміжного адміністративного правопорушення (ч. 2 ст. 212¹⁰ КУпАП). В залежності від виду підкупу вона поділяється на неправомірну вигоду при прямому підкупі (ч. 1, ч. 2 ст. 160) та неправомірну вигоду при непрямому підкупі (ч. 3 ст. 160). Зміст неправомірної вигоди при цьому залишається незмінним. Однак, якщо при прямому підкупі вартість неправомірної вигоди не перевищує 0,06 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, відповідальність виключається. В аналогічній ситуації при непрямому підкупі настає адміністративна відповідальність за ч. 2 ст. 212¹⁰ КУпАП. Звертає на себе увагу та обставина, що у ч. 2 ст. 212¹⁰ КУпАП, на відміну від ч. 3 ст. 160 КК, як адресати непрямого підкупу не

фігурують юридичні особи. Тому у разі надання їм неправомірної вигоди у розмірі, який не перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму, винні теж не можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності. Відсутність вказівки на юридичних осіб у ч. 2 ст. 212¹⁰ КУпАП свідчить про наявність певної неузгодженості між цією статтею та ч. 3 ст. 160 КК (хоча обидві статті діють у редакції Закону від 16 липня 2020), яка має бути подолана.

На відмінну від корупційних правопорушень, де неправомірна вигода може адресуватися як суб'єкту таких правопорушень, так і третій особі, у межах ч. 2 ст. 160 КК треті особи, як адресат підкупу, не передбачені. Суб'єкти корупційних правопорушень можуть приймати пропозицію, обіцянку чи одержувати неправомірну вигоду як для себе, так і для третіх осіб. Але у будь-якому випадку одержання неправомірної вигоди третіми особами має відповідати інтересам винного. На таке вирішення питання орієнтує Закон України «Про запобігання корупції», який при визначенні корупції акцентує увагу на тому, що неправомірна вигода може бути надана як суб'єкту корупційного правопорушення, так і на його вимогу іншим фізичним чи юридичним особам. За логікою речей, особливо із врахуванням потенційної можливості визнання діянь, передбачених ст. 160 КК, корупційними правопорушеннями, так само мало б вирішитися питання і у межах ст. 160 КК. Так, наприклад, якщо член виборчої комісії погодився ухилитися від виконання своїх обов'язків в день голосування за надання його дружині подарункового сертифікату, це мало б розглядатися як прийняття обіцянки неправомірної вигоди для третьої особи. Однак відсутність вказівки на третіх осіб у ч. 2 ст. 160 КК, з одного боку, та використання словосполучення «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання для себе чи третьої особи неправомірної вигоди» у ч. 1 ст. 160 КК (у конструкціях корупційних правопорушень використовується дещо інший зворот — «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання

неправомірної вигоди для себе чи третьої особи»), з іншого, дозволяє припустити, що законодавець насамперед тут має на увазі посередницьку діяльність винного, який одержує неправомірну вигоду для передачі її іншим суб'єктам. Принаймні саме з такого розуміння виходить сучасна судово-практика. Так, наприклад, вироком Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 16 грудня 2020 р. за ч. 1 ст. 160 КК був засуджений гр. Н., який, як зазначає суд, одержав для третіх осіб неправомірну вигоду за вчинення ними дій, пов'язаних із реалізацією своїх виборчих прав. Як встановив суд, Н. отримав від невстановленої слідством особи грошові кошти у сумі 25 000 грн для надання третім особам з числа мешканців міста Ужгорода, які мають право голосу, для голосування за одного з кандидатів на посаду Ужгородського міського голови. З метою пошуку таких виборців Н. звернувся до гр. К., який погодився їх підшукати. Після того як К. підшукав 24 виборців, які погодилися проголосувати за одного з кандидатів на посаду міського голови, Н. надав йому частину грошових коштів у сумі 11 000 грн для передачі виборцям, після чого був затриманий²⁵⁷.

В аналогічних ситуаціях, коли винні отримують грошові кошти від інших осіб для підкупу виборців, але не надають їх третім особам, а безпосередньо пропонують адресатам підкупу, суди кваліфікують вчинене як пропозицію (обіцянку, надання) неправомірної вигоди за ч. 2 ст. 160 КК. Так, наприклад, вироком Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30 червня 2016 р. за ч. 2 ст. 160 був засуджений гр. З., який отримав від гр. С. 9500 грн для підкупу виборців за одного з кандидатів на посаду міського голови м. Вишневого Києво-Святошинського району Київської області. З. особисто пропонував виборцям по 200 грн: сто гривень до голосування та сто гривень після здійснення

²⁵⁷ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 308/13076/20 від 16.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93576001> (дата звернення: 10.05.2025).

волевиявлення і пред'явлення фотозображення результату з наявністю відмітки напроти прізвища одного з кандидатів на посаду міського голови м. Вишневого²⁵⁸. Вироком Броварського міськрайонного суду Київської області від 1 березня 2021 р. за ч. 4 ст. 160 (вчинення підкупу за попередньою змовою групою осіб) була засуджена гр. О., яка отримала від невстановленої слідством особи 3000 грн для надання виборцям неправомірної вигоди у розмірі 200 грн кожному за голосування на підтримку окремих кандидатів від політичної партії «За майбутнє». О. особисто пообіцяла, а після голосування надала неправомірну вигоду двом виборцям, у розмірі 200 гривень кожному, після чого була затримана²⁵⁹.

Таким чином, суди виходять з наступного. Якщо особа одержує кошти для підкупу виборців і безпосередньо останнім їх не пропонує, а передає третім особам, має місце одержання неправомірної вигоди для третьої особи (ч. 1 ст. 160). Якщо ж особа, яка одержує кошти на підкуп, здійснює відповідну пропозицію безпосередньо виборцю, має застосовуватися ч. 2 ст. 160 КК.

Як уявляється, такий підхід навряд чи може бути визнаний обґрунтованим. По-перше, він не спрацьовує, коли суб'єктом одержання неправомірної вигоди для третьої особи є не виборець, а інша особа, скажімо, представник іншого регіону України на місцевих виборах. У такому випадку його дії взагалі не можуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 160 КК. По-друге, кваліфікація за ч. 1 ст. 160 КК випадків одержання неправомірної вигоди для третьої особи є неможливою, коли суб'єктом такого одержання є службова особа. Одержання нею неправомірної вигоди, незалежно від подальшої

²⁵⁸ Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 369/5667/16-к від 30.06.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/58768071> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁵⁹ Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № 361/250/21 від 01.03.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95199076> (дата звернення: 10.05.2025).

поведінки, є закінченим кримінальним правопорушенням (ст. 368 КК), хоча суди цю обставину майже ігнорують. Так, наприклад, вироком Київського районного суду м. Одеси від 19 травня 2021 р. за ч. 4 ст. 160 (вчинення обіцянки неправомірної вигоди за попередньою змовою групою осіб та членом комісії) була засуджена Р., яка, займаючи посаду голови Дільничної виборчої комісії № 1 Окружної виборчої комісії № 136, одержала неправомірну вигоду у розмірі 1231763 грн., попередньо пообіцявши виборцям у кількості 1050 осіб по 1200 грн. кожному за голосування на користь тих осіб, яких вона їм вкаже²⁶⁰.

Зазначені обставини зумовлюють необхідність впровадження у ч. 1 та ч. 2 ст. 160 КК конструкцій, які притаманні корупційним правопорушенням. Враховуючи висновки, які були зроблені вище, можна запропонувати такі редакції:

1. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання членом виборчої комісії, комісії з референдуму або офіційним спостерігачем неправомірної вигоди для себе чи третьою особою за вчинення або невчинення будь-яких дій з використанням наданих їм повноважень, — карається...

2. Пропозиція чи обіцянка члену виборчої комісії, комісії з референдуму або офіційному спостерігачу надати йому (їй) або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій з використанням наданих йому (їй) повноважень, — карається... У випадку реалізації такого підходу буде зрозуміло, що треті особи — це особи, в інтересах яких діє суб'єкт пасивного підкупу, на що звертав увагу ПВСУ ще у 2002 р., підкреслюючи у п. 5 своєї постанови «Про судову практику у справах про хабарництво», що склад злочину, передбаченого ст. 368 КК, наявний не лише тоді, коли службова особа одержала хабар для себе особисто, а й тоді, коли вона зробила це в ін-

²⁶⁰ Вирок Київського районного суду м. Одеси у кримінальному провадженні № 947/56/9/2/21 від 19.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97052969> (дата звернення: 10.05.2025).

тересах близьких їй осіб (родичів, знайомих тощо)²⁶¹. Що ж стосується посередницької діяльності, то вона має розглядатися як співучасть або у вчиненні перешкоджання (ст. 157), якщо адресатами підкупу виступають виборці чи кандидати, або у вчиненні підкупу (ч. 1, ч. 2 чи ч. 4 ст. 160), якщо його адресатами є члени комісії або офіційні спостерігачі.

Автором цього монографічного дослідження вивчено близько 50 вироків, винесених судами України у період з 2016 р. по 2023 р. у кримінальних провадженнях за ч. 1, ч. 2 та ч. 4 ст. 160 КК.

У всіх без винятку випадках як неправомірна вигода фігурували грошові кошти, які поки що залишаються основним засобом впливу на суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму, у тому разі, коли посягання на них вчиняється шляхом підкупу.

Криміноутворюючими ознаками у межах ч. 1 та ч. 2 ст. 160 КК виступають також ознаки суб'єкта. До таких суб'єктів належать члени виборчої комісії або комісії з референдуму та офіційні спостерігачі, які визнаються: 1) суб'єктами пасивного підкупу (ч. 1 ст. 160) та 2) адресатами підкупу (ч. 2 ст. 160). Це означає, що пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди іншим суб'єктам (питання щодо неможливості визнання суб'єктами пасивного підкупу виборців, учасників референдуму та кандидатів розглядалося вище) виборчого чи референдумного процесу, як і прийняття ними такої пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди складу підкупу, передбаченого ч. 1 чи ч. 2 ст. 160 КК, не утворює.

Відповідно до ст. 38 ВК України член виборчої комісії набуває своїх повноважень тільки після складання присяги у встановленому законом порядку. Якщо особа з якихось при-

²⁶¹ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 34.

чин присягу не склала або відмовилася від її складання, вона не може вважатися членом виборчої комісії, а отже відповідно і спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення проти народного волевиявлення.

На цей момент звертає увагу і ВС, який визнав обґрунтованим вирок Корсунь-Шевченківського суду Черкаської області від 22 червня 2019 р., яким групу осіб було визнано невинуватими у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 158 КК (редакції 2014 р.), та виправдано за відсутністю складу кримінального правопорушення. Їх обвинувачували у тому, що вони, здійснюючи повноваження членів дільничної виборчої комісії, перебуваючи у приміщенні виборчої дільниці, підписали протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці до його заповнення не на засіданні виборчої комісії. Але судом було встановлено, що обвинувачені не складали присяги члена виборчої комісії, тобто не набули відповідного статусу суб'єкта злочину, передбаченого ч. 4 ст. 158 КК України, у зв'язку з чим було зроблено висновок про відсутність в діях обвинувачених складу інкримінованого діяння. ВС зазначив, що суб'єктом указанного кримінального правопорушення є член виборчої комісії. З положень ст. 38 ВК України випливає, що член виборчої комісії набуває повноважень з моменту підписання тексту присяги, яку він склав²⁶².

У кримінально-правовій науці точаться дискусії з приводу визнання членів виборчої комісії або комісії референдуму службовими особами. Одні вчені вважають, що зазначені суб'єкти є службовими особами²⁶³, інші наполягають на тому, що члени комісії не виконують функцій представників влади, організаційно-розпорядчих та адміністративно-гос-

²⁶² Постанова Верховного Суду у кримінальному провадженні № 699/213/19 від 28.05.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://regestr.court.gov.ua/Review/89649279> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁶³ Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика. С. 192.

подарських функцій²⁶⁴, а зайняття ними посади ще не свідчить про набуття таких функцій²⁶⁵.

На думку третіх, службовими особами є лише члени територіальних чи окружних виборчих комісій, а члени дільничних виборчих комісій або комісії з референдуму такого статусу не мають²⁶⁶.

Врешті-решт, існує й позиція, відповідно до якої службовими особами слід вважати лише членів ЦВК, голів територіальних виборчих комісій та членів інших виборчих комісій за умови надання їм відповідних службових повноважень колегіальним рішенням такої комісії²⁶⁷.

Зазначену дискусію певною мірою спровокував сам законодавець. Як вже зазначалося, у ч. 2 первісної редакції ст. 157 КК йшлося про вчинення перешкоджання «членом виборчої комісії чи іншою службовою особою». Такі самі звороти були використані й у ч. 2 первісної редакції ст. 158, ст. 159 та ст. 160 КК. Злочин, передбачений ч. 2 ст. 157 КК, ВС вважав спеціальним видом перевищення влади або службових повноважень²⁶⁸ (п. 17 ППВСУ від 26 грудня 2003 р. «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень»)²⁶⁹. Оскільки у ч. 2 ст. 157 КК фігурували і

²⁶⁴ Братівник О. П. Кримінально-правове розуміння особливостей суб'єкта злочину, передбаченого ст. 160 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6, т. 1. С. 116.

²⁶⁵ Веретянников В. О. Ознаки суб'єкта провокації підкупу: деякі питання кваліфікації та правозастосування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 117.

²⁶⁶ Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України). 2006. С. 389.

²⁶⁷ Мягков М. О. Перешкодження здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності. С. 14.

²⁶⁸ Задоя К. П. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.; Слущка Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

²⁶⁹ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упряд. Р. В. Вереша. С. 72.

члени виборчих комісій, ця позиція ВС, у додаток до використаного законодавцем зворота, і створила підґрунтя для визнання деякими дослідниками членів виборчих комісій службовими особами.

Чинний КК у зазначеному питанні теж займає доволі суперечливу позицію. З одного боку, він чітко диференціює членів виборчої комісії чи комісії з референдуму і службових осіб (наприклад, у ч. 2 ст. 158, ч. 2 ст. 159) та додає їх до кола суб'єктів пасивного підкупу у межах ч. 1 ст. 160, у чому, напевно, не було б необхідності, якщо б вони визнавалися службовими особами. Але з іншого боку, він подекуди зберігає зворот «членом виборчої комісії, комісії з референдуму чи іншою службовою особою» (наприклад, у ч. 2 ст. 158² КК), що у підсумку сприяє продовженню згаданої вище дискусії.

На думку розробників проекту нового КК України, члени виборчої комісії чи комісії з референдуму та офіційні спостерігачі не є публічними службовими особами, вони є суб'єктами виборчого процесу та процесу всеукраїнського референдуму²⁷⁰. На мій погляд, такий підхід є цілком слушним.

Члени виборчих комісій чи комісій з референдуму не є представниками влади та не виконують організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. Єдина функція, яку могли б виконувати ці суб'єкти, — це прийняття рішень, які породжують певні правові наслідки (вона традиційно виділялася у межах вітчизняної кримінально-правової теорії). Однак, як уявляється, по-перше, ця функція була виокремлена з криміналізацією підкупу особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК), а, по-друге, комісія є колегіальним органом, де прийняти рішення наодинці неможливо. Отже службовими особами виборчих комісій чи комісії з референдуму мають визнаватися лише особи, які виконують організаційно-розпорядчі функції, — Голова та

²⁷⁰ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія. С. 228.

члени ЦВК, голова та заступники територіальних, окружних та дільничних виборчих комісій. Що ж стосується членів окружних чи територіальних виборчих комісій, то вони можуть визнаватися службовими особами лише за умови надання їм організаційно-розпорядчих функцій колегіальним рішенням такої комісії.

Чинне виборче та референдумне законодавство не містить визначення офіційного спостерігача. Але аналіз деяких його приписів дозволяє зробити висновок, що таким є самостійний суб'єкт виборчого чи референдумного процесу, який уповноважений на ведення спостереження за ходом голосування та підрахунку голосів, діяльністю членів виборчої комісії, комісії з референдуму під час проведення виборів (голосування) та встановлення їх результатів. Офіційні спостерігачі поділяються на: 1) офіційних спостерігачів від кандидата чи партії (організації партій); 2) офіційних спостерігачів від громадської організації; 3) офіційних спостерігачів від ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму; 4) міжнародних спостерігачів. Офіційні спостерігачі не є службовими особами, а належність їх до того чи іншого різновиду на кваліфікацію вчиненого, як посягання на народне волевиявлення, не впливає.

Підсумовуючи викладене, слід ще раз підкреслити, що при вчиненні діянь, передбачених ч. 1 — ч. 3 ст. 157 та ч. 2 ст. 160 КК України, шкода суспільним відносинам з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму завдається шляхом безпосереднього впливу на суб'єкта таких відносин. Ця обставина відрізняє зазначені правопорушення від суміжних посягань на народне волевиявлення, які спрямовані на суспільні відносини з організації та проведення виборів або референдуму та мають інший предмет кримінально протиправного впливу.

3.2. КРИМІНОУТВОРЮЮЧІ ОЗНАКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН З ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ АБО РЕФЕРЕНДУМУ

Як доводилося вище, передбачене ч. 4 ст. 157 КК незаконне втручання може вчинятися службовою особою лише шляхом вимоги або вказівки. Під вимогою у вітчизняних джерелах розуміється прохання (побажання) щодо прийняття відповідного рішення, яке не припускає заперечень і підлягає виконанню, а під вказівкою — дача керівних настанов, які передбачають їх неухильне виконання під час прийняття рішення. При цьому підкреслюється, що вимога та вказівка мають бути незаконними, тобто службова особа не могла їх пред'являти (надавати) з огляду на свої повноваження. Однак прикладів таких вимог чи вказівок, як правило, не наводиться²⁷¹.

Автору цього дослідження теж не вдалося виявити приклади застосування ч. 4 ст. 157 КК у вітчизняній судовій практиці. Але якими саме за змістом можуть бути згадані вимоги та вказівки? На моє переконання, це, наприклад, вимога розпочати голосування раніше 8 години ранку чи продовжити його після 20 години вечора, вимога відмовити заявнику у прийнятті та розгляді його заяви чи скарги, яку він подає до розгляду відповідною комісією, вказівка організувати голосування на дому для осіб, які не мають для цього підстав, вказівка надати бюлетень для голосування виборцю, який хоча і є у списку виборців, але не має при собі відповідних документів, вимога перед тим як здати виборчу документацію, заїхати у певне місце для ознайомлення з нею певних осіб, вимога не запечатувати виборчу документацію, вимога використати для здачі виборчої документації чи документації референдуму інші транспортні засоби, аніж ті, що закріплені за відповідною виборчою дільницею чи

²⁷¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 376.

дільницею референдуму, вказівка не оприлюднювати протокол про підрахунок голосів, вимога відмовити у реєстрації кандидатом певної особи чи навпаки зареєструвати особу як кандидата за відсутності для цього підстав, вимога провести підрахунок голосів всупереч встановленому законом порядку, вимога не з'являтися на засідання виборчої комісії чи комісії з референдуму у день голосування тощо. Якщо вимога чи вказівка полягають у підбурюванні до вчинення кримінального правопорушення, наприклад, порушення таємниці голосування чи підробки виборчої документації або ухилення членом виборчої комісії чи комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у день голосування, скоєне має кваліфікуватися як підбурювання до вчинення цих злочинів або (при вдалому підбурюванні) як співучасть у них (у наведених випадках за ч. 4 ст. 27 та ч. 2 ст. 159, ч. 2 ст. 158³ чи ч. 5 ст. 157 КК).

Втручання у межах ч. 4 ст. 157 КК має визнаватися закінченим злочином з моменту пред'явлення службовою собою вимоги чи надання вказівки, незалежно від поведінки адресата такого впливу.

Криміноутворюючими ознаками ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин виступають: 1) форма та вид вини; 2) час його вчинення, а саме день голосування; 3) наслідки ухилення.

Суб'єктивна сторона ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин характеризується виключно прямим умислом (що притаманно й іншим видам ухилення, зокрема передбаченим ст. 164 чи ст. 165 КК). Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони зазначеного ухилення є наслідки — неможливість роботи виборчої комісії, комісії з референдуму в день голосування (наприклад, за відсутності кворуму), проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, встановлення

підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму, встановлення результатів виборів або референдуму (більш розгорнута характеристика цих наслідків буде надана нижче). Наявність усіх зазначених ознак є обов'язковою, а відсутність хоча б однієї з них свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 157 КК.

Не дивлячись на доволі тривалий період існування норми щодо відповідальності за ухилення члена комісії від своїх обов'язків, автору цього дослідження, на жаль, не вдалося відшукати прикладів застосування ч. 1 ст. 157 КК (період з 2006 по 2020 р.) чи ч. 5 ст. 157 КК (після 16 липня 2020 р.) вітчизняною судовою практикою.

Криміноутворюючими ознаками діяння, передбаченого ст. 158 КК, виступають засіб вчинення кримінального правопорушення, кримінально протиправна дія, а також така ознака суб'єктивної сторони як прямий умисел. За чинною редакцією ст. 158 КК ознаки спеціального суб'єкта, зокрема службової особи, які за деякими попередніми редакціями цієї статті теж розглядалися як криміноутворюючі, виконують лише функцію кваліфікуючих обставин (ч. 2 ст. 158).

Способами надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців виступають: 1) подання; 2) внесення.

Під поданням до органу ведення Державного реєстру виборців слід розуміти надання громадянином (виборцем чи особою, письмово уповноваженою виборцем, який не здатний пересуватися самостійно) у встановленому порядку заяви та документів. Внесення до бази даних Державного реєстру виборців полягає у введенні, записуванні до цієї бази за допомогою технічних і програмних засобів.

Засобом вчинення надання до органу ведення Державного реєстру виборців є неправдиві відомості щодо ідентифікаційних персональних даних або персональних даних, що визначають місце та умови голосування виборців.

Частина 1 ст. 158 КК встановлює відповідальність також за: 1) несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в базі даних Державного реєстру виборців; 2) інше несанкціоноване втручання у роботу бази даних Державного реєстру виборців, що є, по суті, самостійними кримінально протиправними діями. Несанкціонованими діями з інформацією мають визнаватися знищення, пошкодження, підробка, блокування, копіювання інформації, спотворення процесу її обробки, несанкціоноване поширення, збут, а також порушення маршрутизації у разі її передавання телекомунікаційними системами (мережами електрозв'язку) від одного адресата іншому. Інше несанкціоноване втручання — це будь-які дії, що впливають на роботу технічних засобів телекомунікації Державного реєстру виборців, якими забезпечується і здійснюється інформаційний обмін. Втручання у роботу інформаційної чи телекомунікаційної системи Державного реєстру виборців може мати форму впливу на канали передачі інформації як між технічними засобами обробки та зберігання інформації всередині інформаційно-телекомунікаційної системи, так і між окремими електронно-обчислювальними системами, які до неї входять.

Як свідчить досвід роботи бази даних Державного реєстру виборців, несанкціоноване втручання відбувається переважно шляхом DDOS-атаки на сайт ЦВК і має на меті:

1) зашкодити нормальній роботі сайту через його перенавантаження, щоб блокувати доступ користувачів до сайту та розміщених на ньому даних;

2) виявити уразливі місця в інформаційній безпеці та завантажити шкідливе програмне забезпечення, використання якого дозволить зловмисникам в подальшому внести неправдиві відомості, порушити встановлений порядок маршрутизації інформації, вчинити інші несанкціоновані дії;

3) отримати доступ до супутніх серверів, якими здійснюється певний вид операцій, результати яких відображаються на офіційному сайті ЦВК, що дозволяє правопорушникам

внести неправдиві відомості до Державного реєстру виборців, підробити вже наявну інформацію як про виборців, так і про хід та результати виборів, втрутитися в процес обробки результатів та сфальсифікувати їх тощо²⁷².

Зазначений вище перелік криміноутворюючих ознак діяння, передбаченого ст. 158 КК, є вичерпним. Тому відсутність хоча б однієї з них свідчить про відсутність складу цього кримінального правопорушення, хоча, за наявності підстав, вчинене може розглядатися як адміністративний делікт (ст. 212–7 КУпАП).

Аналіз сучасної вітчизняної судової практики застосування ст. 158 КК свідчить, що вона зосереджена навколо такої форми об'єктивної сторони цього діяння як подання до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про виборців. Причому у переважній більшості випадків мова йде про подання виборцем неправдивих відомостей про себе. Так, наприклад, вироком Катеринопільського районного суду Черкаської області від 19 травня 2021 р. за ч. 1 ст. 158 КК була засуджена гр. О., яка прибула до відділу ведення Державного реєстру виборців апарату Катеринопільської районної державної адміністрації та подала працівнику вказаного відділу неправдиві відомості про зміну місця голосування на адресу, де вона не проживає і не проживала, що в подальшому стало підставою для внесення недостовірних даних до Державного реєстру виборців та зміни її виборчої адреси²⁷³. Вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 4 лютого 2021 р. за ч. 1 ст. 158 був засуджений гр. Р., який прибув до Запорізького відділу ве-

²⁷² Колодін Д. О. Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28–29 січ. 2022 р.) / Запоріз. міська громад. орг. «Істина». Запоріжжя, 2022. С. 75–76.

²⁷³ Вирок Катеринопільського районного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 698/180/21 від 19.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97011041> (дата звернення: 10.05.2025).

дення Державного реєстру виборців Запорізької районної адміністрації та особисто повідомив працівнику вказаного відділу про свій намір змінити місце голосування у зв'язку зі зміною місця фактичного проживання на територію Широківської ОТГ Запорізького району Запорізької області, де він ніколи не проживав та не мав реального наміру і можливості проживати. Реалізуючи свій намір, Р. особисто підписав та надав підписану заяву виборця про зміну виборчої адреси відповідному працівнику, яка в подальшому стала підставою для внесення недостовірних відомостей до Державного реєстру виборців щодо зміни виборчої адреси²⁷⁴. Вироком Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 28 грудня 2020 р. за ч. 1 ст. 158 ст. КК був засуджений гр. Я., який звернувся до органу ведення Державного реєстру виборців та подав до нього відповідні документи, в яких зазначив свої ідентифікаційні персональні дані з неправдивими відомостями, які визначають місце та умови його голосування у м. Борисполі Київської області, хоча він зареєстрований та постійно проживає у м. Прилуках Чернігівської області. На підставі неправдивих відомостей Я. отримав право голосування у м. Борисполі²⁷⁵.

Мотив та мета не є необов'язковими ознаками суб'єктивної сторони діяння, передбаченого ч. 1 ст. 158 КК. Однак, встановлюючи їх при засудженні виборців за подання про себе неправдивих відомостей, суди підкреслюють, що це робиться з метою проголосувати за певного кандидата чи з мотивів реалізації свого виборчого права за іншою виборчою адресою. Така мотивація свідчить про те, що подання виборцем неправдивих відомостей про себе, ймовірно, передувало перешкоджання йому у здійсненні виборчого

²⁷⁴ Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя у кримінальному провадженні № 334/543/21 від 04.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94650788> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁷⁵ Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № є359/718/2020 від 28.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93882345> (дата звернення: 10.05.2025).

права шляхом підкупу. Однак можливість прийняття судами ухвали щодо встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення та вжиття відповідних заходів щодо їх усунення, чинним КПК України²⁷⁶, на жаль, не передбачена. Тому суди уваги на причини подання виборцем недостовірних відомостей про себе до органів ведення Державного реєстру виборців майже не звертають.

Криміноутворюючими ознаками правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 158¹ КК, є такі дії: 1) надання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особою, яка не має право його надавати. Під цією дією слід розуміти видачу бюлетеня будь-якою особою, яка не є уповноваженим членом відповідної виборчої комісії чи комісії референдуму. При цьому для кваліфікації не має значення, чи внесена особа, яка отримує бюлетень, до списку виборців, які мають право на участь у виборах або референдумі на відповідній ділянці. Необхідно зазначити, що судова практика визнає суб'єктом надання і членів комісії, які уповноважені на видачу бюлетенів, але роблять це за відсутності підстав для цього. Так, наприклад, вироком Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 24 червня 2020 р. за ч. 2 ст. 158¹ (в редакції Закону від 14.10.2014) була засуджена гр. З, яка, будучи членом виборчої комісії, видала виборчі бюлетені для голосування у загальнодержавному та одномандатному виборчому окрузі невстановленим слідством особам, які проголосували за 37 виборців цієї ділянки, що в голосуванні участі не брали²⁷⁷. Вироком Тячівського районного суду Закарпатської області від 19 жовтня 2019 р. за ч. 2 ст. 158¹ (редакції 2014 р.) був засуджений голова діляничної виборчої комісії № 210523 територіального вибор-

²⁷⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України : офіц. текст. Київ : Алерта, 2025. 348 с.

²⁷⁷ Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 303/3118/20 від 24.06.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90035878> (дата звернення: 10.05.2025).

чого округу № 713 виборів Президента України, який надав виборчий бюлетень гр. О., що не був включений до списку виборців зазначеної виборчої дільниці, завдяки чому останній зміг проголосувати²⁷⁸. Такий підхід цілком заслуговує на підтримку, оскільки ч. 3 ст. 158¹ КК передбачає таку кваліфікуючу ознаку цього злочину як вчинення його членом комісії. При цьому ніяких застережень щодо можливості її інкримінування у випадку надання бюлетеня особою, яка не має права його надавати, законодавець не робить. Більше того, суди вбачають наявність надання бюлетеня особою, яка не має права його надавати, і в тих випадках, коли уповноважений член виборчої комісії видає бюлетені не третім особам, а собі. При цьому суди інкримінують винній особі і незаконне отримання бюлетеня.

Так, наприклад, вироком Бородянського районного суду Київської області від 23 грудня 2020 р. за ч. 3 ст. 158¹ КК була засуджена гр. П., яка, будучи членом дільничної виборчої комісії, виконуючи обов'язки щодо видачі бюлетенів виборцям та контролю наявності виборців у списках виборців, достовірно знаючи, що гр. К. не буде брати участь у виборах, бо знаходиться за межами України, видала собі та отримала виборчий бюлетень на ім'я гр. К., підробивши при цьому його підпис у списку виборців. Після цього П. намагалася опустити заповнений бюлетень до виборчої скриньки, але її дії були виявлені членами виборчої комісії № 320206²⁷⁹. Примітним є той факт, що на момент вчинення П. своїх дій вже набула чинності ст. 158³ КК, частина друга якої встановлює відповідальність за включення до виборчої документації (такою є і списки виборців) завідомо недостовірних відомостей. Виходячи з цього, її дії мали б ква-

²⁷⁸ Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 307/617/19 від 10.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84859881#> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁷⁹ Вирок Бородянського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 939/2210/20 від 23.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93751745> (дата звернення: 10.05.2025).

ліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 158¹ та ч. 2 ст. 158³ КК. Проте суд на цю обставину уваги не звернув, хоча в цілому запропоноване ним розуміння «надання-отримання» у межах ст. 158¹ КК заперечень не викликає;

4) отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особою, яка не має право його отримувати, може полягати: в отриманні бюлетеня особою, яка не включена до списку виборців на відповідній ділянці; отримання бюлетеня особою, яка включена до списку виборців, але завідомо отримує його з порушенням встановлених законодавством вимог, наприклад, при участі у схемі так званої «каруселі»; отриманні бюлетенів для здійснення голосування за іншу особу. Так, наприклад, згідно з вироком Новоодеського районного суду Миколаївської області від 14 липня 2021 р. гр. Д. підшукав групу осіб з числа мешканців м. Миколаєва та Миколаївської області і запропонував їм винагороду за голосування на користь визначеного ним кандидата та політичної партії на місцевих виборах 25.10.2020 р. на території Київської області, на що ті погодилися. Перед поїздкою до звичайної виборчої ділянки № 321427, розташованої у Київській області, Д. надав зазначеним особам два аркуші паперу, на одному з яких було зазначено дані кандидата та назву політичної партії, за яких необхідно проголосувати, а на іншому — адресу виборчої ділянки та адресу проживання, яку необхідно вказати для отримання бюлетеня. Як зазначено у вироку, підкуплені особи проголосували на виборчій ділянці № 321427 у період часу з 10 години 20 хвилин до 11 години 20 хвилин за вказаних Д. кандидата та партію. Дії Д. суд кваліфікував за ч. 2 ст. 160 КК. Незаконне отримання виборчих бюлетенів підкупленими особами кримінально-правовій оцінці з боку суду піддано не було²⁸⁰;

²⁸⁰ Вирок Новоодеського районного суду Миколаївської області у кримінальному провадженні № 482/167/21 від 14.07.2021 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98288741> (дата звернення: 10.05.2025).

5) надання виборцю, учаснику референдуму заповненого бюлетеня, тобто бюлетеня, у якому зроблені позначки, що нібито засвідчують його волевиявлення. Для кваліфікації таких дії не має значення, чи відповідають ці позначки волевиявленню, яке бажає здійснити виборець. Зазначені дії можуть вчинятися як членом комісії чи іншим суб'єктом виборчого або референдумного процесу, так і особою, яка таким суб'єктом не є, зокрема особою, що реалізує схему так званої «каруселі» (за такої схеми перший учасник виносить з дільниці свій незаповнений бюлетень, організатор схеми робить у ньому необхідні позначки і передає наступному виборцю, який опускає заповнений бюлетень у скриньку, а свій чистий бюлетень передає організатору, після чого процес повторюється);

б) голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, яке означає, що виборець реалізує своє право голосу на виборах або референдумі більше ніж один раз і цим порушує один з основних принципів проведення виборів, відповідно до якого кожен виборець має один голос. Слід зазначити, що чинне законодавство передбачає можливість голосування виборців не тільки за допомогою бюлетеня для голосування, а й шляхом електронного голосування, яке здійснюється засобами автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи (ст. 101, ст. 116 Закону України «Про всеукраїнський референдум»). У такому випадку основний безпосередній об'єкт голосування більше одного разу буде мати нематеріальний характер, а предметом кримінально протиправного впливу буде виступати інформація, яка накопичується та зберігається у відповідній інформаційно-телекомунікаційній системі;

7) незаконне опускання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки. Аналіз виборчого законодавства та законодавства про референдум свідчить, що під голосуванням виборця на виборчій дільниці або дільниці референдуму розуміється отримання,

заповнення та опускання у скриньку для голосування свого бюлетеня. Вірогідно, саме тому, реформуючи ст. 158¹ КК у 2020 р., законодавець додав до ч. 1 цієї статті таку форму об'єктивної сторони як незаконне опускання до скриньки відповідного бюлетеня. Зазвичай незаконному опусканню виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки передує його незаконне отримання. У цьому разі незаконне опускання є завершальним етапом незаконного використання бюлетеня, що свідчить про найбільш інтенсивний негативний вплив на суспільні відносини з проведення виборів чи референдуму і, врешті-решт, на народне волевиявлення загалом. Проте цілком можливі і випадки незаконного опускання бюлетеня до скриньки, якому не передувало його незаконне отримання, зокрема у випадку його викрадення. У такому разі негативний вплив на народне волевиявлення стає ще більш інтенсивним (незаконне отримання та незаконне опускання є одним діянням, а викрадення та незаконне опускання утворює множинність), що має знайти свій відбиток і на кваліфікації вчиненого за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 158¹ КК. Тому виокремлення незаконного опускання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки, як самостійної форми об'єктивної сторони діяння, передбаченого ч. 1 ст. 158¹ КК, є цілком обґрунтованим.

Як вже зазначалося, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 158¹ КК, не можуть визнаватися підроблені бюлетені. Тому незаконне опускання до виборчої скриньки підроблених бюлетенів має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 158³ КК як використання підробленої виборчої документації.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 158¹ КК, представлена п'ятьма альтернативними діями. Тому він має визнаватися закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з них. У випадках, коли винна особа вчинила одну або

декілька зазначених дій, але не встигла вчинити іншу дію із тих, які охоплювались її умислом, скоєне слід розглядати як закінчений злочин за виконаними діями, а незавершена дія окремої кваліфікації, як замах на злочин, не потребує. У цьому аспекті слід визнати абсолютно обґрунтованою наведену вище позицію Бородянського районного суду Київської області, який визнав закінченим кримінальним правопорушенням дії гр. П., яка незаконно отримала виборчий бюлетень, заповнила його і лише намагалася опустити бюлетень до виборчої скриньки, але була затримана.

Аналіз судової практики застосування ч. 1 ст. 158¹ КК свідчить, що випадки, коли об'єктивна сторона цього злочину представлена одразу декількома діями, є доволі поширеними. Так, наприклад, вироком Щорського районного суду Чернігівської області від 19 січня 2021 р. за ч. 3 ст. 158¹ КК була засуджена гр. А. В її діях суд встановив наявність незаконної видачі виборчих бюлетенів собі (А. була членом ДВК № 740162 і виконувала обов'язки з видачі бюлетенів), їх незаконного отримання на особу похилого віку, яка участі в голосуванні не приймала, підробивши її підпис, незаконного опускання бюлетенів до виборчої скриньки та голосування виборцем більше одного разу, оскільки А. теж була виборцем цієї виборчої дільниці і раніше вже проголосувала за себе²⁸¹.

Наявність у вчиненому декількох альтернативних дій не впливає на кваліфікацію, але збільшує ступінь тяжкості кримінального правопорушення в цілому, що має враховуватися судом при призначенні покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України).

Декількома альтернативними діями представлена і об'єктивна сторона діяння, передбаченого ч. 2 ст. 158¹ КК. До них належать:

1) викрадення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі. Під ним слід розуміти вчинене

²⁸¹ Вирок Щорського районного суду Чернігівської області у кримінальному провадженні № 749/9/21 від 19.01.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94279615> (дата звернення: 10.05.2025).

будь-якими способами (таємним або відкритим) вилучення бюлетеня з володіння суб'єкта, у якого він перебує (у громадянина, який бере участь у виборах чи референдумі, у члена комісії, з приміщення комісії, під час їх транспортування тощо); 2) приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, під яким розуміється не поєднане з викраденням таємне переміщення бюлетеня з місця належного знаходження в інше місце, що робить неможливим його використання під час проведення голосування на виборах чи референдумі, або враховування цих документів під час встановлення підсумків голосування.

Кримінальна відповідальність за викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі була встановлена Законом від 23 лютого 2006 року. Цей законодавчий крок зумовив необхідність пошуку критеріїв розмежування зазначених понять. За логікою речей, суб'єктом викрадення могла виступати лише особа, яка не мала права володіти бюлетенями. Виборець, який отримав бюлетень у встановленому законом порядку, таке право набував. Виходячи з цього, дії виборців, які намагалися сховати бюлетень у власному одязі та винести його з приміщення для голосування, суди кваліфікували саме як приховування бюлетеня, а не як його викрадення. Другою ознакою викрадення є вчинення цього діяння проти волі особи, що володіє бюлетенями. Тому у тих випадках, коли виборці, отримавши бюлетені для голосування, не йшли до кабінки, а залишали їх члену комісії, що видав бюлетені (за взаємною згодою), суди кваліфікували вчинене як приховування бюлетенів, скоєне членом комісії. Ще однією ознакою викрадення може вважатися неповорнення вилучених бюлетенів до місця їх знаходження. Тому випадки повернення винною особою бюлетенів до місця, де їм належить знаходитися, суди теж кваліфікують як приховування. Так, наприклад, вироком Держинського міського суду Донецької області (м. Торецьк) від 26 травня 2021 р. за приховування

виборчого бюлетеня, вчинене членом виборчої комісії (ч. 2 ст. 158¹ редакції 2014 р.), була засуджена гр. С., яка 31 березня 2019 р. близько 18 год 30 хв взяла зі свого столу невикористані бюлетені у кількості 43 одиниці, поклала їх під одягнуту на неї жилетку та винесла з приміщення, де проходило голосування. Повернувшись за свій стіл близько 19 год, вона намагалась повернути бюлетені до стопки з іншими невикористаними бюлетенями, що залишалися на її столі, але була помічена іншими членами комісії, які викликали поліцію²⁸². У тих випадках, коли особа вилучає бюлетені, не переслідуючи при цьому мету їх повернення, вчинене слід розглядати як викрадення, яке має визнаватися закінченим з моменту появи у винного реальної можливості визначати подальшу долю вилученого бюлетеня. Так, саме як викрадення необхідно кваліфікувати вчинене, наприклад, у ситуації, коли особа, перебуваючи на виборчій дільниці, побачила, як зі столу члена комісії на підлогу впали бюлетені, і скориставшись тим, що цього ніхто не побачив, сховала їх під одяг. Ця особа може безперешкодно залишити виборчу дільницю, а може зайти до кабінки та підробити вилучені бюлетені, намагаючись у подальшому опустити їх до виборчої скриньки. В останньому випадку вчинене потребує додаткової оцінки за ч. 2 ст. 158³ та ч. 1 ст. 158¹ КК.

З прийняттям Закону від 16 липня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» законодавець остаточно визначився у тому, що суб'єктом викрадення (ні в кримінально-правовий, ні в адміністративно-правовій площині) не можна визнаватися виборець, учасник референдуму, який вчинив цю дію щодо свого бюлетеня (примітка до ст. 158¹ КК). За приховування свого бюлетеня, зокрема з метою винести його за межі приміщення для голосування (до 2020

²⁸² Вирок Дзержинського міського суду Донецької області (м. Торезьк) у кримінальному провадженні № 225/8703/19 від 26.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://court.gov.ua/Review/97192783> (дата звернення: 10.05.2025).

суди інколи кваліфікували такі випадки як замах на приховування бюлетеня, помилково вважаючи, що діяння має визнаватися закінченим тоді, коли виборець виніс бюлетень за межі приміщення для голосування) та за винесення його за межі приміщення для голосування (таким діям може не передувати приховування, коли виборець відкрито, тримаючи бюлетень у руках, намагається покинути приміщення для голосування), встановлено адміністративну відповідальність (ст. 212²³ КУпАП);

2) знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування — активна дія, що передбачає повну ліквідацію бюлетеня будь-яким способом, приведення його у повністю непридатний стан;

3) пошкодження виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі — приведення його у частково непридатний стан, коли можливість використання бюлетеня за цільовим призначенням суттєво ускладнюється.

Відповідно до примітки до ст. 158¹ КК, суб'єктами знищення чи пошкодження виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі не можуть визнаватися виборці чи учасники референдуму, які вчинили ці дії щодо свого бюлетеня. Такі дії тягнуть адміністративну відповідальність (ст. 212²³ КУпАП).

Аналіз сучасної судової практики свідчить, що вона майже не розмежовує такі поняття як пошкодження та знищення, якщо мова йде про бюлетень для голосування. Це, вірогідно, пов'язано з тим, що, по-перше, відповідальність за такі дії законодавець теж не диференціює (ч. 2 ст 158¹ КК), а, по-друге, на відміну, наприклад, від виборчої скриньки, бюлетень важко тільки пошкодити. Виходячи з особливостей цього предмета, будь-яке пошкодження призводить до втрати ним своїх властивостей, навіть невикористані бюлетені погашаються шляхом відрізання куточка, що позбавляє їх можливості використання за призначенням. Такої можливості позбавляє бюлетень і відрив контрольного талона,

який деякі суди розглядали як пошкодження виборчих бюлетенів²⁸³, при цьому суперечливо зазначаючи, що така дія унеможливорює використання бюлетеня за цільовим призначенням, та застосовуючи ст.158² КК, де пошкодження виборчої документації або документації референдуму позиціонувалося як самостійна форма об'єктивної сторони цього злочину (ч. 1 ст. 158² КК редакції 2005 р).

Застосовували суди ст. 158² і у тих випадках, коли виборець знищував свій бюлетень у приміщенні для голосування. Так, наприклад, вироком Дарницького районного суду м. Києва від 8 серпня 2019 р. за ч. 1 ст. 158² КК був засуджений Р., який згорнув отримані ним бюлетені для голосування в загальнодержавному та одномандатному окрузі, а потім розірвав їх та кинув на підлогу, керуючись, як зазначив обвинувачений, особистими мотивами²⁸⁴.

Відповідальність за знищення чи пошкодження виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі була встановлена лише Законом від 16 липня 2020 р., що свідчить про застосування судами ст. 158² КК за аналогією, і було неприпустимим (ч. 4 ст. 3 КК), оскільки місцем вчинення як знищення, так і пошкодження виборчої документації або документації референдуму за змістом ч. 1 ст. 158² визнавалися лише державні архівні установи та ЦВК України. Виборча документація чи документація референдуму, яка є предметом діяння, передбаченого ст. 158² і зберігається в архівних установах чи ЦВК, може постраждати частково. У випадку з бюлетенем його пошкодження автоматично призводить і до його знищення, але сучасна практика продовжує розглядати ці поняття як тотожні. Так, наприклад,

²⁸³ Махончук Р., Романюк П., Цуркан М. Огляд судової практики з розгляду спорів щодо виборів та виборчих правопорушень в Україні: за результатами президентських та парламентських виборів 2019 р. / за ред. М. Цуркана. Київ : АК-Group, 2020. С. 117.

²⁸⁴ Вирок Дарницького районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 753/1597/19 від 08.08.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://revesrt.court.gov.ua/Review/83815113> (дата звернення: 10.05.2025).

ви роком Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 17 листопада 2020 р. за пошкодження виборчого бюлетеня (ч. 2 ст. 158¹ КК) був засуджений В., який розірвав на шматки три виборчих бюлетеня, отриманих його матір'ю для участі у виборах депутатів Слов'янської місцевої ради, Слов'янського міського голови та депутатів Краматорської районної ради Донецької області. Свій вчинок В. вчинив у відповідь на зауваження від кандидата в депутати щодо того, що він зайшов у кабінку для голосування разом із матір'ю²⁸⁵. Суд кваліфікував дії В. саме як пошкодження, хоча навряд чи зазначені бюлетені втратили свої властивості частково. Виходячи зі специфіки такого предмета як бюлетень, коли будь-які дії з його пошкодження (розлив рідини, відривання шматка, здійснення надписів тощо) призводять до повної втрати ним свого функціонального призначення, слід зробити висновок, що диференціація дій щодо бюлетеня на пошкодження та знищення у межах ч. 2 ст. 158¹ КК є зайвою, оскільки мова може йти лише про знищення бюлетеня. У зв'язку з цим вказівку на пошкодження у ч. 2 ст. 158¹ КК слід скасувати.

Виборча документація, як і документація референдуму, у будь-якому випадку знищується. Тому криміноутворюючою ознакою діяння, про яке йдеться у ст. 158² КК, є виключно незаконне знищення чи пошкодження. Відповідно до ч. 4 ст. 73 ВК, протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях, про підсумки голосування в територіальних виборчих округах, виборчі бюлетені, контрольні талони виборчих бюлетенів, списки виборців, акти, заяви, скарги про порушення вимог цього Кодексу під час проведення голосування і підрахунку голосів виборців, інші протоколи та рішення виборчих комісій зберігаються у місцевих державних архівних установах протягом п'яти ро-

²⁸⁵ Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області у кримінальному провадженні № 243/947/20 від 17.11.2020 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr/court.gov.ua/Review/92925256> (дата звернення: 10.05.2025).

ків з дня офіційного оголошення результатів відповідних виборів, після чого знищуються в установленому порядку. Відповідно до ч. 4 ст. 108 Закону України «Про всеукраїнський референдум», бюлетені для голосування, контрольні талони бюлетенів, списки учасників референдуму, акти, заяви, скарги про порушення вимог цього Закону при проведенні голосування і підрахунку голосів, протоколи та рішення комісій референдуму зберігаються у місцевих архівних установах протягом двох років з дня офіційного оприлюднення результатів референдуму, після чого знищуються в установленому порядку.

Таким чином, незаконним може вважатися тільки таке знищення чи пошкодження, яке вчинено: щодо виборчої документації протягом п'яти років з дня офіційного оголошення результатів відповідних виборів до дня скоєння відповідного кримінального правопорушення; щодо документації референдуму — протягом двох років з дня офіційного оприлюднення результатів референдуму до дня скоєння відповідного кримінального правопорушення. У зв'язку з цим слід погодитися з висловленою у літературі думкою щодо визнання часу вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 158² КК, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони його складу²⁸⁶. Поряд із часом обов'язковою ознакою зазначеного діяння виступає і місце його вчинення — архівні установи або ЦВК України.

Статтею 158² КК України був доповнений у 2005 р. У пояснювальній записці до відповідного законопроекту обґрунтовувалася необхідність криміналізації дій зі знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму поза строками їх зберігання у державних архівних установах або ЦВК. Аргументувалося це тим, що необхідність з'ясування фактів фальсифікації може виникнути й тоді, коли строки зберігання вже сплинули. Відповідно до

²⁸⁶ Орлов Ю. В Об'єктивна сторона незаконного знищення виборчої документації або документів референдуму. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 148.

діючого на той час законодавства строк зберігання виборчої документації щодо виборів Президента України дорівнював трьом рокам, народних депутатів — чотирьом рокам, а депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів — одному року. Документи всеукраїнського референдуму мали зберігатися в місцевих архівних установах протягом двох років. Отже кримінальна відповідальність мала наставати за знищення чи пошкодження зазначеної документації, якщо вони мали місце після того, як сплинули наведені вище строки. Подібна ініціатива була зумовлена проблемами кампанії з виборів Президента України осені 2004 р., які, вірогідно, могли б бути вирішені за рахунок збільшення термінів зберігання виборчої документації в архівних установах та ЦВК. Однак законодавець пішов шляхом криміналізації знищення виборчої документації або документів референдуму поза встановленим строком її зберігання, доповнивши КК у 2005 р. ст. 158² і фактичного заборонивши, всупереч профільному законодавству, будь-яке знищення зазначеної документації, у зв'язку з чим вказівка у найменуванні статті та її диспозиції на незаконний характер таких дій виглядала зайвою. При цьому зі строками зберігання та державними архівними уставами чи ЦВК він пов'язав лише знищення, а пошкодження позиціонував як самостійну форму об'єктивної сторони діяння, передбаченого ч. 1 ст. 158². Саме цей підхід створював підґрунтя для застосування судами згаданої статті і в тих випадках, коли виборча документація знищувалася в день голосування, ототожнюючи при цьому такі поняття як знищення та пошкодження, хоча за логікою законопроекту обов'язковими ознаками обох дій мали б виступати як час, так і місце їх вчинення.

Чинна редакція ст. 158² КК зазначених вище вад вже позбавлена, а криміналізація у 2020 р. таких діянь як пошкодження або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ч. 2 ст. 158¹) та пошкодження або знищення списку виборців чи учасників референдуму,

протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах відповідного виборчого округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму (ч. 3 ст. 158³) тільки підтверджує той факт, що сфера дії ст. 158² КК обмежується лише архівними установами або ЦВК та часом зберігання виборчої документації або документації референдуму у зазначених установах.

Звертає на себе увагу той факт, що у межах ч. 2 ст. 158³ як предмет знищення чи пошкодження фігурують печатки виборчої комісії чи комісії з референдуму. У той же час про них не згадується у примітці до ст. 158² КК, у зв'язку з чим виникає питання щодо можливості визнання їх і предметом знищення чи пошкодження, про яке йдеться у ст. 158² КК. Знищення або пошкодження печатки відповідної комісії цілком спроможне ускладнити процес надання достовірності та юридичної сили результатам підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, підсумкам голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму або результатам виборів чи референдуму. Проте до самого волевиявлення печатка відношення не має, тоді як предметом діяння, передбаченого ст. 158² КК, є лише ті документи, що так або інакше детермінують результати волевиявлення громадян²⁸⁷. Тому і порядок зберігання печаток та штампів виборчої комісії чи комісії з референдуму інший — вони зберігаються місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування (ч. 7 ст. 108 Закону України «Про всеукраїнський референдум») чи місцевими органами виконавчої влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 73 ВК України). До того ж, вітчизняне кримінальне законодавство традиційно розрізняє такі

²⁸⁷ Колодін Д. О. Виборча документація як предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 158² КК України. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 лют. 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 325–327.

поняття, як документи та штампи чи печатки (ст. 357, ст. 358 КК). Виходячи з викладеного, слід дійти висновку, що печатки виборчої комісії чи комісії з референдуму не є предметом суспільних відносин, що охороняються ст. 158² КК України.

Поряд із часом та місцем криміноутворюючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 158² КК, виступають і самі кримінально протиправні дії — знищення чи пошкодження.

Знищення виборчої документації або документації референдуму — це активні дії, що передбачають її повну ліквідацію будь-якими способами (спалювання, подрібнення, обливання кислотою тощо), внаслідок чого зазначена документація втрачає свої можливості і не може бути носієм зафіксованої у ній інформації.

Пошкодження — це приведення виборчої документації чи документації референдуму у частково непридатний стан шляхом відривання частини документу, заливки чорнилами або фарбою тощо, завдяки чому її використання за цільовим призначенням суттєво ускладнюється, а подекуди і унеможлиблюється, хоча фізично документація продовжує існувати²⁸⁸.

Обов'язковою ознакою посягання, передбаченого ст. 158² КК, виступає і прямий умисел. У разі вчинення зазначених дій з необережності відповідальність за ст. 158² КК виключається і за наявності до того підстав може наставати за ст. 367 КК.

Криміноутворюючими ознаками діяння, передбаченого ч. 1 ст. 158³ КК, на думку законодавця, виступають: 1) підписання, як певна кримінально протиправна дія; 2) час та місце її вчинення; 3) ознаки спеціального суб'єкта — голова виборчої комісії, комісії з референдуму, його заступник,

²⁸⁸ Колодін Д. О. Незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 лют. 2022 р.) / Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив». Львів, 2022. С. 18–20.

секретар та члени комісії; 4) прямий умисел на вчинення зазначеної кримінально протиправної дії.

Виходячи з того, що у найменуванні ст. 158³ КК такі поняття як фальсифікація та підроблення диференціюються, а про підробку мова йде у ч. 2 цієї статті, підписання протоколу до його остаточного заповнення, а також підписання протоколу не на засіданні комісії законодавець вважає фальсифікацією виборчої документації, документації референдуму. Однак підстави для такого рішення обґрунтованими не виглядають.

Автор цього дослідження має чималий досвід роботи у виборчих комісіях і йому добре відомо, що підписання протоколів до їх заповнення, у переважній більшості випадків, зумовлено не бажанням спотворити результати голосування, а вітчизняними реаліями організації здачі документації до комісії вищого рівня, завдяки чому цей процес може розтягнутися на декілька діб. Усвідомлюючи це, члени комісії і підписують бланки протоколів раніше, щоб якомога швидше завершити оформлення документації і потрапити до окружної чи територіальної комісії, зайнявши місце на початку черги. Мною вивчено понад п'ятдесят вироків у кримінальних провадженнях за ч. 1 ст. 158³ КК і всі обвинувачені на питання, чому підписали протокол раніше, заявили, що в такий спосіб хотіли пришвидшити підготовку протоколу, а намірів його фальсифікувати не мали²⁸⁹.

Але справа навіть не в цьому. При підписанні протоколу до його остаточного заповнення не відбувається кримінально протиправного впливу на предмет суспільних відносин, тобто його підписання членами комісії не тільки не завдає, а й не створює загрози заподіяння шкоди суспільним відноси-

²⁸⁹ Вирок Ямпільського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 590/09/21 від 11.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94819482> (дата звернення: 10.05.2025); Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми у кримінальному провадженні № 592/183/21 від 22.01.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94341423> (дата звернення: 10.05.2025).

нам з проведення виборів. Якщо така загроза створюється, бо члени комісії раніше підписують протокол маючи намір його сфальсифікувати, вчинене слід розглядати як готування до підробки виборчої документації, документації референдуму і кваліфікувати за ч. 1 ст. 14 та ч. 2 ст. 158³ КК.

Оскільки діяння, передбачене ч. 1 ст. 158³, може бути вчинено лише спеціальними суб'єктами, виконання ними своїх обов'язків всупереч вимогам закону спрямовується і на соціальний зв'язок. Проте такий вплив не руйнує відносин з проведення виборів (вони продовжують функціонувати у звичайному режимі) і об'єктивно не здатний заподіяти істотну шкоду народному волевиявленню. Таку шкоду може завдати лише фальсифікація виборчої документації, яка в словниках української мови традиційно ототожнюється з підробленням чого-небудь або умисним викривленням певних явищ, подій, фактів, відомостей тощо²⁹⁰. Звідси постає, що підписання протоколу до його заповнення або не на засіданні комісії (зокрема перед днем голосування) не є фальсифікацією, а використання цього терміна в найменуванні ст. 158³ свідчить про необгрунтоване розширення змісту зазначеного поняття. Не робить злочином підписання протоколу до його заповнення чи не на засіданні комісії і наявність прямого умислу. Усі обвинувачені за ч. 1 ст. 158³ КК особи (за вивченими автором вироками) зазначали, що вони розуміли, що вчиняють неправильно. Але на відміну від умислу в адміністративному праві, де особа має усвідомлювати протиправний характер своєї дії, у кримінальному праві особа має усвідомлювати суспільно небезпечний характер своєї дії (ст. 24 КК), а для цього він, як мінімум, має бути.

Примітною, у зазначеному аспекті, є і реакція судів на подібну поведінку. При санкції ч. 1 ст. 158³ КК у виді позбавлення волі на строк від двох до шести років вони, застосовуючи ст. 69 КК, призначають штраф у розмірі 850 грн, інші більш

²⁹⁰ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970—1980. Т. 1. С. 555.

м'які, аніж позбавлення волі, покарання, а якщо й призначають позбавлення волі (переважно тоді, коли підписання протоколу до його остаточного заповнення чи не на засіданні комісії здійснено головою комісії) то на мінімальний термін (2 роки) і обов'язково із застосуванням ст. 75 КК. Але призначення судами навіть таких покарань навряд чи можна визнати обґрунтованим, бо покарання може призначатися лише за кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 50 КК), а аналіз діяння, передбаченого ч. 1 ст. 158³, крізь призму такого об'єкта кримінально-правової охорони, як народне волевиявлення, свідчить про його нездатність заподіяти істотну шкоду зазначеному об'єкту.

Викладене надає підстави для висновку, що ч. 1 ст. 158³ є прикладом надмірної криміналізації і має бути скасована. Протидія підписанню протоколу до його остаточного заповнення чи не на засіданні комісії цілком можлива адміністративно-правовими заходами, тим більше, що обвинувачені у таких діях добре усвідомлюють їх протиправний характер. У зв'язку з цим адміністративна відповідальність має пов'язуватися не з підписанням як таким, а з порушенням встановленого законом порядку підписання протоколу про підрахунок голосів, підсумки голосування або результати виборів чи референдуму. Такий підхід дозволить, по-перше, остаточно уникнути ототожнення підписання протоколу з порушенням встановлених вимог з його фальсифікацією, по-друге, буде акцентувати увагу на тому, що це діяння спрямовується не на предмет суспільних відносин, а на їх соціальний зв'язок, який і виступає предметом адміністративно протиправного впливу, і, по-третє, — підкреслить ту обставину, що зазначений вплив, хоча і є соціально шкідливим, дестабілізувати суспільні відносини з проведення виборів чи референдуму він не здатний.

Що ж стосується фальсифікації, то вона має пов'язуватися лише з підркобою виборчої документації, документації референдуму, включенням до неї завідомо недостовірних ві-

домостей, а також незаконним виготовленням виборчої документації, документації референдуму, оскільки така документація хоча і містить достовірні відомості, за своєю формою не відповідає встановленим законом вимогам, тоді як несфальсифікована документація — це документація, що є такою як за змістом, так і за формою. У світлі викладеного цілком слушною є позиція Ковельського міськрайонного суду Волинської області, який кваліфікував дії Т. лише як підробку виборчої документації (як голова дільничної виборчої комісії Т. під час підготовки уточненого протоколу про підрахунок голосів виборців власноруч поставила підписи замість двох членів комісії), не інкримінувавши при цьому винний підписання протоколу не на засіданні комісії²⁹¹. Такий підхід заслуговує на підтримку, оскільки множинність можуть утворювати лише діяння, здатні заподіяти істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони. У зв'язку з цим цілком обґрунтованим виглядає рішення Андрушківського районного суду Житомирської області, який за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 158¹ та ст. 158³, кваліфікував дії Н., яка отримала виборчі бюлетені за виборців, що не брали участі у голосуванні, власноруч розписалася від їх імені у списку виборців, заповнила отримані у такий спосіб бюлетені та опустила їх до виборчої скриньки²⁹².

Поряд з такими діями як викрадення, пошкодження, приховування та знищення, зміст яких було розкрито вище, у ст. 158³ КК фігурують і такі кримінально протиправні дії як використання та зберігання.

Під використанням незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму слід

²⁹¹ Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області у кримінальному провадженні № 159/317/21 від 28.04.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96570089> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁹² Вирок Андрушківського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 272/149/22 від 01.04.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103833413> (дата звернення: 10.05.2025).

розуміти її застосування за призначенням, наприклад, отримання підробленого бюлетеня, його заповнення та опускання до виборчої скриньки, заповнення незаконно виготовлених бланків протоколів про підрахунок голосів виборців на дільниці з референдуму тощо.

Зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму — це будь-які дії, пов'язані з фактичним перебуванням зазначеної документації у володінні винного, тримання її у приміщенні, у тому числі у приміщенні виборчої комісії, комісії з референдуму, сховищі чи іншому місці. Зберігання, як, до речі, і приховування, за своєю кримінально-правовою природою є триваючим злочином. Його початком є вчинення особою діяння, безпосередньо спрямованого на виконання об'єктивної сторони (замах на злочин), закінченням — досягнення діянням стадії закінченого злочину, тобто такого етапу в злочинній поведінці винного, коли вчинене ним діяння містить усі ознаки відповідного складу, а завершенням — момент, починаючи з якого особа більше не вчиняє триваючого злочину за своєю волею (припинення злочину) чи незалежно від своєї волі (переривання злочину)²⁹³. Зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму починається з її отримання, закінчується із встановленням винним свого повного володіння над такою документацією, а завершується з моменту припинення зазначеного володіння.

Використання та зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації чи документації референдуму є кримінально караними лише за наявності прямого умислу. Ця обставина прямо підкреслювалася у ч. 1 та ч. 2 ст. 158 редакції 2006 р., де мова йшла про використання чи зберігання завідомо незаконно виготовлених або завідомо підроблених виборчих документів, документів референдуму.

²⁹³ Ободовський О. В. Триваючі злочини у кримінальному праві України : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2016. С. 225.

Чинна редакція ч. 2 ст. 158³ КК такої вказівки не містить, що, як уявляється, є її суттєвим недоліком.

Поряд з розголошенням змісту волевиявлення виборця чи учасника референдуму (про це йшлося вище) криміноутворюючими ознаками порушення таємниці голосування виступають також прямий умисел та час його вчинення. Відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 159 КК порушення таємниці голосування можливе тільки під час проведення виборів або референдуму. Але, наприклад, вибори розпочинаються з моменту висування та реєстрації кандидатів і закінчуються встановленням результатів. У той же час, розголошення змісту волевиявлення виборця можливо лише тоді, коли він проголосував. Тому, виходячи із запропонованого законодавцем розуміння сутності діяння, передбаченого ст. 159 КК, часом його вчинення має вважатися лише час, протягом якого відбувається голосування.

Криміноутворюючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 159¹ КК, виступають засіб його вчинення, прямий умисел, а також ознаки спеціального суб'єкта.

Відповідно до ч. 1 ст. 159¹ КК засобом вчинення цього діяння є недостовірні відомості, за допомогою яких здійснюється негативний вплив на інформацію.

Недостовірність відомостей — це їхня невідповідність реальному фінансуванню діяльності політичної партії чи виборчої кампанії, що може бути обумовлено відсутністю даних про: надходження на рахунки виборчих фондів або партій; майно, яке перебуває у власності партії; здійснені витрати партії або виборчого фонду; виникнення в партії зобов'язань фінансового характеру. Недостовірність також може мати вираження у зазначенні невірних сум внесків, які надійшли на рахунки виборчого фонду чи партії; дат надходження внесків; даних про особу, яка здійснила внесок, тощо.

Відповідно до Положення про аналіз Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансо-

вого характеру, затвердженого рішенням НАЗК від 8 вересня 2016 року № 26, показниками такої недостовірності можуть бути невідповідність вказаних у звітах даних первинним обліковим документам, даним з інформаційних баз державних органів, органів місцевого самоврядування, даних, що надходять та (або) отримані від державних органів, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, а також фізичних осіб в установленому законом порядку.

Кримінально протиправна дія полягає у передачі винним адресату отримання (НАЗК, ЦВК, окружні чи територіальні комісії) звіту, що містить недостовірні відомості. Така дія вчиняється виключно з прямим умислом, про що свідчить ознака завідомості, яка фігурує у ч. 1 ст. 159¹ КК, а суб'єктами цього діяння визнаються керівники політичних партій та розпорядники відповідних рахунків виборчих фондів. Слід зазначити, що обов'язок подати фінансовий звіт до ЦВК та НАЗК покладений і на розпорядника фонду ініціативної групи референдуму (ч. 13 ст. 70 Закону України «Про всеукраїнський референдум»), а також розпорядника накопичувального рахунку фонду всеукраїнського референдуму (ч. 5 ст. 71 згаданого Закону), який, у свою чергу, може бути суб'єктом діяння, передбаченого ч. 2 ст. 159¹ КК. Проте до кола суб'єктів подання звіту, про який йдеться у ч. 1 цієї статті, зазначені особи не належать. Тому у разі подання розпорядником рахунку фонду ініціативної групи чи розпорядником накопичувального рахунку фонду всеукраїнського референдуму звіту, що містить завідомо неправдиві відомості, його дії мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 358 КК.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого ч. 2 ст. 159¹ КК, представлена декількома самостійними формами: 1) здійснення внеску на підтримку політичної партії особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права (суб'єкт загальний); 2) здійснення

внеску на користь політичної партії фізичною особою або від імені юридичної особи у великому розмірі (суб'єкт спеціальний); 3) надання фінансової(матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації чи агітації референдуму фізичною особою або від імені юридичної особи у великому розмірі (суб'єкт спеціальний); 4) надання фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації чи агітації референдуму фізичною особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права (суб'єкт загальний); 5) отримання внеску на користь політичної партії від особи, яка не має права здійснювати такий внесок; 6) отримання внеску на користь політичної партії у великому розмірі; 7) отримання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації чи агітації референдуму; 8) отримання фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації чи агітації референдуму від особи, яка не має права надавати таку підтримку. Оскільки витрати на передвиборну агітацію чи агітацію референдуму можуть здійснюватися виключно з накопичувальних рахунків виборчих фондів політичної партії, місцевої організації політичної партії, кандидата чи накопичувальних рахунків фондів відповідних суб'єктів (ініціативної групи, партії, громадської організації), куди перераховуються і їх власні кошти, суб'єктами зазначеного вище отримання мають визнаватися насамперед розпорядники згаданих рахунків. Саме на цих осіб покладені обов'язки з перевірки законності надходжень. Так, наприклад, відповідно до ч. 13 ст. 72 Закону України «Про всеукраїнський референдум» розпорядник накопичувального рахунку фонду всеукраїнського референдуму зобов'язаний відмовитися від внеску особи, яка не має права робити такий внесок. Ця відмова повинна бути здійснена протягом трьох днів з дня, коли розпоряднику стало про це відомо, шляхом подання заяви до банку, в якому відкрито відповідний рахунок, про перерахування цієї суми до державного бюджету.

Разом з тим слід зазначити, що не виключається відповідальність за згадане вище отримання і керівника політичної партії, керівника її місцевої організації, пов'язаної особи (поняття такої особи міститься у ст. 14.1.159 ПК України. Під пов'язаними особами розуміються юридичні та/або фізичні особи, відносини між якими можуть впливати на умови або економічні результати їх діяльності чи діяльності осіб, яких вони представляють) політичної партії чи її місцевої організації у тих випадках, коли незаконна підтримка політичної партії здійснюється поза межами накопичувального рахунку відповідно виборчого фонду. Те ж саме стосується і кандидатів, керівників громадських організацій та будь-якого члена ініціативної групи референдуму, які отримують незаконну фінансову чи матеріальну підтримку для здійснення передвиборної агітації або агітації референдуму поза межами відповідних фондів.

Основною криміноутворюючою ознакою діяння, передбаченого ч. 2 ст. 159¹ КК, є засіб його вчинення, який може бути поділений на два види: 1) внесок та 2) фінансова (матеріальна) підтримка. Профільне законодавство ці поняття не диференціює. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про політичні партії в Україні», надання матеріальної та фінансової підтримки політичним партіям здійснюється у формі: 1) внесків на підтримку партій; 2) державного фінансування їх статутної діяльності. При цьому під внеском на підтримку політичної партії розуміються грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, позики (кредити), нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, у тому числі членські внески членів політичної партії, спонсорство третіми особами заходів чи іншої діяльності на підтримку партії, товари, роботи, послуги, надані або отримані безоплатно чи на пільгових умовах (за ціною, нижчою за ринкову вартість ідентичних або подібних робіт, товарів та послуг на відповідному ринку) політичною партією, її місцевою організацією, яка в установленому

порядку набула статусу юридичної особи. Тому при розмежуванні таких понять як внесок та фінансова (матеріальна) підтримка слід виходить з наступного. Якщо фінансова підтримка політичної партії, її місцевої організації, кандидата, передвиборної агітації чи агітації референдуму здійснюється шляхом перерахування (банківською установою) або переказування (відділенням зв'язку) грошових коштів на поточний або вкладний (депозитний) рахунок політичної партії чи її місцевої організації, накопичувальний рахунок виборчого фонду політичної партії, її місцевої організації чи кандидата, а також накопичувальний рахунок фонду всеукраїнського референдуму (накопичувальні рахунки фондів формуються виключно у грошових коштах в національній валюті), має місце внесок.

У випадку надання фінансової (грошової) підтримки в інший спосіб або надання матеріальної підтримки вчинене має розглядатися як надання підтримки.

Великим розміром як внеску, так і підтримки визнається розмір, що перевищує встановлений законом максимальний розмір внеску на підтримку політичної партії (примітка до ст. 159¹ КК). Відповідно до ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні» загальний розмір (сума) внеску на підтримку політичної партії від громадянина України протягом одного року не може перевищувати чотирьохсот розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснювалися внески, а від юридичної особи — восьмисот розмірів мінімальної заробітної плати. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про державний бюджет України на 2025 р.» з 1 січня 2025 р. мінімальна заробітна плата встановлена у розмірі 8000 грн. Зазначені максимальні розміри внеску (здійснюються виключно у грошовій формі) або підтримки стосуються виборчого фонду кандидата на пост Президента України (ч. 2 ст. 96 ВК) чи самого кандидата, виборчого фонду кандидата у народні депутати (ч. 2 ст. 152 ВК) чи самого кандидата, а також фонду всеукраїнського рефе-

рендуму (ч. 4 ст. 72 Закону України «Про всеукраїнський референдум») чи члена ініціативної групи референдуму.

Що ж стосується місцевих виборів, то тут ситуація дещо інша. Внески до виборчого фонду організації партії, яка висунула виборчий список кандидатів, виборчого фонду кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, висунутого організацією партії, виборчого фонду кандидата у депутати в багатомандатному виборчому окрузі, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, висунутого шляхом самовисування, можуть робити лише фізичні особи, які не є: 1) іноземцями та особами без громадянства; 2) анонімними жертводавцями. Юридичним особам, їх філіям і представництвам робити добровільні внески до зазначених вище виборчих фондів забороняється (п. 3 ч. 3 ст. 225 ВК).

При цьому максимальний розмір внеску однієї фізичної особи до одного виборчого фонду не може перевищувати десяти розмірів мінімальної заробітної плати (ч. 2 ст. 215 ВК).

Звертає на себе увагу та обставина, що згідно із законом власні кошти організації партії, кандидата в депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, які перераховуються на рахунок виборчого фонду, не підлягають обмеженням за сумою і кількістю перерахувань (ч. 1 ст. 215 ВК). До речі, аналогічна можливість передбачена і для членів ініціативної групи референдуму, кількість та обсяг внесків яких до фонду всеукраїнського референдуму не обмежується (ч. 2 ст. 72 Закону України «Про всеукраїнський референдум»). Такий підхід законодавця надає можливість партіям, кандидатам та членам ініціативної групи референдуму накопичити солідні статки до початку виборчого чи референдумного процесів, а потім спокійно використовувати їх, що аж ніяк не сприяє встановленню рівних можливостей для усіх учасників зазначених процесів.

Ще однією криміноутворюючою ознакою діяння, передбаченого ч. 2 ст. 159¹ КК, є прямий умисел. Його відсутність

свідчить про відсутність складу цього кримінального проступку, хоча і не позбавляє можливості кваліфікації вчиненого за ст. 212¹⁵ КУпАП.

Вище вже підкреслювалося, що непрямий підкуп виборців має іншу спрямованість, аніж підкуп, передбачений ч. 2 ст. 160 КК, у зв'язку з чим ототожнення цих понять є неприпустимим. Проте їх чіткого розмежування не містить навіть профільне законодавство.

Так, на відміну від Закону України «Про всеукраїнський референдум», який надання виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати за або проти питання всеукраїнського референдуму чи наданням позитивних або негативних оцінок змісту питання всеукраїнського референдуму вважає непрямим підкупом виборців (ч. 7 ст. 100), ВК дії з надання виборцям, закладам, установам, організаціям незалежно від їх підпорядкування та форми власності грошей, продуктів харчування, та спиртних напоїв, товарів, пільг, переваг, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних та нематеріальних активів, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата, згадуванням імені такого кандидата або використанням партійної символіки, визнає підкупом виборців (ч. 6 ст. 57).

Позиція ВК призводить до ототожнення різних за своєю природою видів підкупу, про які йдеться у ст. 160 КК, і є неприпустимою, оскільки ігнорує різну спрямованість діянь, передбачених ч. 2 та ч. 3 ст. 160 КК.

Як вже зазначалося, вирішення зазначеної проблеми вбачається у виокремленні непрямого підкупу у самостійну статтю КК, що буде однозначно підкреслювати спрямованість цього діяння на суспільні відносини з організації виборів або референдуму.

На завершення слід додати, що при непрямому підкупі, на відміну від прямого, частіше фігурують не грошові кошти, а інше майно, переваги чи пільги. Так, наприклад, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 10 лютого 2015 р. за ч. 3 ст. 160 (редакції 2014 р.) був засуджений гр. Н., який після проведення агітації на користь кандидата в депутати Р., роздав учасникам зібрання купони, що надають право придбати продукти харчування на пільгових умовах (за ціною значно нижче ринкової), чим потенційні виборці і скористалися²⁹⁴. Слід також мати на увазі, що неправомірну вигоду не утворюють матеріали агітації, перелік та вартість яких встановлена ч. 3 ст. 96 Закону України «Про всеукраїнський референдум» та ч. 6 ст. 57 ВК України.

3.3. КВАЛІФІКУЮЧІ ТА ОСОБЛИВО КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ

У вітчизняній теорії кримінального права розрізняють: 1) простий (основний) склад кримінального правопорушення, який містить у собі основні ознаки цього діяння і не містить пом'якшуючих чи обтяжуючих (кваліфікуючих) обставин; 2) привілейований склад (склад з пом'якшуючими обставинами), який характеризується обставинами, що значно знижують тяжкість даного виду кримінального правопорушення; 3) кваліфікований склад, який містить обтяжуючі обставини; 4) особливо кваліфікований склад, що містить обставини, які надають злочину особливої суспільної небезпечності²⁹⁵.

²⁹⁴ Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 183/721/15 від 10.02.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42636190> (дата звернення: 10.05.2025).

²⁹⁵ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 106.

Аналіз запропонованих законодавцем у ст. ст. 157–160 КК конструкцій у зазначеній площині дозволяє зробити висновок, що крім основних складів вони передбачають кваліфіковані (ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158², ч. 4 ст. 158³, ч. 2 ст. 159, ч. 3 ст. 159¹, ч. 4 ст. 160) та особливо кваліфіковані (ч. 3 ст. 157, ч. 4 ст. 159¹) склади. За перші встановлено покарання у виді обмеження чи позбавлення волі (ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 159) або позбавлення волі (ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158², ч. 4 ст. 158³, ч. 4 ст. 160), за другі — лише позбавлення волі з обов’язковим додатковим покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 3 ст. 157). Винятком є лише кваліфікований та особливо кваліфікований склади, передбачені ч. 3 та ч. 4 ст. 159¹ КК. У першому випадку покарання у виді позбавлення волі взагалі не фігурує, а в другому йдеться про покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на строк до п’яти років. Звертає на себе увагу та обставина, що санкції основного складу діяння, передбаченого ч. 2 ст. 159¹, та його кваліфікованого складу є майже ідентичними. Різниця полягає лише в розмірі штрафу, що не зовсім погоджується зі статусом кваліфікованого складу як діяння з підвищеною суспільною небезпекою. Не відповідає статусу особливо кваліфікованого складу як діяння з особливою суспільною небезпечністю і санкція ч. 4 ст. 159¹ КК. Важко сказати, чим саме керувався законодавець, передбачаючи покарання у виді обмеження волі у тому числі, і за повторне отримання незаконного внеску або фінансової (матеріальної) підтримки, поєднане з їх вимаганням, тоді як, наприклад, повторне подання виборцем до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про себе чи повторне знищення виборчого бюлетеня караються лише позбавленням волі на строк від семи до десяти років (ч. 2 ст. 158) чи на строк від п’яти до семи років (ч. 3 ст. 158¹) відповідно. Запропонована законодавцем оцінка суспільної небезпечності діянь, передбачених ч. 3 та

ч. 4 ст. 159¹, навряд чи може бути визнана обґрунтованою, на що увага вже зверталася вище. Слід додати, що розробники проекту нового КК України позиціонують незаконне фінансування політичної партії або передвиборної агітації чи агітації референдуму вже як злочин (ст. 4.10.7), що, безумовно, заслуговує на підтримку.

Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, на підставі яких виокремлюються кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади, у спеціальній літературі класифікують на певні групи: 1) ознаки, що характеризують потерпілого; 2) ознаки, що характеризують об'єктивну сторону відповідних діянь; 3) ознаки, що характеризують суб'єкта правопорушень; 4) ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону тих чи інших посягань; 5) ознаки, які вказують на повторність вчинюваного кримінального правопорушення²⁹⁶.

До кола кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак посягань на народне волевиявлення, що характеризують об'єктивну сторону цих діянь, законодавцем віднесено: 1) спосіб їх вчинення (відповідно до ч. 2 ст. 157 КК таким є насильство, знищення чи пошкодження майна, погроза чи застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, а відповідно до ч. 4 ст. 159¹ КК — вимагання); 2) суспільно небезпечні наслідки у виді: а) неможливості встановлення результатів голосування на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму (ч. 2 ст. 158); б) неможливості проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму (ч. 3 ст. 158¹, ч. 4 ст. 158³); в) визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці з референдуму недійсним (ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158¹, ч. 4 ст. 158³); г) неможливості встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи в окрузі з референдуму (ч. 2 ст. 158, ч. 4 ст. 158³); д) неможливості встановлення результатів виборів або референдуму (ч. 4 ст. 158²).

²⁹⁶ Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 296.

Оскільки способи, передбачені ч. 2 ст. 157 КК, доволі ретельно розглядалися вище, тут доцільно зупинитися на характеристиці умисного отримання незаконного внеску чи незаконної фінансової (матеріальної) підтримки, поєднаного з їх вимаганням.

Поняття вимагання, що використовується у межах ч. 4 ст. 159¹ КК, законодавець не пропонує. Проте відповідна дефініція традиційно передбачається у конструкціях, що присвячені корупційним кримінальним правопорушенням. Згідно з п. 5 примітки до ст. 354 КК, під вимаганням неправомірної вигоди слід розуміти вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Отже зазначене вимагання може вчинятися у двох формах: 1) прямого примушування, коли винна особа пред'являє вимогу надати неправомірну вигоду, погрожуючи у випадку невиконання цієї вимоги вчинити дії або бездіяльність стосовно особи, яка надає таку вигоду, використовуючи при цьому своє становище, владу або повноваження; 2) непрямого примушування, коли винна особа умисно створює умови, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Звідси постає, що проста пропозиція надати неправомірну вигоду, яка не пов'язана з прямим або непрямим примушуванням, вимагання не утворює, хоча в чинних конструкціях норм щодо корупційних кримінальних правопорушень прохання надати неправомірну вигоду розглядається як самотійна форма об'єктивної сторони цих діянь (ч. 3 ст. 354, ч. 1 ст. 368, ч. 1 ст. 368³, ч. 1 ст. 368⁴).

КК УРСР 1960 р. не містив яких-небудь застережень щодо того, які саме інтереси хабародавця — правоохоронювані чи протиправні — мають братися до уваги при кваліфікації отримання хабара, поєднаного з його вимаганням, хоча вітчизняна судова практика переважно виходила з того, що такі інтереси мають бути законними. Після прийняття Закону України від 11 липня 1995 р., яким главу VII Особливої частини КК УРСР 1960 р. було прийнято у новій редакції, законність прав та інтересів, які хабародавець захищає шляхом дачі хабара, на законодавчому рівні була визнана однією з обов'язкових ознак його вимагання. У теорії кримінального права під законними (правоохоронюваним) інтересами при вимаганні хабара розумілися такі інтереси, які не суперечать чинному законодавству²⁹⁷. Первісна редакція ч. 4 ст. 368 чинного КК теж виходила з того, що захищатися шляхом дачі хабара при його вимаганні повинні лише права та законні інтереси особи. Вимога службовою особою хабара за вчинення діяння по службі, спрямованого на задоволення протизаконних інтересів хабародавця, вимагання не утворювала.

Зазначені положення згаданого Закону у спеціальній літературі подекуди піддавалися критиці. При цьому зазначалося, що з диспозиції норми про одержання хабара випливає, що він одержується за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, будь-якої дії, з використанням наданої посадовій особі влади чи посадового становища. Втім не вказується, а отже і не має значення для кваліфікації діяння, чи є інтереси того, хто дає хабар, законними, правоохоронюваними чи неправомірними. Склад одержання хабара утворюють виконані посадовою особою за хабар дії як у правомірних, так і у неправомірних інтересах хабародавця. Вимагання хабара — це таке саме одержання хабара, лише поєднане з вимаганням. А тому питання про його наявність має вирішуватися позитивно незалежно від того, чи є інте-

²⁹⁷ Дудоров О. О. Кваліфікація одержання хабара, поєднаного з вимаганням. *Право України*. 1994. № 5–6. С. 35.

реси хабародавця законними або протиправними²⁹⁸. На підставі цього вказівку на законність інтересів хабародавця з тексту КК пропонувалося виключити.

Так чи інакше, впроваджуючи нове поняття вимагання неправомірної вигоди Законом 2014 р., яке знайшло відображення у п. 5 примітки до ст. 354 КК (до цього воно містилося у п. 4 примітки до ст. 368 КК), при характеристиці прямого примушування про законність інтересів вигододавця законодавець вже не згадує, що безумовно, сприяє поновленню дискусії щодо характеру зазначених інтересів. Що ж стосується непрямого примушування, то воно, як і раніше, пов'язується виключно із правами та законними інтересами вигододавця.

Аналіз дефініції, що міститься у п. 5 примітки до ст. 354 КК, свідчить, що зміст прямого примушування при вимаганні неправомірної вигоди законодавець зводить виключно до психічного насильства²⁹⁹ — погрози вчинення дій або бездіяльності стосовно особи, яка має надати зазначену вигоду. Таке насильство повністю охоплюється відповідними частинами ст. 354, ст. 368, ст. 368³, ст. 368⁴ і додаткової кваліфікації не потребує.

У деяких джерелах доводилося, що вимагання хабара може супроводжуватися і застосуванням фізичного насильства, та пропонувалося доповнити відповідну дефініцію вказівкою на фізичне насильство³⁰⁰. Проте законодавець ці пропозиції не сприйняв. Тому у тих випадках, коли службова особа при вимаганні неправомірної вигоди вдається до фізичного насильства, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, наприклад, якщо службова

²⁹⁸ Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2000. С. 152–154.

²⁹⁹ Гуртовенко О. П. Психічне насильство у кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 17 с.

³⁰⁰ Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. С. 147–148.

особа національної поліції вчиняє завідомо незаконне затримання, вимагаючи при цьому у потерпілого неправомірну вигоду і погрожуючи триманням під вартою та тривалим строком позбавлення волі, скоєне слід класифікувати за відповідними частинами ст. 371 та ст. 368 КК. У тому разі, коли особа, незважаючи на вчинення щодо неї дій, спрямованих на те, щоб примусити її дати хабар (неправомірну вигоду), з тих чи інших причин цього не зробила, дії службової особи, яка його вимагала, залежно від конкретних обставин справи належить кваліфікувати як готування до одержання хабара шляхом вимагання чи як замах на вчинення цього злочину (п. 17 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво»)³⁰¹. Деякі автори цілком слушно підкреслюють, що законодавче закріплення підвищеної суспільної небезпеки одержання неправомірної вигоди шляхом вимагання, порівняно з простим складом одержання зазначеної вигоди, ґрунтується на суттєвій різниці взаємовідносин вигододавця і вигодоодержувача. У другому випадку між згаданими особами складаються добровільні відносини, які утворюють своєрідну угоду про специфічне співробітництво, де вигододавець прагне досягти певної мети за допомогою підкупу. Вимагання неправомірної вигоди свідчить про порушення паритетних засад у відносинах вигодованець — вигодоодержувач. Отже саме характер взаємовідносин між зазначеними суб'єктами, а не характер вчинюваних за неправомірну вигоду дій, є підставою для більш суворої відповідальності за одержання неправомірної вигоди шляхом вимагання. Саме з огляду на характер взаємовідносин між учасниками дачі — одержання хабара КК передбачав вимагання хабара як підставу для звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності (ч. 6 ст. 369 редакції 2011 р.). Чинна редакція ч. 5 ст. 354 КК такої підстави не передбачає. Але добровільна заява про пропозицію, обі-

³⁰¹ Постанови Пленуму Верховної Суду у кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 37.

цянку чи надання неправомірної вигоди, яка передбачена тут як підстава для згаданого звільнення, також певним чином пов'язанна з вимаганням неправомірної вигоди. Як підкреслює М. І. Мельник, хабародавці звертаються до правоохоронних органів із заявою про дачу хабара, як правило, у двох випадках: 1) коли посадова особа, одержавши хабар, не виконала взяті на себе зобов'язання; 2) за обставин своєрідного конфлікту між хабарником і хабародавцем, тобто коли останній діяв не добровільно, а до дачі хабара його фактично примусила посадова особа. Будь-який примус, будь-яке насильство над особою породжує певного роду протидію з боку того, проти кого спрямовані насильницькі дії. Звернення хабародавця до правоохоронних органів у випадку вимагання у нього хабара якраз і є специфічною формою протистояння тиску з боку посадової особи щодо дачі їй хабара³⁰².

Наведені законодавчі та доктринальні положення щодо розуміння вимагання неправомірної вигоди цілком можуть бути використані і при характеристиці вимагання, про яке йдеться у ч. 4 ст. 159¹, оскільки однакові терміни, що вживаються у тексті КК, повинні мати ідентичний зміст. Разом з тим, слід відзначити, що вимагання внеску чи фінансової (матеріальної) підтримки має і свої особливості.

По-перше, предметом такого вимагання виступають виключно незаконний внесок або незаконна фінансова (матеріальна) підтримка, тобто внесок чи підтримка, які отримані від особи, яка не має права їх здійснювати (надавати), або отримані у великому розмірі. Тому вимагання законного внеску чи підтримки, тобто вимагання їх від особи, яка має права їх здійснювати (надавати), чи у розмірі, що не перевищує встановлений законом максимальний розмір, має кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 189 КК. По-друге, вимагання, передбачене ч. 4 ст. 159¹ КК, характеризується специфічним суб'єктним складом. До кола суб'єктів такого

³⁰² Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. С. 139.

вимагання належать лише керівники політичної партії, керівники її місцевої організації, пов'язані особи політичної партії чи її місцевої організації, розпорядники накопичувальних рахунків відповідних виборчих чи референдумних фондів, кандидати, керівники громадських організацій та члени ініціативної групи референдуму, які отримують незаконну фінансову (матеріальну) підтримку для здійснення передвиборної агітації або агітації референдуму поза межами відповідних фондів. Вимагання як законного, так і незаконного внеску чи фінансової (матеріальної) підтримки, вчинене іншими суб'єктами, за наявності необхідних умов, утворює склад злочину, передбачений ст. 189 КК. По-третє, вимагання внеску чи підтримки не пов'язується із вчиненням дій або бездіяльності зазначеними вище суб'єктами з використанням свого становища, що цілком зрозуміло, оскільки ці особи можуть і не мати певних повноважень, наявність яких дозволяє вирішувати питання на користь потерпілого. Так, скажімо, якщо кандидати від провладних сил чи керівники політичних партій можуть мати певні важелі, які дозволяють їм зловживати ними стосовно особи, яка здійснює внесок чи підтримку, то у кандидатів самовисуваних чи членів ініціативної групи таких важелів немає. По-четверте, вимагання, передбачене ч. 4 ст. 159¹ КК, не обмежується лише психічним насильством чи створенням умов, за яких особа вимушена здійснювати незаконний внесок чи надати незаконну підтримку, а не виключає і застосування фізичного насильства, оскільки жодних застережень з цього приводу закон не містить.

Таким чином, можна зробити висновок, що вимагання незаконних внеску або підтримки, хоча і має певні спільні риси з вимаганням неправомірної вигоди, все ж таки більшою мірою є спеціальним різновидом загального складу вимагання, передбаченого ст. 189 КК. Не випадково розробники згаданого вище проєкту нового КК України вимагання внеску або підтримки як ознаку, що підвищує

тяжкість незаконного фінансування політичної партії або передвиборної агітації чи агітації референдуму (ст. 4.10.7), вже не передбачають.

Як зазначалося вище, до кола кваліфікуючих ознак посягань на народне волевиявлення, що характеризують об'єктивну сторону цих діянь, поряд зі способом їх вчинення, законодавець відносить і суспільно небезпечні наслідки. Поняття цих наслідків частково міститься у виборчому та референдумному законодавстві. Так, наприклад, відповідно до ст. 122 (вибори Президента України), ст. 177 (вибори народних депутатів) та ст. 252 (місцеві вибори) ВК України, дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог цього Кодексу, внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців, лише за таких обставин: 1) встановлення випадків незаконного голосування (опускання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, голосування особами, які не мають права голосу, голосування особами, які не включені до списку виборців на виборчій дільниці або включені до нього безпідставно, голосування особою більше ніж один раз) у кількості, що перевищує п'ять відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці; 2) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможлиблює встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує п'ять відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці; 3) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більш як на десять відсотків кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці. Аналогічні положення містить і ст. 110 Закону України «Про всеукраїнський референдум», з тією різницею, що дільнична комісія з всеукраїнського референдуму може визнати голосування на дільниці з всеукраїнського референдуму недійсним у разі

знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможлиблює встановлення змісту бюлетенів для голосування, якщо кількість таких бюлетенів перевищує десять відсотків кількості виборців, які отримали бюлетені для голосування на дільниці з всеукраїнського референдуму.

Що ж стосується таких наслідків як неможливість встановлення результатів голосування на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму та неможливість проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці або дільниці з референдуму, то зміст цих понять профільне законодавство не тільки не розкриває, а навіть не оперує ними, як, до речі, і такими поняттями як неможливість встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму та неможливість встановлення результатів виборів або референдуму. Відповідно до виборчого та референдумного законодавства, визнання голосування недійсним у межах територіального округу (ч. 8 ст. 125, ч. 7 ст. 180), у межах територіального, багатомандатного виборчого округу (ч. 18 ст. 255), а також в межах територіального округу з всеукраїнського референдуму (ч. 10 ст. 114) забороняється. У разі, якщо голосування на всіх виборчих дільницях виборчого округу у день голосування не було організовано відповідно до вимог ст. 118 або ст. 119 ВК або було визнано недійсним, окружна виборча комісія встановлює, що голосування у межах відповідного виборчого округу не відбулося. Окружна виборча комісія зобов'язана встановити підсумки голосування в межах територіального округу незалежно від кількості виборчих дільниць у відповідному окрузі, щодо яких прийнято рішення про визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. Окружна або територіальна комісія з всеукраїнського референдуму зобов'язана встановити підсумки голосування в межах територіального округу з всеукраїнського референдуму незалежно від кількості дільниць у відповідному окрузі, щодо яких прийнято рішення про визнання голосування на дільниці недійсним. За наявнос-

ті скарг про порушення вимог Закону «Про всеукраїнський референдум» під час проведення голосування та/або підрахунку голосів виборців на дільниці з всеукраїнського референдуму, що ставлять під сумнів результати підрахунку голосів виборців на зазначеній дільниці, окружна комісія з всеукраїнського референдуму може прийняти рішення про проведення повторного підрахунку голосів виборців на дільниці з всеукраїнського референдуму. У разі неможливості усунення неточностей у протоколі дільничної комісії з всеукраїнського референдуму без перерахунку бюлетенів окружна комісія з всеукраїнського референдуму зобов'язана прийняти рішення про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній дільниці з всеукраїнського референдуму. Окружна комісія з всеукраїнського референдуму може прийняти рішення про визнання голосування на дільниці з всеукраїнського референдуму недійсним у разі виявлення при повторному підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці з всеукраїнського референдуму обставин, зазначених у частині першій ст. 110 Закону України «Про всеукраїнський референдум». ЦВК зобов'язана встановити результати голосування у день виборів незалежно від кількості виборчих дільниць (виборчих округів), на яких (в межах яких) голосування не було організовано і проведено відповідно до вимог ВК. У разі, якщо голосування в межах окремих територіальних округів не було організовано і проведено відповідно до вимог ВК, результати голосування встановлюються за підсумками голосування в інших територіальних округах.

Наведені положення чинного виборчого та референдумного законодавства свідчать, що підсумки голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму, а також результати виборів або референдуму у будь-якому разі мають бути встановлені.

Відповідно до первісних редакцій ст. ст. 157–160 чинного КК України, суспільно небезпечні наслідки, як кваліфікуюча ознака, передбачалися лише у ч. 3 ст. 157. Тут мова йшла

про вплив на результати голосування або виборів. У літературі тих часів підкреслювалося, що таким, яке вплинуло на результати голосування або виборів, слід визнавати перешкодження вільному здійсненню громадянином його виборчого права, що зокрема вплинуло на кількість виборців, які взяли участь у голосуванні, кількість голосів, поданих за кожного кандидата, визнання кандидата обраним (не обраним) тощо. При цьому особливо акцентувалося на тому, що для наявності цієї кваліфікуючої ознаки не обов'язково, щоб наслідком перешкодження було визнання виборів недійсними або такими, що не відбулися³⁰³. Цілком зрозуміло, що за такого підходу нормативна визначеність наслідків була вкрай низькою, що фактично унеможливлювало застосування ч. 3 ст. 157 на практиці.

Після реформування ст. ст. 157–160 чинного КК Законом 2006 р. вказівка на наслідки як кваліфікуючу ознаку перешкодження здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі була скасована. Тепер про суспільно небезпечні наслідки йшлося у новій редакції ст. 158 КК. Як така тут згадувалася неможливість визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах (референдумі).

Зазначені наслідки передбачалися як кваліфікуюча обставина таких діянь як підробка виборчих документів, документів референдуму, а так само використання завідомо підроблених виборчих документів, документів референдуму, викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями, умисне надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців, умисне внесення неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру ви-

³⁰³ Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. С. 349.

борців, несанкціоновані дії з інформацією чи інше несанкціоноване втручання у роботу Державного реєстру виборців. Разом з цим у ч. 3, ч. 6 та ч. 12 ст. 158 редакції 2006 р. як альтернативний фігурував і такий наслідок, як вплив на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу. Немоżliвість визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму передбачалася і як конститутивна ознака, зокрема таких діянь як підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів, підміна дійсних виборчих бюлетенів, незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення. У коментарях, як і раніше, підкреслювалося, що для наявності даної кваліфікуючої або конститутивної ознаки не обов'язково, щоб вибори були визнанні недійсними або такими, що не відбулися³⁰⁴.

Внаслідок реформування ст. ст. 157–160 Законом 2014 р. законодавець встановив три види суспільно небезпечних наслідків: 1) неможливість встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці; 2) неможливість встановлення підсумків голосування у виборчому окрузі; 3) визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. Вони передбачалися як кваліфікуючі ознаки надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікації виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців (ч. 4 ст. 158 редакції 2014 р.). У джерелах періоду дії вказаної редакції ст. 158 КК різниця між зазначеними вище наслідками вже не проводилася. При цьому підкреслювалося, що неможливість встановлення результатів голосування виборців на виборах чи референдумі, яка обумовлена фактами незаконного голосування, голосуванням особами, які не мають право голосу, знищенням або пошкодженням виборчої скриньки, виявленням у виборчих скриньках бюлетенів

³⁰⁴ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 147.

у кількості, що перевищує десять відсотків кількості виборців, які отримали виборчий бюлетень на виборчій дільниці тощо, є підставою визнання голосування на виборчій дільниці недійсним³⁰⁵.

Чинний КК, як зазначалося вище, встановлює п'ять видів суспільно небезпечних наслідків посягань на народне волевиявлення. Причому ці наслідки диференціюються в залежності від виду посягання. У межах ст. 158¹ йдеться лише про неможливість проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму або визнання голосування на виборчій дільниці чи дільниці референдуму недійсним. У ст. 158 КК поряд з цими наслідками (замість неможливості проведення підрахунку голосів тут йдеться про неможливість встановлення результатів голосування на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму) згадується також неможливість встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму, а у межах ст. 158³ до згаданих наслідків додається неможливість встановлення результатів виборів або референдуму.

П'ять видів наслідків зберігають і автори проєкту нового КК України, які пов'язують їх настання (наявність цих наслідків підвищує тяжкість відповідного злочину на два ступеня) із вчиненням таких діянь як перешкоджання здійсненню виборчих прав або референдумного права (ст. 4.10.4), незаконний вплив на члена виборчої комісії, комісії з референдуму (ст. 4.10.5) та подання до Державного реєстру виборців неправдивих відомостей або втручання в його роботу (ст. 4.10.6). Що ж стосується таких злочинів як дії з виборчими бюлетенями чи бюлетенями для голосування на референдумі (ст. 4.10.10), фальшування виборчої документації, документації референдуму (ст. 4.10.11), знищення, пошкодження чи приховування виборчих бюлетенів, бюлетенів для голосування на референдумі або заволодіння ними

³⁰⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. С. 382.

(ст. 4.10.12) та знищення, пошкодження або приховування печатки виборчої комісії чи комісії з референдуму, виборчої скриньки, виборчої документації чи документації референдуму або заволодіннями ними (ст. 4.10.13), то вони позиціонуються як діяння з формальним складом, наслідки вчинення яких знаходяться поза межами об'єктивної сторони і на кваліфікацію не впливають.

З приводу викладеного хотілося б зазначити наступне. Суспільно небезпечні наслідки посягань на народне волевиявлення є доволі складним феноменом, як з точки зору їх визначення, так і з точки зору їх інкримінування винній особі. Не випадково, як було показано вище, у переважній більшості випадків зарубіжний законодавець позиціонує ці правопорушення як діяння з виключно формальним складом (КК ФРН, КК Австрії, КК Швейцарії, КК Республіки Вірменія, КК Республіки Молдова, КК Киргизької Республіки тощо).

У КК тих країн, де здійснено спробу сконструювати матеріальні склади згаданих посягань, як правило, фігурують два види наслідків: вплив на результати виборів чи референдуму та визнання виборів або референдуму недійсним (наприклад, КК Литовської Республіки). Як вже зазначалося, цей підхід впроваджував і вітчизняний законодавець у ст. 158 КК редакції 2006 р., з тією різницею, що тут мова йшла не про визнання виборів чи референдуму недійсним, а про неможливість визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах або референдумі. Усвідомлюючи нездатність такого поняття як вплив на результати голосування (про підвищену суспільну небезпеку мають свідчити конкретні обставини, які відсутні у межах основного складу і характеризують собою склад кваліфікований, тоді як негативний вплив на народне волевиявлення притаманний будь-якому основному складу посягань, передбачених ст. ст. 157–160 КК і характеризує базові ознаки їх суспільної небезпеки) виконувати функцію кваліфікуючої ознаки, за-

конодавець намагався його конкретизувати вказівкою на неможливість встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці чи у відповідному виборчому окрузі, що і знайшло відображення у ч. 4 ст. 158 редакції 2014 р. Поряд з цим наслідком тут почало фігурувати і визнання голосування на виборчій дільниці недійсним, підставою для якого теж виступає неможливість достовірно встановити результати волевиявлення виборців. Отже з позицій ст. 158 КК редакції 2014 р. неможливість встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці розглядалася як більш широке поняття, що обумовлювалося певною неузгодженістю між КК і діючим на той час виборчим та референдумним законодавством, які як підставу визнання голосування на дільниці недійсним передбачали лише випадки незаконного голосування, знищення або пошкодження виборчої скриньки та виявлення у виборчих скриньках зайвих виборчих бюлетенів. Проте до неможливості встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці чи дільниці референдуму могли призвести зокрема і викрадення чи приховування виборчої скриньки з бюлетенями. Така ситуація зберігається й у чинному КК, оскільки ВК та Закон України «Про всеукраїнський референдум» підстави для визнання голосування на дільниці недійсним залишають незмінними. Тому у ч. 3 ст. 158¹ та ч. 4 ст. 158³ і фігурує як альтернативний визнанню голосування на дільниці недійсним такий наслідок, як неможливість проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму. Неможливість встановлення результатів голосування на виборчій дільниці чи дільниці референдуму, про яку йдеться у ч. 2 ст. 158 КК, самостійного значення не має, оскільки, як уявляється, повністю охоплюється такою підставою визнання голосування на дільниці недійсним як незаконне голосування особами, що включені до списку виборців на виборчій дільниці чи дільниці референдуму безпідставно.

З метою подолання зазначеної вище неузгодженості між КК та виборчим і референдумним законодавством доціль-

ним уявляється розширення кола підстав для визнання голосування на ділянці недійсним (шляхом внесення відповідних змін до ВК та ЗУ «Про всеукраїнський референдум»), що у підсумку призведе не тільки до уніфікації, а й до конкретизації такого поняття як суспільно небезпечні наслідки посягань на народне волевиявлення.

Що ж стосується таких наслідків як неможливість встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму та неможливості встановлення результатів виборів або референдуму, то в цій частині КК не тільки не узгоджується з профільним законодавством, а й прямо суперечить йому, оскільки, як було показано вище, окружна комісія та ЦВК зобов'язані у будь-якому випадку встановити підсумки голосування або визнати його таким, що не відбулося. Тому конкретизація впливу на результати голосування у цьому випадку має здійснюватися за рахунок вказівки не на неможливість встановлення підсумків голосування у відповідному окрузі чи результатів виборів або референдуму, а на визнання голосування таким, що не відбулося. Ці дві обставини — визнання голосування на виборчій ділянці або ділянці референдуму недійсним та визнання голосування таким, що не відбулося, і є тими факторами, які значно підвищують суспільну небезпеку посягань на народне волевиявлення, у порівнянні з їх базовою небезпекою, яка завжди пов'язана з негативним впливом на цей об'єкт кримінально-правової охорони, що і створює підґрунтя для формування відповідних кваліфікованих складів. Так, наприклад, будь-яке незаконне голосування, навіть його поодинокий випадок, негативно впливає на достовірність результатів волевиявлення виборців. Але унеможлиблює достовірне встановлення цих результатів лише така кількість незаконних голосувань, яка перевищує п'ять відсотків кількості виборців, що отримали бюлетені. Менша кількість незаконних голосувань можливості встановити результати волевиявлення виборців не усуває, хоча може свідчити про підвищену суспіль-

ну небезпеку цього діяння, що має бути врахована у межах іншої кваліфікуючої ознаки, зокрема повторності.

Виходячи з того, що визнання голосування на дільниці недійсним та визнання голосування таким, що не відбулося, є найбільш небезпечними кваліфікуючими ознаками посягань на народне волевиявлення, які, до того ж, мають суто специфічний характер, доцільною уявляється диференціація цих наслідків на рівні окремих частин відповідних статей КК, з наданням їм статусу особливо кваліфікуючих ознак.

Як зазначалося вище, доволі неоднозначно як законодавцем, так і теорією вирішується питання щодо кола діянь, які здатні спричинити згадані наслідки. На моє переконання, до таких правопорушень належать посягання, передбачені: ч. 1 ст. 158 (у тому числі і вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб чи спеціальним суб'єктом); ч. 1 та ч. 2 (за умов реформування диспозиції цієї норми у зазначеному нижче напрямку) ст. 158¹ (у тому числі і вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб чи спеціальним суб'єктом); ч. 2 (у частині матеріальної підробки використаних виборцями бюлетенів, спрямованої на зміну змісту їх волевиявлення, або визнання цих бюлетенів недійсними, використання підроблених або незаконно виготовлених бюлетенів та підробки протоколів про підрахунок голосів, підсумки голосування або результати виборів чи референдуму) та ч. 3 ст. 158³ (у тому числі і вчинені повторно за попередньою змовою групою осіб чи спеціальним суб'єктом), крім викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму та протоколу про підрахунок голосів, підсумки голосування або результати виборів чи референдуму, оскільки ці дії не створюють матеріальних підстав для визнання голосування недійсним, а проблема, що виникає у такому випадку, може бути вирішена шляхом перерахунку голосів, терміновим виготовленням дублікату печатки чи посвідченням результатів голосування печаткою комісії вищого рівня.

Про неможливість проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці референдуму, встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму згадується й у ч. 5 ст. 157 чинного КК, де вони фігурують як конститутивна ознака ухилення члена комісії від виконання своїх обов'язків. Проте зазначені поняття тут вживаються в дещо іншому контексті. Криміналізувавши у 2006 р. ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин, законодавець позиціонував його як суто формальний склад. Однак за виборчим законодавством, у тому числі і чинним (п. 8 ч. 3 ст. 83 ВК), ухилення від виконання членом комісії своїх обов'язків без поважних причин розглядається лише як підстава для дострокового припинення його повноважень і по суті не може визнаватися суспільно небезпечним діянням. Тому, реформуючи ст. 157 у 2020 р., законодавець передбачив певні наслідки, пов'язавши саме з ними суспільну небезпеку ухилення.

Такими наслідками виступають:

1) неможливість роботи виборчої комісії, комісії з референдуму в день голосування. Ця неможливість передусім обумовлюється відсутністю мінімальної кількості членів комісії (відповідно до ч. 1 ст. 85 та ч. 1 ст. 84 ВК мінімальна кількість членів дільничної виборчої комісії складає дев'ять осіб, а окружної виборчої комісії — дванадцять осіб. Такий самий мінімальний кількісний склад окружної комісії встановлений ст. 46 Закону України «Про всеукраїнський референдум». Мінімальний склад дільничної комісії з всеукраїнського референдуму залежить від розміру дільниці і відповідно до ч. 2 ст. 48 згаданого Закону складає 10, 14 та 18 осіб. Дільнична комісія з електронного голосування складається з п'ятнадцяти осіб), через що вона не може розпочати роботу. Неявка на засідання дільничної чи окружної комісії у день голосування без поважних причин є підставою для дострокового припинення повноважень члена цих комісій (ст. 89 ВК, ст. 53 Закону України «Про всеукраїнський ре-

ферендум»), який може бути замінений на іншу особу. Але процедура заміни займе певний час, протягом якого робота комісії буде зірвана.

Ухилення члена комісії від виконання своїх обов’язків з видачі бюлетенів, контролю списку виборців, перевірки документів виборців, які дають право на отримання бюлетеня тощо, як уявляється, до неможливості роботи комісії не призводить, хоча й суттєво її ускладнює шляхом створення черг, конфліктних ситуацій тощо. Для характеристики об’єктивної сторони ухилення члена комісії від виконання своїх обов’язків автори проєкту нового КК України використовували таке поняття як зрив³⁰⁶. Цей підхід цілком застосовує на підтримку, оскільки саме зрив роботи комісії, а не її неможливість (після вирішення проблеми з наявністю мінімального складу комісії її робота може здійснюватися у звичайному режимі), є суспільно небезпечним наслідком зазначеного діяння, який і виступає його основною криміноутворюючою ознакою. Однак у контрольному тексті проєкту КК від 2 квітня 2025 р. фігурує вже інший термін — «саботаж» роботи комісії (ст. 4.10.16). Саботаж (від французької — «стукати черевиком») означає умисне невиконання чи несутлінне виконання певних обов’язків, приховану протидію і є більш широким, аніж зрив, поняттям. Тому його використання здатне суттєво ускладнити питання щодо основної криміноутворюючої ознаки ухилення, про яке йдеться;

2) неможливість проведення підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування чи результатів виборів або референдуму. Встановлюючи такий наслідок ухилення члена комісії від виконання своїх обов’язків, законодавець, вірогідно, керувався ідеєю уніфікації поняття суспільно небезпечних наслідків посягань на народне волевиявлення. Але,

³⁰⁶ Проєкт Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 р.), підготовлений Робочою групою. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).

на мій погляд, такий підхід є необґрунтованим. У даному випадку неможливість роботи комісії з проведення підрахунку голосів зумовлюється не матеріальними підставами (фальсифікаціями чи іншими кримінально протиправними діями), а суто формальними моментами — відсутністю мінімальної кількості членів дільничної чи окружної комісії. До того ж, якщо з цієї причини дільнична або окружна комісія не змогли провести підрахунок голосів чи встановити підсумки голосування, це може зробити комісія вищого рівня — окружна чи Центральна відповідно. Згідно із Законом України «Про Центральну виборчу комісію»³⁰⁷ до її складу входять сімнадцять членів (ч. 3 ст. 6). Засідання ЦВК є повноважним за умови присутності не менше як двох третин цього складу (ч. 4 ст. 11). За такого підходу залишається незрозумілим, з яких саме причин ЦВК не зможе встановити результати виборів або референдуму.

Отже вказівка на неможливість проведення підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування чи результатів виборів або референдуму, що міститься у ч. 5 ст. 157 КК, є необґрунтованою і має бути скасована. Ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків має пов'язуватися лише зі зривом роботи цих комісій в день голосування. Звідси постає, що суб'єктами цього кримінального правопорушення можуть визнаватися лише члени дільничних та окружних або територіальних виборчих комісій чи комісій з референдуму. Зазначений наслідок може бути спричинений і перешкоджанням члену виборчої комісії чи комісії з референдуму у здійсненні своїх повноважень, що, ймовірно, має знати відображення у ч. 3 ст. 157 КК.

За чинним КК психічне ставлення винної особи до суспільно небезпечних наслідків, що аналізуються, виражається виключно у формі необережності, про що свідчить вико-

³⁰⁷ Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

ристане законодавцем словосполучення «дії, що призвели». За такого підходу інкримінувати ці наслідки доволі складно, принаймні у межах принципу суб'єктивного ставлення у вину.

На думку авторів проєкту нового КК, криміноутворюючими ознаками посягань проти виборчих та референдумного прав є лише такі наслідки, які спричинені завідомо. При цьому завідомість вони визначають як розуміння особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення, певного факту як явного, очевидного, що можливе лише у межах прямого умислу (п. 12 ч. 2 ст. 1.4.1). Як уявляється, цей підхід є цілком слушним. Тільки у тому випадку, коли винна особа усвідомлює можливість зриву роботи комісії, визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним чи таким, що не відбулося внаслідок власних дій і бажає настання цих наслідків, вони можуть бути їй інкриміновані.

Підсумовуючи викладене, можна запропонувати внести такі зміни: 1) диспозицію норми, передбаченої ч. 5 ст. 157 КК, викласти в такій редакції: «Ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин, що завідомо привело до зриву роботи виборчої комісії, комісії з референдуму в день голосування, — карається...»; 2) доповнити ст. 158 частиною третьою такого змісту: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, що завідомо призвели до визнання голосування на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму недійсним або таким, що не відбулося, — караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років»; 3) доповнити ст. 158¹ КК частиною четвертою такого змісту: «Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, що завідомо призвели до визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним чи до визнання голосування таким, що не відбулося, — ка-

раються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років»; 4) частину четверту ст. 158³ викласти в такій редакції: «Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, що завідомо привели до визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним чи до визнання голосування таким, що не відбулося, — караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років». Частину другу, третю та четверту ст. 158³ КК вважати відповідно частиною першою, другою та третьою цієї статті. Частину третю цієї статті викласти у такій редакції: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років». Абзац другий частини першої ст. 158³ викласти в такій редакції: «караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років». Абзац другий частини другої ст. 158³ КК викласти в такій редакції: «караються позбавленням волі на строк від чотирьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років»; 5) ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 177, ч. 1 ст. 252 ВК України та ч. 1 ст. 110 Закону України «Про всеукраїнський референдум» доповнити пунктами четвертим, п'ятим, шостим, сьомим та восьмим такого змісту: «4) викрадення, приховування або знищення виборчих бюлетенів (бюлетенів для голосування на референдумі) у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією (комісією референдуму); 5) виявлення у виборчих скриньках

підроблених або незаконно виготовлених виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією (комісією референдуму); 6) викрадення або приховування виборчої скриньки з бюлетенями, якщо кількість бюлетенів, що знаходилася у скриньці, перевищує 5 відсотків кількості виборців, які отримали бюлетені на виборчій дільниці (дільниці референдуму); 7) викрадення, приховування або знищення списків виборців (учасників референдуму), якщо кількість виборців, що проголосували на момент вчинення цих дій, перевищує 10 відсотків кількості виборців відповідної виборчої дільниці (дільниці референдуму); 8) встановлення випадків підробки виборчих бюлетенів (бюлетенів для голосування на референдумі) під час підрахунку голосів у кількості, що перевищує 5 відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці (дільниці референдуму)»; 6) у ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 177, ч. 1 ст. 252 ВК та ч. 1 ст. 110 Закону України «Про всеукраїнський референдум» словосполучення «може визнати» замінити словосполученням «зобов'язана визнати».

До кола кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак посягань на народне волевиявлення, що характеризують суб'єкта цих правопорушень, законодавцем віднесено вчинення їх: 1) спеціальним суб'єктом (ч. 3, ч. 4, ч. 5 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158², ч. 4 ст. 158³, ч. 2 ст. 159, ч. 4 ст. 160); 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158², ч. 4 ст. 158³, ч. 4 ст. 159¹, ч. 4 ст. 160); 3) організованою групою (ч. 4 ст. 159¹).

Поняття спеціального суб'єкта посягань на народне волевиявлення доволі ретельно розглядалося вище. Тут лише хотілося б зазначити, що у переважній більшості випадків як кваліфікуюча ознака цих дій у вітчизняній судовій практиці фігурує вчинення їх членом виборчої комісії. Проте зустрічаються випадки вчинення зазначених кримінальних правопорушень й іншими спеціальними суб'єктами. Так, на-

приклад, вироком Острозького районного суду Рівненської області від 3 березня 2016 р. за ч. 4 ст. 160 КК (редакції 2014 р.) був засуджений Б., який, будучи кандидатом в депутати до Острозької міської ради, запропонував студенту Національного університету «Острозька академія» Д., який був виборцем цього територіального виборчого округу, надати йому та іншим особам у кількості 25–30 чоловік з числа студентів НУ «Острозька академія», неправомірну вигоду у розмірі 50 грн кожному за підтримку його кандидатури на виборах до міської ради. Д. пропозицію Б. прийняв та повідомив останньому, що за нього виявили бажання проголосувати ще 23 особи, після чого отримав частину обіцяних грошових коштів у сумі 500 грн. Виборці, що голосуватимуть за Б., повинні були кидати бюлетені до шостої урни, а «людина» Б., що перебуватиме на дільниці, буде вести підрахунок цих виборців та ставити відповідні відмітки у наданому Д. списку³⁰⁸.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненням за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28). За цього різновиду простої форми співучасті³⁰⁹ усі учасники групи виконують у повному обсязі або частково об'єктивну сторону відповідного діяння.

Під час вчинення кримінального правопорушення кожен зі співучасників може вчиняти різні дії (подолання опору потерпілого, заподіяння тілесних ушкоджень, заволодіння майном), які спрямовані на досягнення єдиної мети. Домовленістю групи осіб про спільне вчинення кримінального правопорушення є узгодження об'єкта такого правопо-

³⁰⁸ Вирок Острозького районного суду Рівненської області у кримінальному провадженні № 567/123/16 від 03.03.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56229553> (дата звернення: 10.05.2025).

³⁰⁹ Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 44 с.

рушення, його характеру, місця, часу, способу вчинення та змісту виконуваних функцій, яке може відбутися у будь-якій формі — усній, письмовій, за допомогою конклюдентних дій, що висловлені не у формі усної чи письмової пропозиції, а безпосередньо через поведінку, з якої можна зробити висновок про такий намір. Попередня змова має відбутися до початку вчинення дій, які утворюють об'єктивну сторону того чи іншого кримінального правопорушення. Вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб має кваліфікуватися лише за статтями Особливої частини без будь-яких посилок на статті Загальної частини. Якщо склад вчиненого кримінального правопорушення такої ознаки не передбачає, вона має бути обов'язково врахована судом при призначенні покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК). Вчинити діяння за попередньою змовою можуть два (та більше) загальних, або два (та більше) спеціальних суб'єкта. У зв'язку з цим цілком слушною є позиція Ямпільського районного суду Вінницької області, вироком якого за ч. 2 ст. 158¹ (редакція 2014 р.) за незаконне надання та незаконне отримання, вчинені за попередньою змовою, були засуджені члени дільничної виборчої комісії Н. та К. Н., за попередньо домовленістю з К., отримала від неї замість своїх родичів виборчі бюлетені, проголосувала замість них та передала заповнені бюлетені К. для того, щоб остання опустила їх до виборчої скриньки, що вона і зробила. Після цього Н. надала К. виборчі бюлетені замість її родичів, які остання заповнила та опустила до виборчої скриньки³¹⁰.

Як вже підкреслювалося, кваліфікація діяння як вчиненого за попередньою змовою групою осіб є неможливою у тих випадках, коли об'єктивну сторону цього діяння може виконати лише спеціальний суб'єкт, а групу утворюють спеціальний та загальний суб'єкти. У такому разі участь загаль-

³¹⁰ Вирок Ямпільського районного суду Вінницької області у кримінальному провадженні № 153/8/15-К від 28.01.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42470585> (дата звернення: 10.05.2025).

ного суб'єкта можлива лише у формі складної співучасті з юридичним розподілом ролей. У зазначеній площині заслуговує на підтримку запропонована Шевченківським районним судом м. Києва кваліфікація дій П. як пособництва у підкупі, вчиненому кандидатом в депутати Київської міської ради. П., будучи членом передвиборного штабу кандидата Г., прийняв його пропозицію підшукати осіб, які погодяться за винагороду проголосувати за Г., підшукав таких осіб та передав їм аванс у сумі 500 грн, обіцяючи ще 500 грн після голосування, але в цей момент був затриманий³¹¹. Оскільки вчинення підкупу кандидатом на виборах може бути вчинено лише спеціальним суб'єктом, суд правильно оцінив дії П. як пособництво у такому підкупі, кваліфікувавши їх за ч. 5 ст. 27 та ч. 4 ст. 160 КК. Дії аналогічні діям П., але вчинені спеціальним суб'єктом, передбаченим ч. 4 ст. 160 КК, мають кваліфікуватися лише за цією статтею. Так вироком Смілянського міськрайонного суду Черкаської області за ч. 4 ст. 160 (редакція 2014 р.) був засуджений Т., який, будучи довіреною особою кандидата в народні депутати, за попередньою змовою з ним здійснив підкуп виборців, надавши їм винагороду в розмірі 150 грн до моменту голосування та обіцявши ще по 150 грн після його проведення за віддання свого голосу на користь згаданого кандидата³¹².

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого усім учас-

³¹¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/2021 від 29.11.2021 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).

³¹² Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 703/351/15 від 23.10.2015 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52642852> (дата звернення: 10.05.2025).

никам групи (ч. 3 ст. 28). За змістом ч. 3 ст. 28 КК кримінальне правопорушення може бути справою організованої групи лише у тому випадку, коли таке об'єднання утворено попередньо, тобто вчиненню цього діяння передували дії щодо його утворення. Сучасна судова практика виходить з того, що організована група, на відміну від групи з попередньою змовою, утворюється не одночасно, а впродовж тривалого часу. При цьому звертається увага на те, що співучасть у кримінальному правопорушенні не є тотожним поняттям співучасті в кримінально протиправній діяльності, оскільки перша полягає у взаємодії співучасників, спрямованій лише на забезпечення кримінально протиправного результату, а друга передбачає забезпечення не тільки результату, а й збереження самого об'єднання на майбутнє (як цілісного суб'єкта кримінально протиправної діяльності). Для визнання групи організованою недостатньо встановлення наміру декількох осіб займатися кримінально протиправною діяльністю, якими б широкомасштабними не були їх плани. Самі по собі наміри можуть свідчити лише про можливу перспективу розвитку групи, але не про рівень цього розвитку. Конструктивною ознакою організованої групи, яка виділяє цю форму співучасті, є не попередня змова, а стійкість групи. Стійкість такого об'єднання не можна зводити тільки до ступеня деталізації кримінально протиправного плану і розподілу обов'язків між його учасниками. Ці критерії не є свідченням стійкості, а, як правило, визначаються характером кримінального правопорушення, яке готується.

Стійкість організованої групи полягає в її здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть її дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо).

На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують зокрема такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки.

Аналіз вітчизняної судової практики свідчить, що деякі кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення можуть відрізнятися доволі високим рівнем організації. Так, наприклад, згідно з вироком Смілянського міськрайонного суду Черкаської області засуджена ним довірена особа кандидата в народні депутати організувала схему підкупу виборців, до якої залучила велику кількість осіб. Між цими особами були детально розподілені ролі та визначений функціонал. З метою конспірації зазначені особи поділялися на «агітаторів» та «маршрутчиків». Безпосередній підкуп виборців мали здійснювати останні. Завдання «агітаторів», з якими винний уклав угоди про співпрацю протягом виборчого процесу, полягало у підшукуванні «маршрутчиків», отриманні від них копій паспортів осіб, які погодилися на підкуп, та надання «маршрутчикам» відповідних грошових коштів, найчастіше через невстановлених слідством осіб³¹³. Однак, не дивлячись на ступінь деталізації кримінально протиправного плану та чіткий розподіл обов'язків, таке об'єднання не може визнаватися організованою групою за відсутності її основної ознаки — стійкості. Зазначене об'єднання має суто ситуативний характер, а його діяльність спрямована виключно на забезпечення конкретного злочинного результату.

Судова практика виходить з того, що суб'єктом кримінального правопорушення, вчиненого організованою групою, може визнаватись лише особа, яка є учасником такого об'єднання, причому не тільки та, котра була одним із виконавців злочину, а й та, котра його готувала. Тому у випадках, коли діяльність організованої групи була припинена на стадії

³¹³ Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 703/351/15 від 23.10.2015 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52642852> (дата звернення: 10.05.2025).

готування кримінального правопорушення чи ця група здійснила готування, а діяння, що становить об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, було виконане не всіма, а одним чи двома її учасниками, кримінальне правопорушення слід кваліфікувати як учинене організованою групою (п. 14 постанови ПВСУ від 23 грудня 2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинами об'єднаннями»)³¹⁴.

Тобто вчинення кримінального правопорушення організованою групою кваліфікується за правилами оцінки співвиконання із врахуванням кваліфікуючої ознаки «вчинення організованою групою» (наприклад, ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186 тощо), незалежно від тієї ролі, яку виконав той чи інший учасник такого об'єднання.

Якщо склад вчиненого кримінального правопорушення такої кваліфікуючої ознаки не передбачає, вчинення діяння організованою групою має бути враховано судом як обтяжуюча покарання обставина (п. 2 ч. 1 ст. 67).

На практиці іноді постає питання про можливість кваліфікації вчиненого за попередньою змовою групою осіб у тих випадках, коли діяння вчинене організованою групою, а склад цього діяння такої кваліфікуючої ознаки не передбачає. Враховуючи те, що організована група є більш небезпечною формою співучасті, аніж група з попередньою змовою, така кваліфікація не виключається. Наприклад, підкуп, про який йдеться у ст. 160 КК, вчинений організованою групою, може бути кваліфікований за ч. 4 цієї статті. Таку позицію поділяє й судова практика. Так, ПВСУ у п. 16 постанови «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи»³¹⁵ наполягає на кваліфікації вбивства, вчиненого організованою групою, за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. Втім аналогічне вирішення питання у зворотній ситуації є непри-

³¹⁴ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 132.

³¹⁵ Там само. С. 44.

пустимим. Так, наприклад, виготовлення з метою збуту недержавних цінних паперів, вчинене за попередньою змовою групою осіб, ні за яких умов не може бути кваліфіковано як вчинене організованою групою (ч. 3 ст. 224). У такому випадку вчинення зазначеного діяння за попередньою змовою групою осіб може бути враховано лише як обтяжуюча покарання обставина.

Як вже зазначалося, така кваліфікуюча ознака як вчинення діяння організованою групою, серед усіх посягань на народне волевиявлення, передбачена лише у ст. 159¹ КК. Причому вчинення цього діяння за попередньою змовою групою осіб та організованою групою тут не диференціюється, що абсолютно не притаманно вітчизняному кримінальному законодавству і є необґрунтованим, оскільки організована група — це більш небезпечна форма співучасті, наявність якої виступає підставою для конструювання особливо кваліфікуючих ознак. Тому відповідальність за умисне надання чи отримання незаконного внеску або фінансової (матеріальної) підтримки, вчинене за попередньою змовою групою осіб, логічніше було б передбачити у межах ч. 3 ст. 159¹ КК.

Первісний варіант проєкту нового КК України вчинення діяння у складі або за завданням організованої групи чи злочинної організації розглядав як ознаку, що підвищує тяжкість на два ступеня будь-якого злочину проти виборчих та референдумного прав (контрольний текст від 2 квітня 2025 р. таких положень не містить і з ознаками, що підвищують ступінь тяжкості кримінальних правопорушень проти виборчих чи референдумного прав, пов'язує лише вчинення їх у складі простої групи). Як було показано вище, цим шляхом йде і законодавець деяких зарубіжних країн, зокрема Республіки Молдова.

Слід зазначити, що вітчизняній судовій практиці дійсно відомі випадки, коли посягання на народне волевиявлення вчинялося на виконання завдання злочинної організації. Так, наприклад, вироком Апеляційного суду Донецької об-

ласті за ч. 3 ст. 157 (редакції 2006 р.) був засуджений гр. А., який на виконання завдання злочинної організації ДНР, яке полягало у припиненні роботи дільничних та окружних виборчих комісій з виборів Президента України 25.05.2014 р., вчинив, за попередньою змовою з іншими особами, перешкоджання членам виборчих комісій у здійсненні ними своїх повноважень. Та обставина, що цей злочин вчинявся на виконання завдання злочинної організації, судом додатково була оцінена за ч. 1 ст. 256 КК³¹⁶.

І хоча обґрунтованість застосування судом ч. 1 ст. 256 КК викликає певні сумніви (тут мова йде про заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій, укриття їх злочинної діяльності або здійснення інших дій зі створення умов, які сприяють їх злочинній діяльності, тоді як А. погодився на пропозицію представника ДНР вчинити згадане перешкоджання задовго до виконання дій, що утворюють його об'єктивну сторону), цей приклад є доволі показовим і свідчить про те, що диференціація кримінальної відповідальності за посягання на народне волевиявлення у площині такої кваліфікуючої ознаки як вчинення їх організованою групою потребує вдосконалення.

Що ж стосується кола діянь проти народного волевиявлення, які можуть вчинятися за наявності згаданої кваліфікуючої ознаки, то це питання, на моє переконання, є предметом самостійного дослідження, оскільки випадків застосування ч. 4 ст. 159¹ КК (за ознакою вчинення організованою групою), як, до речі, і випадків визнання такої ознаки обставиною, що обтяжує покарання (ч. 1 п. 2 ст. 67) при призначенні його за кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення, у вітчизняній судовій практиці не зафіксовано.

До кола кваліфікуючих ознак діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК України, законодавцем віднесено і по-

³¹⁶ Вирок Апеляційного суду Донецької області у кримінальному провадженні № 775/27/2016(м) від 21.03.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56562007> (дата звернення: 10.05.2025).

вторність. Вона передбачена у ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158¹, ч. 4 ст. 158³, ч. 3 ст. 159¹ та ч. 4 ст. 160 КК.

Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох чи більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу.

За загальним правилом, повторність утворюють два або більше юридично тотожних кримінально караних діяння, за жодне з яких особа не засуджувалася.

Вчинення особою двох або більше юридично тотожних діянь, за жодне з яких вона не засуджувалася, подекуди йменується «чистою» повторністю. Особливість кримінально-правової оцінки «чистої» повторності полягає в тому, що будь-яка кількість тотожних діянь (кримінально протиправних епізодів) кваліфікується за однією статтею КК із врахуванням цієї обставини. Так, двадцять умисних отримань незаконного внеску або фінансової підтримки кваліфікуються тільки за ч. 3 ст. 159¹ КК. При цьому предметом самостійної кримінально-правової оцінки повинно бути тільки перше з юридично тотожних діянь (у наведеному прикладі перше умисне отримання). За правилами кваліфікації «чистої» повторності (тобто за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК) здійснюється і кримінально-правова оцінка двох або більше тотожних діянь, які підпадають під ознаки не основного, а кваліфікованого складу. Наприклад, п'ять умисних отримань незаконного внеску чи незаконної фінансової (матеріальної) підтримки, поєднані з їх вимаганням, кваліфікуються тільки за ч. 4 ст. 159¹ КК. Кваліфікація вчиненого ще й за ч. 3 ст. 159¹ КК за ознакою повторності є зайвою. У таких випадках повторність повинна зазначатися у процесуальних документах, які стосуються обвинувачення особи. Це правило не застосовується у випадках, коли одні діяння були закінченими, а інші — ні, а також у випадках, коли в одному діянні особа виконувала роль виконавця, а в

інших — організатора, підбурювача або пособника, оскільки незакінчені діяння і діяння, які особа вчинила не як виконавець, повинні отримати самостійну оцінку з посиланням на відповідну частину ст. 15 чи ст. 27 КК. Послідовне вчинення особою декількох тотожних діянь, які підпадають під різні частини відповідної статті Особливої частини КК, кваліфікується вже не за правилами оцінки «чистої» повторності, а за правилами кваліфікації за сукупністю, тобто кожне з таких діянь повинно отримати окрему кримінально-правову оцінку. Так, наприклад, якщо особа вчинила три умисних здійснення незаконного внеску на підтримку політичної партії, а останнє було вчинено за попередньою змовою групою осіб, її дії слід кваліфікувати за ч. 2, ч. 3 (за ознакою повторності) та ч. 4 (за ознакою вчинення за попередньою змовою групою осіб) ст. 159¹ КК. Якщо ж особа вчинила перше діяння без обтяжуючих обставин, а наступні за наявності обставин, які є більш тяжкими, ніж кваліфікуюча ознака повторності, її врахування не потрібно. Так, наприклад, дії особи, яка умисно отримала незаконний внесок або підтримку, а потім повторно його вчинила за наявності ознак частини четвертої ст. 159¹ КК, кваліфікуються за сукупністю діянь, передбачених ч. 2 та ч. 4 ст. 159¹ КК. У таких випадках кваліфікація дій винного за ч. 3 ст. 159¹ (за кваліфікуючою ознакою повторності) не потрібна. Проте ця ознака має бути зазначена у обвинувальному акті та у вирoku. Якщо повторність тотожних кримінальних правопорушень прямо не передбачена у статті Особливої частини КК (наприклад, особа послідовно вчинила два порушення таємниці голосування), то вчинене кваліфікується за однією статтею КК, а повторність може бути врахована судом при призначенні покарання як обтяжуюча обставина (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК).

Із загального правила, згідно з яким повторність утворюють лише два або більше тотожних діянь, за жодне з яких особа не засуджувалася, законодавець робить два виключення. Перше з них стосується так званої «змішаної» повтор-

ності. Відповідно до ч. 3 ст. 32 КК вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями цього Кодексу, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Тобто мова йде про вчинення особою двох або більше не тотожних, а однорідних (передбачених різними статтями, але у межах одного розділу КК) і навіть різнорідних (передбачених різними розділами Особливої частини) діянь. «Змішана» повторність за своїм змістом є сукупністю і визнається повторністю лише завдяки вказівці законодавця. В Особливій частині КК про «змішану» повторність згадується або безпосередньо в диспозиції статті, або в примітці до відповідної статті. Оскільки змішану повторність утворюють не тотожні, а однорідні або різнорідні діяння, кожне кримінальне правопорушення, що утворює таку повторність, повинно отримати самостійну кваліфікацію за відповідною статтею КК, причому наступне кваліфікується за ознакою повторності. Так, наприклад, якщо особа послідовно вчинила підкуп особи, яка надає публічні послуги, і підкуп працівника підприємства, установи чи організації, вчинене кваліфікується за ч. 1 ст. 368⁴ та ч. 2 ст. 354 КК (за ознакою повторності). Чинні редакції ст. ст. 157–160 КК змішаної повторності не передбачають. Але це питання може набути актуальності, особливо у світлі визнання підкупу, передбаченого ст. 160, корупційним кримінальним правопорушенням.

Друге виключення із зазначеного вище загального правила пов'язане з можливістю визнання діянь повторними незалежно від того, чи була особа засуджена за раніше вчинене нею кримінальне правопорушення (ч. 4 ст. 32 КК). Це положення стосується як «чистої», так і «змішаної» повторності. Оскільки за вчинення попереднього тотожного діяння (при «чистій» повторності) або попереднього однорідного чи різнорідного діяння (при «змішаній» повторності) особу вже було засуджено, вчинене повторне кримінальне правопорушення кваліфікується за однією статтею КК з урахуванням

повторності як кваліфікуючої ознаки. Так, наприклад, якщо особа після засудження за підкуп члена виборчої комісії або комісії з референдуму знову вчиняє таке саме діяння, повторне діяння кваліфікуються за ч. 4 ст. 160 КК як підкуп, вчинений повторно.

Повторність, пов'язана із засудженням, відсутня, якщо особа відбула покарання за вчинення кримінального проступку (ч. 4 ст. 32 КК), оскільки ці особи вважаються такими, що не мають судимості (п. 2¹ ст. 89 КК). Тому, якщо особа відбула покарання, наприклад, за подання завідомо недостовірних відомостей у звіті політичної партії про майно, доходи, витрати, і зобов'язання фінансового характеру і знову вчинила це діяння, воно не може розглядатися як таке, що вчинено повторно.

«Чисту» повторність слід відрізнити від складного одиничного продовжуваного кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 2 ст. 32 КК — це таке одиничне правопорушення, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально протиправним наміром. Згідно з роз'ясненнями, які містяться у п. 6 постанови ПВСУ від 4 червня 2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки»³¹⁷, «об'єднання тотожних діянь єдиним злочинним наміром означає, що до вчинення першого з низки тотожних діянь особа усвідомлює, що для реалізації злочинного наміру необхідно вчинити декілька таких діянь, кожне з яких спрямоване на реалізацію цього наміру». Тобто кожне з тотожних діянь є певним етапом у реалізації єдиного умислу винного. Особливості об'єктивної сторони продовжуваного діяння полягають у тому, що вчинені дії об'єднані не тільки відносно невеликими проміжками часу між ними, а й єдиним способом вчинення кримінального правопорушення, а також настанням однорідних наслідків.

³¹⁷ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 183.

При вирішенні проблеми розмежування продовжуваного кримінального правопорушення та повторності Пленуму ВСУ у згаданій постанові від 4 червня 2010 р. виходить з того, що тотожні діяння, об'єднані єдиним злочинним наміром, не утворюють повторності, оскільки кожне з них стає елементом одиничного (єдиного) злочину і окремим (самостійним) злочином щодо будь-якого іншого з цих діянь бути не може, а при повторності тотожних злочинів кожен із них має свою суб'єктивну сторону, зокрема самостійний умисел, який виникає щоразу перед вчиненням окремого злочину.

Аналіз вітчизняної судової практики свідчить, що вона не завжди вирішує питання, пов'язані із повторністю кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення, у зазначеній вище площині. Причому це стосується як розмежування продовжуваних та повторних діянь, так і наявності чи відсутності зазначеної кваліфікуючої ознаки взагалі. Так, наприклад, вироком Котовського міськрайонного суду Одеської області за вчинення продовжуваного підкупу виборців була засуджена гр. В., яка отримала від невстановленої слідством особи пропозицію за винагороду у сумі 3000 грн підшукати виборців, які проголосують на користь конкретного кандидата в народні депутати за винагороду у сумі 1000 грн кожному. В. склала список з 16 осіб, яких вона знала особисто і які, за її переконанням, готові були віддати свій голос на користь певного кандидата, та при особистій зустрічі передала його не встановленій слідством особі, отримавши від неї грошові кошти у сумі 16000 грн. У період з 14 червня по 14 липня 2019 р. В. надала неправомірну вигоду усім 16 особам у розмірі 1000 грн кожному. Кваліфікуючи діяння В. за ч. 4 ст. 160 КК (редакції 2014 р.), суд інкримінував їй таку кваліфікуючу ознаку як вчинення підкупу за попередньою змовою групою осіб³¹⁸.

³¹⁸ Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 505/288/2019 від 03.09.2019 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84032993> (дата звернення: 10.05.2025).

Вироком Кілійського району суду Одеської області за пропозицію та надання виборцю неправомірної вигоди за голосування за окремих кандидатів на місцевих виборах, а також повторну пропозицію надати та повторне надання неправомірної вигоди (ч. 2 та ч. 4 ст. 160 (редакції 2014 р.) була засуджена Н., яка вчинила злочини за таких обставин. Наприкінці березня 2018 р. вона почала підшукувати осіб, яким можна запропонувати грошову винагороду за голосування на користь конкретних кандидатів на місцевих виборах, які мали відбутися 29 квітня 2018 р. На початку квітня 2018 р. Н. підшукала раніше знайому їй Б. та запропонувала, а потім надала останній грошову винагороду у розмірі 200 грн за голосування на користь певних кандидатів від політичної партії ВО «Батьківщина». Дізнавшись від Б. про її знайомого Г., Н. зателефонувала йому та запросила прийти до неї додому. Після того як Г. прибув за вказаною Н. адресою, 24 квітня 2018 р. вона запропонувала йому та надала грошову винагороду у розмірі 200 грн за голосування на користь певних кандидатів на місцевих виборах 29 квітня 2018 р.³¹⁹

У наведених прикладах рішення судів, як здається, цілком відповідають законодавчим та теоретичним уявленням щодо сутності повторності та критеріїв її розмежування з продовжуваними діями. Проте в інших випадках суди займають протилежну позицію. Так, наприклад, Броварський міськрайонний суд Київської області не знайшов ознак повторності у діях Т., яка 25 жовтня 2020 р. (день місцевих виборів у місті Броварах) приблизно о 17 год 30 хв, перебуваючи біля виборчої дільниці, розташованої у приміщенні загальноосвітньої школи № 7, звернулася до гр. А. та запропонувала йому а потім надала грошові кошти у сумі 200 грн за здійснення ним волевиявлення на користь кандидата в депутати Броварської міської ради від політичної партії «За

³¹⁹ Вирок Кілійського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 502/945/18 від 03.12.2018 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78263688> (дата звернення: 10.05.2025).

майбутнє». Того ж дня, приблизно о 18 год 30 хв, на тому ж місці вона звернулася до гр. Н., якому теж запропонувала та надала неправомірну вигоду у розмірі 200 грн за здійснення ним голосування на користь того самого кандидата³²⁰.

Не вбачають суди ознак повторності і при вчиненні інших посягань на народне волевиявлення. Так, наприклад, Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області не знайшов ознак повторності у діях Н., яка, будучи членом дільничної виборчої комісії, у день голосування у період часу з 8 до 20 години надала виборчі бюлетені не встановленим слідством особам замість 37 виборців, які або знаходилися за межами території України, або не виявили бажання голосувати³²¹.

Таке діяння має всі ознаки повторності. Надання бюлетеня особі, яка не має права його отримувати, чи отримання бюлетеня від особи, яка не має права його надавати, може розглядатися як продовжуване діяння лише у тих випадках, коли одна особа має отримати декілька бюлетенів у разі одночасного проведення різних типів виборів або коли винний намагається проголосувати за своїх родичів, коло яких є заздалегідь визначеним. Так, цілком слушною є позиція Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області, який не знайшов ознак повторності у діях секретаря дільничної виборчої комісії № 180704, яка незаконно отримала чотири бюлетеня для голосування від імені свого сина, проголосувала за нього та опустила бюлетені до виборчої скриньки³²².

Заслуговує на підтримку і рішення Ямпільського районного суду Вінницької області, відповідно до якого визнані

³²⁰ Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № 361/58/21 від 01.03.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84032993> (дата звернення: 10.05.2025).

³²¹ Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 303/456/20 від 24.06.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90035878> (дата звернення: 10.05.2025).

³²² Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 0285/357/21 від 15.01.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94201801> (дата звернення: 10.05.2025).

продовжуваними дії членів виборчої комісії № 051411, які надали (отримали) один одному виборчі бюлетені замість матері та чоловіка (сина), після чого проголосували за них та опустили бюлетені до виборчих скриньок³²³.

Ігнорування судами такої кваліфікуючої ознаки посягань на народне волевиявлення як повторність, вірогідно, пов'язане з тим, що вона передбачається разом з іншими кваліфікуючими обставинами (її диференціація на рівні окремої частини статті здійснюється лише у межах ст. 159¹ КК) — вчиненням цих діянь за попередньою змовою групою осіб або спеціальним суб'єктом, які в переважній більшості випадків теж мають місце. Тому правозастосувач і не звертає на неї особливої уваги, оскільки її наявність чи відсутність не впливає на кваліфікацію. Однак такий підхід є неприпустимим, оскільки повторність з позиції чинного КК розглядається як самостійна кваліфікуюча ознака, яка суттєво підвищує рівень суспільної небезпеки вчиненого діяння. На цю обставину звертає увагу і ПВСУ, підкреслюючи в п. 3 своєї постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання»³²⁴, що, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити у тому числі і з кількості епізодів злочинної діяльності. До того ж, як зазначалося вище, незаконне надання (отримання) виборчого бюлетеня цілком можливе і тоді, коли воно вчиняється не членом комісії, а іншою особою, зокрема при реалізації схеми так званої виборчої «каруселі». Слід також додати, що повторність у межах ст. ст. 158, 158¹, 158³, 159¹ та 160 КК диференціюється законодавцем, на відміну від повторності, як обтяжуюча покарання обставина (п. 1 ч. 1 ст. 67), яку суд може і не визнати такою залежно

³²³ Вирок Ямпільського міськрайонного суду Вінницької області у кримінальному провадженні № 153/8/15 від 28.01.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94201801> (дата звернення: 10.05.2025).

³²⁴ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 56.

від характеру вчиненого кримінального правопорушення. Тому її ігнорування свідчить про неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність і є підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції (ст. ст. 409, 413 КПК України), оскільки, як цілком слушно підкреслює С. В. Ківалов, забезпечення правильного та ефективного застосування норм кримінального матеріального права є метою кримінального провадження³²⁵.

Звертає на себе увагу та обставина, що законодавець не передбачає такої кваліфікуючої ознаки як повторність у межах ст. 157 КК. У той же час, як свідчить вітчизняна судова практика, це діяння цілком може вчинятися повторно, що значно підвищує його суспільно небезпеку. Втім відсутність у ст. 157 КК вказівки на повторність дозволяє її ігнорувати, не враховуючи навіть у межах ч. 1 п. 1 ст. 67 як обтяжуючу покарання обставину, хоча характер вчиненого правопорушення це цілком обумовлює. Так, наприклад, вироком Апеляційного суду Донецької області встановлено, що обвинувачений за попередньою змовою з іншими особами 21 травня 2014 р. о 10 год 40 хв перешкодив здійсненню своїх повноважень членом дільничної виборчої комісії № 142436, об 11 год 30 хв — членом дільничної виборчої комісії № 142430, а приблизно о 12 годині — членом виборчої комісії територіального виборчого округу № 59. Призначаючи покарання винному, суд зазначив, що обтяжуючих його обставин не виявлено³²⁶. З метою подолання такої ситуації вважаю доцільним доповнити ч. 3 ст. 157 КК вказівкою на таку кваліфікуючу це діяння ознаку як повторність.

³²⁵ Ківалов С. В. Передмова. *Правове життя сучасної України* : матеріали між-нар. наук-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) : у 2 т. / НУ ОЮА. Одеса : Гельветика, 2019. Т. 1. С. 5.

³²⁶ Вирок Апеляційного суду Донецької області у кримінальному провадженні № 775/27/16 від 21.03.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56562007> (дата звернення: 10.05.2025).

Розділ IV

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ

4.1. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕТОДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У вітчизняних джерелах під протидією від («діяти проти»), як правило, розуміють комплекс заходів впливу на певне негативне соціальне явище, включаючи вплив на його передумови (економічні, організаційні, ідеологічні, політичні тощо), причини та умови того чи іншого різновиду кримінально протиправних діянь, правоохоронну діяльність щодо виявлення, розслідування таких діянь, притягнення винних у їх вчиненні осіб до відповідальності, а також застосування репресивних заходів як кримінально-правового, так й іншого характеру³²⁷.

У цьому розділі мова йде виключно про заходи кримінально-правового характеру, як певну складову протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення. Але аналізуються вони у доволі нетрадиційній площині — крізь призму диференціації та індивідуалізації, що, у свою чергу, позиціонуються як методи здійснення кримінально-правової політики держави. Поняття останньої використовується у вузькому розумінні, тобто як частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права³²⁸.

³²⁷ Мельник М. І. Корупція — корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). С. 214–215.

³²⁸ Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова політика України : конспект лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2024. С. 5.

Національне кримінальне законодавство, яке передувало КК УРСР 1960 р., поняття кримінальної відповідальності та покарання не розмежовувало. Причому у тексті КК УРСР 1922 р. термін «кримінальна відповідальність» навіть не вживався. Тут мова йшла виключно про покарання та інші заходи соціального захисту (ст. 8). Згаданий законодавчий акт диференціював (від лат. *differentia* — різниця, відмінність) покарання, встановивши одинадцять їх видів (ст. 32, ст. 33), та інші заходи соціального захисту, до яких належали поміщення у заклад для розумово та морально дефективних, примусове лікування, заборона займати ту чи іншу посаду чи займатися тією чи іншою діяльністю або промислом, видалення з певної місцевості (ст. 46). КК УРСР 1922 р. не передбачав окремої глави про злочин. Тому у главі другій «Загальні заходи призначення покарання» встановлювалися положення щодо покарання лише тих, хто діяв умисно або необережно, караності готування та замаху на злочин, покарання співучасників, неможливості застосування покарання до неосудних осіб, малолітніх, а також осіб, які вчинили кримінально каране діяння у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності. Виключалося застосування покарання й у випадку закінчення строків давності. Саме через визначення міри покарання (глава III) пропонувалася і класифікація злочинів, які поділялися на: 1) найбільш небезпечні, за які визначена Кодексом нижча межа покарання не підлягала зниженню судом та 2) всі інші злочини, за які встановлювалася лише вища межа покарання (ст. 27).

Однак, не дивлячись на наявність низки законодавчих приписів щодо диференціації покарання та інших заходів соціального захисту, а також положень щодо злочину та його видів, КК УРСР 1922 р. залишав надмірно широке поле і для судової дискреції. По-перше, своїм основним завданням Кодекс проголошував правовий захист не тільки від злочинів, а й від суспільно небезпечних елементів (ст. 5). Поняття останніх закон не містив, що давало змогу судам ви-

знавати такими елементами фактично будь-кого, особливо в тих випадках, коли йшлося про представників поваленого класу. По-друге, визначення злочину містило вказівку лише на таку ознаку, як суспільна небезпека, що мала до того ж суто ідеологічне підґрунтя (ст. 6). По-третє, Кодекс легалізував аналогію, що давало змогу застосовувати покарання чи інші заходи соціального захисту і тоді, коли прямі вказівки на окремі види злочинів у законі були відсутні (ст. 10). По-четверте, Кодекс хоч і вимагав від судів при призначенні покарання дотримуватися керівних засад та відповідних статей, закріплював положення, згідно з яким цей процес мав здійснюватися судовими органами виходячи насамперед з їх соціалістичної правосвідомості (ст. 9).

Зазначені обставини дозволяють стверджувати, що КК 1922 р. тяжив до зайвої індивідуалізації (від лат. *individuum* — неподільне, неповторне, особливе) покарання, що у підсумку призводило до необґрунтованого розширення повноважень судів при вирішенні питань злочинності та караності діянь у межах конкретних кримінальних проваджень.

На відміну від КК 1922 р., КК УРСР 1927 р. термін «кримінальна відповідальність» уже вживав (наприклад, у примітці до ст. 2, де йшлося про кримінальну відповідальність іноземців, які користуються правом екстериторіальності). Причому інколи це поняття розглядалося як автономне щодо заходів соціального захисту. Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 7, якщо те чи інше суспільно небезпечне діяння не передбачене цим Кодексом, то підстави та межі відповідальності за нього, а також заходи соціального захисту визначаються за аналогією з тими статтями Кодексу, які передбачають найбільш схожі за важливістю і видом злочини. Впроваджуючи таке поняття як підстави кримінальної відповідальності, законодавець його не визначав, що було цілком природно в умовах легалізації аналогії та можливості застосування заходів соціального захисту виходячи з «небезпечного стану» особи (ст. 5). КК УРСР 1927 р. виокремлював у самостійній

главі шостій Загальної частини і такі інститути як умовне засудження та умовно-дострокове звільнення (останнє було відомо і КК УРСР 1922 р.), застосування яких розглядалося як виключна прерогатива суду.

Не дивлячись на появу у тексті КК 1927 р. такого поняття як кримінальна відповідальність, цей законодавчий акт не тільки зберіг підхід, притаманний попередньому КК, а й значно посилив тенденцію до розширення меж судової дискреції. На відміну від КК 1922 р., основним завданням якого виступав правовий захист, завданням КК 1927 р. було проголошено судово-правову охорону. Законодавець відмовився від поняття покарання і замінив його новим поняттям — заходи соціального захисту судово-виправного характеру, які поряд із заходами соціального захисту медичного та медико-педагогічного характеру утворювали єдиний інститут заходів соціального захисту (ст. 5). Деякі заходи соціального захисту судово-виправного характеру могли застосовуватися й у тих випадках, коли винуватість особи не була доведена (зокрема видалення за межі УРСР або за межі окремої місцевості), якщо суд прийде до висновку, що перебування такої особи у певній місцевості є суспільно небезпечним (ст. 34).

При винесенні виправдовувального вироку суд міг оголосити особі застереження (воно відповідно до п. «і» ч. 1 ст. 21 розглядалося як самостійний захід соціального захисту судово-виправного характеру, хоча і не тягло за собою судимості), виходячи лише з побоювання, що виправдана особа може вчинити злочин у майбутньому (ст. 41). Примітним є той факт, що про суто матеріальне визначення поняття злочину (ст. 4), заходи соціального захисту (ст. 5), соціалістичну правосвідомість як керівну засаду призначення заходів соціального захисту та аналогію (ст. 7) йшлося у главі 3 Загальної частини, яка йменувалася «Загальні засади кримінальної політики УРСР». З цього поставало, що основні акценти у державній кримінальній політиці того часу були зроблені саме на індивідуалізації, коли вирішення питання щодо злочин-

ності та караності діяння, а також визнання особи суспільно небезпечною більшою мірою залежали не від законодавця, а від розсуду суду.

У теорії початку 50-х років минулого століття вчення про злочин та вчення про покарання вже позиціонувалися як самостійні розділи Загальної частини кримінального права. Поняття кримінальної відповідальності не пропонувалося, але підкреслювалося, що для притягнення до неї і визнання особи винною необхідно встановити у її діях склад злочину. Під останнім розумілася сукупність ознак, які характеризують певне діяння як злочин, тобто діяння, небезпечне для основ радянського ладу чи соціалістичного правопорядку. При цьому наголошувалося на тому, що правильне вирішення судом питання про наявність у діях особи складу злочину зумовлює і правильне вирішення питання про винуватість особи.

Такий підхід свідчить, що наука того періоду схилилася до асоціювання кримінальної відповідальності з виною. Єдиною підставою застосування покарання теж визнавався склад злочину, наявність якого виключалася (а з ним і кримінальна відповідальність та покарання) у тих випадках, коли вчинене особою діяння не могло бути визнано суспільно небезпечним для радянського ладу чи соціалістичного правопорядку. Одним з основних принципів радянського кримінального права визнавався принцип індивідуальної відповідальності, суть якого полягала в обов'язку суду індивідуалізувати міру покарання, що застосовується до обвинуваченого відповідно з його виною. Таким чином, вітчизняна кримінально-правова теорія початку другої половини XX століття, фактично ототожнюючи кримінальну відповідальність і покарання, виходила з того, що індивідуалізація і того, й іншого здійснюється судом, але в межах тієї оцінки суспільної небезпеки злочину, яку надав йому законодавець.

КК УРСР 1960 р. не тільки остаточно конституював поняття кримінальної відповідальності, а й визначив її підста-

ви. Відповідно до ст. 3 кримінальній відповідальності і покаранню підлягала лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. У Загальній частині цього законодавчого акту була передбачена самостійна глава III «Про злочин», основним завданням Кодексу проголошувалася охорона від «злочинних посягань (про «небезпечний стан» особи вже не згадувалося), поняття злочину набуло формально-матеріальних ознак (ст. 7), що унеможливлювало застосування кримінально-правових норм за аналогією, на законодавчому рівні було відокремлено поняття тяжкого злочину (ст. 7¹), хоча й без визначення його ознак, а тільки шляхом встановлення певного переліку. Про покарання йшлося у самостійній главі IV Загальної частини. Тут визначалося його поняття (ст. 22), встановлювався виключний перелік покарань (ст. 23) та характеризувалися його окремі види. Питанням призначення покарання і звільнення від нього була присвячена окрема глава V Загальної частини. Серед основних засад призначення покарання правосвідомість суддів ще згадувалася (ст. 39), але вона була позбавлена ідеологічного підґрунтя і мала суто професійний зміст. Перелік обтяжуючих обставин, які могли бути враховані судом при призначенні покарання, визнавався вичерпним (ст. 41), що позбавляло суди можливості враховувати інші, не зазначені у ст. 41, обставини як обтяжуючи при визначенні конкретної міри покарання.

Зазначені новели свідчили про певну зміну кримінальної політики у бік звуження сфери судової дискреції за рахунок розширення законодавчого регулювання кола питань, пов'язаних зі встановленням злочинності та караності тих чи інших діянь. Але головною рисою КК 1960 р. стала впроваджена законодавцем диференціація таких понять як кримінальна відповідальність та покарання (ст. ст. 48, 49, 50, 51), хоча подекуди вони ще ототожнювалися (ст. ст. 40, 41). На нормативному рівні поняття кримінальної відповідальності

не визначалося. Однак запропонований законодавцем підхід надав потужного поштовху для пошуку специфічних особливостей цього поняття у науковому середовищі, внаслідок чого з'явилося декілька концепцій.

В одних випадках кримінальна відповідальність, як і раніше, ототожнювалася з покаранням, в інших — пов'язувалася із засудженням, осудом особи за вчинений злочин. Були запропоновані і концепції, які виходили з розуміння цього явища як обов'язку особи, що вчинила злочин, піддатися несприятливим для неї наслідкам чи як фактичного перетерпіння винним застосованих до нього примусових заходів. Кримінальна відповідальність позиціонувалася також як правовідносини чи сукупність (кримінальних, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих) правовідносин або ототожнювалася з їх об'єктом. Була висловлена і точка зору, відповідно до якої кримінальна відповідальність розглядалася як синонім санкції відповідної кримінально-правової норми.

Не додав ясності у зазначену проблему і КСУ, який у своєму Рішенні від 27 жовтня 1999 р. (справа про депутатську недоторканність) підкреслив, що кримінальна відповідальність починається з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду, явно акцентуючи увагу на її реалізації і залишаючи при цьому відкритим питання щодо її сутності. Хоча саме ця позиція КСУ надала деяким дослідникам підстави для висновку щодо розуміння кримінальної відповідальності як комплексного явища, що включає до себе як санкцію відповідної кримінально-правової норми (потенційна кримінальна відповідальність), так і фактичне застосування державного примусу до особи, яка вчиняла злочин (реальна кримінальна відповідальність)³²⁹.

Поряд із дискусією щодо сутності «класичної» (негативної) кримінальної відповідальності у вітчизняній теорії як

³²⁹ Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. С. 634–636.

радянських, так і пострадянських часів обговорювалося (обговорюється) питання щодо можливості виокремлення так званої позитивної (перспективної) кримінальної відповідальності. При цьому остання позиціонується або як аспект загального поняття кримінальної відповідальності (у такому випадку кримінальна відповідальність розглядається як бінарний, двохаспектний феномен), або як цілком автономне явище, яке існує поряд із негативною кримінальною відповідальністю. Так, наприклад, на думку В. К. Грищука, кримінальна відповідальність — це вид юридичної відповідальності, який становить собою реалізовану добровільно необхідність усвідомленого і добровільного використання людиною свого права, виконання обов'язку, дотримання заборони, яка міститься в кримінально-правових нормах, а у випадку їх порушення — необхідність вимушеного перетерпіння порушником приписів цих норм, заходів примусу, правового впливу, передбачених ними, що застосовуються компетентними органами держави у встановлених процесуальним та виконавчим законодавством формах і межах³³⁰. Ю. Ю. Коломієць вважає, що позитивна кримінальна відповідальність — це захід морально-правового державного заохочення, що полягає у позитивній оцінці поведінки особи, яка вчинила соціально корисне, соціально вибачне або соціально реабілітаційне діяння, передбачене КК, і пропонує закріпити це визначення в чинному кримінальному законодавстві України³³¹.

КК 2001 р. значно посилив тенденції, закладені у попередньому КК. Своїм основним завданням цей законодавчий акт проголошує правове забезпечення охорони пе-

³³⁰ Гришук В. К. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 5–6 лют. 2004 р.) / ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2004. С. 372.

³³¹ Коломієць Ю. Ю. Таксономія кримінальної відповідальності. *Таксономія правових заходів* : монографія / за ред. О. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2024. С. 406.

редбачених у ст. 1 об'єктів від кримінально протиправних посягань, забороняє аналогію, встановлює положення, відповідно до якого кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3, ч. 4 ст. 3), встановлює підставу кримінальної відповідальності, під якою розуміється вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом (ч. 1 ст. 2), а диференціацію таких понять як кримінальна відповідальність та покарання виводить на рівень окремих розділів Загальної частини (розділ IX та розділ X відповідно). При цьому, як і раніше, визначення кримінальної відповідальності (на відміну від визначення покарання) запропоновано не було, що зумовлювало продовження дискусії щодо сутності цього поняття, яка триває і дотепер.

Наслідки довготривалих обговорень тих чи інших аспектів поняття кримінальної відповідальності на сторінках різноманітних видань та численних наукових форумах у підсумку виявилися невтішними. Вітчизняній кримінально-правовій теорії узгодженого поняття кримінальної відповідальності запропонувати не вдалося, що, вірогідно, стало причиною відсутності відповідної дефініції у тексті КК України. Єдиний компроміс, який був досягнутий, це висновок про те, що кримінальна відповідальність є більш широким, ніж покарання, поняттям, оскільки може знайти свій прояв і в інститутах звільнення від покарання (тоді вона реалізується у негативній оцінці з боку держави кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, шляхом визнання останньої винною обвинувальним вирокіом суду без призначення покарання) чи його відбування. Засудження з призначенням покарання створює для особи судимість, яка є правовим наслідком такого засудження, хоча інколи вона розглядається як самостійна форма реалізації кримінальної відповідальності. Що ж стосується позитивної кримінальної

відповідальності, то тут проблемним є навіть питання про можливість її виокремлення.

Враховуючи це, у сучасних джерелах кримінальна відповідальність почала позиціонуватися як збірне (комплексне) явище, що включає до себе покарання, обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК), і судимість³³².

З такого розуміння виходять і розробники згаданого вище проєкту нового КК України, які кримінальну відповідальність ототожнюють із покаранням та судимістю (ч. 1 ст. 3.1. 3). До особи, засудженої за кримінальне правопорушення, також застосовуються інші кримінально-правові засоби: 1) засоби пробації; 2) засоби безпеки; 3) реституція та компенсація; 4) конфіскація майна чи вилучення речі (ч. 2 ст. 3.1.3). Три останніх заходи можуть бути застосовані і до фізичної особи, яка вчинила протиправні діяння, що не є кримінальним правопорушенням (ч. 3 ст. 3.1.3). Отже виключно формами кримінальної відповідальності визнаються лише покарання та судимість. «У перспективі, — зазначає Ю. А. Пономаренко, — кримінальна відповідальність може як зберегти комплексний характер, так і бути ототожнена лише з одним кримінально-правовим засобом — покаранням»³³³. Тому кримінальну відповідальність вчений визначає, як передбачені кримінальним законом обмеження у реалізації прав і свобод людини, що застосовуються у примусовому порядку за рішенням суду до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою її кари³³⁴. До речі, проєкт нового КК України таким поняття як звільнення від кримінальної відповідальності вже не оперує, впроваджуючи замість нього таку категорію як непризначення покарання, що, у свою чергу, є видом звільнення від покарання

³³² Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С. 168.

³³³ Там само.

³³⁴ Там само. С. 162.

(ст. 3.4.1). Так, наприклад, особа, яка щиро покалася та примирилася з потерпілою особою, на думку авторів проекту, звільняється не від відповідальності, а від покарання шляхом його непризначення (ч. 1 ст. 3.4.2).

Аналіз останніх змін чинного КК України свідчить, що тенденція зведення форм реалізації кримінальної відповідальності лише до покарання дійсно має місце. Так, наприклад, Законом від 23 серпня 2023 р. КК був доповнений таким новим основним видом покарання, як пробаційний нагляд (ст. 59¹). За об'ємом правообмежень цей вид покарання повністю ідентичний правообмеженням, які встановлюються судом для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ст. 76), але в додаток до цього тягне судимість (п. 5 ч. 1 ст. 89). Такий підхід законодавця ставить під сумнів обґрунтованість існування звільнення від відбування покарання з випробуванням як самостійної форми реалізації кримінальної відповідальності, оскільки покарання і звільнення від нього не можуть співпадати за об'ємом обмежень прав і свобод засудженого.

У кримінально-правовій літературі іноді стверджується, що компроміс у площині розуміння кримінальної відповідальності був досягнутий не тільки щодо форм її реалізації, а й щодо інших ознак, які характеризують цей феномен як вид державного примусу, під яким у загальній теорії права розуміють метод державного впливу, спрямований на реалізацію державної волі зі спонукання осіб до правомірної поведінки в імперативному порядку³³⁵. Серед таких ознак вказують на те, що кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності, пов'язана із порушенням кримінального закону, її підставою є діяння, що містить відповідний склад, передбачений КК, вона є наслідком вчинення злочину, можлива лише за наявності вини, має

³³⁵ Аракелян Р. М. Поняття державного примусу в теорії права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 393.

особливий процесуальний порядок застосування, застосовується лише до фізичних осіб, які є суб'єктами такої відповідальності, застосовується лише судом, породжує особливий правовий статус засудженої особи — судимість та має особливі підстави і умови звільнення особи від неї, чого немає при реалізації інших видів юридичної відповідальності³³⁶.

Не викликає сумнівів, що наведені ознаки майже ніким не оспорюються. Проблема полягає у тому, що вони або акцентують увагу на підставі кримінальної відповідальності, або характеризують покарання, яке за КК теж є заходом державного примусу (ч. 1 ст. 50), не розкриваючи при цьому сутності зазначеного поняття. Не сприяє вирішенню проблеми визначення кримінальної відповідальності і така її специфічна ознака як особливі підстави і умови звільнення від неї, бо залишається незрозумілим, про звільнення від чого саме йде мова. Як зазначає ВСУ у постанові від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»³³⁷, звільнення від кримінальної відповідальності — це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод, які, у свою чергу, є сутнісною ознакою покарання (ч. 1 ст. 50 КК). Вірогідно, саме тому, сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина і почала тяжіти до ототожнення кримінальної відповідальності з покаранням, що, як було показано вище, вже мало місце в історії.

Автор цієї роботи не ставив собі за мету надати всебічний аналіз різних концепцій кримінальної відповідальності, оскільки зазначена проблематика знаходиться поза

³³⁶ Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2006. С. 63–64.

³³⁷ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 123.

межами предмета дослідження. Наведений вище огляд зумовлений іншими причинами, а саме необхідністю визначення сфер застосування таких понять як диференціація та індивідуалізація.

Радянська кримінально-правова доктрина 60-х років минулого століття термін «диференціація» майже не використовувала, розрізняючи: а) індивідуалізацію покарання у законі, тобто вираження у нормах кримінального права загальних положень, які в абстрактній формі зобов'язують суд враховувати їх в рамках санкції статті закону при призначенні покарання особі, що вчинила злочин; б) індивідуалізацію покарання у суді, що означає застосування положень Загальної та Особливої частин кримінального закону при призначенні покарання конкретній особі із врахуванням особливостей особи винного та обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність. При цьому підкреслювалося, що хоча поняття «індивідуалізація» етимологічно походить від слова «індивідуум», воно не може зводитися тільки до врахування особи винного, а має включати до себе і властивості діяння, бо саме в ньому знаходять свій прояв особистісні якості діяча. Саме тому сучасне кримінальне законодавство деяких пострадянських республік, як принцип кримінального закону закріплює принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання, зокрема ст. 7 КК Республіки Молдова, ст. 7 КК Киргизької Республіки тощо.

У вітчизняних джерелах перших років незалежності як окремий принцип кримінального права позиціонувався принцип справедливості (індивідуалізації) відповідальності, згідно з яким покарання має застосовуватися судом із врахуванням встановленої законом тяжкості вчиненого злочину (ст. 7¹ КК УРСР 1960 р. містила перелік тяжких злочинів) та індивідуальних особливостей як злочинця (фізичний стан, характер, виховання, професія, спосіб життя, а також середовище, в якому він перебував, тощо), так і скоєного

ним діяння (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, наслідки, що настали, тощо)³³⁸. Аналогічна думка висловлюється і в сучасній українській кримінально-правовій літературі³³⁹.

Із остаточним конституюванням у КК УРСР 1960 р. такого поняття як кримінальна відповідальність у радянській теорії кримінального права почав використовуватися й інший термін — диференціація. Причому сфера його застосування обмежувалася саме відповідальністю. Що ж стосується покарання, то тут йшлося про його індивідуалізацію.

Диференціація взагалі означає поділ, розчленування цілого або комплексу на окремі (складові) частини, форми, елементи³⁴⁰. Виходячи з цього, диференціація кримінальної відповідальності переважно визначається як градація, розчленування, розмежування, дроблення останньої³⁴¹. Питання щодо того, хто саме здійснює зазначену градацію, залишається спірним. На думку одних вчених, вона може здійснюватися як законодавцем, так і правозастосувачем³⁴². Інші ж вважають, що це виключна прерогатива законодав-

³³⁸ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 216.

³³⁹ Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Алерта, 2016. С. 37.

³⁴⁰ Конопельський В. Я. Про поняття та зміст міжнародних стандартів з питань диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2014. № 5. С. 284.

³⁴¹ Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби із злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 55; Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 115.

³⁴² Дудоров О. О. Проблеми диференціації кримінальної відповідальності за злочинні порушення податкового законодавства. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнар. симп. (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.)*. Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 75; Гришук В. К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнар. симп. (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.)*. Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 70.

ція³⁴³. Але не менш цікавим є інше питання — що саме підлягає градації чи розчленуванню? Виходячи з наведених вище концепцій кримінальної відповідальності зазначеній градації має підлягати або осуд особи, або обов'язок винного піддатися несприятливим для нього наслідкам, або фактичне перетерпіння особою застосованих до неї примусових заходів, або правовідносини чи їх об'єкт.

Проте, цілком зрозуміло, що усі ці категорії не можуть мати зрівняльного характеру. Так, наприклад, осуд не може бути жорстким чи м'яким, умовним чи безумовним, містити більшу чи меншу негативну оцінку поведінки особи тощо. Усвідомлюючи цю обставину, при визначенні диференціації кримінальної відповідальності автори у якості предмета градації розглядають не саму відповідальність як таку, а її підставу (диференціація пов'язується із визначенням законодавцем певних меж відповідальності залежно від найбільш типових властивостей, що характеризують в узагальненому вигляді різні групи злочинів), форми реалізації (диференціація пов'язується із визначенням законодавцем виду та обсягу обмеження прав, свобод та інтересів особи) або перше та друге разом.

Так, наприклад, на думку Ю. Б. Курилюка, диференціацією кримінальної відповідальності слід вважати розчленування, розмежування, дроблення останньої законодавцем залежно від характеру, типового ступеня суспільної небезпечності злочинного діяння, типової суспільної небезпечності

³⁴³ Андрушко П. П. Поняття ти види диференціації кримінальної відповідальності *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнар. симп. (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.).* Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 24; Антонюк Н. Диференціація кримінальної відповідальності у правових інститутах звільнення від покарання чи його відбування. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 4. С. 273; Навроцький В. О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаганка законодавця чи необхідність. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : міжнар. симп. (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.).* Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 165; Баулін Ю. В. Вибрані праці. С. 845.

особи винного, в результаті чого настають кримінально-правові наслідки, пов'язані з осудом особи, застосуванням до неї різних видів і розмірів покарань, а також інших форм відповідальності³⁴⁴.

Антонюк Н. О. вважає, що диференціація кримінальної відповідальності — це здійснювана законодавцем із метою реалізації принципу справедливості варіативна оцінка груп однорідних чи різнорідних злочинних посягань та (або) осіб, що їх вчиняють, результатом якої є закріплення у КК України типових ознак складів злочинів та (або) різних типових форм потенційного обмежувального впливу на особу, що відповідатимуть характеру й ступеню суспільної небезпеки вчиненого та (або) суспільній небезпеці особи, яка вчинить такий злочин³⁴⁵.

З точки зору Ю. В. Бауліна, який сутність кримінальної відповідальності вбачає в обмеженні прав і свобод злочинця, диференціація, як вид певної діяльності законодавця, знаходить свій прояв у класифікації злочинів (ст. 12 КК), розташуванні розділів Особливої частини КК у певному порядку, виходячи з характеру та ступеня тяжкості передбачених ними злочинів, виділенні основних, привілейованих та кваліфікованих складів, встановленні системи покарань (ст. 51 КК), встановленні низки обмежень прав і свобод злочинця, що передбачені деякими інститутами кримінального права, зокрема інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК), встановленні строків погашення судимості залежно від виду покарання, строку покарання, яке відбуто винним, та тяжкості злочину (ст. 89).

Діяльність суду із застосування санкції кримінально-правової норми до конкретного (індивідуального) злочинця

³⁴⁴ Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. С. 116.

³⁴⁵ Антонюк Н. О. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Право України*. 2019. № 9. С. 213; Антонюк Н. О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ : Алерта, 2023. 554 с.

автор йменує індивідуалізацією кримінальної відповідальності, яка здійснюється у межах, визначених парламентом у законі³⁴⁶.

Індивідуалізація (здійснення чого-небудь по-різному стосовно неоднакових предметів, різних осіб та ін.³⁴⁷) у сучасних вітчизняних джерелах найчастіше пов'язується з покаранням і визначається як конкретизація судом виду і розміру міри державного примусу, який призначається особі, яка вчинила кримінальне правопорушення в залежності від особливостей даного правопорушення і його суб'єкта³⁴⁸.

Доволі неоднозначно у вітчизняній теорії кримінального права вирішується і питання щодо кримінально-правової природи таких понять як диференціація та індивідуалізація.

Одні вчені, як вже зазначалося, позиціонують їх як принцип кримінального права чи кримінального закону, інші — вважають принципом кримінальної відповідальності³⁴⁹, треті розглядають як принцип кримінально-правової політики, акцентуючи при цьому увагу на необхідності розроблення й застосування суворих заходів кримінально-правового впливу до осіб, що вчиняють тяжкі злочини, до небезпечних і злісних злочинців і порівняно м'яких — до осіб, що скоюють злочин невеликої і середньої тяжкості, до ситуативних і випадкових злочинців³⁵⁰, а на думку четвертих — вони є не принципом, а методом кримінально-правової політики³⁵¹.

³⁴⁶ Баулін Ю. В. Вибрані праці. С. 844–845.

³⁴⁷ Конопельский В. Я. Про поняття та зміст міжнародних стандартів з питань диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі. С. 284.

³⁴⁸ Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 373.

³⁴⁹ Панов М. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. С. 202.

³⁵⁰ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 53–60.

³⁵¹ Гуторова Н. О. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми крими-*

У літературі існує й позиція, відповідно до якої диференціація та індивідуалізація відповідальності (покарання) розуміються як принциповий (генеральний) напрямок здійснення кримінально-правової політики. На противагу їй, інші автори при характеристиці напрямків здійснення кримінально-правової політики про диференціацію та індивідуалізацію не згадують взагалі. Так, наприклад, Ю. А. Пономаренко серед зазначених напрямків виокремлює лише визначення злочинності суспільно небезпечних діянь, встановлення кримінальної відповідальності, що підлягає застосуванню до особи за вчинення злочину, та встановлення можливості звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину³⁵², а А. А. Митрофанов основними напрямками кримінально-правової політики в Україні вважає криміналізацію суспільно небезпечних діянь, декриміналізацію злочинів, пеналізацію і депеналізацію злочинів та забезпечення національними кримінально-правовими засобами міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності³⁵³. На думку О. В. Степаненко, криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація виступають не напрямками, а методами кримінально-правової політики³⁵⁴.

Автори згаданого вище проєкту нового КК України поняття диференціації та індивідуалізації не використовують і як принцип Кримінального кодексу впроваджують пропорційність, відповідно до якого кримінально-правові засоби встановлюються пропорційно до ступеня тяжкості кримі-

нальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 74–75.

³⁵² Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна. Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 197.

³⁵³ Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса : Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. С. 60.

³⁵⁴ Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства. С. 320.

нального правопорушення, а застосовуються відповідно до ступеня його тяжкості та з урахуванням особи винного (ч. 3 ст. 1.2.4), що у цілому заслуговує на підтримку.

В сучасній теорії кримінального права принципи пропорційності та індивідуалізації покарання подекуди розмежовуються³⁵⁵. Так, наприклад, на думку А. С. Хильченко (Макаренко), на відміну від принципу пропорційності, який означає призначення такого покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, принцип індивідуалізації покарання є засадою побудови кримінально-правових санкцій, відповідно до якої встановлюється діапазон покарання з тим, щоб суд у цих межах обрав пропорційне покарання у кожному конкретному випадку³⁵⁶. Втім, цілком очевидно, що за такого підходу індивідуалізація фактично ототожнюється з диференціацією, оскільки розглядається виключно як критерій (орієнтир) для законодавця при конструюванні ним кримінально-правових санкцій, а сфера судової дискреції обмежується реалізацією принципу пропорційності у площині інституту покарань³⁵⁷.

З приводу викладеного хотілося б зазначити таке.

По-перше, поняття диференціації не може пов'язуватися виключно з кримінальною відповідальністю, оскільки сама по собі вона означає лише поділ чогось на певні елементи. Такому поділу можуть піддаватися не тільки кримінальні правопорушення (ст. 12), а й заходи кримінально-правового характеру, які за чинним КК поділяються на покарання (ст. 50) та інші заходи кримінально-правового характеру, зо-

³⁵⁵ Панов М. І., Харитонов С. О. Доктрина кримінального права та проблеми законотворення. *Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування* : матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 трав. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 26.

³⁵⁶ Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. С. 373.

³⁵⁷ Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при звільненні від покарання з випробуванням. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 3. С. 226.

крема обмежувальні заходи (розділ XIII¹ Загальної частини), заходи кримінально-правового характеру, передбачені розділом XIV Загальної частини, та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV¹ Загальної частини КК). Диференціації підлягає і система покарань (ст. 51), яка складається з тринадцяти самостійних елементів, кожен з яких містить певний об'єм обмежень прав і свобод засудженого. Не випадково у сучасних джерелах поняття диференціації використовується і при характеристиці покарання (тут під нею розуміють градацію покарання в нормах як Загальної, так і Особливої частини КК шляхом визначення його видів, строків, обмеження в застосуванні тих чи інших видів покарання до певних категорій осіб, які вчинили злочин, допущення можливості пом'якшення покарання, призначеного судом, залежно від характеру й типового ступеня суспільної небезпеки злочину, у тому числі і кваліфікуючих обставин, а також типових властивостей особистості винного (засудженого), у тому числі і характеру його поведінки після вчинення злочину й у процесі відбування покарання)³⁵⁸. Однак і індивідуалізація не може пов'язуватися виключно з покаранням, оскільки сама по собі означає лише одне — необхідність врахування конкретних особливостей вчиненого діяння та особи винного. Отже на підставі індивідуалізації не тільки визначається конкретний вид та міра покарання винному, а й вирішується питання щодо можливості його звільнення як від покарання (ч. 4 ст. 74), так і від його відбування (ст. 75).

Виходячи з того, що чинний КК поняття кримінальної відповідальності та покарання розмежовує, саме через індивідуалізацію має вирішуватися і питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених ст. ст. 47, 48 КК України.

³⁵⁸ Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання: кримінальні та кримінально-виконавчі аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 155-158.

По-друге, індивідуалізація як відповідальності, так і форми її реалізації, яка засновується виключно на врахуванні конкретних особливостей вчиненого діяння та особистісних якостей винного, неможлива без певного простору для судівського розсуду³⁵⁹. Саме наявність цього простору і є необхідною передумовою зазначеної індивідуалізації, без якої, у свою чергу, неможливе кримінальне правозастосування як таке, оскільки закон завжди має загальний характер, а діяння та особа правопорушника завжди становлять собою одиничний випадок. Тому основне завдання держави у кримінально-правовій сфері полягає у встановленні оптимального балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду при вирішенні питань кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків.

Забезпечення зазначеного балансу цілком може розглядатися як окремий напрямок кримінально-правової політики держави, яка, як було показано вище, зазнала доволі тривалої еволюції від надмірно широких меж судової дискреції за першими вітчизняними КК до їх суттєвого звуження за чинним КК України.

По-третє, диференціація та індивідуалізація не є ані принципом кримінального права чи кримінального закону, ані принципом кримінальної відповідальності. Вони мають розглядатися як методи (у тлумачних словниках під методом розуміють спосіб теоретичного дослідження чи практичного здійснення чого-небудь) здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та судовою дискрецією. При цьому слід підкреслити, що зазначені методи не можуть ототожнюватися, оскільки диференціація належить до сфери правотворчості, а індивідуалізація — до сфери правозастосування.

³⁵⁹ Макаренко А. С. Судівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2013. 264 с.

Таким чином, диференціацію та індивідуалізацію можна визначити як самостійні методи здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду при вирішенні питань щодо кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення.

Аналіз сучасної кримінально-правової політики України у зазначеному напрямку свідчить, що вона є доволі суперечливою. З одного боку, чинна редакція ч. 1 ст. 129 Конституції України закріплює положення, відповідно до якого суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права (згідно з попередньою редакцією «судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону»).

Такий підхід, по суті, створює підґрунтя для позитивного вирішення питання щодо можливості визнання діяння кримінально протиправним та караним у межах судової дискреції, тобто поза кримінальним законом.

Засновуючись на ньому, деякі дослідники стверджують, що доктрина верховенства права подекуди допускає відхід від принципу *nullum crimen sine lege*, у зв'язку з чим суд може відійти від «букви» закону і визнати діяння злочином навіть тоді, коли це прямо ним не передбачено, чи навпаки, спростувати злочинний характер поведінки особи, яка передбачена законом як злочин (зокрема у випадку «кричущої» несумісності всезагальної справедливості зі змістом закону), хоча й має це робити «надзвичайно обережно, наводячи належну і ґрунтовну мотивацію»³⁶⁰. (Виходячи з такої позиції, найбільш прогресивним і заснованим на принципі

³⁶⁰ Дудоров О. О., Мазур М. В. Реалізація принципу верховенства права у випадках застосування закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 133–138.

верховенства права слід було б визнати КК УРСР 1927 р. Однак принцип *nullum crimen sine lege* і є основним елементом доктрини верховенства права, який був закладений Албертом Дайсі ще у ХІХ столітті. Тому цілком очевидно, що можливості судів при встановленні кримінальної протиправності вчиненого діяння не можуть виходити за межі оцінних понять кримінального права.)

Однак, з іншого боку, сучасна кримінально-правова політика демонструє стійку тенденцію до суттєвого звуження меж судової дискреції. Це насамперед знаходить свій прояв у скороченні кількості оцінних понять і заміні їх поняттями нормативними. Так, до кола таких понять традиційно належало поняття істотної шкоди у контексті ч. 2 ст. 11 КК, яке визначалося правозастосувачем із врахуванням всіх конкретних обставин справи. Однак, розмежовуючи адміністративну та кримінальну відповідальність, зокрема за крадіжку, шахрайство, привласнення та розтрату, законодавець встановив нормативно визначену межу останньої — зазначені діяння визнавалися кримінально караними, якщо вартість викраденого чужого майна перевищувала 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (302 грн 80 коп станом на першу половину 2024 р.). З цього поставало, що заподіяна майнова шкода на вказану суму завжди має визнаватися істотною, що унеможливлювало застосування ч. 2 ст. 11 КК. Таку позицію займає і Верховний Суд, Судова Палата у кримінальних справах якого у своїй постанові від 24 грудня 2015 р. підкреслює, що якщо істотність шкоди знаходить своє чітке відображення у визначенні об'єктивних ознак того чи іншого складу злочину, тобто характер шкоди є фіксованим, то він не може оцінюватися на розсуд правозастосувача, а застосування кримінально-правової норми про малозначність виключається³⁶¹. Слід зазначити, що Законом України від 18 липня

³⁶¹ Постанова Судової Палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24.12.2015 р. № 5–221-кц15. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/55223194> (дата звернення: 10.05.2025).

2024 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів» були встановлені нові критерії розмежування дрібного викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати і відповідними кримінально протиправними діяннями. Згідно з ч. 2 ст. 51 КУпАП кримінальна відповідальність за статтями 185, 190 та 191 КК настає лише у тому разі, якщо вартість чужого майна перевищує два неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (3028 грн станом на 2025 р.). Таке рішення насамперед було зумовлено явною невідповідністю покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років і викраденням на суму, що перевищує 302 грн 80 коп., яке передбачено у санкціях ч. 4 ст. 185 та ч. 4 ст. 191 КК, які могли автоматично застосовуватися через наявність в країні воєнного стану. Але загальна оцінка цього законодавчого акту свідчить, що він теж знаходиться у площині зазначеної вище тенденції до суттєвого звуження меж судової дискреції.

Нормативного характеру набули й інші оцінні поняття, що використовуються в конструкціях норм про посягання на власність, зокрема й така категорія як «значна шкода потерпілому», яка взагалі навряд чи може бути уніфікована, що усвідомлює навіть сам законодавець, вимагаючи від суддів враховувати матеріальне становище потерпілого, але встановлюючи при цьому мінімальну межу такої шкоди у сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Нормативного характеру набуло і таке традиційно оцінне поняття як заподіяння шкоди у великому розмірі, що створило проблему надзвичайно високого «порогу» кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження чужого майна (ч. 1 ст. 194 КК) тощо.

Встановлення нормативних меж між адміністративним правопорушенням та кримінально протиправним діянням,

а також нормативного «порогу» кримінальної відповідальності є характерним і для посягань на народне волевиявлення. Так, наприклад, якщо вартість неправомірної вигоди при прямому підкупі не перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму, — відповідальність виключається. В аналогічній ситуації при непрямому підкупі настає адміністративна відповідальність (ч. 2 ст. 212–10 КУпПА). Однак у будь-якому разі, якщо вартість неправомірної вигоди перевищує 90 грн 84 коп. (станом на 2025 р.), має наставати кримінальна відповідальність за відповідною частиною ст. 160 КК. При цьому положення ч. 2 ст. 11 КК застосовуватися не можуть.

Слід звернути увагу й на те, що сфера застосування ч. 2 ст. 11 КК при вчиненні посягань проти народного волевиявлення може суттєво звужуватися і за рахунок законодавчої вказівки на предмет таких кримінальних правопорушень. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 158¹ мова йде про викрадення, пошкодження, приховування або знищення бюлетеня, який постає у запропонованій законодавцем конструкції своєрідним «святим граалем», відривання шматочка від якого карається у тому числі і позбавленням волі на строк до двох років. До того ж не зовсім зрозуміло, як знищення одного бюлетеня може призвести до визнання голосування на дільниці недійсним (ч. 3 ст. 158¹ КК). До такого наслідку може призвести знищення чи викрадення лише такої кількості бюлетенів, яка унеможливило б участь у голосуванні переважної кількості виборців, що прийшли до дільниці. Проте, на думку законодавця, викрадення чи знищення навіть одного бюлетеня свідчить про наявність істотної шкоди, що, у свою чергу, унеможливило б застосування ч. 2 ст. 11 КК.

Тенденція до суттєвого звуження меж судової дискреції знаходить свій прояв також і у таких законодавчих кроках як встановлення абсолютно визначених строків позбавлення волі у санкціях статей Особливої частини (наприклад, ч. 2 ст. 111, ч. 8 ст. 111¹, ч. 2 ст. 113, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153. До речі, аналогічні процеси притаманні і законодавству України про

адміністративні правопорушення, де встановлюються абсолютно визначені розміри адміністративних стягань у виді штрафу, зокрема ст. ст. 128¹, 129, 130 тощо КУпАП), встановлення обов'язкових видів звільнення від кримінальної відповідальності, причому як у межах Загальної (ст. 45, ст. 46), так і у межах Особливої (такі види передбачені і в конструкціях щодо злочинів проти народного волевиявлення, зокрема у ч. 5 ст. 158³ та ч. 5 ст. 160 КК) частини, встановлення додаткових обмежень застосування тих видів звільнення від кримінальної відповідальності, де це залежить від суддівського розсуду (відповідно до чинних редакцій ст. ст. 47, 48 КК звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки чи у зв'язку зі зміною обставин виключається, якщо особа вчинила корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, а також порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керувала транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебувала під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції), встановлення аналогічних обмежень при вирішенні питання щодо звільнення особи від покарання (ч. 4 ст. 74) чи його відбування з випробуванням (ст. ст. 75, 79 КК), встановлення обмежень при вирішенні судом питання щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ч. 1 ст. 69), встановлення обов'язку суду призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті Особливої частини КК як обов'язкове, у випадку призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 69), встановлення верхньої межі покарання при призначенні його за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69¹), встановлення верхньої межі покарання, за готування до злочину чи замах на кримінальне правопо-

рушення (ч. 2, ч. 3 ст. 68), встановлення заборони застосування довічного позбавлення волі за вчинення готування та вчинення замаху на злочин та встановлення виключень з цього правила (ч. 4 ст. 68), встановлення положень щодо обов'язкового врахування судами обставин, передбачених у пунктах 2, 6, 6¹, 7, 9, 10 та 12, як таких, що обтяжують покарання (ч. 2 ст. 67), встановлення обов'язку суду призначити покарання, узгоджене сторонами угоди, у разі затвердження вироком угоди про примирення або про визнання винуватості (ч. 5 ст. 65) тощо.

Зазначена тенденція в літературі оцінюється неоднозначно. В одних випадках ставлення до неї є схвальним, в інших — вона підтримки не знаходить. Так, на думку Ю. А. Пономаренка, тенденція до максимально точного описання ознак складу злочину в нормі кримінального права, замість оцінних понять, заслуговує на підтримку, оскільки обмежує суд у можливості прийняття «політичних» рішень³⁶². Точку зору про те, що в законі мають бути чітко визначені межі складів кримінального правопорушення і вони не мають залежати від дискреції суду, поділяють М. І. Хавронюк³⁶³ та Д. С. Азаров³⁶⁴. Нікіфорова Т. І. вважає, що невичерпний перелік обставин, які пом'якшують покарання, надає судам необмежений простір для врахування не зазначених у ст. 66 КК обставин при призначенні покарання, що призводить до порушення принципів рівності усіх осіб перед законом, єдності судової практики, гуманізму та справедливості і пропонує зробити цей перелік вичерпним³⁶⁵.

³⁶² Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. С. 203.

³⁶³ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія. С. 96—97.

³⁶⁴ Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3—18.

³⁶⁵ Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України. Харків : Харків юрид., 2009. С. 178—179.

Представники загальної теорії права, навпаки, саме за судовою практикою вбачають майбутнє як правової системи взагалі, так і кримінально-правової системи зокрема.

Тут у якості одного зі шляхів розвитку правової системи називається необхідність подолання традиційної недовіри з боку влади до професійного юридичного середовища, невизнання за юристами права на використання своєї професійної правової культури, системи правових цінностей при вирішенні питань правового регулювання. Так, наприклад, на думку Р. Майданика, позитивістська модель забезпечення дії закону і правозастосування неефективна, призводить до деструкції у правовому регулюванні та підриву авторитету права. На відміну від «застиглого» закону, право — явище динамічне, яке повинно змінюватися відповідно до перетворень, які відбуваються в реальному житті. Вирішальна роль у забезпеченні такої відповідності належить суду, який спирається у таких випадках не так на конкретні положення закону, як на принципи права як вищий рівень абстракцій. Їхня вища «еластичність» забезпечує динамізм, дає їм можливість краще правових норм реагувати на зміни в суспільному житті. Силу і життя принципам права дає суддя. З точки зору вченого, переважати повинні аргументи, які базуються на прецеденті, що дасть змогу враховувати можливі наслідки судового рішення для подальшого розвитку права. «Чим більше судова система певної країни має способів офіційного тлумачення правових норм, інших механізмів формування єдності судової практики, тим менша необхідність у внесенні змін та прийнятті норм права», — констатує Р. Майданик³⁶⁶.

Безумовно, встановлений у кримінально-правовій сфері баланс між повноваженнями законодавця і дискреційними повноваженнями суду навряд чи може бути визнаний опти-

³⁶⁶ Майданик Р. Основи юридичної аргументації: особливості судової аргументації у процесі судової правотворчості. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 1. С. 8–9.

мальним (зазначена проблематика може виступити предметом дослідження навіть для окремого наукового напрямку). Цілком очевидно, що визначення кримінальної протиправності діяння та його караності є прерогативою законодавця, що повністю погоджується із Конституцією України (п. 22 ч. 1 ст. 92). Але й повсюдна відмова від оцінних понять теж не може претендувати на роль магістрального напрямку розвитку кримінального права, оскільки майже неможливо пояснити, чому, наприклад, пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди вартістю 85 грн не здатні заподіяти істотної шкоди народному волевиявленню, а вигода вартістю 91 грн — таку здатність набуває.

Однак, так або інакше, аналіз кримінально-правової політики щодо протидії посяганням на народне волевиявлення свідчить, що тут домінує метод диференціації відповідальності та покарання. Оцінних понять конструкції, передбачені ст. ст. 157–160 КК, не містять.

У літературі подекуди стверджується, що правозастосовний рівень визначення злочинності діяння фактично полягає у кваліфікації злочину³⁶⁷. З цією думкою можна погодитися лише частково. Якщо у процесі кваліфікації правозастосувач не використовує наданих йому дискреційних повноважень, а лише встановлює повну відповідність (чи її відсутність) між ознаками вчиненого особою діяння та законодавчими уявленнями щодо ознак відповідного діяння, описаними кримінальним законом, вести мову про визначення кримінальної протиправності правозастосувачем не доводиться, оскільки вона у повному обсязі вже визначена законодавцем. І лише у тих випадках, коли відповідні норми містять оцінні поняття, кваліфікація може розглядатися як правозастосований рівень дефініції кримінальної протиправності того чи іншого діяння.

³⁶⁷ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. С. 202.

4.2. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯК МЕТОД ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ

Правопорушення проти народного волевиявлення диференціюються як на міжгалузевому, так і на галузевому рівнях. На першому вони поділяються на адміністративні (ст. ст. 212⁷–212²⁴ КупАП) та кримінальні (ст. ст. 157–169 КК), а на другому — на кримінальні проступки (п. 1, ч. 2 та ч. 3 ст. 159¹) та злочини (ст. ст. 157, 158, 158¹, 158², 158³, 159, ч. 4 ст. 159¹, ст. 160).

Свого часу у вітчизняній літературі пропонувалося надати статус кримінальних проступків переважній більшості злочинів проти виборчих прав громадян, які за чинною тоді класифікацією (ст. 12 КК редакції 2011 р.) належали до злочинів невеликої (передбачали покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) чи середньої (передбачали основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років) тяжкості³⁶⁸. Проте законодавець цим шляхом не пішов, надавши статус злочинів навіть тим діянням, санкції за які станом на 2014 р. взагалі не передбачали позбавлення волі, зокрема ч. 1 ст. 158¹, ч. 1 ст. 159, ч. 1 ст. 160, що у світлі висновку про необхідність підвищення ролі народного волевиявлення як вирішальної складової безпосередньої демократії та виділення однойменного окремого розділу в Особливій частини КК, який був зроблений вище, уявляється цілком обґрунтованим.

³⁶⁸ Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2014. С. 154.

Диференціює законодавець і покарання за посягання проти народного волевиявлення. Санкції основних складів відповідних діянь є або альтернативними (ч. 1, ч. 5 ст. 157, ч. 1, ч. 2 ст. 158¹, ч. 1 ст. 158², ч. 1 ст. 159, ст. 159¹, ч. 1 — ч. 3 ст. 160) або відносно визначеними, де встановлено як нижчу, так і вищу межу покарання у виді позбавлення волі (ч. 4 ст. 157, ч. 1 ст. 158, ч. 1 — ч. 3 ст. 158³). В альтернативних санкціях визначається або тільки верхня межа того чи іншого основного покарання (ч. 1 ст. 157, ч. 5 ст. 157, ч. 1 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158¹, ч. 1 ст. 159, ч. 1 — ч. 3 ст. 159¹, ч. 1, ч. 2 ст. 160), або як верхня, так і нижня межа (ч. 1 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158¹, ч. 1 ст. 158², ч. 1 ст. 159, ч. 1 — ч. 3 ст. 159¹, ч. 1 — ч. 3 ст. 160 КК). У якості додаткового обов'язкового покарання передбачається позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 4 ст. 157, ч. 5 ст. 157, ч. 1 ст. 158, ч. 1 — ч. 3 ст. 158³, ч. 1, ч. 2 ст. 159¹, ч. 2, ч. 3 ст. 160 КК). Причому у всіх випадках строк цього покарання є абсолютно визначеним — п'ять років (ч. 3 — ч. 5 ст. 157, ч. 3 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158², ст. 158³, ч. 2 ст. 159, с. 159¹, ч. 2 — ч. 4 ст. 160 КК). Серед основних покарань фігурують штраф, виправні роботи, обмеження волі, позбавлення волі, а також новий вид основного покарання — пробаційний нагляд, який передбачено лише у ч. 1 — ч. 3 ст. 159¹ КК.

Запропонована законодавцем диференціація покарань за посягання на народне волевиявлення у цілому є прийнятною. У той же час, не можна ще раз не звернути уваги на надмірно жорстку санкцію ч. 1 ст. 158³, де мова йде про підписання протоколу до його остаточного заповнення чи не на засіданні комісії, яке карається виключно позбавленням волі на строк від двох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років.

Стаття 158 (редакції 2014 р.), у ч. 3 якої йшлося про згадане підписання як кваліфікуючу ознаку, передбачала вчинення цього діяння членом комісії (ч. 4), яке каралося позбав-

ленням волі від семи до десяти років. Тут згадувалися й інші суб'єкти, які за законом можуть підписувати такі протоколи (офіційні спостерігачі, кандидати), а також службові особи. Виникало цілком логічне питання про те, хто є суб'єктом підписання, про яке йшлося у ч. 3 ст. 158? Чинна редакція ст. 158³, якою КК був доповнений згідно Закону від 16 липня 2020 р., такої вади вже не містить. Але ч. 4 цієї статті передбачає таку кваліфікуючу ознаку підписання протоколу до його остаточного заповнення чи не на засіданні комісії як вчинення його службовою особою. Такими є голова комісії та його заступник. Тому дії цих суб'єктів мають кваліфікуватися за ч. 4 ст. 158³, яка передбачає позбавлення волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років. За ч. 4 цієї статті мають кваліфікуватися і дії членів комісії, якщо вони підписали протокол до його остаточного заповнення чи не на засіданні комісії за попередньою змовою між собою, що, природно, завжди буде мати місце.

Як вже зазначалося, підписання протоколу, про яке йдеться у ч. 1 ст. 158³ КК, само по собі не є фальсифікацією, а тому не здатне заподіяти істотної шкоди народному волевиявленню. Законодавець тут намагається забезпечити максимальну охорону певної процедури, ігноруючи те, заради чого вона впроваджується. Дещо дивує і та обставина, що діяння, яке дійсно здатне заподіяти більш аніж серйозну шкоду народному волевиявленню, унеможлививши рівні шанси суб'єктів виборчого чи референдумного процесу, — порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму (ст. 159¹), розглядається лише як кримінальний проступок (ч. 1–3 ст. 159¹). Навіть вчинення цього діяння організованою групою або поєднання його з вимаганням передбачає максимальне покарання до п'яти років позбавлення волі. Такий підхід надає підстави для сумніву в об'єктивності вітчизняного законодавця при оцінці суспільної небезпеки діяння, передбаченого ст. 159¹ КК,

оскільки, як було показано вище, зарубіжний законодавець вважає подібне діяння одним з найбільш небезпечних посягань у сфері виборів та референдуму.

Як вже підкреслювалося, при призначенні покарання за підписання протоколу до його остаточного заповнення чи не на засіданні комісії, суди фактично ігнорують законодавче рішення щодо ступеня тяжкості цього діяння. Так, наприклад, вироком Путивльського районного суду Сумської області від 17 вересня 2019 р. за ч. 3 ст. 158 (редакції 2014 р.) до штрафу у розмірі 1020 грн були засуджені п'ять членів (включаючи голову та секретаря) дільничної виборчої комісії № 590446. При призначенні покарання суд зазначив, що він враховує те, що особи вчинили тяжкий злочин, наслідки його вчинення (що під ними розуміється, у вирoku не розкривається), а також такі пом'якшуючі обставини як постійне місце роботи, добру характеристику, щире каяття, відсутність судимості, наявність на утриманні неповнолітніх дітей³⁶⁹. Не викликає сумнівів, що встановлені судом обставини є пом'якшуючими. Але характеризують вони особу винних. Для застосування ж ст. 69 КК законодавець вимагає насамперед наявності кількох обставин, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, який, завдяки цьому, відрізняється від типового ступеня тяжкості діянь даного виду, що знайшов відображення у ст. 12 КК. Як зазначає ВСУ у своїй постанові від 4 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання», визначаючи ступінь тяжкості конкретного злочину, суд має враховувати форму вини, мотив і мету, спосіб, стадію вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо. У наведеному вище прикладі діяння вчинено умисно, мотив і мета значення не мають,

³⁶⁹ Вирок Путивльського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 584/152/19 від 17.09.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84352351> (дата звернення: 10.05.2025).

спосіб його вчинення ненасильницький, має місце один епізод, роль кожного з тих, хто підписав протокол, є однаковою, наслідки знаходяться поза межами об'єктивної сторони. Однак саме цю ситуацію і мав на увазі законодавець, встановлюючи відповідальність за діяння, передбачене ч. 1 ст. 158³ КК. Тому суд застосував ст. 69 КК не на підставі індивідуального ступеня тяжкості вчиненого обвинуваченими діяння, а фактично ігноруючи його типовий ступінь як тяжкого злочину, визначений законодавцем, наслідком чого стало призначення максимально м'якого основного покарання з усіх можливих, з непризначенням, до того ж, додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яке передбачено як обов'язкове.

Розмір штрафу у шістдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (саме такий розмір був встановлений судом у наведеному вище випадку) скоріше за все свідчить про адміністративно протиправний характер діяння, передбаченого ч. 1 ст. 158³ КК, на що автором цього дослідження увага вже зверталася вище.

Кримінальна відповідальність за викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі була встановлена Законом від 23 лютого 2006 р. На той час законодавець її не диференціював і передбачав в одній частині шостій ст. 158 (редакції 2006 р.) разом із викраденням чи приховуванням виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями. Причому обов'язковою ознакою об'єктивної сторони передбачених тут діянь виступали наслідки у виді впливу на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу або неможливості визначення волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах, референдумі. Каралися такі дії штрафом від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або

позбавленням волі на той самий строк. Цілком очевидно, що рівень суспільної небезпеки викрадення чи приховування протоколу чи скриньки з бюлетенями є значно вищим у порівнянні із викраденням чи приховуванням бюлетеня, особливо із врахуванням можливості настання зазначених вище наслідків.

Усвідомлюючи цю обставину, Законом від 14 жовтня 2014 р. законодавець диференціював відповідальність за викрадення чи приховування скриньки з бюлетенями або протоколу та відповідальність за викрадення чи приховування бюлетеня, встановивши її у ч. 3 ст. 158 (редакції 2014 р.) та ч. 1 ст. 158¹ (редакції 2014 р.) відповідно. При цьому неможливість встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці, у відповідному виборчому окрузі чи визнання голосування на виборчій дільниці недійсним розглядалися вже як кваліфікуючі обставини викрадення чи приховування скриньки або протоколу (ч. 4 ст. 158 редакції 2014 р.). Відповідальність за викрадення чи приховування бюлетеня не тільки не пов'язувалася із зазначеними вище наслідками, а ст. 158¹ (редакції 2014 р.) не передбачала їх і як кваліфікуючі обставини. Такий підхід був абсолютно обґрунтованим, оскільки викрадення чи приховування бюлетеня не може об'єктивно вплинути на результати голосування чи визнання його недійсним. Виходячи з цього, санкція ч. 1 ст. 158¹ (редакції 2014 р.) позбавлення волі не встановлювала. Чинні редакції ст. 158¹ та ст. 158³ відповідальність за викрадення, приховування, пошкодження чи знищення бюлетеня та скриньки з бюлетенями або протоколу теж диференціюють. При цьому неможливість проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму або визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним розглядаються як кваліфікуючі обставини зазначених діянь (ч. 3 ст. 158¹ та ч. 4 ст. 158³). Запропонований законодавцем підхід щодо співвідношення ч. 3 та ч. 4 ст. 158³ КК заперечень не викликає.

Проте аналогічне рішення щодо співвідношення ч. 2 та ч. 3 ст. 158¹ уявляється спірним. Застосування такої кваліфікуючої обставини як неможливість проведення підрахунку голосів чи визнання голосування недійсним фактично унеможлиблюється у випадках викрадення, пошкодження, приховування чи знищення бюлетеня, бо такі дії об'єктивно не можуть спричинити зазначених наслідків. Питання про такі наслідки не постає навіть тоді, коли має місце викрадення не одного, а декількох десятків бюлетенів. Так, наприклад, вироком Дзержинського міського суду Донецької області (м. Торецьк) від 17 липня 2019 р. за ч. 1 ст. 158¹ (редакції 2014 р.) був засуджений гр. К., який викрав зі столу членів комісії 23 виборчі бюлетені та вийшов з приміщення виборчої дільниці³⁷⁰. Як зазначив засуджений, бюлетені він хотів зберегти як сувеніри. Ні на стадії досудового розслідування, ні в суді питання про те, чи вплинули дії К. на хід голосування та підрахунок голосів, навіть не поставало, хоча засуджений відірвав від бюлетенів контрольні талони, чим позбавив їх можливості використання за призначенням. Проте не можна заперечувати й того факту, що у деяких випадках, наприклад, при викраденні чи знищенні бюлетенів у великій кількості, проведення підрахунку голосів може унеможливлюватися.

Підсумовуючи викладене, можна запропонувати таке рішення. Ст. 212²³ КУпАП доповнити частиною другою наступного змісту: «Викрадення, приховування або знищення чужого виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Частину 2 ст. 158¹ КК викласти у наступній редакції: «Викрадення, приховування або знищення виборчих бюлетенів,

³⁷⁰ Вирок Дзержинського міського суду Донецької області у кримінальному провадженні № 225/3387/19 від 17.07.2019 р. / ЄДРСП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83090060> (дата звернення: 10.05.2025).

бюлетенів для голосування на референдумі — караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк». Такий підхід дозволить застосовувати ч. 2 ст. 11 КК у тих випадках, коли суд дійде висновку, що викрадення, приховування або знищення виборчих бюлетенів, бюлетенів для голосування на референдумі не заподіяло істотної шкоди народному волевиявленню, що, у свою чергу, не перешкоджає застосуванню у цьому разі ч. 2 ст. 212²³ КУпАП.

Аналізуючи проблему диференціації покарання за посягання на народне волевиявлення, не можна обійти увагою і такий специфічний для даної групи діянь вид покарання як позбавлення виборчих або референдумного прав.

Як відомо, чинний КК України такого заходу протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення як позбавлення виборчих або референдумного прав громадян не передбачає. За проєктом нового КК, підготовленого Робочою групою, суд може обмежити особу права брати участь у виборах або референдумі (п. 3 ч. 3 ст. 3.6.3), хоча запропонована авторами цього документу редакція відповідних положень є не зовсім вдалою, оскільки не дозволяє одночасно вирішити питання щодо природи права, яке обмежується — чи то йдеться про виборчі або референдумне право, чи про право на участь у процесі виборів або референдуму. Однак, за проєктом, поряд із обмеженням права брати участь у виборах або референдумі як самостійні засоби викремлюються також обмеження права обіймати певні посади та обмеження права здійснювати певні види діяльності (п. 1, 4 ч. 3 ст. 3.6.3). Такий підхід дозволяє припустити, що у межах п. 3 згаданої статті йдеться саме про виборчі або референдумне право, а не про право на участь у виборчому чи референдумному процесі, якого особа може позбутися шляхом заборони обіймати певні посади чи займатися певними видами діяльності. До того ж ст. 4.10.18 проєкту встановлює відповідальність за незаконну участь у голосуванні на ви-

борах або референдумі (під нею розуміється голосування на виборах або референдумі особою, яка не має права на таке голосування), що також є підтвердженням того факту, що у п. 3 ч. 3 ст. 3.6.3 йдеться про обмеження виборчих чи референдумного прав, хоча застосування ст. 4.10.18 не виключається і тоді, коли участь у голосуванні беруть особи, які не мають на це права, наприклад, неповнолітні або іноземці чи особи без громадянства.

Втім, так чи інакше, питання щодо можливості впровадження у кримінально-правову площину такого заходу як позбавлення виборчих або референдумного прав у вітчизняній доктрині залишається предметом гострих дискусій, внаслідок яких сформувалося дві основні позиції. Одні вчені вважають, що зазначені права є результатом розвитку суспільних відносин, а тому позбавлені природного «фундаменту». Вони виникають внаслідок суспільного договору, як консолідуючий фактор народної єдності та зв'язок між державою і громадянином. Зловживання окремими суб'єктами громадською довірою фактично розриває цей суспільний договір, що й створює підстави для позбавлення їх відповідних прав. На думку інших фахівців, виборчі та референдумне права є фундаментальними і згідно з деякими концепціями, зокрема концепцією Карела Васака, належать до першого покоління прав людини. Аргументуючи свою позицію, прихильники цієї точки зору наголошують на тому, що принцип рівного виборчого права є одним з міжнародних виборчих стандартів, що містяться в базових міжнародних договорах, присвячених правам людини, і є обов'язковим для держав, які ратифікували відповідні договори. Вони посилаються зокрема на ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., згідно з якою кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість: (а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; (б) голосу-

вати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців.

Виходячи з цих положень, наголошується на тому, що позбавлення виборчого права може мати місце лише під час воєнного стану або іншого надзвичайного становища в державі, а пропозиції щодо впровадження зазначеного заходу у мирний час є безпідставними і спрямовані на побудову «поліцейської» держави. Оскільки принцип рівного виборчого права закріплений і в Конституції України (ст. ст. 71, 76, 103, 136 та 141), у підсумку зазначається, що пропозиції передбачити в КК позбавлення виборчого права (активного та/або пасивного) суперечать і Основному закону країни, відповідно до якого не мають права голосу лише громадяни, визнані судом недієздатними³⁷¹.

Передусім слід зазначити, що позбавлення активного та пасивного виборчого права не є якимось екстраординарним заходом, а було добре відоме ще першим вітчизняним КК. Так, за КК УРСР 1922 р. як самостійний вид покарання передбачалася поразка прав (п. «ж» ч. 1 ст. 32), яка полягала у позбавленні на строк не більше п'яти років: 1) активного і пасивного виборчого права; 2) активного виборчого права у професійні та інші організації; 3) права займати відповідальну посаду, а також бути засідателем у народному суді, захисником у суді, поручителем чи опікуном (ст. 40).

Поразка прав могла бути призначена судом як додаткове покарання (теж на строк до п'яти років), якщо суд визнає засудженого знеславленим, тобто підсудний своєю поведінкою доведе, що він не гідний користуватися таким високим правом, як виборче право. Поразка прав призначалася як додаткове обов'язкове покарання при засудженні особи до

³⁷¹ Тихий В. П. Правові позиції Європейського суду з прав людини та проблеми кримінальної відповідальності за порушення виборчого права. *Кримінальне право України*. 2006. № 1. С. 99–106.

позбавлення волі на строк більше одного року чи до іншого більш тяжкого покарання (ст. 42).

За КК УРСР 1927 р. поразка (в україномовному варіанті тексту цього КК використовувався термін «обмеження») прав теж виступала самостійним заходом соціального захисту судово-виправного характеру (п. «д» ч. 1 ст. 21) і полягала у позбавленні: а) активного і пасивного виборчого права; б) права займати державні посади і мати почесні звання; в) права займати виборні посади у громадських організаціях; г) батьківських прав (ст. 29). Суд був зобов'язаний обговорити питання про призначення поразки прав як додаткового покарання у тих випадках, коли особа засуджувалася до позбавлення волі на строк більше одного року. При призначенні більш м'якого заходу соціального захисту поразка прав не допускалася (ст. 32). Поразка прав призначалася на строк не більше п'яти років (ст. 30) і могла стосуватися як усіх перерахованих вище прав разом, так і окремого права. Поразка у правах (чи її складові, зокрема позбавлення виборчого права) у статтях Особливої частини як КК 1922 р., так і КК 1927 р., не згадувалася.

Доктрина періоду дії КК 1927 р. виходила з того, що поразка у правах є доцільною лише тоді, коли суд, враховуючи характер злочину та особу винного, дійде висновку, що засуджений може використовувати ці права на шкоду інтересам трудящих. Позбавлення виборчих прав не могло застосуватися до осіб, які за віком ще не користувалися ними, зокрема до неповнолітніх. Слід також нагадати, що КК УРСР 1927 р., як і попередній КК, не передбачав спеціальних складів, пов'язаних з порушенням виборчих прав (цими актами встановлювалася відповідальність лише за участь у виборах до рад особи, яка завідомо для неї не мала на це права, яка відповідно до ст. 104 КК 1922 р. та ст. 85 КК 1927 р. розглядалася як посягання на порядок управління). Як зазначалося вище, нормами про перешкоджання громадянину у здійсненні його права обирати і бути обраним до

Рад депутатів трудящих (ст. 85¹), а також відповідальність посадових осіб за підробку виборчих документів чи завідомо неправильний підрахунок голосів (ст. 108¹) КК УРСР 1927 р. був доповнений лише у грудні 1937 р. Тому позбавлення виборчих прав і законодавцем, і доктриною із посяганням на виборчі права громадян не пов'язувалося. Підставою його застосування визнавалася можливість завдання шкоди інтересам трудящих.

Такий підхід дійсно створював певне підґрунтя для зловживань з боку влади з ідеологічних мотивів, що, вірогідно, і викликає особливу занепокоєність противників конституювання позбавлення виборчих або референдумного прав як кримінально-правового заходу, який буде сприяти побудові «поліцейської» держави. Тому, перш за все, слід акцентувати увагу на тому, що сфера застосування зазначеного заходу має обмежуватися ситуаціями, пов'язаними із вчиненням кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення. Міжнародно-правові стандарти, зокрема й ті, що містяться у ст. 2 та ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, дійсно забороняють будь-які необґрунтовані обмеження принципу рівного виборчого права з політичних, ідеологічних, етнічних чи інших міркувань. Але ці приписи зовсім не виключають можливості позбавлення прав виборця у разі вчинення ним діяння, механізм якого зумовлений зловживаннями зазначеними правами, так само як право особи на свободу і заборона свавільного арешту та затримання не виключають можливості позбавлення її волі у випадку вчинення відповідного злочину.

Не випадково кримінальне законодавство багатьох країн світу передбачає можливість позбавлення особи не тільки пасивного (Бельгія, Швейцарія, Польща тощо), а й активного (Аргентина, Корея, Норвегія, ФРН, Франція тощо), виборчого права у випадку вчинення відповідних діянь, що ніяк не суперечить зазначеним вище міжнародно-правовим договорам, учасниками яких є і згадані країни.

При характеристиці принципу рівного виборчого права у міжнародно-правових джерелах найчастіше використовується такий термін як «обмеження». Фігурує він і у практиці ЄСПЛ з розгляду справ про порушення права на вільні вибори, передбаченого ст. 3 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. ЄСПЛ, як правило, виходить з того, що держави у внутрішніх правових системах мають право встановлювати певні обмеження при реалізації права на вільні вибори. Проте ці обмеження мають встановлюватися задля досягнення законної мети з використанням пропорційних засобів і не повинні зашкоджувати суті права на вільні вибори та робити його неефективним³⁷².

У вітчизняних джерелах зазначається, що Конституція України встановлює три умови, наявність яких обмежує право особи на вільні вибори — відсутність громадянства України, недосягнення громадянином України 18-річного віку та недієздатність громадянина України³⁷³.

Однак, як уявляється, у наведених вище випадках мова йде не про обмеження виборчих або референдумного прав, а про їх відсутність. Не випадково в теорії конституційного права виокремлюють умови для набуття та умови для здійснення активного і пасивного виборчого права. У ч. 2 ст. 70 Конституції України прямо підкреслюється, що недієздатні особи не мають права голосу. У разі поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною (ст. 42 ЦК), право голосу в неї виникає. Те саме відбувається й у тих випадках, коли іноземець чи особа без громадянства набуває громадянство України, або громадянин України досягає повноліття.

Як підкреслювалося вище, національний законодавець іноді намагався встановити більш широке коло підстав,

³⁷² Тагієв Р. С., Мазур М. В. Право на вільні вибори в рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 9. С. 31–34.

³⁷³ Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Т. Барабаш [та ін.]. С. 509–510.

наявність яких унеможлиблює виникнення права на вільні вибори. Так, наприклад, за Конституцією УРСР 1919 р. політичні права визнавалися лише за трудящими масами. Населення країни, яке використовувало найману працю та жило на нетрудові доходи (зокрема приватні торговці, комерційні посередники, ченці, служителі релігійних культів, колишні поліцейські та жандарми), а також засуджені не мали політичних прав. За Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 11 грудня 1997 р. не мали права голосу засуджені, що перебували у місцях позбавлення волі. Цілком зрозуміло, що подібні приписи не переслідують законної мети, на що і звертає увагу ЄСПЛ. Тому згадані положення Закону 1997 р. були визнані неконституційними рішенням КСУ ще у 1998 р. Однак, так чи інакше, у цих чи аналогічних випадках мова йде не про обмеження, а про відсутність у особи права голосу.

Що ж стосується обмежень виборчих чи референдумного прав, то вони можуть мати місце лише у тих випадках, коли особа має право голосу, але через ті чи інші легітимні обставини не може його реалізувати. Як здається, Конституція України передбачає лише дві такі обставини: 1) обмеження реалізації виборчих або референдумного прав через воєнний або надзвичайний стан (ч. 2 ст. 64); 2) обмеження у реалізації громадянином права бути обраним до Верховної Ради України через непогашену або не зняту судимість за вчинення умисного злочину (ч. 3 ст. 76).

Не є обмеженням пасивного виборчого права так звані виборчі цензи (віковий, осідлості), які є юридичними вимогами до кандидатів, що є необхідними для глибокого усвідомлення сутності політичного, економічного, соціального, духовного та іншого життя в Україні, тих суспільних та державних процесів, які в ній відбуваються, чіткого визначення власного ставлення до них, можливих перспектив їх удосконалення. Тобто зазначені цензи є кваліфікаційними умовами не наявності, а реалізації виборчого права. Не є об-

меженням пасивного виборчого права і грошова застава, яка є лише умовою реєстрації кандидата чи партії з метою забезпечення відповідального ставлення громадян як ймовірних кандидатів у депутати до їх участі у виборах і сприяє прийняттю ними виважених рішень щодо реалізації свого пасивного виборчого права (п. п. 2, 3 Рішення КСУ від 30 січня 2002 р. (справа про виборчу заставу)).

Термін «обмеження» вживається й у вітчизняній кримінально-правовій площині. Так, наприклад, про обмеження прав йшлося у ст. 29 КК УРСР 1927 р. У контексті цієї статті використання зазначеного поняття було цілком виправданим, оскільки йшлося про певне утискання статусу особи шляхом скорочення кількості її прав. Проте що стосується конкретного права, зокрема й активного та пасивного виборчого права, то винувата особа його повністю позбавлялася.

Термін «обмеження» використовують і розробники згаданого вище проєкту нового КК України, ймовірно, орієнтуючись на відповідні міжнародно-правові документи. Однак у контексті ч. 3 ст. 3.6.3. проєкту вживання такого поняття як «обмеження» навряд чи можна визнати виправданим. Особа може бути обмежена у реалізації свого права голосу, але права брати участь у виборах або референдумі особу не можна позбавити частково — на чверть чи наполовину. Воно або є, або його немає. Тому мова має йти не про обмеження виборчих чи референдумних прав, а про їх позбавлення. Не даремно самі розробники проєкту при характеристиці обмеження права обіймати певні посади або здійснювати певні види діяльності підкреслюють, що засуджений позбавляється можливості обіймати відповідні посади або займатися забороненою діяльністю (ч. 6 ст. 3.6.4), вірогідно, усвідомлюючи, що заборонити особі займати ті чи інші посади, або займатися тією чи іншою діяльністю у певних відсотках неможливо.

Слід підкреслити, що кримінальне законодавство європейських країн при характеристиці правових наслідків вчи-

неного діяння термін «обмеження» не використовує, що є абсолютно обґрунтованим. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 параграфу 45 КК ФРН особа позбавляється правової здатності протягом п'яти років займати публічні посади та набувати прав, що впливають з публічних виборів, а згідно з ч. 5 цього параграфу суд може позбавити засудженого на строк від двох до п'яти років права публічно обирати чи голосувати, якщо закон передбачає це особливо.

Що ж стосується принципового питання про можливість позбавлення особи виборчих чи референдумного прав, то воно, як уявляється, цілком може бути вирішено позитивно. Не заперечуючи належність зазначених прав до кола фундаментальних і погоджуючись з неприпустимістю встановлення необґрунтованих обмежень у їх реалізації чи створення штучних перешкод для їх виникнення, необхідно наголосити на тому, що наділення виборчих чи референдумного прав суто сакральним характером (опоненти конституювання позбавлення зазначених прав як кримінально-правового заходу заперечують можливість його застосування навіть у тих випадках, коли зловживання цими правами розглядається як кримінально протиправне діяння) є певним перебільшенням, хоча саме з нього виходять противники ідеї легалізації позбавлення зазначених прав як кримінально-правового заходу.

При цьому їх не засмучує, наприклад, передбачена чиним КК можливість позбавити особу волі на строк до десяти років за повторне подання до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про себе (ч. 2 ст. 158), хоча згаданий Пакт 1966 р. закріплює і право особи на свободу та особисту недоторканність, яке теж явно не належить до прав людини четвертого чи п'ятого покоління.

Слід також додати, що вітчизняні суди вже давно і доволі активно позбавляють виборців суміжного права — права на участь у виборчому процесі. Так, наприклад, вироком Шевченківського районного суду міста Києва від 29 листопада

2021 р. гр. Т. було заборонено на п'ять років займатися діяльністю, пов'язаною з участю в утворенні та діяльності виборчих округів, дільниць, комісій, а також діяльністю у формі уповноважених представників, довірених осіб, офіційних спостерігачів від партій (блоків) та кандидатів³⁷⁴. Вироком Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області гр. В. була позбавлена на п'ять років права обіймати посади у виборчих комісіях³⁷⁵. Позбавляють суди винних осіб і права займатися передвиборною агітацією³⁷⁶.

Звертає на себе увагу та обставина, що на відміну від чинного КК, де покарання та інші форми реагування на кримінально протиправну поведінку визначаються як певні заходи, у проєкті для їх позначення використовується термін «засіб». Як підкреслює С. В. Ківалов, заходом є конкретний прийом або дія, тоді як засобами є система прийомів або дій, що дають можливість досягти певної мети чи результату і з цієї позиції вживання терміна «захід» замість «засіб» є більш влучним для позначення того, яким чином здійснюється діяльність³⁷⁷. Цю думку поділяє і Ю. Ю. Коломієць, наголошуючи на тому, що коли мова йде про реалізацію охоронної функції держави, має використовуватися термін «захід»³⁷⁸, хоча в інших своїх працях авторка вживає словосполучення «засоби кримінального права»³⁷⁹. Про засоби кримінального права як інструменти правової протидії корупції в Украї-

³⁷⁴ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/21 від 29.11.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).

³⁷⁵ Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 276/119/21 від 25.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95141741> (дата звернення: 10.05.2025).

³⁷⁶ Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 703/351/15 від 23.10.2015 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52642852> (дата звернення: 10.05.2025).

³⁷⁷ Ківалов С. В. Сутнісно-понятійна характеристика адміністративних правових заходів. *Таксономія правових заходів* : монографія / за ред. О. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2024. С. 20.

³⁷⁸ Коломієць Ю. Ю. Таксономія кримінальної відповідальності. С. 395.

³⁷⁹ Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова політика України. С. 5.

ні пише Д. Г. Михайленко³⁸⁰, тоді як О. В. Козаченко форми правового впливу на осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, розглядає як кримінально-правові заходи³⁸¹. Не вдаючись до полеміки, слід зазначити, що представники Робочої групи термін «засіб» використовують не тільки для характеристики різних форм реагування на протиправні діяння (ст. 3.1.2), а й для характеристики ознак корупційного кримінального правопорушення (засобом його вчинення визнаються хабар та неправомірна вигода), а також для характеристики ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення взагалі (ст. 2.2.8). Як відомо, терміни, що використовуються у кримінально-правовій площині, повинні мати однаковий зміст. Тому навіть з цих позицій запропоноване рішення на-вряд чи можна визнати вдалим.

Не має однозначного вирішення і питання щодо кримінально-правової природи такого заходу як позбавлення виборчих або референдумного прав.

Як зазначалося вище, за першими вітчизняними КК поразка (обмеження) прав, у тому числі і позбавлення активного і пасивного виборчого права, розглядалася як додаткове покарання (захід соціального захисту судово-виправного характеру). За кримінальним законодавством деяких зарубіжних країн, наприклад, КК Аргентини від 29 жовтня 1921 р.³⁸², поразка в правах, яка включає до себе і позбавлення виборчих прав, теж передбачається як додатковий вид покарання (ст. 5, ст. 19), яке може призначатися як на певний строк (наприклад, ст. 259, ст. 270 тощо), так і довічно (наприклад, ст. 268, ст. 269 тощо). За КК Аргентини абсолютна поразка

³⁸⁰ Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи. 582 с.

³⁸¹ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Ліон, 2011. 504 с.

³⁸² Кримінальний кодекс Аргентинської Нації від 29.10.1921 р. URL: <https://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/15000-19999/16546/texact.htm> (дата звернення: 10.04.2025) [пер. з ісп.].

у правах, включаючи позбавлення виборчих прав, у статтях Особливої частини (вона йменується «Частина друга «Про злочини») передбачена як додаткове обов'язкове покарання. Крім цього, вона обов'язково має бути призначена й у випадку засудження особи до позбавлення волі на строк понад три роки, навіть тоді, коли цей захід у санкції відповідної статті не встановлений (ч. 1 ст. 12).

За КК Туреччини від 1 березня 1926 р.³⁸³ заборона на публічну службу, яка полягає у тому числі й у позбавленні права обирати чи бути обраним та всіх інших політичних прав (ч. 2 ст. 20), теж є додатковим покаранням, яке призначається за вчинення злочину (ч. 1 ст. 11) довічно або тимчасово (на строк від трьох місяців до трьох років) і в санкціях статей книги другої «Злочини» може мати як обов'язковий (наприклад, ст. 146), так і факультативний (наприклад, ст. 278) характер. Заборона на публічну службу може бути і результатом засудження особи до тяжкого ув'язнення. Якщо строк останнього перевищує п'ять років — зазначена заборона є довічною, якщо він встановлений у межах від трьох до п'яти років — термін заборони дорівнює строку тяжкого ув'язнення (ст. 31). За КК Туреччини заборона на публічну службу, навіть призначена довічно, може бути припинена шляхом поновлення заборонених прав (ст. 121).

Заборона користуватися політичними правами, зокрема правом обирати та правом бути обраним (ст. 131–26), розглядається як додаткове покарання, що може бути призначено за злочин чи проступок, якщо це передбачено законом, і за КК Франції від 22 липня 1992 р.³⁸⁴ (ст. 431–10). Заборона користуватися політичними правами не може перевищувати десяти років у випадку засудження за злочин і п'яти років у

³⁸³ Кримінальний кодекс Туреччини від 01.03.1926 р. URL: <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/tck.pdf> (дата звернення: 07.04.2025) [пер. з тур.].

³⁸⁴ Кримінальний кодекс Франції від 22.07.1992 р. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719/> (дата звернення: 15.04.2025) [пер. з фр.].

випадку засудження за проступок. Заборона користуватися правом обирати чи бути обраним тягне за собою і заборону займати публічну посаду (ч. 4 ст. 131–26). На відміну від КК Аргентини та Туреччини, можливості автоматичної заборони користуватися політичними правами виходячи лише з певного виду засудження французький законодавець не передбачає, про що прямо зазначається у ст. 132–21 КК. Заборона користуватися політичними правами у санкціях тих чи інших статей Книги другої КК Франції не згадується. Про неї йдеться в окремій главі чи відділі «Загальні положення» або «Додаткові покарання, що застосовується до фізичних осіб» у межах того чи іншого розділу. Так, наприклад, відповідно до п. 1 ст. 213-1 глави III «Загальні положення» розділу першого «Про злочини проти людства» фізичні особи, винні у вчиненні діянь, передбачених цим розділом, піддаються забороні користуватися політичними правами за правилами, передбаченими у ст. 131–26.

Позбавлення або призупинення кваліфікації (цей захід включає до себе і позбавлення активного та пасивного виборчого права) є покаранням і за КК Республіки Корея від 18 вересня 1953 р.³⁸⁵ Позбавлення кваліфікації застосовується при засудженні особи до смертної кари, довічних каторжних робіт або довічного позбавлення волі (ч. 1 ст. 43), а призупинення кваліфікації при засудженні особи до каторжних робіт чи позбавлення волі на певний строк (ч. 2 ст. 43) і по суті здійснюється автоматично. Разом з тим призупинення кваліфікації, яке може встановлюватися на строк від одного до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 44), у санкціях статей Книги другої «Злочини» може передбачатися: а) як основне покарання (наприклад, ст. 126, ст. 127, ст. 139 тощо); б) як додаткове обов'язкове покарання (наприклад, ст. 125, ст. 128, ст. 317 тощо); в) як додаткове факультативне

³⁸⁵ Кримінальний кодекс Республіки Корея від 18.09.1953 р. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1953/en/37944> (дата звернення: 17.04.2025) [пер. з англ.].

покарання (ст. 237, ст. 238, ст. 282 тощо). Отже за КК Республіки Корея призупинення кваліфікації, складовою якої є і позбавлення активного та пасивного виборчого права, є змішаним покаранням, оскільки може призначатися і як основне, і як додаткове. Корейський законодавець, як і законодавець Туреччини, теж передбачає можливість поновлення кваліфікації у разі її призупинення, яке здійснюється судом на прохання самого засудженого або прокурора (ст. 82).

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн позбавлення виборчих чи референдумного прав може мати й іншу, аніж покарання, природу. Так, наприклад, відповідно до Загальногромадянського кримінального кодексу Норвегії позбавлення права голосування є не покаранням, а іншим правовим наслідком (параграф 31). Аналогічну природу зазначений захід має і за КК ФРН, згідно з яким суд може позбавити засудженого волі на строк від двох до п'яти років, права публічно обирати чи голосувати, якщо закон передбачає це особливо (абз. 5 параграф 45), хоча, як вже зазначалося, виходячи з положень, що містяться у параграфі 45, зазначений захід є додатковим покаранням.

Розробники проєкту нового КК України суттєво скорочують види основних покарань, обмежуючи їх лише громадськими роботами, штрафом, обмеженням свободи, строковим ув'язненням та довічним ув'язненням (ст. 3.2.2). Решта заходів, у тому числі і ті, які за чинним КК є покараннями, зокрема позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позиціонуються як засоби безпеки. Як засіб безпеки передбачається й обмеження права брати участь у виборах або референдумі (п. 3 ч. 3 ст. 3.6.3).

Такі обмеження застосовуються судом при призначенні покарання або при звільненні від нього (ч. 2 ст. 3.6.4).

Строки обмеження права брати участь у виборах або референдумі залежать від виду кримінального правопорушення (проступок, злочин 1–4 ступенів тяжкості, злочин 5–9

ступенів тяжкості) і варіюються у межах від шести місяців до 15 років (ч. 6 ст. 3.6.3).

Як уявляється, питання щодо кримінально-правової природи позбавлення виборчих чи референдумного прав не є принциповим у тому разі, якщо застосування цього заходу обмежується лише випадками засудження особи за посягання на народне волевиявлення (при звільнені від кримінальної відповідальності за нього чи у ситуаціях, коли особа не вчиняла кримінального правопорушення, позбавлення виборчих чи референдумного прав є неприпустимим). Тому у межах чинного КК, який дозволяє застосовувати деякі заходи кримінально-правового характеру, наприклад, обмежувальні заходи чи спеціальну конфіскацію і при звільнені особи від кримінальної відповідальності (ст. 91¹) чи у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння (ст. 96¹), зазначений захід має позиціонуватися як додаткове покарання.

Слід зазначити, що подекуди зарубіжний законодавець диференціює можливість застосування такого додаткового наслідку як позбавлення можливості користуватися правами, отриманими в результаті публічних виборів, чи позбавлення права публічно обирати або голосувати в залежності від вчиненого особою діяння. Так, наприклад, за КК ФРН згадані додаткові наслідки застосовуються судами лише у разі вчинення перешкоджання здійсненню виборчого права (параграф 107), фальсифікації результатів виборів (параграф 107а), насильницького перешкоджання здійсненню виборчого права (параграф 108) та підкупу при здійсненні виборчого права (параграф 108б). В інших випадках можливість застосування позбавлення виборчих прав пов'язується зі вчиненням не конкретного діяння, а певної категорії діянь. Так, наприклад, відповідно до параграфу 31 Загальногромадянського кримінального кодексу Норвегії засуджений за будь-яке діяння, передбачене главою 8, 9 чи 10 (остання встановлює відповідальність за злочини, пов'язані зі здійсненням громадянських прав, зокрема вплив на чию-небудь

поведінку чи голосування з громадських питань, зловживання своїм активним виборчим правом, виправлення підсумків голосування тощо), може, якщо це в інтересах суспільства, бути позбавлений права голосування з громадських питань на строк до десяти років.

Як здається, на підтримку заслуговує саме останній підхід, оскільки, по-перше, враховуючи високий рівень динамізму вітчизняних кримінально-правових приписів у сфері протидії посяганням на народне волевиявлення, встановлення переліку діянь, при вчиненні яких можливе застосування такого заходу як позбавлення виборчих або референдумного прав, є недоцільним, а по-друге, вітчизняна практика застосування суміжного (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) заходу і у тих випадках, коли він не передбачений у санкції статті Особливої частини, виходячи з характеру вчиненого кримінального правопорушення, цілком довела свою ефективність.

У той же час, при вчиненні деяких діянь зазначений захід може встановлюватися як додатковий обов'язковий. Такий крок є обґрунтованим у разі: 1) умисного подання виборцем до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про себе (ч. 1 ст. 158); 2) отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі від особи, яка не має права його надавати (ч. 1 ст. 158¹); 3) голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу (ч. 1 ст. 158¹); 4) незаконного опускання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки (ч. 1 ст. 158¹); 5) включення кандидатом до виборчої документації завідомо недостовірних відомостей (ч. 2 ст. 158³); 6) порушення таємниці голосування (ч. 1 ст. 159). В інших випадках позбавлення виборчих чи референдумного прав може застосовуватися на розсуд суду, виходячи з того, що зловживання цими правами напряду обумовлює механізм вчинення відповідного правопорушення проти народного волевиявлення.

Як підкреслювалося вище, чинне виборче та референдумне законодавство розрізняє виборчі та референдумне права, з одного боку, та права на участь у виборчому чи референдумному процесі — з іншого. Виходячи з цього, по-перше, сфера дії такого заходу як позбавлення виборчих або референдумного прав має обмежуватися лише основними виборчими правами та правом голосу на референдумі (права на участь у виборчому процесі та права на участь у процесі референдуму особа може бути позбавлена у межах суміжного заходу — позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), а по-друге — самостійними різновидами цього заходу можуть виступати позбавлення активного виборчого права, позбавлення пасивного виборчого права (КК деяких країн передбачають лише цей різновид позбавлення виборчих прав, зокрема КК Бельгії, КК Польської Республіки, КК Швейцарії тощо) та позбавлення права голосу та референдумі. Диференціація зазначених різновидів на рівні КК уявляється недоцільною. Питання про призначення того чи іншого виду позбавлення має вирішуватися судом виходячи з механізму вчинення відповідного кримінального правопорушення проти народного волевиявлення. При цьому не виключається можливість позбавлення особи обох основних виборчих прав, а також виборчого та референдумного прав, якщо зловживання ними зумовило вчинення відповідних посягань.

На думку автора, конституювання такого виду додаткового покарання як позбавлення виборчого чи референдумного прав не потребує створення окремої статті Загальної частини, а цілком можливе у межах ст. 55 КК. Для цього необхідно: 1) доповнити ч. 1 ст. 51 пунктом 3¹ такого змісту: «позбавлення виборчих або референдумного прав»; 2) ч. 2 ст. 52 КК викласти у такій редакції: «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, позбавлення виборчих або референдум-

ного прав, конфіскація майна»; 3) назву статті 55 КК викласти у такій редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав»; 4) абзац третій ч. 1 ст. 55 викласти у такій редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення виборчих або референдумного прав як додаткові покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення призначаються на строк п'ять років»; 5) ч. 2 ст. 55 КК викласти у такій редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав як додаткові покарання можуть бути призначені й у тих випадках, коли вони не передбачені у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою, у зв'язку зі заняттям певною діяльністю або у зв'язку із зловживанням виборчими чи референдумним правами, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав»; 6) доповнити статтю 55 КК частиною четвертою такого змісту: «При призначенні позбавлення виборчих або референдумного прав як додаткового покарання до обмеження волі чи позбавлення волі на певний строк воно поширюється на весь час відбування основного покарання і крім цього на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення виборчих або референдумного прав до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 цього Кодексу з моменту набрання законної сили вироком»; 7) у статті 77 КК після слів «займатися певною діяльністю» додати словосполучення «позбавлення виборчих чи референдумного прав».

З метою забезпечення належного виконання такого додаткового покарання як позбавлення виборчих або референдумного прав доцільними є також зміни та доповнення до Кримінально-виконавчого кодексу України такого змісту: 1) назву глави сьомої Особливої частини викласти у такій редакції: «Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав»; 2) доповнити главу сьому Особливої частини статтею 35¹ такого змісту: «1. Суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого виборчих або референдумного прав, після набрання ним законної сили направляє копію вироку органу ведення Державного реєстру виборців, повноваження якого поширюються на територію, де знаходиться виборча адреса засудженого виборця. 2. Після одержання копії вироку, яким засудженого позбавлено виборчих чи референдумного прав, орган ведення Державного реєстру виборців вносить відповідні відомості до бази даних Державного реєстру виборців. 3. Орган ведення Державного реєстру виборців протягом місяця з дня одержання копії вироку сповіщає суд, який постановив вирок, про його виконання».

Поряд з поділом кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення на проступки та злочини, із встановленням відповідних санкцій за їх вчинення диференціація кримінальної відповідальності і покарання здійснюється також шляхом виокремлення кваліфікованих складів цих діянь (це питання розглядалося вище).

Як вже зазначалося, у сфері диференціації як методу здійснення кримінально-правової політики держави знаходяться і підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування.

У кримінально-правовій літературі існує позиція, відповідно до якої звільнення від кримінальної відповідальності є інститутом кримінального права, який її диференціює. З такою позицією погодитися важко, оскільки звільнення

від кримінальної відповідальності — це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила кримінальне правопорушення, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, яке здійснює суд на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України (п. 1 ППВСУ від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»). Отже у цих випадках про диференціацію кримінальної відповідальності не йдеться, оскільки вона взагалі не реалізується³⁸⁶. Тому звільнення від кримінальної відповідальності є самостійним предметом диференціації.

Поділяючи звільнення від кримінальної відповідальності, законодавець виокремлює його імперативні (у цьому разі вимога про звільнення є такою, що зобов'язує суд) та дискреційні (у цьому разі суд має право, але не зобов'язаний здійснити звільнення) види. До кола перших належать види звільнення, передбачені ст. ст. 45, 46, 49 (за винятком випадку, передбаченого ч. 4 цієї статті) та ч. 1, ч. 2 ст. 106. Суд зобов'язаний звільнити відповідних осіб від кримінальної відповідальності і за наявності спеціальних підстав такого звільнення, передбачених Особливою частиною КК, зокрема ч. 5 ст. 158³ та ч. 5 ст. 160. До кола дискреційних видів звільнення від кримінальної відповідальності належать види, передбачені ст. ст. 47, 48 та ч. 1 ст. 97 КК, а також спеціальний вид, передбачений ч. 4, ч. 5 ст. 401 КК.

У тих випадках, коли звільнення від кримінальної відповідальності має імперативний характер, суд може прийняти протилежне рішення лише у разі: 1) якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення, заперечує проти цього (ч. 3 ст. 285 КПК). Тоді досудове розслідування та судові провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку, що цілком логічно, оскільки звільнення

³⁸⁶ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

від кримінальної відповідальності не є реабілітацією особи, тобто питання щодо її невинуватості залишається відкритим; 2) встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення (ч. 4 ст. 288 КПК). Тоді суд своєю ухвалою відмовляє у задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та повертає його прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

Ці повноваження суду стосуються обов'язкових видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених як Загальною, так і Особливою частиною КК, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 44 КК та ч. 1 ст. 286 КПК звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється виключно судом.

Питання щодо кримінально-правової природи спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності традиційно є дискусійним. Одні вважають їх спеціальними підставами звільнення від кримінальної відповідальності, інші — спеціальними різновидами (випадками) дієвого каяття, а на думку третіх — це спосіб припинення, попередження та розкриття тяжких злочинів, зовсім не обов'язково пов'язаний із дієвим каяттям. Існує й позиція, відповідно до якої спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, як заохочувальні норми Особливої частини КК, є самостійними видами позитивної посткримінальної поведінки суб'єкта³⁸⁷. Крім заохочувальних, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності наділяються також статусом компромісних норм або альтернативних механізмів вирішення кримінально-правових конфліктів³⁸⁸.

³⁸⁷ Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія. Харків : Харків юрид., 2009. С. 244–252.

³⁸⁸ Баулін Ю. В. Вибрані праці. С. 905.

Не вдаючись до полеміки, в контексті ч. 5 ст. 160 КК хотілося б зазначити таке. Передбачена тут норма не є окремим випадком дієвого каяття, оскільки суттєво відрізняється від останнього як умовами, так і підставами застосування. Умовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвими каяттям є вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, тоді як ч. 5 ст. 160 КК застосовується у разі вчинення особою умисного нетяжкого або умисного тяжкого злочину. Ст. 45 КК застосовується незалежно від ролі особи у кримінальному правопорушенні, а ч. 5 ст. 160 — лише до виконавців та пособників.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям можливе як на стадії досудового, так і на стадії судового провадження, а звільнення на підставі ч. 5 ст. 160 — лише у тому випадку, коли особа повідомила про вчинення злочину до притягнення до кримінальної відповідальності, тобто до повідомлення їй про підозру (ст. 276–279 КПК). Різними є і підстави застосування ст. 45 та ч. 5 ст. 160 КК. Дієве каяття полягає у тому, що після вчинення злочину особа щиро покалася (тобто визнала свою провину, висловила жаль з приводу вчиненого та бажає виправити ситуацію, що склалася), активно сприяє його розкриттю (тобто надає органам дізнання або досудового слідства будь-яку допомогу в установленні невідомих їм обставин провадження) та повністю відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду (тобто добровільно задовольнила обґрунтовані претензії потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочинном матеріальної та моральної шкоди або загладила її в інший спосіб). Відсутність хоча б однієї із зазначених складових дієвого каяття виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК. Виняток можуть становити лише випадки вчинення злочину чи замаху на нього, внаслідок якого не заподіяно шкоду або не завдано збитки (п. 3 ППВСУ від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення

особи від кримінальної відповідальності»). Підставами застосування ч. 5 ст. 160 є добровільність повідомлення, яке здійснюється виключно за власною волею, з будь-яких мотивів та будь-яким способом і полягає у фактичному самовикритті винного та його сприянні у розкритті прямого (активного та пасивного) та непрямого підкупу.

Отже ч. 5 ст. 160 не є окремим випадком дієвого каяття, а переслідує, як уявляється, дещо іншу мету. Як відомо, діяння, пов'язані з підкупом, відрізняються високим рівнем латентності й одночасно здатністю заподіювати серйозну шкоду відповідному об'єкту кримінально-правової охорони. Тому законодавець намагається стимулювати позитивну посткримінальну активність учасників підкупу з його розкриття, пропонуючи повну «індульгенцію» навіть за умисний тяжкий злочин. Причому, доповнюючи ст. 160 частиною п'ятою у 2020 р., він, на відміну від звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення корупційного підкупу (ч. 5 ст. 354 КК), не обмежує адресат повідомлення про підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму органом, службова особа якого наділена правом повідомляти про підозру. Таким органом у межах ч. 5 ст. 160 може бути будь-який державний орган чи орган місцевого самоврядування. Цей підхід свідчить про бажання законодавця максимально спростити відповідні приписи, зробити їх більш доступними для осіб, що вдалися до підкупу, та стимулювати їх активність на самовикриття та викриття інших його учасників.

Від звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп на підставі ч. 5 ст. 160 КК слід відрізняти ситуації, коли особа, отримавши пропозицію про вчинення підкупу, не має на меті його вчиняти та звертається до правоохоронних органів, внаслідок чого, на підставі згоди про конфіденційне співробітництво, залучається до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 275 КПК). Так, наприклад, згідно з вироком Шевченківського районного суду

м. Києва від 29 листопада 2021 р., до гр. Б. звернувся член передвиборного штабу кандидата у депутати Київської міської ради з пропозицією підшукати та надати йому дані осіб, які погодяться проголосувати за згаданого кандидата в обмін на неправомірну вигоду за схемою 500 грн до виборів і 500 грн після голосування у разі підтвердження факту голосування за потрібного кандидата. У подальшому гр. Б., підтримуючи спілкування із членом передвиборного штабу та маючи намір надалі звернутися до правоохоронних органів, на виконання пропозиції останнього надіслав на його телефон анкетні дані трьох виборців, які нібито погодилися за винагороду проголосувати за певного кандидата. При цьому Б. дії щодо висунення зазначеним трьом виборцям пропозиції проголосувати за окремого кандидата у депутати до Київської міської ради не вчиняв. Після цього він звернувся до правоохоронних органів та надав згоду на конфіденційне співробітництво в порядку ст. 275 КПК України зі стороною обвинувачення, з метою викриття протиправної діяльності члена передвиборного штабу та інших осіб. Діючи в межах конфіденційного співробітництва, Б. прибув до офісу кандидата в депутати до Київської міської ради та після підтвердження членом передвиборного штабу факту отримання ним відомостей на трьох виборців, які нібито погодилися проголосувати за згаданого кандидата, одержав від кандидата грошові кошти у сумі 1500 грн для передачі у якості неправомірної вигоди по 500 грн кожному виборцю. Внаслідок співробітництва Б. протиправа діяльність члена передвиборного штабу та кандидата була викрита.

Дії останніх суд кваліфікував як закінчений замах на підкуп за ч. 2 ст. 15 та ст. 160, оскільки вони виконали всі дії, які вважали необхідними для доведення злочину до кінця, але він не був закінчений з причин, що не залежали від їх волі ³⁸⁹.

³⁸⁹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/2021 від 29.11.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).

Частиною п'ятою ст. 160 КК була доповнена Законом від 16 липня 2020 р., у зв'язку з чим питання щодо ефективності передбачених тут приписів поки що залишається відкритим.

Що ж стосується виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ч. 5 ст. 158³ КК, який теж з'явився згідно Закону від 16 липня 2020 р., то в світлі зробленого вище висновку щодо необхідності декриміналізації підписання протоколу до його остаточного заповнення або не на засіданні комісії, його аналіз є недоречним. Разом з цим, слід зазначити, що доцільним є доповнення спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності ст. 159¹ КК, оскільки передбачене тут діяння, яке полягає в умисному здійсненні незаконного внеску чи умисному наданні незаконної фінансової (матеріальної) підтримки, а також їх умисному отриманні, теж відрізняється високим рівнем латентності, хоча завдяки не зовсім об'єктивній оцінці законодавцем ступеня його тяжкості воно і належить до категорії кримінальних проступків (ч. 2, ч. 3 ст. 159¹) або нетяжких злочинів (ч. 4 ст. 159¹ КК).

Як вже підкреслювалося, у сфері диференціації знаходяться не тільки покарання, а й інші заходи кримінально-правового характеру. В площині посягань на народне волевиявлення інтерес представляють спеціальна конфіскація (питання щодо її призначення вирішується законодавцем в імперативному порядку) та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (питання про їх призначення належить до кола дискреційних повноважень суду).

Відповідно до ч. 1 ст. 96¹ КК спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або

штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого у тому числі і ч. 2 та ч. 3 ст. 159¹ КК. Отже при вчиненні посягань на народне волевиявлення спеціальна конфіскація не застосовується лише у разі скоєння кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 159¹ КК.

Цей захід кримінально-правового характеру має бути застосований також при: 1) вчиненні незакінченого кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння) проти народного волевиявлення; 2) вчиненні його у співучасті; 3) звільненні від кримінальної відповідальності за кримінальний проступок, передбачений ч. 2 ст. 159¹, на підставі ст. ст. 45–48 КК, умисні нетяжкі злочини, передбачені ч. 1 — ч. 3, ч. 5 ст. 157, ч. 1 ст. 158, ч. 1, ч. 2 ст. 158², ст. 159, ч. 4 ст. 159¹ ч. 1 ст. 160 на підставі ст. ст. 47, 48 КК, а також умисний нетяжкий та умисний тяжкий злочини, передбачені ч. 1 — ч. 4 ст. 160, на підставі ч. 5 цієї статті; 4) звільненні від покарання (ч. 4, ч. 5 ст. 74) та його відбування (ст. 75, 79 КК); 5) призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); 6) укладанні угоди про визнання винуватості, оскільки умови застосування спеціальної конфіскації є предметом такої угоди (ч. 1 ст. 472 КПК).

Згідно із ч. 1 ст. 96² спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, — переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як

засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Не дивлячись на те, що спеціальна конфіскація набула статусу матеріально-правового інституту ще у 2013 р., питання про її застосування, як і раніше, регламентуються також ст. 100 КПК України. Тут у якості предмета спеціальної конфіскації теж фігурують: гроші, цінності та інше майно, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; гроші, цінності та інше майно, які призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння; гроші, цінності та інше майно, що одержані фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від нього, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено, майно, грошові кошти та доходи від них засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом чи його пов'язаної особи (юридичної особи, яка при сприянні засудженого отримала у власність чи користування зазначене майно).

У юридичній літературі наголошувалося на тому, що у зв'язку з конституюванням спеціальної конфіскації як матеріально-правового інституту треба чітко розмежувати її та інші конфіскаційні заходи, що передбачені КПК, — конфіскацію предметів, засобів чи знарядь злочину, конфіскацію майна, яке вилучене з цивільного обігу тощо, а також пропонувалося скасувати у ч. 9 ст. 100 КПК вказівку на гроші, цінності та інше майно, які є предметом спеці-

альної конфіскації, як заходу кримінально-правового характеру³⁹⁰.

Проте законодавець подібні пропозиції поки що не сприймає та зберігає подвійну правову природу спеціальної конфіскації. У підсумку, у переважній більшості випадків долю неправомірної вигоди, у межах ст. 160 КК, суд визначає на підставі ст. 100 КПК України³⁹¹. При укладенні угоди між прокурором та обвинуваченим умови застосування спеціальної конфіскації теж не обговорюються, хоча розмір неправомірної вигоди, який фігурує у даному провадженні, дорівнює декільком десяткам тисяч гривень³⁹². Теж саме стосується і діяння, передбаченого ст. 159¹ КК, де розмір незаконного внеску або фінансової (матеріальної) підтримки може дорівнювати декільком мільйонам гривень³⁹³. Однак в деяких випадках суди вирішують питання щодо подальшої долі неправомірної вигоди все ж таки на підставі норм матеріального права, застосовуючи при цьому ст. 96¹ та п. 2 ч. 1 ст. 96² КК³⁹⁴.

Подвійна правова природа спеціальної конфіскації буде і в подальшому перешкоджати уніфікації правозастосовної практики, що знову актуалізує питання щодо необхідності

³⁹⁰ Стрельцов Є., Гловюк І., Чугуніков І. Спеціальна конфіскація у світлі кримінально-правових та кримінально-процесуальних постулатів. *Юридичний вісник України*. 2016. № 16.

³⁹¹ Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № 361/587/21 від 01.03.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95199076> (дата звернення: 10.05.2025); Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 308/13076/20 від 16.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93576001> (дата звернення: 10.05.2025).

³⁹² Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/21 від 29.11.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).

³⁹³ Вирок Савранського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 512/23/9 від 18.04.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81318251> (дата звернення: 10.05.2025).

³⁹⁴ Вирок Новоодеського районного суду Миколаївської області у кримінальному провадженні № 482/167/2021 від 14.07.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92288741> (дата звернення: 10.05.2025).

її диференціації на кримінально-правовий та кримінально-процесуальний інститути.

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі, слід зазначити, що основний акцент при здійсненні кримінально-правової політики щодо протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення робиться саме на методі диференціації, що, вірогідно, пов'язано з неспроможністю як законодавця, так і доктрини подолати певну тенденцію, відповідно до якої суддівський розсуд позиціонується як виключно негативне явище, що обов'язково призводить до свавілля, хоча він є не більш ніж відомим юридико-технічним прийомом, який дозволяє мотивовано індивідуалізувати ситуацію. Втім, певний простір для здійснення судом своїх дискреційних повноважень чинний КК України все ж таки залишає.

4.3. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕТОД ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ НАРОДНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

Аналіз положень чинного КК України дозволяє зробити висновок, що на підставі наданих законом дискреційних повноважень суд, в площині протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення, вирішує питання щодо: 1) звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених ст. ст. 47, 48 КК; 2) звільнення особи від покарання у випадках, передбачених ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 105; 3) звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75–78 та 104 КК); 4) призначення конкретної міри покарання в межах санкції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК. Як цілком слушно зазначає колегія суддів другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС у постанові від

26 квітня 2018 р. № 757/15167/15-К, загальні засади призначення покарання (ст. 65 КК України) наділяють суд правом вибору однієї із форм реалізації кримінальної відповідальності — призначати покарання або звільнити від покарання чи від його відбування, завданням якої є виправлення та попередження нових злочинів. Ця функція за своєю правовою природою є дискреційною, оскільки потребує врахування та оцінки конкретних обставин справи, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що впливають на покарання. Реалізація цієї функції становить правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність суду, в рамках якої і приймається рішення про можливість застосування чи незастосування ст. 75 КК України, за змістом якої рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може прийняти лише у випадку, якщо при призначенні покарання певного виду і розміру, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання; 5) призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК (ст. 69); 6) призначення покарання співучасникам (ч. 5 ст. 68); 7) подальшої долі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Згідно з роз'ясненнями, які містяться в п. 18 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р.³⁹⁵, за наслідками розгляду угоди в судовому засіданні (під час підготовчого судового провадження або під час судового розгляду) суд може прийняти одне із таких рішень: а) затвердити угоду про визнання винуватості чи про примирення; б) відмовити у затвердженні

³⁹⁵ Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві / упоряд. Р. В. Вереша. С. 270.

угоди в разі встановлення підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК (серед цих підстав фігурують і такі оцінні поняття як невідповідність інтересам суспільства, очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань тощо) та повернути кримінальне провадження прокурору (якщо угоду досягнуто під час досудового розслідування) чи продовжити судовий розгляд у загальному порядку, якщо угоду було укладено під час його здійснення; в) призначити судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку; 8) застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб (ст. ст. 96⁴, 96¹⁰ КК).

Оскільки випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання на підставі ст. ст. 47, 48, ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 105 за вчинення кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення у вітчизняній судовій практиці майже не зустрічаються, доцільним є зосередження уваги на характеристиці інших, із зазначених вище, дискреційних повноважень суду.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК суд призначає покарання враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Зазначені елементи є окремими складовими відповідної загальної засади призначення покарання. Тому, не дивлячись на щільний зв'язок між ними, кожна з цих складових має самостійне кримінально-правове значення.

Аналіз вітчизняної судової практики у площині призначення покарання за кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення свідчить, що суди позиціонують згадані вище складові як самостійні поняття. Це зокрема стосується і ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, врахування якого обмежується вказівкою у вироках на те, що суд його враховує, а також враховує те, що відповідно до ст. 12 КК вчинене правопорушення є проступ-

ком, нетяжким або тяжким злочином. При цьому зміст такого поняття як «ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення» у жодному випадку не розкривається.

Попередній КК таким поняттям як ступінь тяжкості вчиненого злочину не оперував, вимагаючи від судів при призначенні покарання враховувати характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину (ст. 39 КК УРСР 1960 р.). У кримінально-правовій теорії часів дії цього законодавчого акту підкреслювалося, що характер суспільної небезпечності вчиненого злочину — це показник суспільної небезпечності не конкретного злочину, а певного виду злочинів (наприклад, крадіжок) у співставленні з іншими видами як однорідних, так і різнорідних злочинів (наприклад, з розбоями, зґвалтуваннями, вбивствами). Тому індивідуальні особливості вчиненого злочину на характер його суспільної небезпечності не впливають. При визначенні характеру суспільної небезпечності злочину треба, перш за все, враховувати: а) чи є цей злочин тяжким (особливо тяжким); б) що є безпосереднім об'єктом цього злочину і яке місце він посідає в ієрархії об'єктів, охорона яких є пріоритетною для кримінального права на даний момент; в) як співвідноситься вчинений злочин з іншими однорідними злочинами, особливо, з точки зору кримінально-правових санкцій. Ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину — це індивідуальний показник суспільної небезпечності окремого злочину, на який, в першу чергу, впливають його конкретні особливості³⁹⁶.

Як зазначав ПВСУ у своїй постанові від 22 грудня 1995 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання», визначаючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, суд повинен виходити із сукупності всіх обставин справи, зокрема форми вини, мотиву й цілі, способу, обстановки і стадії вчинення злочину, кількості епізодів, наявних кваліфікуючих ознак, ролі кожного зі співучасни-

³⁹⁶ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського. С. 372.

ків, тяжкості наслідків, що настали, тощо (п. 2). У літературі підкреслювалося, що окремі із зазначених обставин можуть бути передбачені як обов'язкові елементи чи ознаки складу злочину, який вчинила особа, а також можуть бути названі у ст. ст. 40, 41 як обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність. У таких випадках ці обставини перестають бути конкретними показниками ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину. Вони або зовсім не повинні враховуватися при призначенні покарання (наприклад, форма вини, передбачена як обов'язковий елемент суб'єктивної сторони складу вчиненого особою злочину), або враховуватись як обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність (наприклад, вчинення злочину з корисливих мотивів), оскільки ця обставина передбачена в ст. 41 як більш конкретний критерій призначення покарання³⁹⁷. Отже ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину розглядався як поняття, що знаходиться у площині факторів, зазначених у п. 2 постанови ПВСУ від 22 грудня 1995 р., але поза межами елементів та ознак складу відповідного діяння та обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність. При цьому навіть приблизного переліку факторів, які впливають виключно на ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, не пропонувалося.

Чинний КК України таке поняття як «характер та ступінь суспільної небезпечності» не використовує, вимагаючи від судів враховувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. У сучасних джерелах зазначається, що показником ступеня тяжкості, його матеріальною ознакою є характер та ступінь суспільної небезпечності діяння, які, у свою чергу, виступають критерієм класифікації кримінальних правопорушень³⁹⁸.

³⁹⁷ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського. С. 373.

³⁹⁸ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 85.

Таким чином, поняття «ступінь тяжкості» виконує дві функції — критерію поділу кримінальних правопорушень на види та складової однієї із загальних засад призначення покарання, — що навряд чи є виправданим. КК УРСР 1960 р. класифікації злочинів не передбачав (ст. 7¹, де встановлювався перелік тяжких злочинів, він був доповнений лише у 1972 р.). Тому цілком логічно виглядала вимога враховувати при призначенні покарання характер суспільної небезпечності вчиненого злочину. Чинний КК таку класифікацію передбачає, а підставами для її побудови виступають характер суспільної небезпечності та ті фактори ступеня суспільної небезпечності, які належать до елементів та ознак складу відповідного кримінального правопорушення. Тому вимога ПВСУ при призначенні покарання виходити з класифікації злочинів логічною не виглядає (п. 3 постанови від 4 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання»). Правозастосувач, розглядаючи конкретне кримінальне правопорушення, за жодних умов не може змінити категорію, до якої закон відносить це діяння. Так, наприклад, підробка виборчої документації чи викрадення виборчої скриньки з бюлетенями, вчинені за наявності навіть декількох пом'якшуючих обставин, не можуть бути визнані судом нетяжкими злочинами або кримінальними проступками. Тобто ступінь тяжкості цих діянь вже визначений методом диференціації і знаходить свій прояв у санкціях у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років та від п'яти до семи років відповідно, у зв'язку з чим це питання не може вирішуватися методом індивідуалізації. Безумовно, класифікація кримінальних правопорушень має враховуватися судом при вирішенні питань щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45–49), покарання (ч. 4, ч. 5 ст. 74), його відбування (ст. ст. 79, 80, 81, 83), заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82) і навіть при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70), сукупністю вироків (ст. 71)

чи на підставі угод (ч. 3, ч. 4 ст. 469 КПК). Але на визначення судом конкретної міри покарання в межах санкції відповідної норми Особливої частини КК зазначена класифікація не впливає. Тому згадану вище вимогу ПВСУ від 4 жовтня 2003 р. слід визнати необгрунтованою, оскільки вона створює підґрунття для штучного посилення покарання через фактично подвійне врахування характеру суспільної небезпечності відповідного посягання та тих факторів ступеня суспільної небезпечності, що належать до кола обов'язкових елементів та ознак його складу. У зв'язку з цим уявляється цілком слушною позиція розробників проєкту нового КК України, які серед загальних правил призначення покарання, замість ступеня тяжкості, пропонують враховувати особливості конкретного кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 3.3.1).

Не претендуючи на встановлення вичерпного кола таких особливостей, оскільки визначення поняття «ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення» у літературі традиційно відносять до перспективних напрямків вивчення проблем призначення покарання³⁹⁹, слід зазначити, що у площині посягань проти народного волевиявлення до факторів, які мають враховуватися судом у межах п. 3 ч. 1 ст. 65 КК, можуть бути віднесені: 1) мотиви вчинення цих правопорушень. Так, наприклад, умисне подання до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про виборців, надання або отримання виборчого бюлетеня особою, яка не має права його надавати чи отримувати, або підробка виборчої документації, вчинені з корисливих мотивів, є більш суспільно небезпечними, ніж ті самі діяння, вчинені з інших мотивів (не випадково попередній КК вчинення злочину з корисливих мотивів розглядав як обставину, що обтяжує відповідальність); 2) заподіяння кримінальним правопорушенням проти народного волеви-

³⁹⁹ Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України. С. 181.

явленням похідних шкідливих наслідків. Так, наприклад, Володарсько-Волинський районний суд Житомирської області у своєму вирокі зазначає, що завдяки злочинним діям обвинуваченої, які виразилися у першкоджанні потерпілій особі у здійсненні її пасивного виборчого права, жителі Новоборівської об'єднаної територіальної громади були позбавлені можливості проголосувати за неї, хоча остання мала серед них велику кількість прихильників⁴⁰⁰; 3) обставини, пов'язані з кількісними ознаками відповідного складу кримінального правопорушення проти народного волевиявлення. Так, наприклад, викрадення 1000 виборчих бюлетенів, усіх виборчих скриньок з бюлетенями, що знаходилися на виборчій дільниці чи неправомірна вигода у 1000 грн є більш суспільно небезпечним, аніж викрадення 100 бюлетенів, однієї скриньки чи неправомірна вигода у 200 грн. Як свідчить аналіз відповідних рішень, уваги на зазначені обставини суди майже не звертають. Так, наприклад, вирокіом Броварського міськрайонного суду Київської області за ч. 4 ст. 160 КК до п'яти років позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання на підставі ст. 75 КК був засуджений Б., який пообіцяв та надав двом виборцям неправомірну вигоду у сумі 200 грн.⁴⁰¹ Абсолютно аналогічне рішення прийняв і Київський районний суд м. Одеси, який призначив обвинуваченій за ч. 4 ст. 160 КК п'ять років позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК, яка пообіцяла неправомірну вигоду у сумі 1200 грн 1050 виборцям⁴⁰²; 4) вчинення більш небезпечного з діянь, які передбачені у складі відповідного

⁴⁰⁰ Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 276/119/21 від 25.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95141741> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁰¹ Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № 361/587/21 від 01.03.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95199076> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁰² Вирок Київського районного суду м. Одеси у кримінальному провадженні № 947/579/21 від 19.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97052969> (дата звернення: 10.05.2025).

кримінального правопорушення як альтернативні. Так, наприклад, умисне знищення або викрадення виборчих бюлетенів, печатки виборчої комісії, виборчої скриньки з бюлетенями або протоколу про підрахунок голосів, підсумки голосування або результати виборів мають більш високий рівень суспільної небезпеки, аніж умисне пошкодження чи приховування зазначених предметів; 5) наявність у вчиненому кримінальному правопорушенні одночасно декількох дій, які передбачені як альтернативні. Так, наприклад, незаконне отримання заповненого бюлетеня для голосування на референдумі з наступним опусканням його до виборчої скриньки є більш суспільно небезпечним, аніж незаконне отримання бюлетеня для голосування на референдумі, тобто отримання його від особи, яка не має права його надавати; 6) кількість кримінально протиправних епізодів у межах одиничного складного продовжуваного кримінального правопорушення. Виходячи з аналізу вироків за діяння проти народного волевиявлення, ця обставина зазвичай теж залишається поза увагою суду. Так, наприклад, вирок Мар'їнського районного суду Донецької області до позбавлення волі строком на три роки із застосуванням ст. 75 КК була засуджена обвинувачена, яка, будучи членом виборчої комісії і достовірно знаючи, хто саме з виборців даної виборчої дільниці не буде брати участь у голосуванні, підробила їх підписи у списку виборців. Кількість таких виборців складає понад сто осіб⁴⁰³. Враховуючи те, що суд призначив мінімальний строк позбавлення волі, який був передбачений у ч. 2 ст. 158 КК (редакції 2014 р.) та ще й із застосуванням ст. 75 КК, можна зробити висновок, що неймовірна кількість кримінально протиправних епізодів на визначення ступеня тяжкості підробки виборчої документації ніяк не вплинула.

⁴⁰³ Вирок Мар'їнського районного суду Донецької області у кримінальному провадженні № 237/836/19 від 21.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/85180764#> (дата звернення: 10.05.2025).

Таким чином, слід ще раз підкреслити, що вказівка законодавця на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення за наявності їх легальної класифікації (ст. 12 КК) є невдалим рішенням, завдяки якому, з одного боку, створюється підґрунття для подвійного врахування обставин, які виконують функції конститутивних чи кваліфікуючих ознак відповідних складів, а з іншого — дезорієнтуються суди, наслідком чого є суто формальна згадка у вирокх про те, що ступінь тяжкості судом врахований. Тому з метою подолання цих недоліків доцільним уявляється скасування вказівки у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і впровадження такої категорії як особливості конкретного кримінального правопорушення, оскільки саме вони, а не ступінь тяжкості, знаходяться у сфері дискреційних повноважень суду.

Наступною складовою, передбаченою п. 3 ч. 1 ст. 65 загальної засади призначення покарання, є особа винного. Під особою винного в теорії кримінального права розуміють сукупність властивостей людини, які визначають її соціальну сутність і мають кримінально-правове значення: біологічні якості людини — вік, стать, стан здоров'я; психологічні характеристики — наявність чи відсутність психічних аномалій, рівень інтелектуального розвитку; соціальні — виробнича, навчальна, культурно-побутова характеристика особи. Аналогічну позицію займає і ПВСУ, який у згаданій постанові від 4 жовтня 2003 р. зазначає, що досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо (п. 3). Виходячи з такого підходу, дані про особу підсудного можуть як пом'якшувати, так і обтяжувати покарання. Однак при цьому слід мати на увазі, що поняття «особа винного» по-

зиціонується як самостійна складова загальної засади призначення покарання, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 65 КК. Тому воно не охоплює собою дані, які теж характеризують особу винного, але закріплені у ст. ст. 66 та 67 як обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, зокрема вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім або жінкою в стані вагітності (п. 3 п. 4 ч. 1 ст. 66) та рецидив злочинів (п. 1 ч. 1 ст. 67).

Відповідно до ч. 2 ст. 66 при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені у частині першій цієї статті. Це положення суттєво ускладнює вирішення проблеми розмежування не передбачених законом обставин, що пом'якшують покарання, та даних про особу, що пом'якшують покарання. Як наслідок, суди ці поняття ототожнюють. Так, наприклад, відповідно до вироку Ковпаківського районного суду м. Суми обставинами, що пом'якшують покарання, було визнано те, що: 1) підсудна раніше не судима; 2) є пенсіонеркою; 3) вперше вчинила кримінальне правопорушення у віці після досягнення 60 років; 4) вчинене не спричинило тяжких наслідків; 5) за місцем проживання підсудна характеризується позитивно⁴⁰⁴. З таким підходом погодитися важко, оскільки дані про особу винного є не тільки самостійною складовою відповідної загальної засади призначення покарання, а й самостійною складовою предмета доказування (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК). Очевидно, що відсутність тяжких наслідків вчиненого хоча й може розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання, до даних про особу винного не належить. У цьому аспекті більш слушною уявляється позиція Держинського міського суду Донецької області, який, врахувавши такі дані про особу обвинуваченої як позитивна характеристика за місцем мешкання та з місця роботи, те,

⁴⁰⁴ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми у кримінальному провадженні № 592/12809/21 від 22.01.2021 р. / ЄДРПР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94341423> (дата звернення: 10.05.2025).

що вона раніше не судима, на обліку у лікаря психіатра та лікаря нарколога не перебуває, зазначив, що обставини, які пом'якшують покарання, судом не встановлені⁴⁰⁵.

Аналіз вироків у кримінальних провадженнях щодо посягань на народне волевиявлення дозволяє зробити висновок, що тут фігурують дані про особу, які: 1) впливають на покарання у бік його пом'якшення (притягнення до кримінальної відповідальності вперше, відсутність судимостей, наявність постійного місця проживання та роботи, наявність у підсудного міцних соціальних зв'язків, позитивна характеристика за місцем проживання, роботи, навчання чи служби, участь обвинуваченого в АТО, пенсійний вік та інвалідність обвинуваченого, наявність хронічних захворювань, зокрема цукрового діабету, гіпертонічної хвороби тощо, перебування у шлюбі, наявність на утриманні неповнолітніх дітей або батьків похилого віку, неперебування на обліку у лікаря-психіатра чи лікаря-нарколога); 2) впливають на покарання у бік його посилення (наявність погашеної чи знятої судимості, середні або виключно негативні характеристики за місцем проживання, роботи, навчання чи служби, відсутність постійного місця роботи чи працевлаштування взагалі, перебування на обліку у лікаря-нарколога); 3) є нейтральними для процесу призначення покарання (неперебування у шлюбі, проживання разом з матір'ю, відсутність на утриманні неповнолітніх дітей або батьків похилого віку). Як зазначає ПВСУ у згаданій вище постанові від 24 жовтня 2003 р., визнання обставини такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване у вироку (п. 5). Це означає, що суд повинен не тільки перерахувати у мотивувальній частині вироку обставини, які визнані пом'якшуючими чи обтяжуючими, а й пояснити, яким чином ці обставини знижують ступінь суспільної небезпечності обвинуваченої особи чи, навпаки, підвищують його.

⁴⁰⁵ Вирок Дзержинського міського суду Донецької області у кримінальному провадженні № 225/76/2021 від 26.05.2021 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192783> (дата звернення: 10.05.2025).

Проте, як свідчить аналіз вироків за кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення, суди обмежуються формальним перерахуванням зазначених обставин, завдяки чому до їх кола потрапляють і анкетні дані про особу, які на процес призначення покарання ніяк не впливають.

Самостійне кримінально-правове значення у межах п. 3 ч. 1 ст. 65 КК мають і обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання. Серед пом'якшуючих покарання обставин у вироків за кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення фігурують щире каяття, повне визнання вини та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК). За наявності у кримінальному правопорушенні обставин, передбачених ч. 1 ст. 66, їх врахування при призначенні покарання є обов'язком суду. Він не може їх врахувати тільки в тому випадку, коли та чи інша обставина, що пом'якшує покарання, вже передбачена в статті Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію (ч. 3 ст. 66). На таке вирішення питання орієнтує і чинний КПК України, згідно з ч. 2 ст. 409 якого невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого, тобто призначення такого покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість чи суворість (ст. 414 КПК), є підставою для скасування або зміни вироку суду першої інстанції в суді апеляційної інстанції. Тому предметом дискреційних повноважень суду виступають лише ті пом'якшуючі покарання обставини, які не зазначені у ч. 1 ст. 66 КК.

Поряд із відсутністю тяжких наслідків вчиненого діяння проти народного волевиявлення у відповідних вироків подекуди згадується і незакінченість кримінального правопорушення.

Інколи наголошується на тому, що незакінченість кримінального правопорушення не може розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання, оскільки законодавець вже вирішив це питання у ч. 2 та ч. 3 ст. 68 КК, а подвійне врахування однієї й тієї ж самої обставини як пом'якшуючої покарання є неприпустимим. Однак законодавець вирішив це питання лише стосовно максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК. Що ж стосується інших альтернативних покарань, передбачених цією ж самою санкцією, то на них це правило не розповсюджується. Тому незакінченість кримінального правопорушення цілком може враховуватися судом при призначенні альтернативних найбільш суворому видів покарань, а також встановленні їх строків та розмірів. У цьому аспекті заслуговує на підтримку позиція Шевченківського районного суду м. Києва, який, призначаючи покарання за ч. 2 ст. 15 та ч. 4 ст. 160 КК, не враховував незакінченість підкупу як пом'якшуючу обставину, оскільки на підставі ч. 3 ст. 68 КК призначив винним покарання у виді позбавлення волі на строк чотири роки та вісім місяців, що дорівнює двом третинам максимального строку позбавлення волі, встановленому у ч. 4 ст. 160 (сім років)⁴⁰⁶. У той же час цілком обгрунтованим уявляється підхід Арцизького районного суду Одеської області, який врахував незакінченість отримання виборчого бюлетеня особою, що не має права його отримувати, як пом'якшуючу обставину та призначив за ч. 3 ст. 15 та ч. 1 ст. 158¹ КК покарання у виді штрафу розміром у сто (нижня межа штрафу за цією статтею) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1700 грн)⁴⁰⁷.

⁴⁰⁶ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/2021 від 29.11.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁰⁷ Вирок Арцизького районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 492/189/20 від 17.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93610336> (дата звернення: 10.05.2025).

Серед обставин, що обтяжують покарання за кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення, у відповідних вироках інколи згадується рецидив злочинів (п. 1 ч. 1 ст. 67), вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку (п. 6 ч. 1 ст. 67) та у стані алкогольного сп'яніння (п. 13 ч. 1 ст. 67), хоча у переважній більшості випадків зазначається, що обтяжуючі покарання обставини відсутні або судом не встановлені.

Як вже підкреслювалося, перелік обставин, що обтяжують покарання, є вичерпним. Тому дискреційні повноваження суду не виходять за межі питання щодо можливості невизнання обставин, передбачених п. п. 1, 3, 4, 5, 8, 11 та 13 ч. 1 ст. 67 такими, що обтяжують покарання. При вирішенні цього питання суд має виходити з наявності чи відсутності зв'язку відповідної обтяжуючої обставини із вчиненням кримінальним правопорушенням. Так, навряд чи можна визнати стан сп'яніння обставиною, що обтяжує покарання, за надання неправомірної вигоди члену комісії кандидатом чи його довіреною особою, тоді як вчинення перешкоджання члену виборчої комісії у здійсненні його повноважень, поєднане із застосуванням насильства, свідчить про наявність щільного зв'язку цієї обставини із вчиненням злочином.

Відповідно до ч. 1 ст. 314¹ КПК України з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду. Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити: 1) соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме: а) історія правопорушень (попередні судимості, вік та час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив злочинів); час, який минув з моменту винесення по-

переднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за nereабілітуючих обставин; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія злочину за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище); б) особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення урахувавши його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді); 2) оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; 3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягти належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства (ч. 3 ст. 9 Закону України від 5 лютого 2015 р. «Про пробацію»⁴⁰⁸, п. 3 розділу III «Порядку складання досудової доповіді», затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 р.).

Досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа

⁴⁰⁸ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 31. Ст. 42.

санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі (ч. 2 ст. 314¹ КПК). Отже досудова доповідь може складатися при вчиненні будь-якого кримінального правопорушення проти народного волевиявлення, крім діянь, передбачених ч. 4 ст. 158³ та ч. 1 і ч. 2 ст. 159¹ КК. Складання досудової доповіді здійснюється у межах досудової пробації, яка полягає у забезпеченні суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про пробацію»).

Досудова доповідь може складатися за ініціативою суду, клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, а також прокурора. Про складання досудової доповіді суд приймає рішення у підготовчому засіданні, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді (ч. 5 ст. 314 КПК). Досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 314¹ КПК).

Розробники проєкту нового КК України, який неодноразово згадувався вище, наділяють ризики вчинення нового кримінального правопорушення та інші обставини, встановлені органом пробації у досудовій доповіді, статусом загального правила призначення покарання (при призначенні покарання за злочин), поряд із особливостями конкретного кримінального правопорушення, особою винного, кількістю ознак, що підвищують ступінь тяжкості злочину, та обставинами, які пом'якшують покарання за злочин (ч. 2 ст. 3.3.1).

Запропоноване рішення уявляється доволі спірним, оскільки у такому разі висновки органу пробації набудуть для суду обов'язкового характеру, що певною мірою порушує принцип призначення покарання виключно судом.

Проте, так або інакше, наведені вище положення щодо поняття досудової пробації та змісту досудової доповіді дозволяють укласти, що висновки органу пробації мають для

суду суто рекомендаційний характер, а їх врахування (неврахування) належить до сфери його дискреційних повноважень.

Аналіз вироків у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 157–160 чинного КК, свідчить, що суди доволі часто приймають протилежне висновкам органу пробації рішення. Так, наприклад, оцінюючи висновок органу пробації, викладений у досудовій доповіді, відповідно до якого обвинувачена має середній рівень небезпеки для суспільства та доцільним є її виправлення без позбавлення або обмеження волі, Кілійський районний суд Одеської області у своєму вирокі зазначив, що у випадку застосування ст. 75 КК не будуть дотримані вимоги ст. ст. 50, 65 КК, внаслідок чого звільнення від відбування покарання з випробуванням буде явно несправедливим внаслідок його м'якості. За ч. 4 ст. 160 КК суд призначив обвинуваченій покарання у виді позбавлення волі на строк п'ять років шість місяців⁴⁰⁹. В інших випадках висновки органу пробації суд все ж таки враховує. Так, наприклад, Ямпільський районний суд Сумської області у своєму вирокі зазначив, що він враховує викладену у досудовій доповіді інформацію про обвинувачену, зокрема те, що вона має вищу освіту, працює на посаді директора ЗОШ І–ІІІ ступенів, не перебуває на обліку у лікаря-нарколога та лікаря-психіатра, раніше не притягувалася ні до адміністративної, ні до кримінальної відповідальності, добропорядний спосіб її життя, характеристики з місця проживання та роботи, такі людські якості обвинуваченої як порядність, чесність, відповідальність, добрі відносини з родиною та у суспільстві, поважливе ставлення до неї односельців та колег, а також середню ймовірність вчинення повторного кримінального правопорушення і середній рівень небезпеки для суспільства, та вважає, що виправлення

⁴⁰⁹ Вирок Кілійського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 502/945/18 від 03.12.2018 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78263688> (дата звернення: 10.05.2025).

обвинуваченої можливе без ізоляції від суспільства⁴¹⁰. Однак загального характеру висновків органу пробації, як суто рекомендаційних, ця обставина не змінює.

Відповідно до ч. 5 ст. 68 КК при призначенні покарання співучасникам кримінального правопорушення суд, керуючись положеннями статей 65–67 КК, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, виходячи з цих положень, суду насамперед необхідно встановити й оцінити ту функціональну роль, яку здійснював той чи інший співучасник.

У спеціальній літературі традиційно зазначається, що найбільшу небезпеку при вчиненні кримінального правопорушення у співучасті становлять його організатор та виконавець (співвиконавець). Роль підбурювача та пособника є менш небезпечною⁴¹¹. Однак аналіз вироків у кримінальних провадженнях щодо посягань на народне волевиявлення свідчить, що суди одну лише функціональну роль особи у кримінальному правопорушенні визначальною при призначенні покарання не визнають. Так, наприклад, вироком Шевченківського районного суду м. Києва за ч. 2 ст. 15 та ч. 4 ст. 160 КК до чотирьох років восьми місяців позбавлення волі та позбавлення права займатись діяльністю, пов'язаною з участю в утворенні та діяльності виборчих округів, дільниць і комісій, а також діяльністю у формі уповноважених представників, довірених осіб, офіційних спостерегачів строком на п'ять років був засуджений кандидат у депутати до Київської міської ради, який виступив організатором та виконавцем підкупу виборців, вчиненого кандидатом (ч. 4 ст. 160). Абсолютно аналогічне покарання за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 160 КК було призначено і члену передвиборного штабу

⁴¹⁰ Вирок Ямпільського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 590/99/21 від 11.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94819482> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴¹¹ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 272.

згаданого кандидата, якого останній залучив до вчинення підкупу у якості пособника⁴¹².

Дії співучасника, який виконує певну роль у кримінальному правопорушенні, можуть бути різними за своїм змістом, обсягом та інтенсивністю, тому ч. 4 ст. 68 КК приписує враховувати при призначенні покарання не лише характер, а й ступінь участі кожного зі співучасників. Встановлення змісту й обсягу дій, фактично вчинених співучасником, який виконував конкретну роль у правопорушенні, і оцінка на цій підставі рівня активності та інтенсивності його поведінки характеризують рівень небезпечності його участі у діянні, що дозволяє суду визначити та врахувати у вирокі ступінь такої участі. У цьому аспекті наведена вище позиція Шевченківського районного суду м. Києва заперечень не викликає, оскільки, як вбачається з вироку, дії члена передвиборного штабу не обмежувалися виконанням певних доручень кандидата. Він, проявляючи активність та сприяючи кандидату у вчиненні ним злочину, за власною ініціативою запропонував іншій особі підшукати та надати йому дані осіб, які погодяться проголосувати за потрібного кандидата, а після отримання таких даних привів цю особу до передвиборного штабу та надав їй неправомірну вигоду у сумі 1500 грн для передачі трьом виборцям в обмін на голосування ними за згаданого кандидата. Така активність та інтенсивність поведінки члена передвиборного штабу і дозволила суду призначити йому покарання, ідентичне покаранню, призначеному організатору згаданого підкупу.

Слід зазначити, що характер участі співучасника кримінального правопорушення, тобто його функціональна роль, як і характер суспільної небезпечності діяння, визначений на законодавчому рівні (ст. 27) і не може бути змінений у судовому порядку. При цьому закон не містить ніяких вказівок щодо

⁴¹² Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/2021 від 29.11.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).

пом'якшення покарання підбурювачу чи пособнику, а судова практика не заперечує можливості призначення співучаснику більш суворой міри покарання, аніж виконавцю злочину⁴¹³. З цього постає, що характер участі співучасника до сфери дискреційних повноважень суду не належить. Предмет цих повноважень складає лише ступінь такої участі, у зв'язку з чим вказівка на «характер» у ч. 5 ст. 68, як уявляється, є зайвою.

Відповідно до ч. 1 ст. 69 КК за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення⁴¹⁴, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за це кримінальне правопорушення. На цих самих підставах суд може не призначити додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове (ч. 2 ст. 69).

Підстава застосування ст. 69 КК у спеціальних джерелах позиціонується як бінарне поняття, яке включає до себе дві обов'язкові складові: наявність у провадженні кількох (відповідно до п. 8 ППВСУ від 4 жовтня 2003 р. не менше двох) обставин, що пом'якшують покарання та знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, та наявність даних, які позитивно характеризують особу винного. Тому, якщо судом встановлені лише обставини, що пом'якшують покарання, хоча й такі, що істотно знижують ступінь тяжкості злочину, але разом з тим у справі відсутні дані, які позитивно характеризують особу винного

⁴¹³ Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864–2007 рр.). С. 284.

⁴¹⁴ Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. № 1. С. 57–65.

і тим самим виключають можливість припустити, що призначення більш м'якого покарання здатне забезпечити його виправлення, застосування ст. 69 КК є неприпустимим. Немає підстав для застосування ст. 69 КК й тоді, коли судом встановлені лише дані, що позитивно характеризують особу винного, а обставини, які пом'якшують покарання, у провадженні відсутні. Кілька пом'якшуючих обставин та дані, що позитивно характеризують особу винного, мають знижувати ступінь тяжкості кримінального правопорушення істотно, тобто настільки значно, що призначення винному навіть мінімального покарання в межах санкції було б у даному випадку явно недоцільним і несправедливим⁴¹⁵.

У науково-практичних коментарях наголошується на тому, що складовою підстави застосування ст. 69 КК можуть бути будь-які пом'якшуючі обставини, як зазначені у ч. 1 ст. 66, так і визнані такими судом на підставі частини другої цієї статті⁴¹⁶. Але буквальне тлумачення приписів, що містяться у ч. 1 ст. 69, дозволяє припустити, що тут мова йде насамперед про пом'якшуючі обставини, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Автори, які предметно займаються проблематикою пом'якшуючих обставин, традиційно класифікують їх на обставини, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого діяння (наприклад, вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності), обставини, що характеризують особу винного (наприклад, вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; позитивна виробнича або побутова характеристика винного), та обставини (вони складають більшу частину), що виходять за межі ступеня тяжкості вчиненого діяння та особи винного, як, наприклад, з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Врахування останніх по-

⁴¹⁵ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 274.

⁴¹⁶ Там само. С. 275.

яснюється існуванням у суспільстві морально-етичних норм, виходячи з яких особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, заслуговує поважливого ставлення до себе з боку суду при призначенні покарання⁴¹⁷. Виходячи з цієї класифікації, складовою підстави застосування ст. 69 КК не можуть виступати пом'якшуючі обставини, які не характеризують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, зокрема й обставина, передбачена п. 1 ч. 1 ст. 66 КК. Проте, як свідчить аналіз судової практики за ст. ст. 157–160 КК, саме ця обставина є найбільш поширеною при застосуванні ст. 69 КК. Так, наприклад, Новодеський районний суд Миколаївської області, враховуючи щире каяття у скоєному, активне сприяння розкриттю злочину, наявність у винного на утриманні двох малолітніх дітей, неодноразову участь обвинуваченого в АТО, виключно позитивну характеристику за місцем проживання та місцем служби, знайшов можливим призначити йому за ч. 2 ст. 160 штраф у розмірі 17000 грн, не признаючи при цьому обов'язкового додаткового покарання⁴¹⁸. Путивльський районний суд Сумської області, посиляючись на наявність таких пом'якшуючих обставин як щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину (ці обставини мають самостійний характер, хоча й передбачені в межах одного пункту ч. 1 ст. 66) та враховуючи те, що обвинувачені раніше не судимі, мають постійне місце проживання та добре характеризуються, призначив їм покарання у виді штрафу у розмірі 1020 грн за ч. 3 ст. 158 (редакції 2014), санкція якої передбачала покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до семи років⁴¹⁹. Обухівському районному суду Київ-

⁴¹⁷ Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України. С. 172.

⁴¹⁸ Вирок Новоодеського районного суду Миколаївської області у кримінальному провадженні № 482/167/2021 від 14.07.2021 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98288741> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴¹⁹ Вирок Путивльського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 584/152/19 від 17.09.2019 р. / ЄДПСУ. URL: <https://regestr.court.gov.ua/Review/84352351> (дата звернення: 10.05.2025).

ської області беззастережне визнання обвинуваченою своєї винуватості, щире каяття, незадовільний стан здоров'я, позитивні характеристики, наявність на утриманні непрацездатної особи та перше притягнення до кримінальної відповідальності дозволили застосовувати ст. 69 КК та призначити винній покарання за ч. 4 ст. 158 (редакції 2014 р.) нижче від найнижчої межі (5 років позбавлення волі при мінімумі у сім років)⁴²⁰. Враховуючи визнання своєї вини, щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та позитивні характеристики обвинуваченої, Ямпільський районний суд Сумської області, застосувавши ч.1 ст. 69, призначив їй за ч.1 ст. 158³ покарання у виді штрафу в розмірі 850 грн, тоді як санкція цієї статті передбачає позбавлення волі на строк від двох до шести років⁴²¹.

Навіть якщо виходити з того, що ч. 1 ст. 158³ є прикладом надмірної криміналізації, на що увага зверталася вище, все одно залишається незрозумілим, чому суди, за наявності однакових підстав, приймають настільки різні рішення, призначаючи, в одних випадках, покарання нижче від найнижчої межі, а в інших — більш м'які види основного покарання, не передбачені в статті Особливої частини.

Ситуацію дещо ускладнює і передбачена КК можливість призначення покарання на підставі угоди про визнання винуватості (ч. 5 ст. 65), де застосування ст. 69 КК може виступати предметом певного «торгу» між прокурором та обвинуваченим, навіть за відсутності передбачених КК підстав. Так, наприклад, Савранський районний суд Одеської області затвердив угоду про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченою за ч. 4 ст. 159¹ КК, якою було узгоджено застосування покарання у виді позбавлення волі

⁴²⁰ Вирок Обухівського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 372/3249/19 від 11.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84900954> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴²¹ Вирок Ямпільського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 590/99/21 від 11.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94819482> (дата звернення: 10.05.2025).

на строк один рік без позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, хоча у вироку фігурує лише така обставина як визнання своєї винуватості⁴²². В інших випадках, затверджуючи угоду, якою передбачено призначення покарання із застосуванням ст. 69 КК, суд зазначає, що її застосування обумовлено визнанням вини, щирим каяттям, активним сприянням розкриттю злочину, позитивною характеристикою, активною участю у громадському житті села, наявністю в обвинуваченої онкозахворювання. Тому узгодження сторонами покарання за ч. 2 ст. 158¹ (редакції 2014 р.) у виді штрафу в розмірі 3400 грн є обґрунтованим⁴²³. При цьому залишається незрозумілим, які саме фактори зумовили таке радикальне пом'якшення, оскільки у ч. 2 ст. 158¹ редакції 2014 р. фігурувало лише позбавлення волі з мінімальним строком у п'ять років. За аналогічних обставин (наявність визнання вини, щирого каяття, сприяння розкриттю кримінального правопорушення та позитивні особистісні дані про особу) Білгород-Дністровський міськрайонний суд Одеської області, затверджуючи угоду про визнання винуватості, призначив обвинуваченій за ч. 1 ст. 160 КК штраф у розмірі 850 грн⁴²⁴ (ч. 1 ст. 160 редакції 2014 р. передбачала штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк). Інколи суд, затверджуючи угоду і призначаючи узгоджене покарання, у своєму вироку прямо зазначає, що беззастережне визнання своєї винуватості та сприяння

⁴²² Вирок Савранського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 512/23/19 від 18.04.2019 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.gov.ua/Review/81318251> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴²³ Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області у кримінальному провадженні № 604/387/16 від 10.06.2016 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58229627> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴²⁴ Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 495/8009/15 від 02.12.2015 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54109033> (дата звернення: 10.05.2025).

розслідуванню кримінального провадження сторони угоди домовилися визнати обставинами, які пом'якшують покарання⁴²⁵, що навряд чи відповідає принципу призначення покарання виключно судом.

Поряд із призначенням за наявності абсолютно однакових підстав застосування ст. 69 КК принципово різних покарань непоодинокими є й випадки, коли суди взагалі її не застосовують. Так, наприклад, Київський районний суд м. Одеси у своєму вирокі зазначає, що обвинувачені визнали свою провину, щиро покаялися, активно сприяли розкриттю злочину, раніше не судимі, позитивно характеризуються, мають на утриманні малолітню дитину та мати похилого віку, але підстав застосування до них ст. 69 КК він не знаходить⁴²⁶. До аналогічного висновку при абсолютно однакових пом'якшуючих обставинах прийшов і Броварський міськрайонний суд Київської області⁴²⁷, що з точки зору формальної логіки є цілком прийнятним, оскільки визнання своєї вини, щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення ступінь тяжкості останнього не характеризують.

Згідно з позиціями, висловленими ВС у постановах від 18.09.2019 (провадження № 51–3392 км 19), від 15.11.2021 р. (провадження № 51–3198 км 21) та від 27.04.2021 р. (провадження № 51–26 км 18), розкаяння передбачає, окрім визнання особою факту вчинення кримінального правопорушення, ще й дійсне, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненому кримінальному правопорушенні, щире

⁴²⁵ Вирок Саратського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 513/16/16 від 22.07.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59131230> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴²⁶ Вирок Київського районного суду м. Одеси у кримінальному провадженні № 947/579/21 від 19.05.2021р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97052969> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴²⁷ Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № 361/587/21 від 1.03.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78263688> (дата звернення: 10.05.2025).

рий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки, що насамперед повинно виражатися в намаганні особи відшкодувати завдані кримінальним правопорушенням збитки, бажанні виправити наслідки вчиненого та готовності нести покарання. Щире каяття це не формальна вказівка на визнання своєї вини, а відповідне ставлення до скоєного, яке передбачає належну критичну оцінку винним своєї протиправної поведінки, її осуд та бажання залагодити провину, що має підтверджуватися конкретними діями, спрямованими на виправлення зумовленої кримінальним правопорушенням ситуації. Факт щирого каяття особи у вчиненні кримінального правопорушення повинен знайти своє відображення у матеріалах кримінального провадження.

Також слід зазначити, що щире каяття — це певний психічний стан особи винного, коли він засуджує свою поведінку, прагне усунути заподіяну шкоду та приймає рішення більше не вчиняти кримінальних правопорушень, і це об'єктивно підтверджується визнанням особою своєї вини, розкриттям усіх обставин справи, вчиненням дій, спрямованих на сприяння розкриттю кримінальних правопорушень або відшкодуванню завданих збитків чи усуненню заподіяної шкоди, демонструє готовність понести заслужене покарання.

Будучи внутрішнім, морально-психічним процесом у свідомості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, щире каяття підлягає встановленню у кожному конкретному випадку з урахуванням посткримінальної поведінки винного, правдивості його свідчень під час досудового слідства і розгляду справи у суді тощо. Виражене словесно і закріплене письмово визнання особою своєї вини у кримінальному правопорушенні не завжди є проявом саме щирого каяття, оскільки може поєднуватись із критикою чинного законодавства, виправдовуванням своєї протиправної поведінки.

Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення — це активні дії особи, що мають на меті надати допомогу правоохоронним органам у встановленні обставин

даної справи, а також осіб, причетних до вчиненого кримінального правопорушення.

Обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність, при ухваленні вироку суд має враховувати висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені у постановках ВС (ч. 6 ст. 368 КПК України). Тому, якщо каяття не було щирим, суд не може враховувати цю обставину як пом'якшуючу покарання. Так, цілком слушною є, наприклад, позиція Залізничного районного суду м. Львова, який не знайшов пом'якшуючих обставин, призначаючи обвинуваченим покарання за ч. 2 ст. 157 КК, дійшовши висновку, що обвинувачені не надали критичної оцінки своїй протиправній поведінці, формально вказавши на визнання своєї винуватості, у зв'язку з чим суд розцінює таке визнання провини уявним, з метою лише виправдання своєї протиправної поведінки та з метою пом'якшення покарання⁴²⁸.

Однак у тому разі, якщо щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення відповідають наведеному вище визначенню, суд при призначенні покарання не може їх не враховувати, хоча питання щодо можливості позиціонування цих обставин як складової підстави застосування ст. 69 КК все ж таки залишається відкритим.

Викладене надає підстав стверджувати, що наведене вище розбалансування судової практики пов'язано, у тому числі, і з не зовсім вдалою редакцією ч. 1 ст. 69 КК. Вірогідно, тут мова має йти про певну сукупність пом'якшуючих обставин (на кшталт ст. 69¹), які не обов'язково пов'язані зі ступенем тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. До того ж, як було показано вище, ступінь тяжкості кримінального правопорушення визначений на законодавчому рівні і не може бути змінений судом. Доречним є також встанов-

⁴²⁸ Вирок Залізничного районного суду м. Львова у кримінальному провадженні № 462/120/23 від 30.05.2023 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111207802> (дата звернення: 10.05.2025).

лення у диспозиції ч. 1 ст. 69 переліку обставин, які надають суду право призначити покарання нижче від найнижчої межі, а які — перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання. Відмова суду у застосуванні ст. 69 має бути добре умотивована у вироку, оскільки розповсюджений у рішеннях висновок, що «суд не знаходить підстав для застосування ст. 69 КК», напевно не є прийнятним. Втім, на моє переконання, ст. 69 КК має бути збережена (розробники проєкту нового КК положень, що містяться у ст. 69 чинного КК, взагалі не передбачають) і, на відміну від ст. 69¹, залишатися у сфері дискреційних повноважень суду, оскільки, по-перше, перелік пом'якшуючих обставин не є вичерпним, а по-друге, переважна більшість з них має оцінний характер.

Чинні КК та КПК України регулюють два різновиди звільнення від відбування покарання з випробуванням: 1) загальний — коли вимагається встановлення можливості виправлення засудженого без відбування покарання⁴²⁹; 2) спеціальний — у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості, для укладання якої з'ясування питань, визначених у ч. 1 ст. 75 КК, не є обов'язковим.⁴³⁰ У зв'язку з цим, якщо сторони узгодили

⁴²⁹ Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 207 с.; Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. В. О. Дідоренка, 2014. 728 с.; Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. Харків : Права людини, 2012. 112 с.

⁴³⁰ Анісімов Г. М., Фомін С. Б. Особливості укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні про корупційні правопорушення. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VII (XXI) Львів. форуму кримін. юстиції (м. Львів, 9–11 черв. 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 6–8; Бурдін В. М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за корупційні злочини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 233–244; Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням та укладання угод у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 1. С. 115–121; Ковальчук С. О. Щодо укладання у кримінальному провадженні про корупційне правопорушення угоди про визнання винуватості, однією з умов якої є застосування ст. 75 КК. *Правовий часопис Донбасу* /

покарання та досягли домовленості щодо звільнення обвинуваченого від його відбування з випробуванням, відповідно до ч. 2, ч. 3 ст. 75 КК, суд зобов'язаний прийняти рішення про таке звільнення у випадку затвердження угоди про примирення або визнання винуватості за наявності сукупності таких умов: 1) сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військово-службовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 2) узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням; 3) угода відповідає чинному законодавству та підстави для відмови в її затвердженні, визначені п. п. 1–6 ч. 7 ст. 474 КПК, відсутні (п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»). Отже до сфери дискреційних повноважень суду у повному обсязі може бути віднесений лише загальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК). Що ж стосується спеціального виду, то тут зазначені повноваження не виходять за межі оцінних понять, що є підставами для відмови у затвердженні угоди.

Аналіз практики застосування ст. ст. 157–160 КК свідчить, що тут превалює спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням. На підставі угод суд звільняє обвинувачених від відбування позбавлення волі, яке призначається у межах від двох до п'яти років. Випадки звільнення від відбування обмеження волі є поодинокими⁴³¹, а від

Law Journal of Donbass. 2022. № 4, т. 2. С. 161–166; Михайленко Д. Г. Звільнення від відбування покарання з випробуванням при засудженні за корупційний злочин у випадку затвердження угоди про визнання вини. *Вісник прокуратури*. 2016. № 1. С. 26–37; Подоляк М. Угоди про визнання винуватості у корупційних злочинах: проблеми та шляхи вирішення. *Вісник прокуратури*. 2018. № 8. С. 58–65; Хильченко (Макаренко) А. С. Деякі питання призначення покарання на підставі угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 274–279.

⁴³¹ Вирок Бучацького районного суду Тернопільської області у кримінальному провадженні № 595/2428/15-к від 30.12.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54875586> (дата звернення: 10.05.2025).

відбування виправних робіт — взагалі не зафіксовані. При звільненні від відбування основного покарання суд признає додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (в залежності від періоду дії тієї чи іншої редакції ст. ст. 157–160 строком від одного до п'яти років).

Відповідно до ч. 1 ст. 75 КК суд може прийняти рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, якщо дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. При застосуванні ст. 75 КК суд визначає також тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням (ч. 3 ст. 75).

Тяжкість кримінального правопорушення, особа винного та інші обставини справи у науково-практичних коментарях, як обов'язкові складові підстави для застосування ст. 75 КК, не позиціонуються. Але при цьому підкреслюється, що лише комплексне з'ясування зазначених факторів може забезпечити обґрунтований висновок суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання⁴³². В деяких інших джерелах про тяжкість кримінального правопорушення при характеристиці підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням взагалі не згадується, а увага акцентується на наявності позитивних даних щодо особи засудженого та певних обставин, які пом'якшують покарання⁴³³. Такий підхід уявляється цілком обґрунтованим, оскільки: по-перше, тяжкість кримінального правопорушення, як вже вказувалось, визначена методом диференціації і не може бути змінена судом; по-друге, законодавець обмежує сферу застосування ст. 75 КК не категорією правопорушення, а

⁴³² Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 303.

⁴³³ Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. С. 297.

максимальним строком покарання у виді позбавлення волі, що призначено судом; по-третє, на відміну від ст. 69 КК, де мова йде про істотне зниження ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, в межах ст. 75 вирішується питання про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, яка насамперед засновується на даних про особу винного.

У сучасних кримінально-правових джерелах цілком слушно звертається увага на те, що рішення про застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням суди належним чином не мотивують. Вони не здійснюють самостійної оцінки обставин, що характеризують тяжкість злочину, особу винного, та інших обставин справи в аспекті їх впливу на можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням⁴³⁴.

Аналіз судової практики у справах про кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення свідчить, що врахування тяжкості кримінального правопорушення обмежується лише згадкою про те, до якої категорії у межах ст. 12 КК належить вчинене діяння (що аж ніяк не впливає на можливість чи неможливість виправлення засудженого без відбування покарання), а висновок про застосування ст. 75 КК робиться і тоді, коли пом'якшуючі покарання обставини судом не встановлені. Так, наприклад, вироком Дзержинського міського суду Донецької області за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 158² (редакції 2005 р.) та ч. 2 ст. 158¹ (редакції 2018 р.), до п'яти років позбавлення волі з позбавленням права займати посади у виборчих комісіях та займатися проведенням виборів стро-

⁴³⁴ Горох О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: проблеми адвокатської та судової практик / Вища школа адвокатури НААУ. 2024. 1 січ. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/goroh-oleksij-petrovych/articles/zvylennia-vid-vidbuvannia-pokarannia-z-viprobuvanniam-pro-problemi-advokatskoyi-ta-sudovoyi-praktiki-rozpoviv-oleksii-goro>; Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 67 с.

ком на два роки була засуджена гр. В. Застосовуючи ст. 75 (звільнення від відбування покарання з випробуванням цілком можливе і у разі множинності діянь, що зайвий раз доводить необхідність обмеження підстав його застосування лише даними про особу винного), суд вказав, що позитивні дані про особу обвинуваченої, а також конкретні обставини кримінального провадження (що саме малося на увазі, не зрозуміло, оскільки пом'якшуючі покарання обставини відсутні, а тяжкість кримінальних правопорушень суд врахував шляхом вказівки на те, що винна вчинила нетяжкий та тяжкий злочин), які в своїй єдності й сукупності знижують ступінь небезпечності особи для суспільства, дозволяють йому зробити висновок про можливість виправлення обвинуваченої без відбування покарання.

На переконання суду, саме звільнення обвинуваченої від призначеного покарання з іспитовим строком відповідатиме меті покарання, гуманності, справедливості і не потягне за собою порушення засад вираженості, що включає наявність розумного балансу між захищуваними інтересами суспільства та правами особи, яка притягується до кримінальної відповідальності⁴³⁵.

Слід підкреслити, що при застосуванні ст. 75 КК вітчизняні суди доволі часто посилаються на практику ЄСПЛ. Так, наприклад, Київський районний суд м. Одеси у своєму вирокі у кримінальному провадженні за ч. 4 ст. 160 (тяжкий злочин) зазначає, що призначаючи покарання обвинуваченим із застосуванням ст. 75 КК України, він керується позиціями ЄСПЛ, які викладені у справах «Бакланов проти Росії» (рішення від 09.06.2005) та «Фрізен проти Росії» (рішення від 24.03.2005), згідно з якими досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи лише тоді

⁴³⁵ Вирок Дзержинського міського суду Донецької області у кримінальному провадженні № 225/76/2021 від 26.05.2021 р. / ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192783> (дата звернення: 10.05.2025).

стає значимим, якщо встановлено, що під час відповідного втручання було дотримано принцип законності і воно не було свавільним. У справі «Ізмайлов проти Росії» (п. 38 рішення від 16 жовтня 2008 року) ЄСПЛ вказав, що для того, щоб втручання вважалось пропорційним, воно має відповідати тяжкості правопорушення і не становити «особистий надмірний тягар для особи»⁴³⁶.

Такий підхід не викликає заперечень, оскільки звільнення від відбування покарання з випробуванням у вітчизняній доктрині традиційно розглядається як самостійна форма реалізації кримінальної відповідальності. Тому застосування кримінально-правових засобів з урахуванням особи винного розробниками проєкту нового КК України розглядається як складова принципу пропорційності (ч. 3 ст. 1.2.4).

Як вже зазначалося вище, сучасна кримінально-правова політика України характеризується тенденцією до звуження дискреційних повноважень суду за рахунок розширення сфери застосування методу диференціації. Ця тенденція знаходить свій прояв і у площині підстав застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, наприклад, розробники проєкту нового КК України пропонують таку обов'язкову складову (поряд із відомостями про засуджену особу) підстави невиконання під умовою призначеного строкового ув'язнення на певний строк як відсутність високого ризику вчинення особою нового злочину (п. 1 ч. 2 ст. 3.4.5).

Як вже підкреслювалося, за чинним законодавством висновки органу пробачії мають для суду суто рекомендаційний характер. Тому суди застосовують ст. 75 навіть у тих випадках, коли ризик повторного кримінального правопорушення є високим. Так, наприклад, вироком Держинського міського суду Донецької області за сукупністю кримі-

⁴³⁶ Вирок Київського районного суду м. Одеси у кримінальному провадженні № 947/579/21 від 19.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97052969> (дата звернення: 10.05.2025).

нальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 158¹ (редакції 2014 року) та ч. 1 ст. 158² (редакції 2005 р.), до чотирьох років обмеження волі був засуджений раніше двічі судимий Д. Застосовуючи ст. 75 КК, суд у вирокі зазначив, що він дійшов висновку та твердого переконання про можливість виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства та реального відбування покарання, хоча відповідно до досудової доповіді про обвинуваченого, складеної Торецьким міським відділом філії Державної установи «Центр пробації» в Донецької області, рівень ризику вчинення повторного кримінального правопорушення оцінюється як високий, рівень ризику небезпеки для суспільства, у тому числі для окремих осіб, оцінюється як середній, а його виправлення без позбавлення або обмеження волі може становити високу небезпеку для суспільства⁴³⁷.

Не заперечуючи загалом необхідності більш виваженого підходу з боку судів при застосуванні ст. 75 КК, особливо за наявності рецидиву злочинів, все ж таки слід ще раз підкреслити, що надання висновкам органу пробації статусу обов'язкових для суду при призначенні покарання суперечить принципу призначення покарання виключно судом, у зв'язку з чим звуження його дискреційних повноважень у зазначеній сфері навряд чи є обґрунтованим, хоча у сучасних вітчизняних джерелах підтримку знаходить і протилежна позиція⁴³⁸.

У межах ст. 75 КК до сфери дискреційних повноважень суду належить не тільки висновок про можливість чи неможливість виправлення засудженого без відбування покарання, а й такі питання, як тривалість іспитового строку та перелік обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену

⁴³⁷ Вирок Дзержинського міського суду Донецької області у кримінальному провадженні № 225/3387/19 від 17.07.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83090060> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴³⁸ Коломієць С. С. Загальні засади звільнення від покарання : дис. ... д-ра філософії. Київ, 2024. С. 251; Автухов К. А., Човган В. О., Яковець І. С. Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція. Київ : [б.в.], 2019. 180 с.

від відбування покарання з випробуванням. У літературі, як правило, зазначається, що тривалість іспитового строку необхідно визначати виходячи зі ступеня тяжкості вчиненого правопорушення та виду і строку призначеного основного і додаткового покарання⁴³⁹. Проте аналіз судової практики свідчить, що прямої залежності між цими показниками та тривалістю іспитового строку немає. Призначаючи покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років (за ч. 4 ст. 160, ч. 2 та ч. 4 ст. 158³, які належать до тяжких злочинів), суди встановлюють іспитовий строк на три роки⁴⁴⁰, два роки⁴⁴¹ і навіть на один рік⁴⁴², що свідчить про те, що тривалість іспитового строку теж визначають виключно дані про особу винного.

Серед обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням за вчинення кримінального правопорушення проти народного волевиявлення, фігурують: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи. У деяких випадках, зокрема за наявності множинності згаданих кримінальних правопорушень, суди покладають на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, також обов'язок не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації (п. 2 ч. 3 ст. 76 КК).

⁴³⁹ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 304.

⁴⁴⁰ Вирок Андрушківського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 272/49/22 від 01.04.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103833413> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁴¹ Вирок Київського районного суду м. Одеси у кримінальному провадженні № 947/579/21 від 19.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97052969> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁴² Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № 361/587/21 від 01.03.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95199076> (дата звернення: 10.05.2025).

Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди, теж визначаються виключно судом. У зв'язку з цим визначені сторонами угоди тривалість іспитового строку та обов'язки, що покладаються на особу, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, не враховуються судом, про що зазначається у мотивувальній частині судового рішення, та не є підставою для відмови у затвердженні угоди (п. 12 згаданої постанови від 11 грудня 2015 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»).

Чинний КПК України передбачає два види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Аналіз судових рішень у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 157–160 КК, показує, що у відповідних провадженнях укладаються виключно угоди про визнання винуватості, причому навіть у тих випадках, коли в них беруть участь потерпілі. За загальним правилом, угода про визнання винуватості може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладання такої угоди у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий (потерпілі), не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на її укладання (ч. 4 ст. 469 КПК).

Так, наприклад, згідно вироку Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області саме угода про визнання винуватості була укладена у кримінальному провадженні за ч. 3 ст. 157 КК, оскільки потерпіла не заперечувала щодо затвердження такої угоди та зазначила, що претензій до обвинуваченої не має⁴⁴³.

⁴⁴³ Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 276/119/21 від 25.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95141741> (дата звернення: 10.05.2025).

Відповідно до ч. 1 ст. 472 КПК в угоді про визнання винуватості, серед інших обставин, зазначається про беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, під яким слід розуміти безумовне (повне) визнання ними своєї винуватості у вчиненні інкримінованого органом досудового розслідування кримінального правопорушення. Часткове визнання своєї вини або її невизнання слід розглядати як підставу для відмови у затвердженні судом угоди про визнання винуватості (зазначена обставина не є перешкодою для затвердження угоди про примирення). Угода про визнання винуватості не може бути затверджена, якщо після роз'яснення судом суті обвинувачення обвинувачений заперечує проти затвердження угоди. Відповідно до ч. 4 ст. 474 КПК перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє: 1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожну обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, надати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь; 2) наслідки укладання та затвердження угоди, передбачені ч. 2 ст. 473 цього Кодексу; 3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим; 4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом. Негативна відповідь на будь-яке з поставлених запитань зобов'язує суд надати відповідні роз'яснення. Якщо після таких роз'яснень обвинувачений заперечуватиме проти затвердження угоди, її не може бути затверджено.

Суд також відмовляє у затвердженні угоди, якщо:

1) умови угоди суперечать вимогам цього Кодексу та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладання угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладання угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку (ч. 7 ст. 474 КПК).

В угоді про визнання винуватості має бути зазначено і узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. При цьому домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних та спеціальних засад призначення покарання, встановлених ст. ст. 65 та 75 КК. За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного, сторони угоди мають право, використовуючи положення ст. 69 КК, узгоджувати: а) основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті Особливої частини КК; б) інше основне покарання, більш м'який його вид, не зазначений у санкції статті Особливої частини КК за це правопорушення; в) не визначати додаткове покарання, передбачене у санкціях статті Особливої частини КК, як обов'язкове (п. 12 згаданої постанови від 11 грудня 2015 р.).

Аналіз вироків у кримінальних провадженнях щодо посягань, передбачених ст. ст. 157–160 КК, дозволяє зробити висновок, що в межах угоди про визнання винуватості сторони узгоджують призначення: 1) мінімального розміру штрафу, встановленого санкцією відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК⁴⁴⁴; 2) розміру штрафу, нижче від найнижчої межі, встановленої санкцією відповідної статті Особливої частини КК⁴⁴⁵; 3) штрафу у максимально-му розмірі, передбаченому санкцією відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК⁴⁴⁶; 4) штрафу як більш м'якого покарання, не передбаченого санкцією відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК⁴⁴⁷; 5) максимального строку обмеження волі, встановленого санкцією статті (частини статті) Особливої частини із застосуванням ст. 75 КК⁴⁴⁸; 6) мінімального строку позбавлення волі, встановленого санкцією статті (частини статті) Особливої частини із застосуванням ст. 75 КК⁴⁴⁹; 7) мінімального строку

⁴⁴⁴ Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 183/208/15 від 10.02.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42636190> (дата звернення: 10.05.2025); Вирок Рівненського міського суду у кримінальному провадженні № 569/3851/16 від 14.04.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57140834> (дата звернення: 10.05.2025); Вирок Дніпровського районного суду м. Херсона у кримінальному провадженні № 666/6074/15 від 16.11.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53634641> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁴⁵ Вирок Бідгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 495/8009/15 від 02.12.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54109033> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁴⁶ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 308/13076/20 від 16.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93576001> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁴⁷ Вирок Путивльського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 584/152/19 від 17.09.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84352351> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁴⁸ Вирок Бучацького районного суду Тернопільської області у кримінальному провадженні № 595/2428/15 від 30.12.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54875586> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁴⁹ Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя у кримінальному провадженні № 334/543/21 від 4.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94650788> (дата звернення: 10.05.2025); Вирок Золотоніського міськра-

позбавлення волі із застосуванням ч. 3 ст. 68 та ст. 75 КК⁴⁵⁰; 8) позбавлення волі нижче від найнижчої межі, встановленої санкцією статті (частини статті) із застосуванням ст. 75 КК⁴⁵¹. Зустрічаються і випадки узгодження сторонами покарання у виді позбавлення волі на строк, який перевищує встановлену у санкції відповідної статті (частини статті) мінімальну межу⁴⁵². Але в такому разі теж застосовується ст. 75 КК. Випадків призначення судами на підставі угоди про визнання винуватості реального покарання у виді обмеження чи позбавлення волі автором цього дослідження не виявлено.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи кримінальних правопорушень, у тому числі і передбачених ч. 2 — ч. 4 ст. 159¹ та ст. 160 КК.

Під уповноваженими особами юридичної особи розуміються будь-які фізичні особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи, договору, інструкцій або інших усних чи письмових дозволів мають право діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси. Кримінальні правопорушення, у тому числі і передбачені ч. 2—4 ст. 159¹ та ст. 160 КК, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею

йонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 695/1530/22 від 20.10.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106932397#> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁵⁰ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/2021 від 29.11.2021р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁵¹ Вирок Савранського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 512/23/19 від 18.04.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81318251> (дата звернення: 10.05.2025); Вирок Обухівського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 372/3249/19 від 11.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84900954> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁵² Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 175/109/21 від 28.07.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105463790> (дата звернення: 10.05.2025).

неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або якщо неправомірна вигода була запропонована, обіцяна чи надана за вчинення чи невчинення будь-якої дії або за бездіяльність чи вплив на прийняття рішення в інтересах юридичної особи (п. 1 та п. 2 примітки до ст. 96³ КК).

Заходи кримінально-правового характеру у випадках, передбачених у пунктах 3–6 частини першої ст. 96³ КК, можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права (ч. 2 ст. 96⁴). Зазначені заходи застосовуються шляхом постановлення обвинувального вироку, яким уповноважена особа визнається винуватою у вчиненні визначеного законом кримінального правопорушення (п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК).

Чинний КК України юридичних осіб суб'єктами кримінальних правопорушень не визнає (ч. 1 ст. 18). Тому підстави застосування до них заходів кримінально-правового характеру пов'язуються виключно з кримінально протиправною поведінкою окремих фізичних осіб.

Разом з тим, слід підкреслити, що відповідно до ч. 2 ст. 96³, якою чинний КК був доповнений Законом України від 4 грудня 2024 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав»⁴⁵³,

⁴⁵³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за під-

застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених цією частиною, не тільки не пов'язується із вчиненням кримінального правопорушення уповноваженою особою юридичної особи, її засновником (учасником), кінцевим бенефіціарним власником або членом наглядової ради від імені та/або в інтересах юридичної особи (тут йдеться про вчинення ними суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст. ст. 209, 369, 369² стосовно службових осіб іноземних держав), а й не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого ст. ст. 209, 369, 369² цього кодексу. Згаданим Законом новою главою 37¹ «Кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку» був доповнений і чинний КПК України.

Оцінюючи запропоновані законодавцем рішення, деякі дослідники приходять до висновку, що цими кроками фактично запроваджено кримінальну відповідальність юридичної особи як самостійного суб'єкта кримінального правопорушення⁴⁵⁴. Як здається, підстав для подібних висновків немає. По-перше, на відміну від КК деяких зарубіжних країн (їх позиції згадувалися у першому розділі роботи), чинний КК України підхід до визначення суб'єкта кримінального правопорушення залишає незмінним (ч. 1 ст. 18); по-друге, можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи все одно пов'язується з діями фізичної особи (уповноваженої особи, засновника, учасника, кінцевого бенефіціарного власника чи члена наглядової ради), без яких їх застосування уне-

куп посадових осіб іноземних держав : Закон України від 04.12.2024 р. № 4111-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2025. № 6. Ст. 454.

⁴⁵⁴ Гасанов Афлатун Ельдар огли. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та спеціальна конфіскація: тенденції розвитку інститутів в умовах євроінтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 317.

можливлюється, хоча вживання терміна «суспільно небезпечне діяння» замість «кримінальне правопорушення» та виключення необхідності встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого ст. ст. 209, 369 та 369² КК, безумовно сприяє розширенню підстав для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; по-третє, у вітчизняних джерелах кримінальна відповідальність та покарання, з одного боку, та заходи кримінально-правового характеру — з іншого, доволі часто ототожнюються. Навіть автори проєкту згаданого Закону від 4 грудня 2024 р. у пояснювальній записці зазначають, що запроваджена у 2014 році кримінальна відповідальність юридичних осіб виявилася неефективною, а незначні штрафи, що передбачені для них, не досягають мети покарання. Такий підхід є неприпустимим, оскільки з позицій чинного КК покарання, яке є формою реалізації кримінальної відповідальності, та заходи кримінально-правового характеру, що до таких форм не належать, чітко розмежовуються. До речі, автори проєкту нового КК України суб'єктами кримінального правопорушення теж вважають виключно фізичних осіб (ч. 1 ст. 2.3.1), а кримінально-правові засоби щодо юридичної особи кримінальною відповідальністю не визнають (ч. 1 ст. 3.1.3). Як уявляється, Закон від 4 грудня 2024 року лише спрощує процедуру застосування до юридичних осіб кримінально-правових заходів за підкуп іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, але концептуального підходу до визначення суб'єкта кримінального правопорушення не змінює. Наскільки обґрунтованим є таке спрощення, покаже час. Проте, так чи інакше, підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за посягання проти народного волевиявлення є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 — ч. 4 ст. 159¹ та ст. 160 КК.

Відповідно до ч. 3 ст. 284 КПК провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі: 1) закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи, у тому числі й у зв'язку зі звільненням її від кримінальної відповідальності. Звільнення згаданої особи від покарання чи його відбування застосуванню заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи не перешкоджає. У цьому аспекті цілком слушною є позиція Херсонського міського суду Херсонської області, який, засуджуючи за ч. 4 ст. 111¹ КК директора двох ТОВ до позбавлення волі на строк п'ять років із застосуванням ст. 75 КК, стягнув на підставі п. 3 ч. 1 ст. 96³ та ст. 96⁷ з кожного зі згаданих товариств штраф у розмірі 340 тисяч гривень⁴⁵⁵; 2) ухвалення щодо уповноваженої особи юридичної особи виправдувального вироку (ч. 1 ст. 373 КПК); 3) встановлення відсутності підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Для наявності цих підстав уповноважена особи має продемонструвати зв'язок між вчиненим нею кримінальним правопорушенням та юридичною особою, яку вона представляє. Цей зв'язок може полягати у використанні авторитету юридичної особи для полегшення вчинення кримінального правопорушення, укладанні від імені юридичної особи договорів, під виглядом яких вчиняється передбачене КК діяння, наданні неправомірної вигоди з метою ухилення юридичної особи від передбаченої законом відповідальності (адміністративної, фінансової, цивільно-правової) тощо. Так, наприклад, згідно з вироким Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області захід кримінально-правового характеру у виді штрафу був застосований до приватного малого підприємства «Сковод», директор якого надала неправомірну вигоду в розмірі 600 доларів США начальнику інспекції за сприяння у складанні Державною фінансовою

⁴⁵⁵ Вирок Херсонського міського суду Херсонської області у кримінальному провадженні № 766/2766/24 від 30.04.2024 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738> (дата звернення: 10.05.2025).

інспекцією позитивної довідки зустрічної звірки підприємства «Сковод», з метою уникнення відповідальності за виявлені під час проведення перевірки порушення⁴⁵⁶.

Отже підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є певний зв'язок між вчиненням уповноваженою особою кримінальним правопорушенням та юридичною особою, від імені чи в інтересах якої вона діяла. Наявність цього зв'язку має встановити суд, на підставі чого мотивується застосування до юридичної особи відповідних заходів. Так, наприклад, Вищий антикорупційний суд прийшов до висновку, що дії обвинуваченого, які полягали у наданні неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 369 КК), створили умови для зняття заборони на вихід (перебування) маломірних суден та інших плавзасобів флоту рибної промисловості, які належали ТОВ «ВМС-10», для вилову водних біоресурсів в озері Сасик, встановленої спільним наказом ОСУВ «Одеса» та Одеської обласної військової адміністрації від 6 березня 2023 р. За таких обставин суд у мотивувальній частині вироку зазначив, що він вбачає наявність підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо ТОВ «ВМС-10», директором якого є обвинувачений⁴⁵⁷.

На відміну від спеціальної конфіскації, яка має обов'язковий характер (відповідно до ч. 2 ст. 96¹ у редакції Закону від 4 грудня 2024 р. спеціальна конфіскація, у разі вчинення посягань на народне волевиявлення, застосовується також і на підставі ухвали суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, оскільки ніяких застережень з цього приводу п. 5 ч. 2 ст. 96¹ не містить, що, у свою чергу, дещо суперечить ч. 2 ст. 96³, відповідно до

⁴⁵⁶ Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області у кримінальному провадженні № 686/10280/16 від 31.05.2017 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67709206> (дата звернення: 10.05.2025).

⁴⁵⁷ Вирок Вищого антикорупційного суду у кримінальному провадженні № 1-кп/991/6124 від 04.03.2024 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117443133> (дата звернення: 10.05.2025).

якої, встановлення фізичної особи при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру не вимагається лише у разі вчинення нею діянь, передбачених ст. ст. 209, 309, 369² стосовно службових осіб іноземних держав), кримінально-правові заходи, передбачені ст. 96⁶ КК, такого характеру не мають, оскільки відповідно до використаної законодавцем термінології лише «можуть бути застосовані» до юридичної особи (ч. 1 ст. 96⁶, ч. 1, ч. 2 ст. 96⁴ КК). Таким чином, і питання щодо наявності чи відсутності підстав, і питання щодо застосування чи незастосування кримінально-правових заходів до юридичної особи, на мою думку, належать до сфери дискреційних повноважень суду.

У багатьох джерелах стверджується, що суд зобов'язаний застосувати до юридичної особи ліквідацію з конфіскацією майна у разі вчинення її уповноваженою особою кримінального правопорушення, зазначеного у ст. 96⁹ КК, у тому числі і діяння, передбаченого ст. 160 КК⁴⁵⁸. При цьому стверджується, що у даному випадку суд не має жодної можливості врахувати обставини, зазначені у ст. 96¹⁰, та призначити більш м'який захід⁴⁵⁹. Як уявляється, підстав для таких висновків немає. Ст. 96⁹ встановлює вичерпний перелік діянь, у разі вчинення яких можлива ліквідація юридичної особи. Але це зовсім не виключає можливості застосування судом у таких випадках і штрафу. Саме цим шляхом йде і вітчизняна судова практика. Так, наприклад, відповідно до вироку Херсонського міського суду Херсонської області саме штраф був застосований до юридичних осіб, хоча їх директор був засуджений за ч. 4 ст. 111¹ КК, яка міститься у переліку, що передбачений ст. 96⁹ КК⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. С. 482.

⁴⁵⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2018. С. 255.

⁴⁶⁰ Вирок Херсонського міського суду Херсонської області у кримінальному провадженні № 766/2766/24 від 30.04.2024 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738> (дата звернення: 10.05.2025).

Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається лише тоді, коли в ньому беруть участь потерпілий або потерпілі (крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладання угоди). Якщо потерпілий (потерпілі) у такому кримінальному провадженні відсутні, укладання угоди про визнання винуватості є цілком можливим і, як свідчить аналіз судової практики, в межах такої угоди може узгоджуватися призначення юридичній особі штрафу і тоді, коли її уповноважена особа засуджується за кримінальне правопорушення, перелік яких міститься у ст. 96⁹ КК. Так, наприклад, вироком Галицького районного суду м. Львова була затверджена угода про визнання винуватості, у межах якої сторонами було узгоджено застосування до ТОВ «Нойс-Кар» штрафу у розмірі двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, хоча його уповноважена особа була засуджена за ч. 4 ст. 111¹ КК⁴⁶¹.

Як вже зазначалося, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не є покаранням. Тому положення КК, що визначають порядок призначення покарання чи звільнення від нього, при їх призначенні застосовуватися не можуть. Суд має керуватися загальними правилами, встановленими ст. 96¹⁰ КК, а також положеннями статей, що передбачають окремі з таких заходів (ст. ст. 96⁷, 96⁸ та 96⁹ КК).

Відповідно до ст. 96¹⁰ при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру суд, поряд зі ступенем тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступенем здійснення кримінально протиправного наміру та вжитими юридичною

⁴⁶¹ Вирок Галицького районного суду м. Львова у кримінальному провадженні № 461/438/24 від 22.04.2024 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073> (дата звернення: 10.05.2025).

особою заходами для запобігання кримінальному правопорушенню (при з'ясуванні останнього питання суд має керуватися відповідною нормативною базою, зокрема положеннями «Закону України «Про запобігання корупції», Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»⁴⁶² тощо), має враховувати також розмір завданої шкоди та характер і розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою. Поняття останніх є оцінними і цілком залежать від розсуду суду. У тих випадках, коли неправомірну вигоду (слід підкреслити, що поняття неправомірної вигоди у межах розділу XIV¹ Загальної частини є більш широким у порівнянні з поняттями, передбаченими у примітках до ст. ст. 160, 354 та 364¹ і поряд з вигодою, яку пропонують, обіцяють, надають або одержують, включає до себе і вигоду, одержану внаслідок власної діяльності юридичної особи, наприклад, вилову водних біоресурсів, дозвіл на який було отримано завдяки вчиненню уповноваженою особою діяння, передбаченого ст. 369 КК) юридичною особою не було одержано або її розмір неможливо обчислити, при застосуванні штрафу суди орієнтуються на положення, встановлені у ч. 2 ст. 96⁷ КК.

Автору цього дослідження не вдалося відшукати приклади застосування судами заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи у випадку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 — ч. 4 ст. 159¹ чи ст. 160 КК. У вирокх, постановлених за цими статтями, як правило, зазначається, що незаконний внесок був зроблений на підтримку конкретної партії, зокрема ВО «Батьківщина», а підкуп вчинявся на користь кандидата від тієї чи

⁴⁶² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 25. Ст. 171.

іншої політичної партії, зокрема партії «Єдність Олександра Омельченка», «За майбутнє» тощо. Проте застосування норм розділу XIV¹ Загальної частини до політичної партії чи громадської організації, як учасників виборчого або референдумного процесів, є можливим за наявності двох умов: 1) діяння, передбачені ч. 2 — ч. 4 ст. 159¹ та ст. 160 КК, мають бути вчинені лише їх уповноваженими особами; 2) має бути наявним зв'язок між вчиненим діянням та політичною партією чи громадською організацією, про який йшлося вище.

Загалом слід зазначити, що у вітчизняній теорії кримінального права ставлення до такого законодавчого рішення, як доповнення Загальної частини чинного КК розділом XIV¹, залишається неоднозначним. Одні вчені наполягають на доцільності такого кроку і підтримують навіть ідею щодо визнання юридичних осіб суб'єктами кримінально протиправних діянь⁴⁶³. Інші ж стверджують, що нормативно-правові положення розділу XIV¹ КК не відповідають фундаментальним і відправним засадам, на яких базується інститут кримінальної відповідальності діючого КК, зокрема принципу законності, винної відповідальності, особистої відповідальності та неможливості притягнення до кримінальної відповідальності за один і той самий злочин двічі⁴⁶⁴. На думку О. Е. Радутного, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є прикладом необґрунтованого запозичення положень зарубіжного законодавства, штучність чого врівноважується недосконалістю законодавчих формулювань⁴⁶⁵. Не вдаючись до полеміки, оскільки згадана проблематика явно виходить за межі даного дослідження, слід

⁴⁶³ Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 215.

⁴⁶⁴ Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в системі кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права*. 2014. № 2. С. 145—147.

⁴⁶⁵ Радутний О. Е. Заходи кримінально-правового характеру щодо електронних юридичних осіб. *Інформація і право*. 2017. № 3. С. 137.

констатувати, що запроваджені законодавцем заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення свою ефективність, принаймні поки що, не довели.

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі, слід ще раз підкреслити, що випадки застосування судами за вчинення кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення покарань у виді обмеження чи позбавлення волі з їх реальним відбуванням є поодинокими.

Основними формами реалізації кримінальної відповідальності тут виступають покарання у виді штрафу та загальний і спеціальний види звільнення від відбування покарання у виді обмеження чи позбавлення волі з випробуванням. Широко застосовують суди і додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яке у межах ст. ст. 157–160 КК, передбачено як обов'язкове. Така ситуація зумовлена насамперед наявністю дискреційних повноважень суду і в цілому, на мій погляд, заслуговує на позитивну оцінку, оскільки знаходиться у площині загальноєвропейської тенденції до гуманізації форм реагування на вчинене кримінальне правопорушення. Разом з тим, слід зазначити, що такий висновок не усуває актуальності пошуку оптимального балансу між використанням методу диференціації та індивідуалізації при здійсненні кримінально-правової політики щодо протидії посяганням на народне волевиявлення.

Висновки

У монографії сформульовано авторську концепцію кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні, яка дозволяє, з одного боку, вирішити проблему «безоб'єктності» багатьох посягань у сфері виборів та референдуму, відповідальність за які передбачена чинним КК України, а з іншого — розповсюдити зазначену охорону на всі складові народного волевиявлення, не обмежуючи його, всупереч Конституції, лише виборами та референдумом, а також розроблені рекомендації щодо удосконалення законодавства про відповідальність за посягання на цей об'єкт з метою уніфікації та підвищення ефективності правозастосовної практики.

Цей узагальнюючий висновок конкретизується в таких результатах наукового дослідження:

1. Кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн, зокрема Австрії, Німеччини, Польщі, Швейцарії тощо, не обмежує поняття родового об'єкта посягань у сфері виборів та референдуму виключно виборчими чи референдумними правами громадян. Цей підхід, який, до речі, почав сповідувати і законодавець держав пострадянського простору (наприклад, законодавець Литовської Республіки), є більш вдалим, оскільки дозволяє забезпечити ефективну кримінально-правову охорону й у тих випадках, коли шкода виборчим чи референдумним правам не завдається, але страждають інші аспекти виборчих чи референдумних відносин, що у підсумку теж робить можливим спотворення волі народу. Зазначений позитивний досвід цілком може бути запозичений, особливо із врахуванням євроінтеграційних процесів, які відбуваються у сучасній Україні.

2. Аналіз спеціальних вітчизняних джерел, у тому числі і робіт дисертаційного та монографічного рівня останніх ро-

ків видання, а також проєкту нового КК України свідчить, що доктринальні уявлення щодо видового (за проєктом родового) об'єкта діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК України, не виходять за межі його розуміння як виборчих та референдумного прав громадян, що є необґрунтованим, оскільки такий підхід, з одного боку, штучно звужує зазначене поняття, породжуючи серйозну колізію між найменуванням відповідного розділу та його змістом і позбавляючи окремі посягання свого безпосереднього об'єкта, а з іншого — дещо вуалює справжню спрямованість згаданих кримінальних правопорушень, що залягає у площині безпосередньої демократії в Україні.

3. У національному кримінальному праві принципове методологічне значення має концепція об'єкта кримінально-правової охорони, з позиції якої вирішується питання щодо сутності та структури цього поняття, а в підсумку — розкривається механізм заподіяння шкоди тими чи іншими кримінальними правопорушеннями.

Сформована у вітчизняній теорії концепція об'єкта як охоронюваних КК суспільних відносин дозволяє чітко визначити механізм спричинення шкоди діяннями, передбаченими ст. ст. 157–160 КК, а також створює достатнє підґрунття для формування принципово нового концептуального підходу до визначення об'єкта цієї групи кримінальних правопорушень як народного волевиявлення в Україні.

4. Народне волевиявлення як об'єкт кримінально-правової охорони становить собою сукупність однорідних суспільних відносин з формування виборних органів і посадових осіб публічної влади, відкликання представників виборних органів чи посадових осіб публічної влади за народною ініціативою, а також прийняття загальнообов'язкових рішень з питань державного та місцевого значення. Як родовий об'єкт народне волевиявлення охоплює собою три групи тождесних суспільних відносин: а) суспільні відносини з реалізації виборчих або референдумного прав громадян, прав чи

повноважень інших суб'єктів виборчого або референдумного процесу, а також права на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму; б) суспільні відносини з організації і проведення виборів чи референдуму; в) суспільні відносини з реалізації права громадян на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, прав члена ініціативної групи з відкликання чи офіційного представника такої ініціативної групи, а також права на участь у процесі відкликання представника виборних органів або посадової особи публічної влади. Ці відносини можуть виконувати функцію видових об'єктів кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення. Ступінь розвинутості та усталеності виокремлених відносин є неоднаковим, що безпосередньо впливає на вирішення питання щодо меж їх кримінально-правової охорони.

5. Роль народного волевиявлення, як вирішальної складової безпосередньої демократії в Україні, і об'єкта кримінально-правової охорони має бути підвищена шляхом: а) надання йому статусу самостійного родового об'єкта в межах Особливої частини чинного КК України; б) взяття під кримінально-правову охорону суспільних відносин з реалізації права громадян на участь у виборчому процесі, процесі референдуму, а також процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади; в) надання кримінально-правової охорони суспільним відносинам з реалізації права громадян на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, а також прав члена ініціативної групи з відкликання чи офіційного представника такої ініціативної групи. Для досягнення цієї мети слід внести зміни та доповнення до чинного КК України (відповідний законопроект додається).

6. За видовим об'єктом кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення можуть бути поділені на: а) кримінальні правопорушення, що посягають на суспільні відносини з реалізації виборчих або референдумного прав,

прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму, права на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, а також права на участь у виборчому процесі, процесі референдуму або процесі відкликання (ч. 1, ч. 2, ч. 3 ст. 157, ст. 157¹ (у випадку криміналізації) та ч. 2 ст. 160; б) кримінальні правопорушення, що посягають на суспільні відносини з організації та проведення виборів або референдуму (ч. 4 ст. 157, ч. 5 ст. 157, ст. 158, ст. 158¹, ст. 158², ст. 158³, ст. 159, ст. 159¹, ч. 1 ст. 160, ч. 3 ст. 160).

За часом вчинення кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення можуть бути класифіковані на:

- а) кримінальні правопорушення, які вчиняються виключно під час виборчого процесу чи процесу референдуму (ч. 1 ст. 157 в частині перешкоджання вільному здійсненню виборцем, учасником референдуму свого виборчого права або права брати участь у референдумі, прав та повноважень члена ініціативної групи референдуму або офіційного спостерігача), ст. 158¹, ст. 158³ (крім частини другої цієї статті в частині зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму), ст. 159, ч. 1 ст. 159¹ (в частині подання завідомо недостовірних відомостей у фінансовому звіті про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, місцевої організації політичної партії, кандидата), ч. 2 та ч. 4 ст. 159¹, ч. 1 ст. 160 (крім прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди членом виборчої комісії або комісії з референдуму), ч. 2 ст. 160 (крім пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди члену виборчої комісії або комісії з референдуму) ч. 3 ст. 160, ч. 4 ст. 160; б) кримінальні правопорушення, які вчиняються поза межами виборчого процесу чи процесу референдуму, ст. 158², ч. 1 ст. 159¹ (в частині подання завідомо недостовірних відомостей у звіті політичної партії про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру); в) кримінальні правопорушення,

які можуть вчинятися як під час виборчого процесу чи процесу референдуму, так і поза їх межами, ч. 1 ст. 157 (в частині перешкоджання у виконання своїх повноважень членами виборчих комісій або комісії з референдуму), ч. 4 та ч. 5 ст. 157, ст. 158, ч. 2 ст. 158³ (в частині зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму).

7. Усталений у вітчизняній кримінально-правовій доктрині підхід до визначення безпосередніх об'єктів діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК, як виборчих та референдумного прав громадян, потребує перегляду, що пов'язано із розвитком демократичних процесів та динамікою розвитку суспільних відносин.

Виборчі чи референдумне права у суб'єктивному сенсі, як і права та повноваження інших суб'єктів виборчого чи референдумного процесу, не можуть виступати об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки у разі вчинення посягання вони не знищуються, не обмежуються, не вилучаються у їх носіїв. Суб'єктивне право, як сукупність певних правомочностей, взагалі не може зазнавати шкоди. Шкоди зазнає певний соціальний порядок, який складається з приводу реалізації зазначених прав чи повноважень. Механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єкту зумовлений структурою відповідних суспільних відносин, у зв'язку з чим вирішення проблеми об'єкта діянь, передбачених ст. ст. 157–160 КК поза цією структурою, фактично унеможливлюється. Обмеження безпосередніх об'єктів зазначених діянь лише виборчими та референдумним правами призводить до визнання багатьох з них безоб'єктними посяганнями, оскільки при їх вчиненні суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав шкоди не зазнають.

Потерпілими від перешкоджання у межах ст. 157 КК мають визнаватися лише індивідуальні суб'єкти виборчого чи референдумного процесів, у зв'язку з чим вказівка на «роботу виборчої комісії або комісії референдуму» в найменуван-

ні цієї статті, а також вказівка на «ініціативну групу референдуму та комісію референдуму» у диспозиції передбаченої тут норми мають бути скасовані. Дії осіб, які перешкоджали діяльності колективних суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму, а також діяльність індивідуальних суб'єктів зазначених процесів в інший, аніж передбачені у ч. 1 та ч. 2 ст. 157 КК спосіб, слід кваліфікувати за ст. 212²⁴ КУпАП.

Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму має кваліфікуватися за сукупністю, якщо воно поєднане із: 1) розголошенням таємниці усиновлення (удочеріння), що вчинене службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі (ч. 2 ст. 168 КК); 2) незаконним позбавленням волі або викраденням людини, передбаченим ч. 2 та ч. 3 ст. 146 КК; 3) незаконним введенням в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК); 4) умисним вчиненням насильницьких дій, що мають характер мордування (ч. 2 ст. 126); 5) умисним заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121), замахом на вбивство або вбивством (ст. 115); 6) умисним знищенням чи пошкодженням майна, вчиненим шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК); 7) погрозою вбивством, що вчинена членом організованої групи (ч. 2 ст. 129 КК). В інших випадках перешкоджання, про яке йдеться у ч. 1 — ч. 3 ст. 157 КК, має розглядатися як складний одиничний багатооб'єктний злочин.

8. Коло суб'єктів суспільних відносин з організації та проведення виборів або референдуму, на відмінну від суспільних відносин з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого або референдумного процесів, є більш широким і включає до себе не тільки суб'єктів виборчого процесу чи процесу

референдуму, а й інших суб'єктів, зокрема органи ведення Державного реєстру виборців, архівні установи, осіб, які здійснюють внесок на підтримку політичної партії чи надають фінансову (матеріальну) підтримку для здійснення передвиборної агітації чи агітації референдуму, юридичних осіб як адресатів непрямого підкупу, а також представників засобів масової інформації. Зазначені відносини можуть мати як нематеріальний, так і матеріальний характер, а шкода заподіюється шляхом кримінально протиправного впливу або на їх предмет, або на соціальний зв'язок, що зумовлює і наявність більш широкого кола криміноутворюючих ознак діянь, наявність яких свідчить про здатність останніх заподіювати істотну шкоду відповідному об'єкту кримінально-правової охорони. Проте у будь-якому випадку предметом кримінально протиправного впливу при вчиненні посягань на суспільні відносини з організації та проведення виборів чи референдуму не можуть виступати суб'єкти цих відносин.

Незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму та ухилення члена виборчої комісії, комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії мають іншу спрямованість (їх об'єктом виступають суспільні відносини з організації та проведення виборів або референдуму), ніж дії, передбачені ч. 1 — ч. 3 ст. 157 КК, у зв'язку з чим кримінальна відповідальність за них повинна встановлюватися окремими нормами. В контексті ст. 158¹ бюлетень є предметом суспільних відносин з організації та проведення виборів. Тому предметом передбаченого тут діяння не можуть бути підроблені та незаконно виготовлені виборчі бюлетені чи бюлетені для голосування на референдумі. Вони виступають засобами вчинення кримінального правопорушення, відповідальність за яке встановлена в ч. 2 ст. 158¹ КК. Крім цього, предметом посягання, про яке йдеться у ч. 2 ст. 158¹ КК, можуть бути лише бюлетені, які є для винного чужими, тобто такими, що не отримані ним для

здійснення власного виборчого чи референдумного права. Бюлетені не є предметом таких суспільних відносин як авторитет органів державної влади. Тому їх викрадення, приховування чи знищення має розглядатися як однооб'єктне кримінальне правопорушення. Печатки виборчої комісії чи комісії з референдуму до предмету суспільних відносин, які охороняються ст. 158² КК, не належать.

Суспільні відносини, які охороняються статтею 158³ КК України, можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер. У першому випадку предметом таких відносин виступає виборча документація або документація референдуму, печатки виборчої комісії чи комісії з референдуму, а також виборчі скриньки з бюлетенями (такими є лише скриньки, в яких знаходяться бюлетені, інакше вони можуть розглядатися лише як предмет відносин власності). Саме на ці предмети спрямовується кримінально протиправний вплив, завдяки чому вони набувають ознак предмета злочину. У другому випадку предметом суспільних відносин виступає такий нематеріальний об'єкт як інформація, засобами кримінально протиправного впливу на яку мають визнаватися «інтелектуально» підроблена або незаконно виготовлена виборча документація, документація референдуму, а також завідомо недостовірні відомості. «Матеріально» підроблена виборча документація, документація референдуму має розглядатися як предмет злочину, передбаченого ч. 2 ст. 158³ КК, а «інтелектуально» підроблена — як засіб його вчинення. «Інтелектуально» підроблена виборча документація, документація референдуму завжди пов'язана з внесеними до неї завідомо недостовірними відомостями. Тому в контексті ч. 2 ст. 158³ КК, де включення до виборчої документації чи документації референдуму завідомо недостовірних відомостей позиціонується як окрема форма об'єктивної сторони цього діяння, при диференціації зазначених понять в основу має бути покладений характер такої документації: якщо вона має особистий характер (заява, подання тощо), мова йде про

документацію, що містить завідомо недостовірні відомості; в інших випадках має місце «інтелектуально» підроблена виборча документація, документація референдуму.

Частина 1 ст. 158³ КК є прикладом надмірної криміналізації і має бути скасована, оскільки передбачені тут дії не здатні заподіювати істотної шкоди суспільним відносинам з організації та проведення виборів або референдуму. Протидія підписанню протоколу до його остаточного заповнення чи не на засіданні комісії, яка за своєю суттю не є фальсифікацією, цілком можлива адміністративно-правовими заходами.

Основним безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 159 КК, є суспільні відносини з вільного формування волі виборців чи учасників референдуму як складова суспільних відносин з проведення виборів. Зазначене розуміння спрямованості порушення таємниці голосування обумовлює необхідність корегування такої ознаки об'єктивної сторони цього діяння як час його вчинення, під яким слід розуміти лише час, протягом якого відбувається голосування.

Предметом суспільних відносин з організації виборів, що охороняються ч. 1 ст. 159¹ КК, є інформація про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру або інформація про надходження та використання коштів виборчого фонду. Саме вона піддається кримінально протиправному впливу і може вважатися предметом зазначеного кримінального правопорушення. Засобами вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 159¹ КК, є недостовірні відомості, за допомогою яких здійснюється негативний вплив на інформацію. Паритет можливостей суб'єктів виборчого чи референдумного процесів при проведенні ними агітації, як певне нематеріальне явище, є предметом суспільних відносин з організації виборів чи референдуму, які охороняються ч. 2 ст. 159¹ КК. Цей елемент структури згаданих відносин є предметом кримінально протиправного впливу (предметом кримінального правопорушення), у зв'язку з чим як такі не

можуть виступати грошові кошти, майно, пільги, послуги тощо, що виконують функцію засобу вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 2 ст. 159¹ КК.

Предметом кримінально протиправного впливу при вчиненні діяння, передбаченого ч. 3 ст. 160 КК, виступає вільне формування волі виборця, яке є складовою суспільних відносин з організації виборів чи референдуму. Ця обставина має бути відображена шляхом впровадження до КК України терміна «непрямий підкуп» з позиціонуванням цього діяння як самостійного кримінального правопорушення.

9. Сутність кримінально-правової охорони полягає у встановленні законодавцем кола відповідних суспільних відносин та визначенні ним ознак діянь, які здатні заподіювати їм істотну шкоду чи створювати загрозу її заподіяння. До криміноутворюючих ознак посягань на суспільні відносини з реалізації виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу або процесу референдуму насамперед належать способи та засоби їх вчинення, а також ознаки спеціального суб'єкта.

10. До диспозиції норми, передбаченої ч. 1 ст. 157 КК, необхідно повернути вказівку на підкуп як самостійний спосіб перешкоджання у здійсненні виборчих або референдумного прав. Суб'єктами пасивного підкупу (ч. 1 ст. 160) та адресатами підкупу (ч. 2 ст. 160) можуть виступати лише члени виборчої комісії або комісії з референдуму та офіційні спостерігачі, котрі у разі відхилення пропозиції неправомірної вигоди мають визнаватися потерпілими від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК, що буде повністю відповідати положенням виборчого та референдумного законодавства, що позиціонує підкуп як спосіб перешкоджання у здійсненні не тільки прав, а й повноважень відповідних суб'єктів процесу виборів чи референдуму.

Спрямованість перешкоджання та підкупу напряму залежить від соціальної характеристики їх потерпілого та адресата. Виходячи з цього: а) перешкоджання здійснен-

ню виборцем, кандидатом чи учасником референдуму свого виборчого права або права брати участь у референдумі, вчинене шляхом підкупу, має кваліфікуватися за ч. 1 ст. 157 КК; б) перешкоджання реалізації своїх повноважень членом виборчої комісії чи комісії з референдуму або офіційним спостерігачем, вчинене шляхом підкупу, — за ч. 2 ст. 160 КК; в) перешкоджання реалізації своїх повноважень головою або членом ЦВК, головою окружної, територіальної чи дільничної комісії або його заступником, вчинене шляхом підкупу, — за ст. 369 КК. Диспозицію ч. 1 ст. 157 КК слід доповнити вказівкою на службових осіб виборчих комісій чи комісій з референдуму, що буде сприяти вирішенню проблеми розмежування цього діяння із суміжними складами, зокрема передбаченими ст. ст. 350 та 352 КК.

Перешкоджання здійсненню виборчих чи референдумного прав громадян, прав та повноважень інших суб'єктів виборчого процесу, поєднане з обманом, можливе виключно шляхом безпосереднього впливу на потерпілу особу. Використання обману, який не пов'язаний з таким впливом, може розглядатися лише як посягання на суспільні відносини з організації та проведення виборів чи референдуму, оскільки в цих випадках він спрямований не на потерпілого, а на інші структурні елементи — предмет чи соціальний зв'язок, що цілком погоджується з механізмом заподіяння шкоди зазначеним суспільним відносинам. Це стосується й інших способів перешкоджання, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 157.

Як самостійний спосіб перешкоджання, примушування у межах ч. 1 ст. 157 КК може полягати лише у погрозі розголошення відомостей, які потерпіла особа чи її близькі родичі бажають зберегти у таємниці, а також погрозі обмежити права і свободи потерпілого (звільнити з роботи, відразувати з навчального закладу тощо). Інші дії (наприклад, здійснення поміток на зворотному боці запрошень на вибори із вказівкою прізвища кандидата, за якого треба голосувати) примушування не утворюють і мають розглядатися як адмі-

ністративне правопорушення (ст. 212²⁴ КУпАП). Знищення чи пошкодження майна, навіть того, що використовується з метою проведення передвиборної агітації, зокрема агітаційних банерів, яке не пов'язане з безпосереднім впливом на потерпілу особу, складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 157 КК, не утворює і може розглядатися лише як посягання на власність.

З метою подолання правової невизначеності між основним та кваліфікованим складами перешкоджання, передбаченими ч. 1 та ч. 2 ст. 157 КК (буквальне тлумачення ч. 2 ст. 157 КК дозволяє укласти, що її застосуванню має передувати перешкоджання, поєднане з обманом або примушуванням, що суперечить основній ідеї законодавця щодо диференціації відповідальності за перешкоджання здійсненню прав чи повноважень осіб, зазначених у ч. 1 ст. 157), згадані тут діяння мають розглядатися як самостійні кримінальні правопорушення.

Чинна редакція ч. 1 ст. 157 КК не охоплює собою перешкоджання здійсненню права на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму, у тому числі і права на проведення передвиборної агітації або агітації референдуму, хоча такі дії є достатньо суспільно небезпечними і потребують криміналізації. Ст. 157 КК не може застосовуватися і у тих випадках, коли має місце перешкоджання діяльності осіб, які хоча певним чином і причетні до виборчої чи референдумної кампанії (водії залучених до кампанії транспортних засобів, технічні працівники, ІТ-спеціалісти, поліцейські та ін.), але не є ні суб'єктами, ні учасниками виборчого чи референдумного процесів. У таких випадках, за наявності підстав, можуть застосовуватися інші норми Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю, життю, авторитету органів державної влади тощо. Дії, передбачені ч. 1 ч. 3 ст. 157 КК, мають визнаватися закінченими з моменту вчинення перешкоджання, незалежно від реакції адресата такого впливу.

Вітчизняна судова практика, відповідно до якої одержання особою неправомірної вигоди для передачі її не безпосередньо виборцям, а іншим суб'єктам для подальшого здійснення підкупу, розглядається як посередницька діяльність винного у межах ч. 1 ст. 160 КК, є необґрунтованою, що зумовлює необхідність впровадження у норми про підкуп у межах розділу V Особливої частини конструкцій, які притаманні корупційним правопорушенням. Посередницька діяльність має розглядатися як співучасть або у вчиненні перешкоджання, якщо адресатами підкупу виступають виборці чи кандидати, або у вчиненні підкупу, якщо його адресатами є члени комісії або офіційні спостерігачі.

Службовими особами виборчих комісій чи комісії з референдуму мають визнаватися лише особи, які виконують організаційно-розпорядчі функції — Голова та члени ЦВК, голова та заступники територіальних, окружних та дільничних виборчих комісій. Члени окружних чи територіальних виборчих комісій можуть визнаватися службовими особами лише за умови надання їм організаційно-розпорядчих функцій колегіальним рішенням такої комісії. Офіційні спостерігачі до службових осіб не належать.

Незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму може вчинятися лише шляхом вимоги чи вказівки, що зумовлює необхідність повернення до попередньої редакції відповідної норми.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 158¹ КК, має визнаватися закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених тут альтернативних дій. У випадках, коли винна особа вчинила одну або декілька дій, але не встигла вчинити іншу дію із тих, які охоплювались її умислом, скоєне слід розглядати як закінчений злочин за виконаними діями, а незавершена дія окремої кваліфікації, як замах на злочин, не потребує.

Виходячи зі специфіки такого предмета як бюлетень, коли будь-які дії з його пошкодження (розлив рідини, від-

ривання шматка, здійснення написів тощо) призводять до повної втрати ним свого функціонального призначення, диференціація дій щодо бюлетеня на пошкодження та знищення у межах ч. 2 ст. 158¹ КК є зайвою (мова може йти лише про знищення бюлетеня), у зв'язку з чим вказівку на пошкодження у ч. 2 ст. 158¹ КК слід скасувати.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони діяння, передбаченого ст. 158² КК, є час (передбачений профільним законодавством період зберігання виборчої документації або документації референдуму) та місце (архівні установи або ЦВК України) його вчинення.

11. Суспільно небезпечні наслідки посягань на народне волевиявлення мають бути уніфіковані. Під такими слід розуміти визнання голосування на ділянці недійсним (коло підстав для визначення голосування на виборчій ділянці чи ділянці референдуму недійсним слід розширити шляхом внесення відповідних змін до виборчого та референдумного законодавства) та визнання голосування таким, що не відбулося. Зазначені наслідки є найбільш небезпечними кваліфікуючими ознаками згаданих кримінальних правопорушень, що обумовлює необхідність їх диференціації на рівні окремих частин відповідних статей V розділу Особливої частини КК.

Вказівка на неможливість проведення підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування чи результатів виборів або референдуму, що міститься у ч. 5 ст. 157 КК, є необґрунтованою і має бути скасована. Ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків має пов'язуватися лише зі зривом роботи цих комісій в день голосування. Згаданий наслідок може бути спричинений і перешкоджанням члену виборчої комісії чи комісії з референдуму у здійсненні своїх повноважень, що має знайти відображення у межах ст. 157 КК.

Суспільно небезпечні наслідки посягань на народне волевиявлення можуть інкримінуватися винній особі лише у тому разі, коли вони спричинені завідомо.

12. Розмежування продовжуваних та повторних кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення повинно здійснюватись на основі таких базових положень: а) продовжувані кримінальні правопорушення є сукупністю тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально-правним наміром, тобто до вчинення першого з цих діянь особа усвідомлює, що для реалізації свого наміру необхідно вчинити декілька таких діянь, кожне з яких є певним етапом у реалізації єдиного умислу винного (наприклад, послідовне надання неправомірної вигоди декільком виборцям за заздалегідь підготовленим списком, з отриманням для цього певної суми грошей, незаконне отримання декількох бюлетенів у разі одночасного проведення різних типів виборів, незаконне опускання бюлетенів до виборчої скриньки за своїх родичів, коло яких є заздалегідь визначеним, незаконне надання бюлетеня особі замість членів її родини чи близьких родичів тощо); б) повторні кримінальні правопорушення характеризуються самостійним умислом на вчинення кожного з них як закінченого діяння (наприклад, надання неправомірної вигоди різним виборцям за наявності окремого умислу щодо підкупу кожного з них, незаконне надання бюлетенів різним особам замість виборців, які не брали участі у голосуванні, тощо). Повторність як кваліфікуюча ознака діянь, передбачених V розділом Особливої частини, має знайти відображення і у межах статті 157 КК.

13. Диференціація та індивідуалізація є самостійними методами здійснення кримінально-правової політики держави у напрямку встановлення оптимального балансу між повноваженнями законодавця та дискреційними повноваженнями суду при вирішенні питань щодо кримінальної протиправності діяння, його караності, а також настання інших кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення.

Сучасний етап розвитку кримінально-правових приписів щодо протидії посяганням на народне волевиявлення характеризується надмірним використанням методу дифе-

ренціяції, що, у свою чергу, породжує суттєві складнощі при обґрунтуванні суспільної небезпеки окремих діянь та встановлених санкцій за їх вчинення, а у підсумку призводить до штучного обмеження меж судової дискреції, у зв'язку з чим зазначений вище баланс у згаданій сфері не може бути визнаний оптимальним.

14. Чинний КК України необхідно доповнити таким видом додаткового покарання як позбавлення виборчих або референдумного прав, що може бути здійснено шляхом реформування ст. 55 КК. Воно має передбачатися як додаткове обов'язкове у разі вчинення: 1) умисного подання виборцем до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про себе (ч. 1 ст. 158); 2) отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі від особи, яка не має права його надавати (ч. 1 ст. 158¹); 3) голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу (ч. 1 ст. 158¹); 4) незаконного опускання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки (ч. 1 ст. 158¹); 5) включення кандидатом до виборчої документації завідомо недостовірних відомостей (ч. 2 ст. 158³); 6) порушення таємниці голосування (ч. 1 ст. 159). В інших випадках позбавлення виборчих чи референдумного прав може застосовуватися на розсуд суду, виходячи з того, що зловживання цими правами напряду обумовило механізм вчинення відповідного кримінального правопорушення проти народного волевиявлення.

15. За своєю кримінально-правовою природою норма, передбачена ч. 5 ст. 160 КК, не є окремим випадком дієвого каяття, оскільки суттєво відрізняється від останнього як умовами, так і підставами застосування. Вона спрямована на стимулювання позитивної посткримінальної активності учасників підкупу з його розкриття і вирішення проблеми високого рівня латентності цього діяння.

Від звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп на підставі ч. 5 ст. 160 КК слід відрізняти ситуації,

коли особа, отримавши пропозицію про вчинення підкупу, не має на меті його вчиняти та звертається до правоохоронних органів, внаслідок чого на підставі згоди про конфіденційне співробітництво залучається до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 275 КПК). Положеннями щодо спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності має бути доповнена і ст. 159¹ КК.

16. Уніфікації правозастосовної практики у сфері застосування спеціальної конфіскації за кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення перешкоджає подвійна правова природа цього інституту (ст. 96² КК та ст. 100 ПК), яка має бути подолана шляхом чіткої диференціації її матеріально-правової та процесуально-правової складової.

17. Вказівку у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення слід скасувати і впровадити таку категорію як особливості конкретного кримінального правопорушення. У площині посягань проти народного волевиявлення до таких особливостей можуть бути віднесені: мотиви вчинення цих правопорушень, заподіяння ними похідних шкідливих наслідків, обставини, пов'язані з кількісними ознаками їх складів, вчинення більш небезпечного з діянь, що передбачені у відповідному складі як альтернативні, наявність у вчиненому одночасно декількох дій, які передбачені як альтернативні, кількість кримінально протиправних епізодів у межах продовжуваного діяння.

18. Висновки органу пробації, у тому числі і щодо ризиків вчинення обвинуваченим нового кримінального правопорушення мають для суду суто рекомендаційний характер, а їх врахування (неврахування) належить до сфери його дискреційних повноважень. У зв'язку з цим пропозиції наділити згадані ризики та інші обставини, встановлені органом пробації у досудовій доповіді, статусом однієї із загальних засад призначення покарання, слід визнати необґрунтова-

ними, оскільки вони суперечать принципу призначення покарання виключно судом.

19. Характер участі співучасника кримінального правопорушення, тобто його функціонал, визначений на законодавчому рівні і не може бути змінений у судовому порядку. Тому його врахування чи неврахування до сфери дискреційних повноважень суду не належать. До неї належить лише ступінь такої участі, у зв'язку з чим вказівку на «характер» у ч. 5 ст. 68 КК треба скасувати.

20. Підстави застосування ст. 69 КК не повинні пов'язуватися лише з пом'якшуючими обставинами, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Доречним є також встановлення у диспозиції ч. 1 ст. 69 переліку обставин, які надають суду право призначити покарання нижче від найнижчої межі, а які — перейти до іншого більш м'якого виду основного покарання.

21. Підстави застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням (загальний вид) не повинні пов'язуватися з тяжкістю кримінального правопорушення, а мають обмежуватися виключно даними про особу винного. У практиці протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення домінує спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням (на підставі угод), де дискреційні повноваження суду не виходять за межі оцінних понять, що є підставами для відмови у затвердженні угоди, а також питання щодо тривалості іспитового строку та переліку обов'язків, які покладає суд на звільнену особу.

22. У кримінальних провадженнях за ст. ст. 157–160 КК укладаються виключно угоди про визнання винуватості, навіть у тих випадках, коли в них беруть участь потерпілі. У межах угоди про визнання винуватості сторони узгоджують призначення: а) мінімального розміру штрафу, встановленого санкцією відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК; 2) розміру штрафу нижче від найнижчої

межі, встановленої санкцією відповідної статті Особливої частини КК; 3) штрафу у максимальному розмірі, передбаченому санкцією відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК; 4) штрафу як більш м'якого покарання, не передбаченого санкцією відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК; 5) максимального строку обмеження волі, встановленого санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК із застосуванням ст. 75 КК; 6) мінімального строку позбавлення волі, встановленого санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК із застосуванням ст. 75 КК; 7) мінімального строку позбавлення волі із застосуванням ч. 3 ст. 68 та ст. 75 КК; 8) позбавлення волі нижче від найнижчої межі, встановленої санкцією статті (частини статті) із застосуванням ст. 75 КК. Зустрічаються і випадки узгодження сторонами покарання у виді позбавлення волі на строк, який перевищує встановлену у санкції відповідної статті (частини статті) мінімальну межу. Але в такому разі теж застосовується ст. 75 КК. Випадків призначення судами на підставі угоди про визначення винуватості реального покарання у виді обмеження чи позбавлення волі не виявлено.

23. На відміну від спеціальної конфіскації, яка має обов'язковий характер, кримінально-правові заходи, передбачені п. п. 1–3 ч. 1 ст. 96⁶ КК, такого характеру не мають, тобто і питання щодо наявності чи відсутності підстав і питання щодо застосування чи незастосування цих заходів до юридичної особи знаходяться у сфері дискреційних повноважень суду. У разі вчинення в інтересах юридичної особи діяння, передбаченого ст. 160 КК, судом може бути застосована не тільки ліквідація юридичної особи, а й штраф. Штраф у випадку вчинення зазначеного діяння може бути застосований і на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила це правопорушення.

24. Застосування норм розділу XIV¹ Загальної частини до політичної партії чи громадської організації як учасників

виборчого чи референдумного процесів є можливим за наявності двох умов: а) діяння, передбачені ч. 2 — ч. 4 ст. 159¹ та ст. 160 КК, мають бути вчинені лише їх уповноваженими особами; б) має бути наявним зв'язок між вчиненим діянням та політичною партією чи громадською організацією (використання авторитету політичної партії чи громадської організації для полегшення вчинення зазначених діянь, укладання від імені згаданих суб'єктів договорів, під виглядом яких вчиняються посягання, передбачені ч. 2 — ч. 4 ст. 159¹ чи ст. 160, надання неправомірної вигоди з метою ухилення політичної партії чи громадської організації від адміністративної, фінансової чи цивільно-правової відповідальності тощо).

25. Випадки застосування судами за вчинення кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення покарань у виді обмеження чи позбавлення волі з їх реальним відбуванням є поодинокими. Основними формами реалізації кримінальної відповідальності тут виступають покарання у виді штрафу та загальний і спеціальний види звільнення від відбування покарання у виді обмеження чи позбавлення волі з випробуванням.

В такій ситуації вирішальну роль у площині запобігання рецидиву зазначених посягань мають відігравати додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю та позбавлення виборчих або референдумного прав, оскільки збільшення кількості покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, буде суперечити загальноєвропейській тенденції до гуманізації форм реагування на вчинене кримінальне правопорушення.

Список використаних джерел

1. Автухов К. А., Човган В. О., Яковець І. С. Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція. Київ : [б.в.], 2019. 180 с.
2. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. № 1. С. 57–65.
3. Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18.
4. Акімов М. О. Деякі кваліфікуючі ознаки злочинів проти виборчих прав: наявні проблеми, шляхи їх вирішення. *Юридична наука*. 2018. № 1. С. 14–22.
5. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія. Вінниця : Нілан–ОТД, 2017. С. 303.
6. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003 р. (за даними судової статистики). *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 5. С. 38–45.
7. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2020. 560 с.
8. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : КНТ, 2007. 328 с.
9. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні : монографія. Київ : Форум, 2004. 161 с.
10. Андрушко П. П. Поняття та види диференціації кримінальної відповідальності *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності* : міжнар. симпозіум (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 24.
11. Анісімов Г. М., Фомін С. Б. Особливості укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні про ко-

- рупційні правопорушення. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 черв. 2022 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 6–8.
12. Антипов В. І. Кримінально-правова кваліфікація посягань на виборчі та референдумні права : навч. посіб. Вінниця : Нілан, 2017. 114 с.
 13. Антонюк Н. Диференціація кримінальної відповідальності у правових інститутах звільнення від покарання чи його відбування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 272–277.
 14. Антонюк Н. О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ : Алерта, 2023. 554 с.
 15. Антонюк Н. О. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Право України*. 2019. № 9. С. 196–214.
 16. Аракелян Р. М. Поняття державного примусу в теорії права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 391–393.
 17. Афанасьєва М. Поняття «виборча система»: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2012. № 2, кн. 2, ч. 2. С. 318–327.
 18. Афанасьєва М. В. Інженерно-технологічний підхід до законодавства про місцеві вибори. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. IX. С. 300–307.
 19. Балабанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 358 с.
 20. Барабаш О. Л. Підкуп як спосіб перешкоджання вільному здійсненню виборчого права: матеріально-правовий аспект злочину та процесуальний порядок його встановлення. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 4. С. 51–54.
 21. Батраченко Т. С. Кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2013. 216 с.
 22. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
 23. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
 24. Баулін Ю. В. Проблеми кримінально-правового захисту прав та свобод людини (методологічний аспект). *Теоретичні та*

- практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 черв. 1997 р.). Харків : Право, 1998. С. 168—170.
25. Берднік І. В. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію виборчих документів та документів референдуму (ч. ч. 1—3 ст. 158 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2011. 20 с.
26. Борисов В. І. Родовий об'єкт злочинів проти безпеки виробництва. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 3. С. 144—152.
27. Братівник О. П. Кримінально-правове розуміння особливостей суб'єкта злочину, передбаченого ст. 160 Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6, т. 1. С. 112-116.
28. Бурбій А. В. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян України : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.08. Київ, 2020. 210 с.
29. Бурдін В. М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за корупційні злочини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 233—244.
30. Бурдін В. М., Старосольська С. П. Кримінальна відповідальність за ухилення від відбування покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 303 с.
31. Васильєва О. І., Дейдей Д. М. Шляхи захисту виборчих прав громадян у період місцевих виборів 2020 року. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. Вип. 2. С. 64—69. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2021/12.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
32. Веретянников В. О. Ознаки суб'єкта провокації підкупу: деякі питання кваліфікації та правозастосування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 113—120.
33. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 4-те вид., перероб. та доп. Київ : Алерта, 2016. 364 с.
34. Виборчий кодекс України : прийнятий 19.12.2019 р. № 396-IX у ред. від 31.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

35. Вирок Андрушківського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 272/49/22 від 01.04.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103833413> (дата звернення: 10.05.2025).
36. Вирок Апеляційного суду Донецької області у кримінальному провадженні № 775/27/2016(м) від 21.03.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56562007> (дата звернення: 10.05.2025).
37. Вирок Арцизького районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 492/189/20 від 17.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93610336> (дата звернення: 10.05.2025).
38. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 495/8009/15 від 02.12.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54109033> (дата звернення: 10.05.2025).
39. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № є359/718/2020 від 28.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93882345> (дата звернення: 10.05.2025).
40. Вирок Бородянського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 939/2210/20 від 23.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93751745> (дата звернення: 10.05.2025).
41. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у кримінальному провадженні № 361/250/21 від 01.03.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95199076> (дата звернення: 10.05.2025).
42. Вирок Бучацького районного суду Тернопільської області у кримінальному провадженні № 595/2428/15-к від 30.12.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54875586> (дата звернення: 10.05.2025).
43. Вирок Вищого антикорупційного суду у кримінальному провадженні № 1-кп/991/6124 від 04.03.2024 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117443133> (дата звернення: 10.05.2025).
44. Вирок Володарського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 364/1014/19 від 31.10.2019 р. /

- ЄДРСР. URL: <https://rejestr.court.gov.ua/Review/853/3/88> (дата звернення: 10.05.2025).
45. Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 276/119/21 від 25.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95141741> (дата звернення: 10.05.2025).
46. Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 276/138/121 від 25.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://sejestr.court.gov.ua/Review/951474/> (дата звернення: 10.05.2025).
47. Вирок Галицького районного суду м. Львова у кримінальному провадженні № 461/438/24 від 22.04.2024 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073> (дата звернення: 10.05.2025).
48. Вирок Дарницького районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 753/1597/19 від 08.08.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://revesrt.court.gov.ua/Review/83815113> (дата звернення: 10.05.2025).
49. Вирок Деснянського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 754/413/23 від 27.09.2023 р. / ЄДРСР. URL: <https://regestr.court.gov.ua/Review/113913878> (дата звернення: 10.05.2025).
50. Вирок Держинського міського суду Донецької області у кримінальному провадженні № 225/76/2021 від 26.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97192783> (дата звернення: 10.05.2025).
51. Вирок Держинського міського суду Донецької області (м. Торецьк) у кримінальному провадженні № 225/8703/19 від 26.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://court.gov.ua/Review/97192783> (дата звернення: 10.05.2025).
52. Вирок Держинського міського суду Донецької області у кримінальному провадженні № 225/3387/19 від 17.07.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83090060> (дата звернення: 10.05.2025).
53. Вирок Дніпровського районного суду м. Херсона у кримінальному провадженні № 666/6074/15 від 16.11.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53634641> (дата звернення: 10.05.2025).

54. Вирок Дніпровського районного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 175/109/21 від 28.07.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105463790> (дата звернення: 10.05.2025).
55. Вирок Залізничного районного суду м. Львова у кримінальному провадженні № 462/120/23 від 30.05.2023 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111207802> (дата звернення: 10.05.2025).
56. Вирок Залізничного районного суду м. Львова у кримінальному провадженні № 462/355/21 від 30.05.2023 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111207802> (дата звернення: 10.05.2025).
57. Вирок Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 69511530122 від 20.10.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106932397#> (дата звернення: 10.05.2025).
58. Вирок Катеринопільського районного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 698/180/21 від 19.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97011041> (дата звернення: 10.05.2025).
59. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 369/5667/16-к від 30.06.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58768071> (дата звернення: 10.05.2025).
60. Вирок Київсько-Святошинського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 3691788122 від 04.07.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105074304#> (дата звернення: 10.05.2025).
61. Вирок Київського районного суду м. Одеси у кримінальному провадженні № 947/579/21 від 19.05.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97052969> (дата звернення: 10.05.2025).
62. Вирок Кілійського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 502/945/18 від 03.12.2018 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78263688> (дата звернення: 10.05.2025).
63. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області у кримінальному провадженні № 159/317/21 від 28.04.2021 р. /

- ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96570089> (дата звернення: 10.05.2025).
64. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми у кримінальному провадженні № 592/183/21 від 22.01.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94341423> (дата звернення: 10.05.2025).
65. Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 505/288/2019 від 03.09.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84032993> (дата звернення: 10.05.2025).
66. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя у кримінальному провадженні № 334/543/21 від 04.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94650788> (дата звернення: 10.05.2025).
67. Вирок Мар'їнського районного суду Донецької області у кримінальному провадженні № 237/836/19 від 21.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85180764#> (дата звернення: 10.05.2025).
68. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 303/456/20 від 24.06.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90035878> (дата звернення: 10.05.2025).
69. Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області у кримінальному провадженні № 0285/357/21 від 15.01.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94201801> (дата звернення: 10.05.2025).
70. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 183/208/15 від 10.02.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42636190> (дата звернення: 10.05.2025).
71. Вирок Новоодеського районного суду Миколаївської області у кримінальному провадженні № 482/167/21 від 14.07.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98288741> (дата звернення: 10.05.2025).
72. Вирок Обухівського районного суду Київської області у кримінальному провадженні № 372/3249/19 від 11.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84900954> (дата звернення: 10.05.2025).

73. Вирок Острозького районного суду Рівненської області у кримінальному провадженні № 567/123/16 від 03.03.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56229553> (дата звернення: 10.05.2025).
74. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області у кримінальному провадженні № 185/287/22 від 24.06.2022 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117182369> (дата звернення: 10.05.2025).
75. Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області у кримінальному провадженні № 604/387/16 від 10.06.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58229627> (дата звернення: 10.05.2025).
76. Вирок Путивльського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 584/152/19 від 17.09.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84352351> (дата звернення: 10.05.2025).
77. Вирок Рівненського міського суду у кримінальному провадженні № 569/3851/16 від 14.04.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57140834> (дата звернення: 10.05.2025).
78. Вирок Савранського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 512/23/19 від 18.04.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.gov.ua/Review/81318251> (дата звернення: 10.05.2025).
79. Вирок Савранського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 512/246/19 від 18.04.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81318251> (дата звернення: 10.05.2025).
80. Вирок Саратського районного суду Одеської області у кримінальному провадженні № 513/16/16 від 22.07.2016 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59131230> (дата звернення: 10.05.2025).
81. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області у кримінальному провадженні № 243/947/20 від 17.11.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr/court.gov.ua/Review/92925256> (дата звернення: 10.05.2025).
82. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 703/351/15 від 23.10.2015 р. /

- ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52642852> (дата звернення: 10.05.2025).
83. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 307/617/19 від 10.10.2019 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84859881#> (дата звернення: 10.05.2025).
84. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 308/13076/20 від 16.12.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93576001> (дата звернення: 10.05.2025).
85. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області у кримінальному провадженні № 766/2766/24 від 30.04.2024 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738> (дата звернення: 10.05.2025).
86. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області у кримінальному провадженні № 686/10280/16 від 31.05.2017 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67709206> (дата звернення: 10.05.2025).
87. Вирок Христинівського районного суду Черкаської області у кримінальному провадженні № 70611328120 від 25.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95181604> (дата звернення: 10.05.2025).
88. Вирок Шаргодського районного суду Вінницької області у кримінальному провадженні № 1/29/11 від 3.03.2011 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/14058347> (дата звернення: 10.05.2025).
89. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва у кримінальному провадженні № 761/1990/21 від 29.11.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102380482> (дата звернення: 10.05.2025).
90. Вирок Щорського районного суду Чернігівської області у кримінальному провадженні № 749/9/21 від 19.01.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94279615> (дата звернення: 10.05.2025).
91. Вирок Ямпільського міськрайонного суду Вінницької області у кримінальному провадженні № 153/8/15 від 28.01.2015 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94201801> (дата звернення: 10.05.2025).

92. Вирок Ямпільського районного суду Сумської області у кримінальному провадженні № 590/99/21 від 11.02.2021 р. / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94819482> (дата звернення: 10.05.2025).
93. Висоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні : дис.. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2017. 275 с.
94. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
95. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ : Ін-т законодавства ВР України, 2002. 634 с.
96. Галус О. О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. URL: <http://www.univer.km.ua/journal.php?vis=14&viscap=%D0%>
97. Гасанов Афлатун Ельдар огли. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та спеціальна конфіскація: тенденції розвитку інститутів в умовах євроінтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 314–318.
98. Голубутовський Р., Сидоренко А. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства. *Молодий вчений*. 2021. Вип. 5. С. 107–110. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-21> (дата звернення: 10.05.2025).
99. Горох О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: проблеми адвокатської та судової практик / Вища школа адвокатури НААУ. 2024. 1 січ. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/goroh-oleksij-petrovych/articles/zvilnennia-vid-vidbuvannia-pokarannia-z-viprobuvanniam-pro-problemi-advokatskoyi-ta-sudovoyi-praktiki-rozpoviv-oleksii-goro>
100. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 67 с.
101. Готін О. М. Про деякі чинники невідомості кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян. *Вибори і референдуми в Україні: законодавче за-*

- безпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–15 листоп. 2002 р.). Київ : Нора-друк, 2003. С. 290–295.
102. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 248 с.
103. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2006. 567 с.
104. Гришук В. К. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 5–6 лют. 2004 р.) / ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2004. С. 372.
105. Гришук В. К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності* : міжнар. симпозіум (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2009.
106. Гуртовенко О. П. Психічне насильство у кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 17 с.
107. Гуторова Н. О. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 74–75.
108. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 384 с.
109. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 38 с.
110. Дімітров М. К. Погроза за кримінальним правом України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2020. 244 с.
111. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : монографія. Одеса : Юридична література, 2014. 224 с.
112. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони : навч. посіб. / С. В. Діденко, С. В. Крючек, Г. С. Поліщук [та ін.]. Харків : Харків юридичний, 2009. 184 с.

113. Дудоров О. О. Кваліфікація одержання хабара, поєднаного з вимаганням. *Право України*. 1994. № 5–6. С. 34–37.
114. Дудоров О. О. Проблеми диференціації кримінальної відповідальності за злочинні порушення податкового законодавства. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності* : міжнар. симпозіум (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2009.
115. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 37 с.
116. Дудоров О. О., Мазур М. В. Реалізація принципу верховенства права у випадках застосування закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 133–138.
117. Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство : монографія. Харків : Право, 2014. 173 с.
118. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові основи використання зарубіжного досвіду при охороні і захисті виборчих прав громадян. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Вип. 3. С. 24–27.
119. Заворотченко Т. М. Проблеми захисту виборчих прав громадян у контексті побудови громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. С. 55–58. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/bitstream/lib/33113/1/.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
120. Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс : підручник / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 436 с.
121. Задоя К. П. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.
122. Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину : монографія. Харків : Право, 2013. 216 с.
123. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (стат-

- ті 157–184 КК). Кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян (статті 157–160 КК). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. Вип. 2. С. 366–406. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.14.218751>
124. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 320 с.
125. Калініченко Ю. В. Кримінальна відповідальність де завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину : монографія. Харків : Право, 2018. 256 с.
126. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та практичні аспекти : монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
127. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія. Луганськ : РВВЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.
128. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Т. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко [та ін.] ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. 356 с.
129. Ківалов С. В. Передмова. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) : у 2 т. / НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2019. Т. 1. С. 5.
130. Ківалов С. В. Сутнісно-понятійна характеристика адміністративних правових заходів. *Таксономія правових заходів* : монографія / за ред. О. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2024. С. 15–41.
131. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ : Час Друку, 2011. 132 с.
132. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 207 с.
133. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням та укладання угод у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 1. С. 115–121.

134. Кобан Ж. І. Права людини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Держава і право*. Сер.: Юридичні і політичні науки. 2003. Вип. 22. С. 552–556.
135. Ковальчук С. О. Щодо укладення у кримінальному провадженні про корупційне правопорушення угоди про визнання винуватості, однією з умов якої є застосування ст. 75 КК. *Правовий часопис Донбасу / Law Journal of Donbass*. 2022. № 4, т. 2. С. 161–166.
136. Кодекс України про адміністративні правопорушення : зі змінами та доповненнями станом на 1 травня 2025 р. (офіц. текст). Київ : Алерта, 2025.
137. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурно-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. 504 с.
138. Колодін Д. О. Виборча документація як предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст.158² КК України. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 лют. 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 325–327.
139. Колодін Д. О. Концептуальні засади кримінально-правової охорони народного волевиявлення в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2025. 440 с.
140. Колодін Д. О. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію підсумків голосування на виборах та референдумі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 228 с.
141. Колодін Д. О. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію підсумків голосування на виборах та референдумі : монографія. Одеса : Юридична література, 2014. 200 с.
142. Колодін Д. О. Кримінально-правова охорона виборчої системи та виборчих прав громадян. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2023. № 2. С. 149–153.
143. Колодін Д. О. Надання неправдивих відомостей до органу введення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Запоріжжя, 28–29 січ. 2022 р.) / Запорізька міська громадська організація «Істина». Запоріжжя, 2022. С. 75–76.

144. Колодін Д. О. Незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 лют. 2022 р.) / Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». Львів, 2022. С. 18–20.
145. Коломієць С. С. Загальні засади звільнення від покарання : дис. ... д-ра філософії. Київ, 2024. 265 с.
146. Коломієць Ю. Ю. Ідеологічна війна триває: очікувані результати. *Юридична Україна*. 2024. № 3. С. 34–38.
147. Коломієць Ю. Ю. Кримінально-правова політика України : конспект лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 212 с.
148. Коломієць Ю. Ю. Таксономія кримінальної відповідальності. *Таксономія правових заходів* : монографія / за ред. О. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2024. С. 386–419.
149. Комар В. В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 249 с.
150. Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання: кримінальні та кримінально-виконавчі аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 155–158.
151. Конопельський В. Я. Про поняття та зміст міжнародних стандартів з питань диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2014. № 5.2. С. 282–286.
152. Конституційне право : навч. посіб. / Д. С. Терлецький, М. Афанасьєва [та ін.] ; за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса : Фенікс, 2023. 584 с.
153. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 356 с.
154. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР у ред. від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
155. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Т. Барабаш [та ін.] ;

- Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2012. 1128 с.
156. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
157. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2005. 252 с.
158. Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені статтею 157 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3. С. 78–87. URL: <https://surl.li/vrqejy> (дата звернення: 10.05.2025).
159. Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за порушення таємниці голосування. *Topical issues of law: theory and practice*. 2016. № 31. С. 126–127.
160. Костюк В. Я., Белєвцева В. В., Клок О. В. Адміністративно-правові проблеми протидії корупції в Україні : монографія / за заг. ред. В. Я. Костюка. Харків : Право, 2017. 216 с.
161. Красноголовець С. В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдумних прав громадян в Україні та державах Центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 226 с.
162. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдумних прав / [П. П. Андрушко, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова С. Я. та ін.] ; за ред. В. П. Тихого. Харків : Кроссроуд, 2008. 344 с.
163. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих прав громадян : практ. коментар / авт.-підгот. В. С. Ковальський ; відп. ред. П. П. Пилипчук. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 48 с.
164. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
165. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Т. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1121 с.
166. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського. Київ : Юрінком Інтер, 1997.

167. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисів, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. 525 с.
168. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с
169. Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864–2007 рр.) / за ред. В. Т. Маляренка. Київ : Освіта України, 2008. 1104 с.
170. Кримінальний кодекс Австрії від 29.01.1974 р. № 60/1974. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12752> (дата звернення: 07.05.2025) [перекл. з нім.].
171. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки від 30.12.1999 р. № 787-IQ. URL: https://frameworks.e-qanun.az/46/f_46947.html (дата звернення: 10.03.2025) [перекл. з азербайдж.].
172. Кримінальний кодекс Аргентинської Нації від 29.10.1921 р. URL: <https://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/15000–19999/16546/texact.htm> (дата звернення: 10.04.2025) [перекл. з ісп.].
173. Кримінальний кодекс Бельгії від 08.06.1867 р. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/img_1/pdf/1867/06/08/1867060850_F.pdf (дата звернення: 10.05.2025) [перекл. з фр.].
174. Кримінальний кодекс Грузії від 22.07.1999 р. № 2287-вс. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/geo78610GEO.pdf> (дата звернення: 06.04.2025) [перекл. з груз.].
175. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки від 28.10.2021 р. № 127. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/3–38/edition/2087/kg> (дата звернення: 14.03.2025) [переклд. з киргиз.].
176. Кримінальний кодекс Королівства Норвегія від 22.05.1902 р. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005–05–20–28/*##&#x2a (дата звернення: 05.05.2025) [перекл. з англ.].
177. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки від 17 червня 1998 р. : URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> (дата звернення: 01.04.2025) [перекл. з латв.].

178. Кримінальний кодекс Литовської Республіки від 26.09.2000 р.
URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=por&doc=66150# (дата звернення: 11.04.2025) [перекл. з лит.].
179. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія / перекл. О. В. Коротюк. Київ : ОБК, 2024. 294 с.
180. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія від 05.05.2021 р.
URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=165138> (дата звернення: 08.04.2025) [перекл. з вірм.].
181. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 03.07.2014 р.
№ 226-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38102169#activate_doc=2 (дата звернення: 05.04.2025) [перекл. з англ.].
182. Кримінальний кодекс Республіки Корея від 18.09.1953 р.
URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1953/en/37944> (дата звернення: 17.04.2025) [перекл. з англ.].
183. Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18.04.2002 р.
№ 985-XV. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=121991&lang=ro (дата звернення: 05.05.2025) [перекл. з румун.].
184. Кримінальний кодекс Республіки Польща від 06.06.1997 р.
Dz.U. 1997 № 88 poz. 553. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970880553> (дата звернення: 18.04.2025) [перекл. з пол.].
185. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан від 21.05.1998 р.
URL: <https://surl.li/ywsezo> (дата звернення: 15.04.2025) [перекл. з тадж.].
186. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан від 22.09.1994 р.
№ 2012-XII. URL: <https://lex.uz/mact/-111453> (дата звернення: 27.03.2025) [перекл. з узб.].
187. Кримінальний кодекс Туреччини від 01.03.1926 р.
URL: <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/tck.pdf> (дата звернення: 07.04.2025) [перекл. з турецьк.].
188. Кримінальний кодекс Туркменістану від 12.06.1997 р.
№ 222-1. URL: <https://bp.gov.tm/laws/303/show> (дата звернення: 10.04.2025) [перекл. з туркм.].
189. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. у ред. від 07.06.2025.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

190. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 374 с.
191. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2: Особлива частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 1040 с.
192. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Одиссей, 2004. 1152 с.
193. Кримінальний кодекс Української РСР : затверджений від 28.12.1960 р. № 2000—05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.
194. Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки : [затверджений ВУЦВК 23.08.1922 р.]. *Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1922. № 37.
195. Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки : [затверджений ВУЦВК 08.06.1927 р.]. *Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1927. № 26—27.
196. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. : офіц. текст зі змінами та доповненнями на 1 листопада 1949 р. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950.
197. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини від 15.05.1871 р. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB> (дата звернення: 07.05.2025) [перекл. з нім.].
198. Кримінальний кодекс Франції від 22.07.1992 р. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719/> (дата звернення: 15.04.2025) [перекл. з фр.].
199. Кримінальний кодекс Швейцарії від 20.12.1937 р. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/de (дата звернення: 15.04.2025) [перекл. з нім.].
200. Кримінальний процесуальний кодекс України : офіц. текст. Київ : Алерта, 2025. 348 с.
201. Кубарева О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 16 с.

202. Кузнєцов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : практ. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 160 с.
203. Кузнєцов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 30, т. 2. С. 107–110.
204. Кулібаба Т. М. Форми народного волевиявлення: конституційно-правове закріплення. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 11 груд. 2020 р.) / ВМПЗДПУ. Дніпро, 2020. С. 39–41.
205. Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 111–119.
206. Леонов Б. Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) : монографія. Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 180 с.
207. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 529 с.
208. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Київський університет, 2006. 389 с.
209. Лихова С. Я. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян за новим КК України. *Право України*. 2002. № 2. С. 115–120.
210. Лихова С. Я. Окремі питання вдосконалення кримінально-правових норм щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян України. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2002. № 3. С. 134–140.
211. Лихова С. Я. Свобода віросповідання в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.) / НУ «ОЮА». Одеса, 2018. С. 33–34.
212. Лісова Ю. Деякі питання порушення таємниці голосування: досвід попередньої виборчої кампанії та практики ЄСПЛ / Громадянська мережа ОПОРА. 2019. 19 лип. URL: <https://www.oporaua.org/blog/vybory/vyborchi-ombudsmeni/18841-deiaki-pitannia-porushennia-taiemnitsi-golosuvannia-dosvid>

- poperednoyi-viborchoyi-kampaniyi-ta-praktika-espl (дата звернення: 10.05.2025).
213. Мазур М. В. Злочини проти виборчих прав громадян: історико-правовий аспект. *Молодий вчений*. 2011. Вип. 2. С. 539–545. URL: http://mvmazur.at.ua/_ld/0/5_FP_index.htm_20.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
214. Майданик Р. Основи юридичної аргументації: особливості судової аргументації у процесі судової правотворчості. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 1. С. 8–9.
215. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2013. 264 с.
216. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 31 с.
217. Махончук Р., Романюк П., Цуркан М. Огляд судової практики з розгляду спорів щодо виборів та виборчих правопорушень в Україні: за результатами президентських та парламентських виборів 2019 р. / за ред. М. Цуркана. Київ : АК-Group, 2020. 147 с.
218. Медіна Л. Виборчі права громадян України як об'єкт злочину. *Вісник прокуратури*. 2003. № 11. С. 36–41.
219. Медіна Л. П. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян за чинним законодавством : *Вибори Президента України-99: проблеми теорії і практики* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16–17 берез. 2000 р.) / ЦВК; Міжнар. фундація виборчих систем. Київ, 2000. С. 198–206.
220. Медіна Л. П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. ст. 157, 158, 159 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 226 с.
221. Медіна Л. П. Політичні права особи як об'єкт кримінально-правового захисту. *Вісник Академії: праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2000. Спецвипуск до 250-річчя прийняття Конституції Пилипа Орлика, № 251–255.
222. Мельник М. І. Корупція — корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.

223. Мельник М. І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. Київ : Атіка, 2005. 142 с.
224. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ : Парламентське вид., 2000. 256 с.
225. Меркулова В. О., Конопельський В. Я. Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: співвідношення класифікації об'єктів посягання та змісту бланкетних диспозиції кримінально-правових норм. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. Вип. 3. С. 120–131.
226. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса : Вид-во Одеськ. юрид. ін-ту НУВС, 2004. 132 с.
227. Митрофанов І. І., Ліонов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навч. посіб. Кременчук : Вид. П. П. Щербаних О. В., 2010. 256 с.
228. Михайленко Д. Г. Звільнення від відбування покарання з випробуванням при засудженні за корупційний злочин у випадку затвердження угоди про визнання вини. *Вісник прокуратури*. 2016. № 1. С. 26–37.
229. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2017. 582 с.
230. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «виборчі» правопорушення за проектом нового кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. № 2. С. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.121-135>
231. Мозоль С. А. Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
232. Мохончук Б. С. Виборча система України як конституційно-правовий інститут : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.02. Харків, 2017. 216 с.
233. Музика А. А., Лашук С. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Вид. Паливода А. В., 2011. 192 с.

234. Мягков М. О. Перешкоджання здійсненню виборчого права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
235. Навроцький В. О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаганка законодавця чи необхідність. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи вдосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності* : міжнар. симпозіум (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2009.
236. Навроцький В. О. Злочини проти політичних і трудових прав громадян : лекції для студ. юрид. фак-ту ЛДУ ім. І. Франка. Львів, 1997. 36 с.
237. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюна. Київ : Дакор, 2016. 496 с.
238. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
239. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., перероб. та доповн. Київ : Атіка, 2003. 1054 с.
240. Нестервич В. Ф. Виборче право України : підручник. Київ : Ліра, 2017. 504 с.
241. Нестерович В. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. *Публічне право*. 2019. № 1. С. 18–25.
242. Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України. Харків : Харків юридичний, 2009. 207 с.
243. Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика : монографія. Одеса : Юридична література, 2023. 651 с.
244. Ободовський О. В. Триваючі злочини у кримінальному праві України : монографія. Одеса : Юридична література, 2016. 256 с.
245. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення : монографія. Харків : Право, 2011. 208 с.

246. Орлов Ю. В Об'єктивна сторона незаконного знищення виборчої документації або документів референдуму. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 134–157.
247. Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 53–63.
248. Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 44 с.
249. Остафійчук Г. В. Розслідування посягань на територіальну цілісність і недоторканість України : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 184 с.
250. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : авторер. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2014. 19 с.
251. Павленко П. А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 244 с.
252. Панов М. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 1160 с.
253. Панов М. І., Харитонов С. О. Доктрина кримінального права та проблеми законотворення. *Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування* : матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 трав. 2021 р.). Харків : Право, 2021.
254. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. № 10. С. 291–304.
255. Парасюк Н. М., Парасюк В. М. Регламентація кримінальної відповідальності за виборчі та референдні злочини: стан законодавчих змін. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 188–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrpaui_2017_2_32 (дата звернення: 10.05.2025).
256. Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки від 06.06.2001 р. URL: <https://karistusseadustik.juuraveeb.ee/sisukord> (дата звернення: 05.05.2025) [перекл. з ест.].
257. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним

- правом України. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. В. О. Дідоренка, 2014. 728 с.
258. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, 15–16, 17. Ст. 112.
259. Подоляк М. Угоди про визнання винуватості у корупційних злочинах: проблеми та шляхи вирішення. *Вісник прокуратури*. 2018. № 8. С. 58–65.
260. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
261. Постанова Верховного Суду у кримінальному провадженні № 699/213/19 від 28.05.2020 р. / ЄДРСР. URL: <https://registr.court.gov.ua/Review/89649279> (дата звернення: 10.05.2025).
262. Постанова Високопільського районного суду Херсонської області від 11.04.2019 р. у справі № 652/278/19. / ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81198994> (дата звернення: 10.05.2025).
263. Постанова Судової Палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24.12.2015 р. № 5–221-кс 15. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/55223194> (дата звернення: 10.05.2025).
264. Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві : офіц. текст / упоряд. Р. В. Вереша. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта : Правова єдність, 2021. 312 с.
265. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та адміністративних провадженнях : офіц. текст / упоряд. С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. Київ : Паливода А. В., 2016. 860 с.
266. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав : Закон України від 04.12.2024 р. № 4111-IX. *Офіційний вісник України*. 2025. № 6. Ст. 454.
267. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 1–2. Ст. 1.

268. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.
269. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
270. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 25. Ст. 171.
271. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
272. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.
273. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 31. Ст. 42.
274. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
275. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
276. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком інтер, 2011. 272 с.
277. Проект Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 р.), підготовлений Робочою групою. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
278. Проект нового Кримінального Кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : ВА-ІТЕ, 2024. 494 с.
279. Проект Кримінального кодексу України, підготовлений Робочою групою: контрольний текст проекту станом на

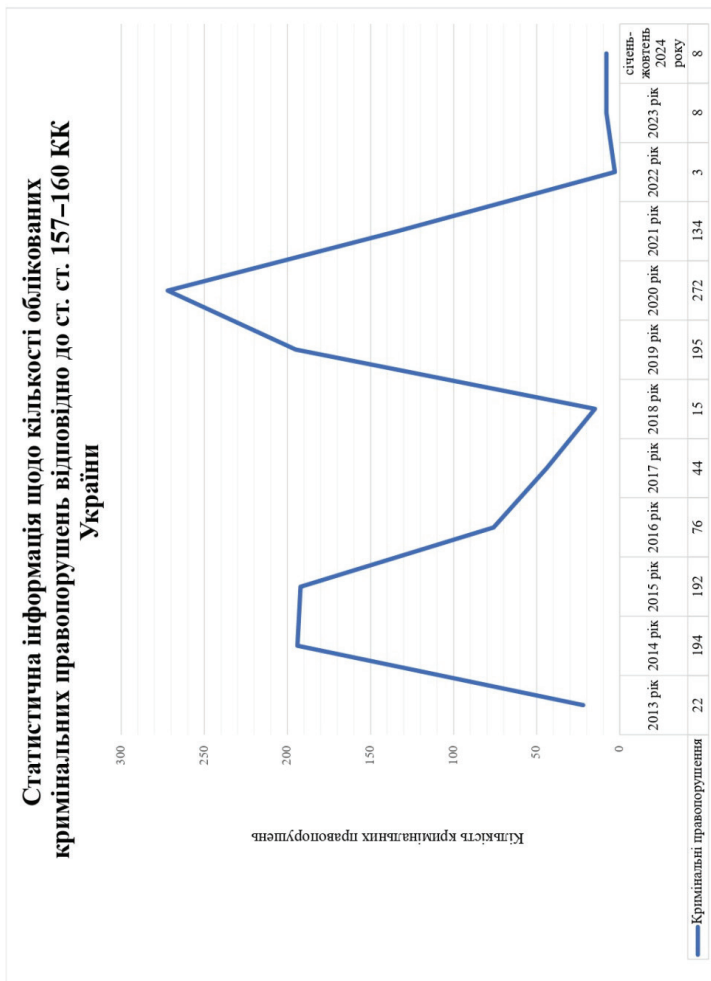
- 02.04.2025 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 05.05.2025).
280. Радутний О. Е. Заходи кримінально-правового характеру щодо електронних юридичних осіб. *Інформація і право*. 2017. № 3. С. 137. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.3\(22\).273068](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.3(22).273068)
281. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія. Харків : Ксілон, 2008. 202 с.
282. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. Харків : Права людини, 2012. 112 с.
283. Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. 160 с.
284. Семенюк О. О. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.
285. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2006. 208 с.
286. Серновський О. М. Кримінально-правова охорона суспільних відносин у військовій сфері : монографія. Київ : Лотос, 2020. 240 с.
287. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 799 с.
288. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.
289. Солдатенко А. Об'єктивна сторона перешкоджання здійсненню виборчого права. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка*. Серія: Юридична. 2002. Вип. 37. С. 424–429.
290. Солдатенко А. Об'єкт злочинів проти виборчих прав громадян. *Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні* : матеріали 7-ї регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13–14

- лют. 2001). Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С. 197–200.
291. Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2023. 420 с.
292. Стрельцов Є. Л. Проблеми встановлення соціально-правової шкоди від злочину. *Право України*. 2011. № 9. С. 99–106.
293. Стрельцов Є. Л. Рациональний дискурс про кримінальне право: монографія. Київ: Юрінком Пресс, 2024. 468 с.
294. Стрельцов Є., Гловюк І., Чугуніков І. Спеціальна конфіскація у світлі кримінально-правових та кримінально-процесуальних постулатів. *Юридичний вісник України*. 2016. № 16. С. 6–7.
295. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна. Київ : ВАІТЕ, 2015. 688 с.
296. Тагієв Р. С., Мазур М. В. Право на вільні вибори в рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 9. С. 31–34.
297. Татаркевич Я. О. Викрадення у кримінальному праві України: поняття та форми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 244 с.
298. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
299. Тимошенко І. В. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 20 с.
300. Тихий В. П. Правові позиції Європейського суду з прав людини та проблеми кримінальної відповідальності за порушення виборчого права. *Кримінальне право України*. 2006. № 1. С. 99–106.
301. Тимошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.19. Донецьк, 2009. 234 с.
302. Трубніков В. М., Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи : монографія. Харків : Харків юридичний, 2009. 326 с.

303. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. Вип. 1. С. 29–40.
304. Тучков С. С. Підроблення як спосіб вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 17 с.
305. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
306. Ус О. В. Кримінально-правова оцінка вчиненого діяння за ознаками об'єкта складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 41, т. 2. С. 149–150.
307. Фесенко Е. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 279 с.
308. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 535 с.
309. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
310. Хакуда Ю. Насильство як спосіб перешкоджання здійсненню виборчого права. *Право України*. 2003. № 4. С. 102–103.
311. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 40 с.
312. Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в системі кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 145–147.
313. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
314. Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 243–253.
315. Хильченко (Макаренко) А. С. Деякі питання призначення покарання на підставі угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 274–279.

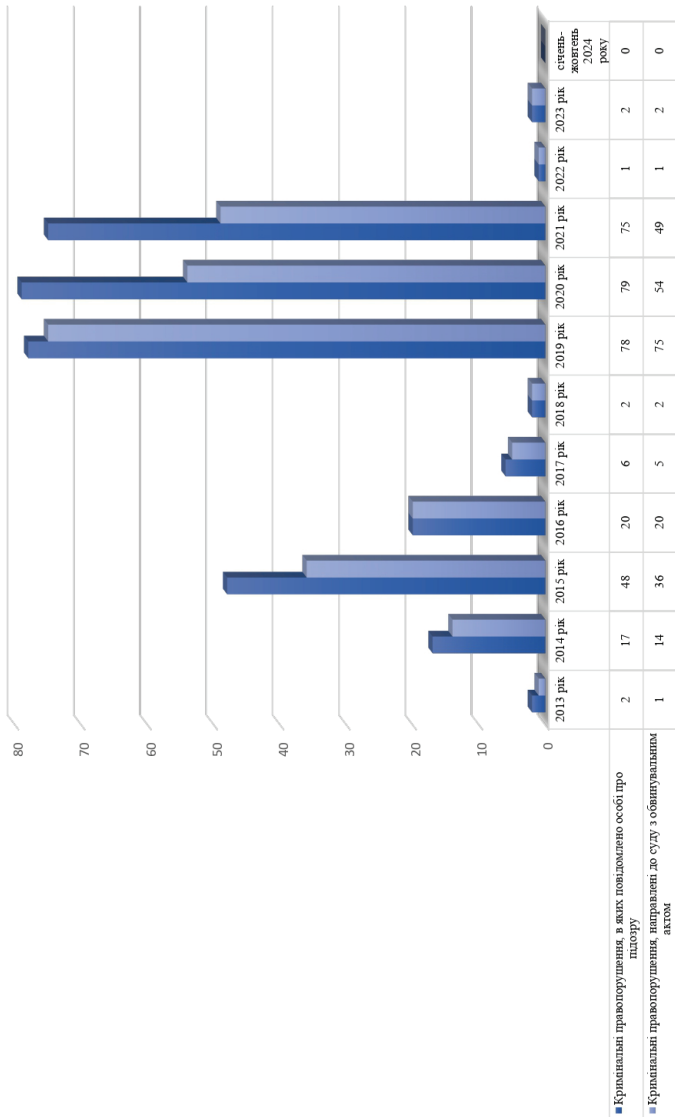
316. Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при звільненні від покарання з випробуванням. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 3. С. 224–229.
317. Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 370–374.
318. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія. Харків : Харків юридичний, 2009. 840 с.
319. Цивільний кодекс України : прийнятий 16.01.2003 р. № 435-IV у ред. від. 09.04.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
320. Чуваков О. А. Актуальні питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Правознавство. 2023. Т. 25. Вип. 2. С. 36–40.
321. Чугуніков І. І. Додатково охоронювані суспільні відносини у світлі соціально-нормативної концепції об'єкта злочину. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 1. С. 113–121.
322. Чугуніков І. І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. IX. С. 389–406.
323. Чугуніков І. І. Об'єкт кримінально-правової охорони і предмет кримінально-правового регулювання як складові предмету вітчизняного кримінального права. *Приватне та публічне право*. 2024. № 1. С. 85–91. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/1_2024/16.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
324. Чугуніков І. І. Об'єкт та об'єктивна сторона складу злочину: проблеми розмежування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 167–181.
325. Чугуніков І. І. Поняття об'єкта злочину та проблеми правозастосування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 91–98.
326. Чугуніков І. І. Соціально-нормативна концепція об'єкта злочину (кримінального правопорушення). *Наукові праці Наці-*

- онального університету «Одеська юридична академія». 2018. Т. XXII. С. 155–190.
327. Шаповал В. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень Конституційного Суду України. *Вибори та демократія*. 2008. № 4.
328. Якимова С. В. Родові та видові ознаки підкупу у зв'язку з реалізацією виборчих прав за кримінальним законодавством України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 459–463. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/31535/1/76-459-463.pdf> (дата звернення: 09.02.2025).
329. Ясь А. О. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (стаття 157 Кримінального кодексу України) : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08. Київ, 2015. 210 с.
330. David M. Farrell Electoral Systems: A comparative Introduction. Palgrave Macmillan. 2001. 241 p.
331. Electoral System Design. An Overview of the New International IDEA Handbook. Stockholm : Publications Office International IDEA, 2005. 24 p.
332. Gallagher M., Laver M., Mair P. Representative Government in Modern Europe N. Y. : McGraw-Hill Inc, 1992. 496 p.

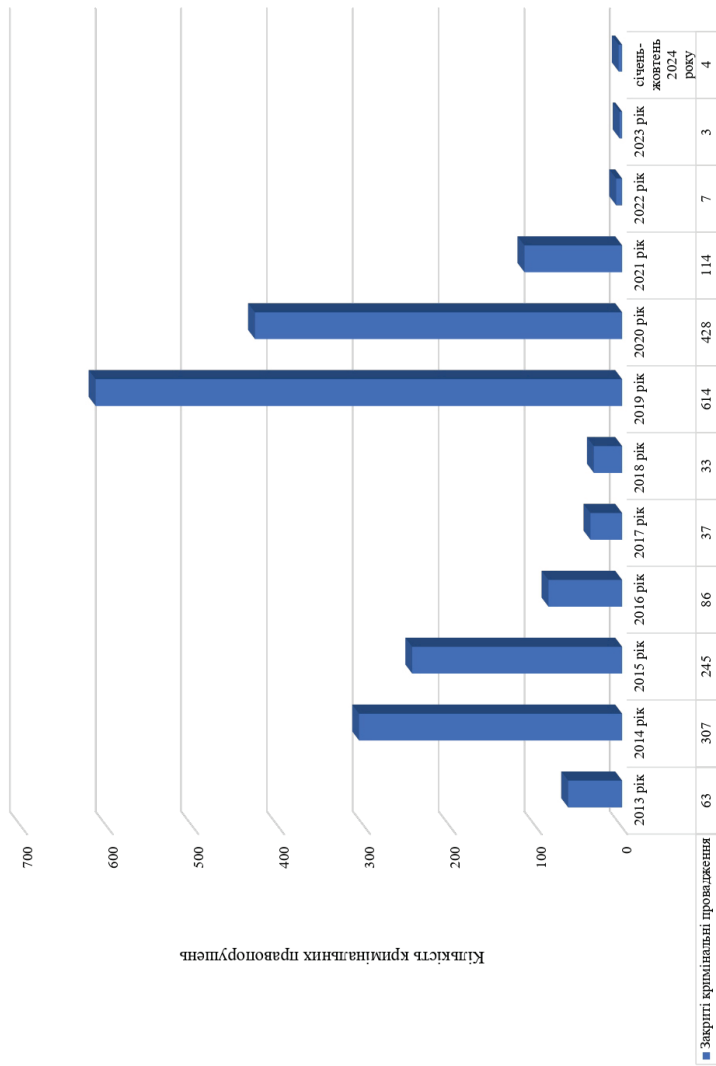
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої *Офісом Генерального прокурора* (<https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zagachestrovani-kriminalni-pravorogushennya-i-razultat-yih-dosidovogo-rozsliduvannya-2>)

Статистична інформація щодо кримінальних правопорушень відповідно до ст. ст. 157–160 КК України

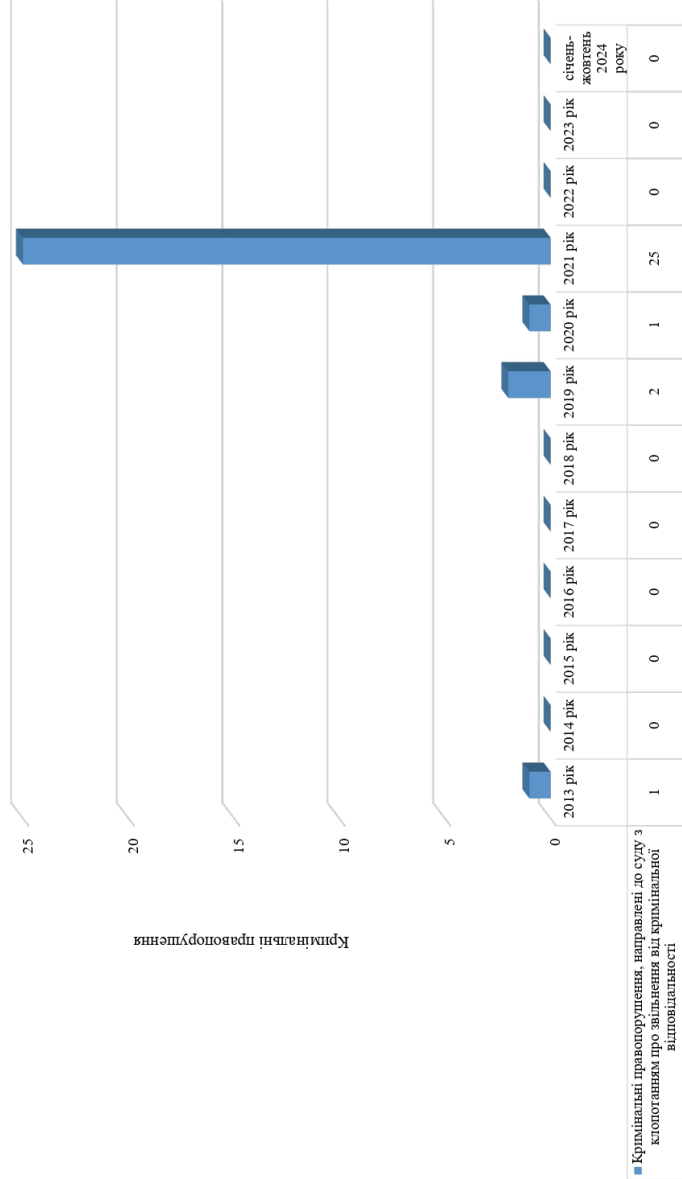
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора
(<https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zarejestrovani-kriminalni-pravoporochishennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

Статистична інформація щодо закритих кримінальних правопорушень відповідно до ст. 157-160 КК України

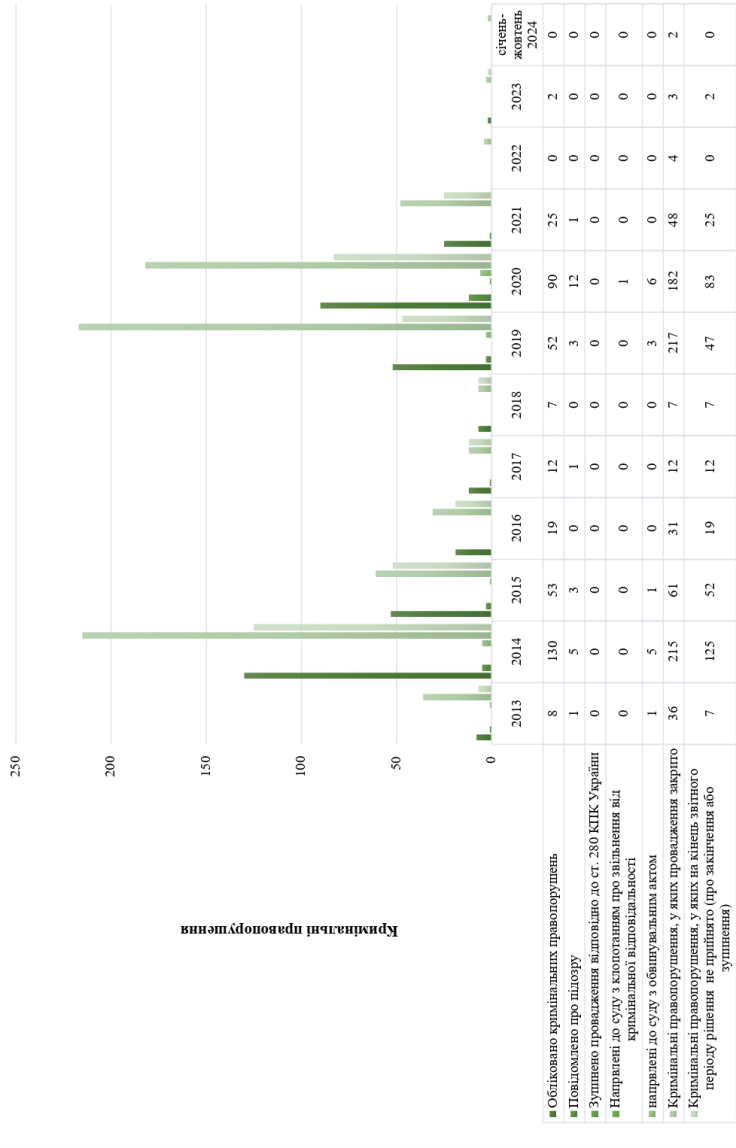
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора
<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zaregistrovani-kriminalni-pravoporotushennya-i-ia-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Кримінальні правопорушення, направлені до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 157–160 КК України)

Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої *Офісом Генерального прокурора* (<https://gpr.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoroporushehnya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

Статистична інформація щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень відповідно до ст. 157 КК України

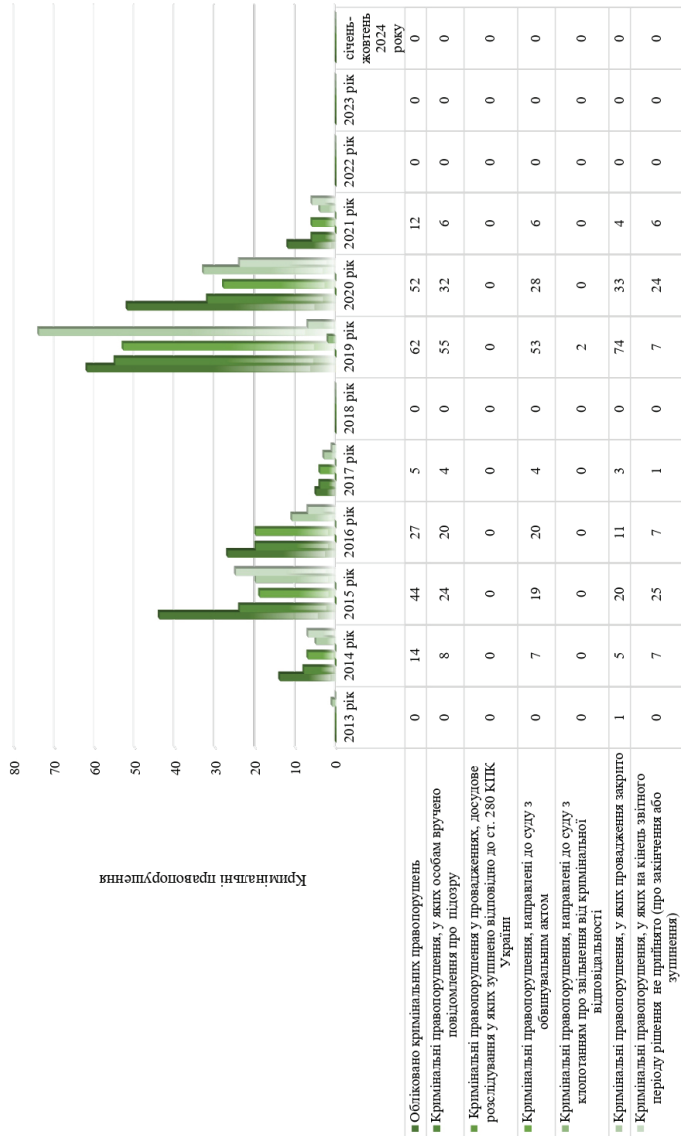
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора (<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zarevestrovani-kriminalni-pravoporushennya-i-ia-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

Статистична інформація щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень відповідно до ст. 158 КК України

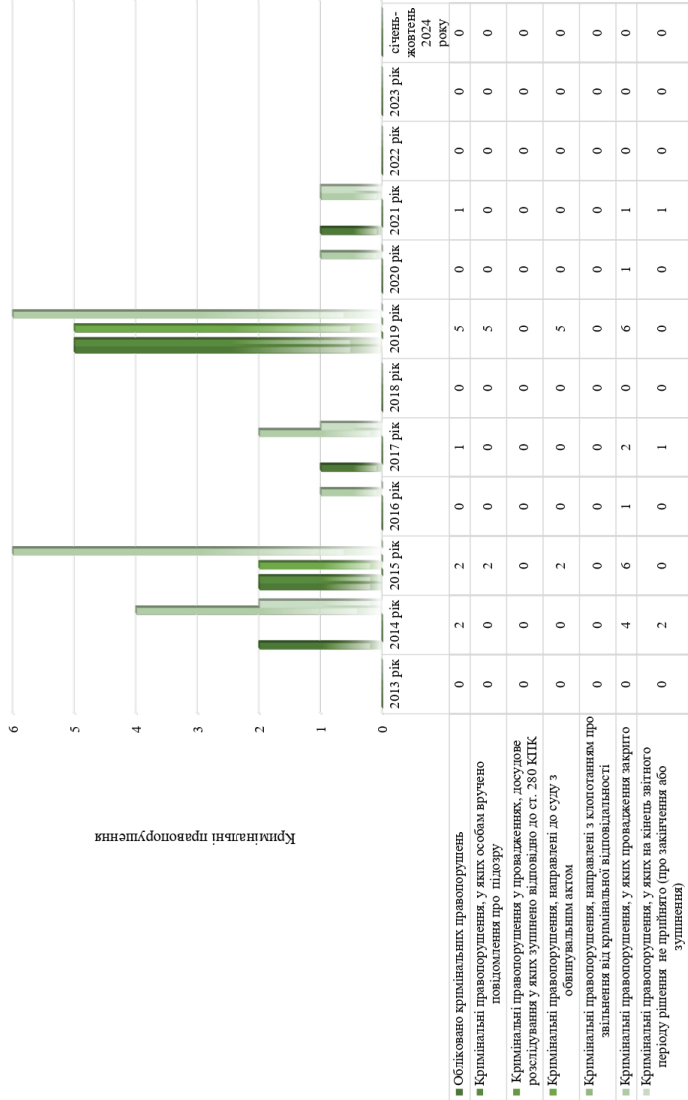
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора
<https://gpr.gov.ua/ua/posts/pro-zaregistrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Статистична інформація щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень відповідно до ст. 158-1 КК України

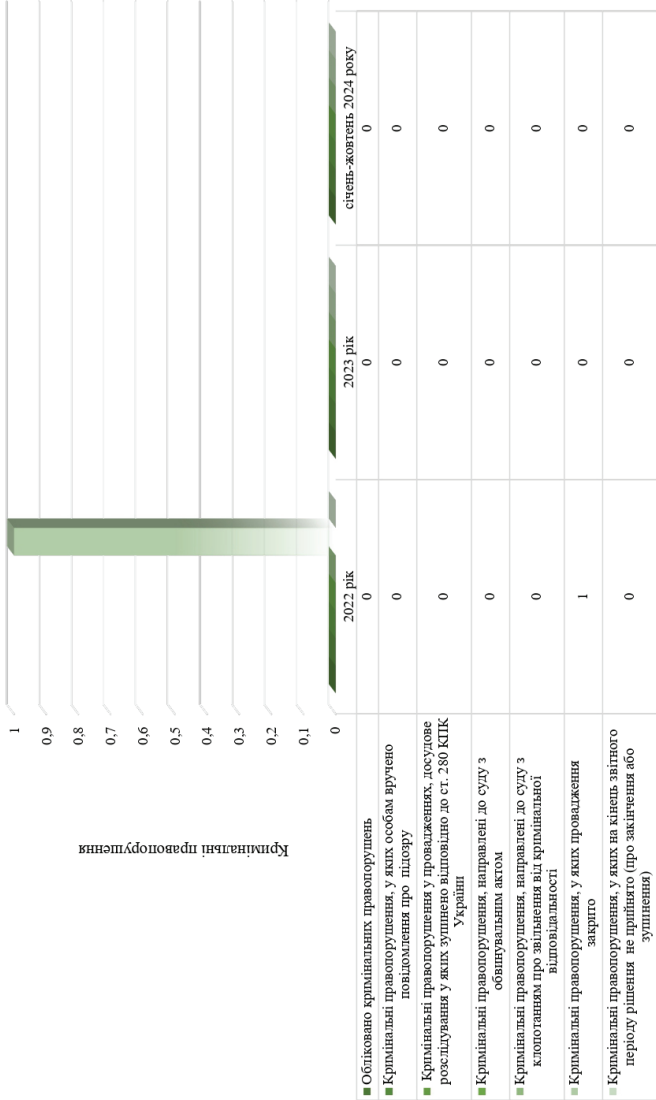
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора (<https://gpr.gov.ua/posts/pro-zaregistrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

Статистична інформація щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень відповідно до ст. 158-2 КК України

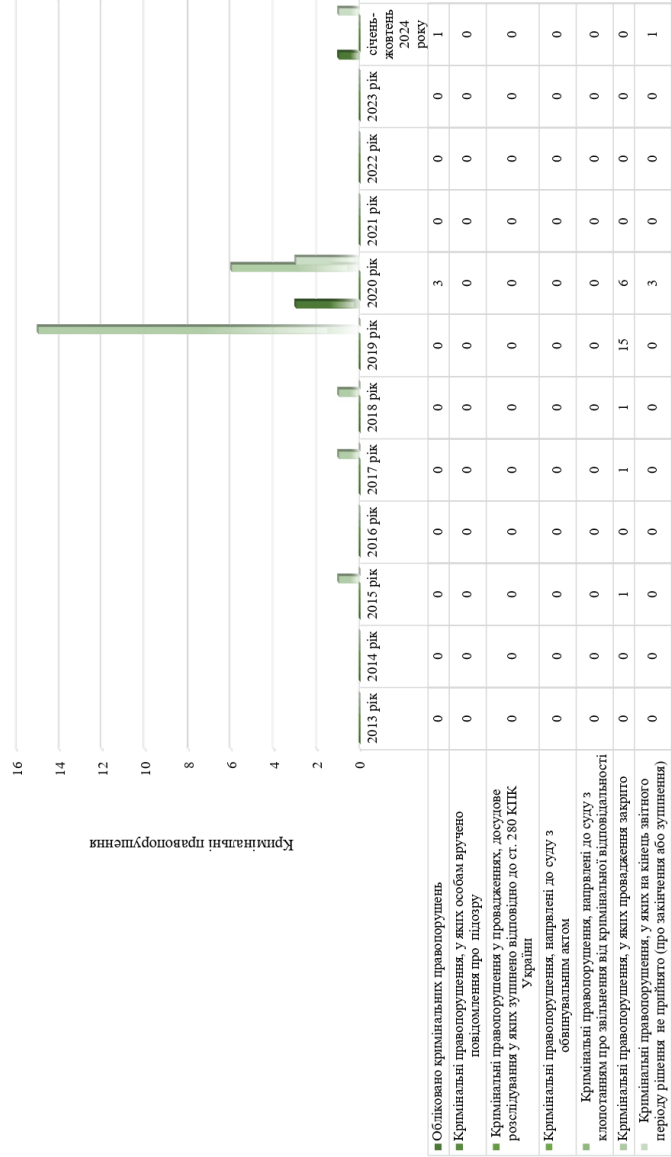
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора (<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zarejestrovani-kriminalni-pravoporogushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

СТАТИСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО КІЛЬКОСТІ ОБЛІКОВАНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІДПОВІДНО ДО СТ. 158-3 КК УКРАЇНИ

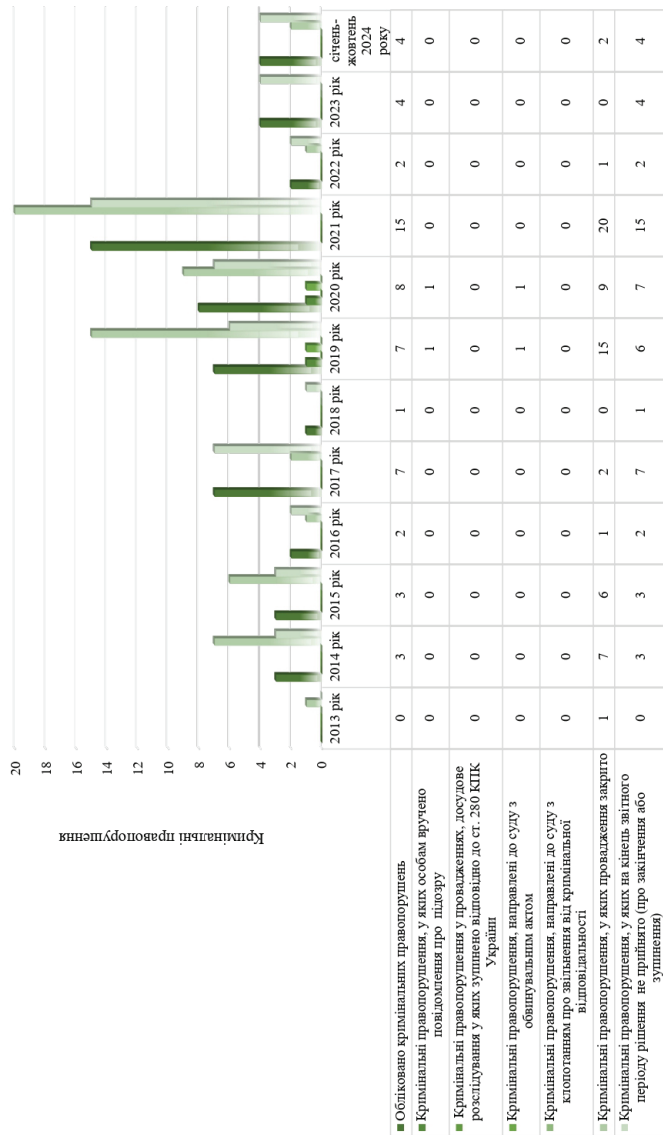
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора
(<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

СТАТИСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО КІЛЬКОСТІ ОБЛІКОВАНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІДПОВІДНО ДО СТ. 159 КК УКРАЇНИ

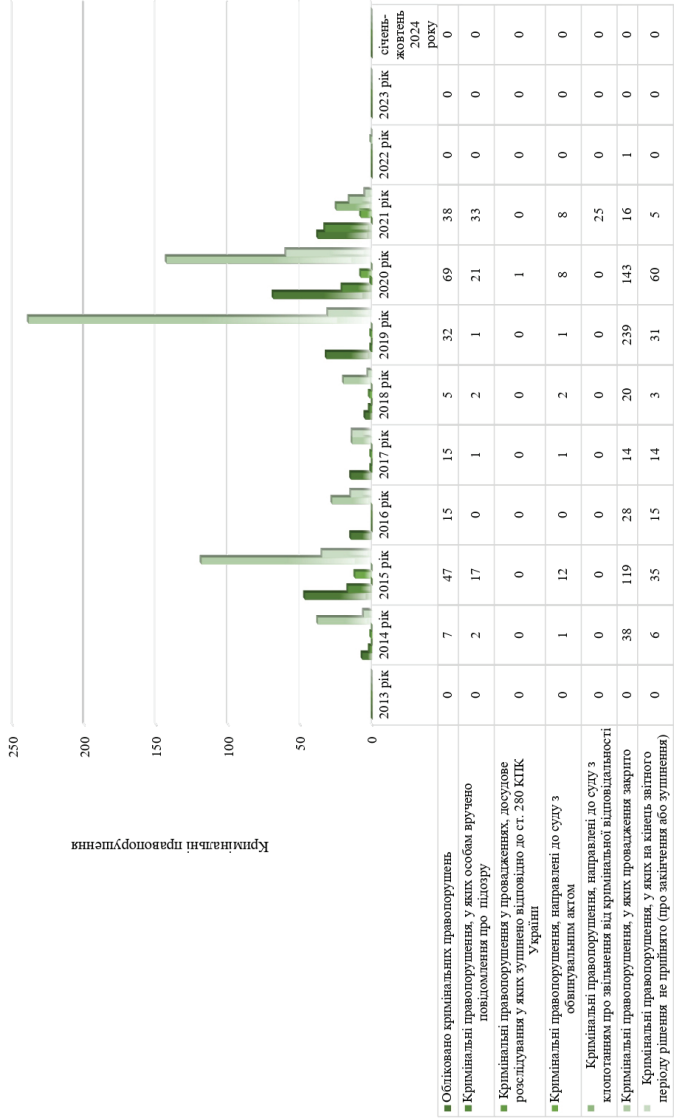
Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора
(<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zarejestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

СТАТИСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО КІЛЬКОСТІ ОБЛІКОВАНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІДПОВІДНО ДО СТ. 159-1 КК УКРАЇНИ

Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої Офісом Генерального прокурора
(<https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zaregistrovani-kriminalni-pravorogishennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>)

СТАТИСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО КІЛЬКОСТІ ОБЛІКОВАНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІДПОВІДНО ДО СТ. 160 КК УКРАЇНИ

Інформація відповідно до опублікованої статистики, наданої *Офісом Генерального прокурора*
(<https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zarejestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-doslidovogo-rozsliduvannya-2>)

Закон України

«Про внесення змін до Кримінального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо підвищення ролі народного волевиявлення та вдосконалення норм про відповідальність за посягання на нього»

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131 із наступними змінами) такі зміни:

1. Абзац перший примітки до статті 45 викласти у такій редакції: «Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 157², 157³, 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² цього Кодексу».

2. Частину першу статті 51 доповнити пунктом 3¹ наступного змісту: «позбавлення виборчих або референдумного прав».

3. Частину другу статті 52 викласти у такій редакції: «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, позбавлення виборчих або референдумного прав, конфіскація майна».

4. Назву статті 55 викласти у такій редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав».

5. Абзац третій частини першої статті 55 викласти у наступній редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади

або займатися певною діяльністю та позбавлення виборчих або референдумного прав, як додаткові покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення, передбачених розділом V Особливої частини цього Кодексу, призначаються на строк п'ять років.

6. Частину другу статті 55 викласти у наступній редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав, як додаткові покарання, можуть бути призначенні й у тих випадках, коли вони не передбачені у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за умов, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою, у зв'язку із заняттям певною діяльністю або у зв'язку зі зловживанням виборчими чи референдумним правами, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав».

7. Доповнити статтю 55 частиною четвертою наступного змісту: «При призначенні позбавлення виборчих або референдумного прав, як додаткового покарання до обмеження волі чи позбавлення волі на певний строк, — воно поширюється на весь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення виборчих або референдумного прав до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 цього Кодексу — з моменту набрання законної сили вироком».

8. У статті 77 після слів «займатися певною діяльністю» додати словосполучення «позбавлення виборчих або референдумного прав».

9. Пункт четвертий частини першої статті 96³ викласти у такій редакції: «4) вчинення її уповноваженою особою від

імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 114², 146, 147, 157 (при вчиненні перешкоджання, поєданого з підкупом), 157², 157³, частиною другою — четвертою статті 159¹, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу».

10. Частину першу статті 96⁹ викласти у такій редакції: «Ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 111¹, 113, 146, 147, 152–156¹, 157 (при вчиненні перешкоджання, поєданого з підкупом), 157², 157³, 160, 209, 255, 258–258⁶, 301¹–303, 260, 262, 306, 436, 436¹, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу».

11. Назву розділу V Особливої частини викласти у такій редакції: «Кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення».

12. Розташувати у розділі V Особливої частини статті 157–160. Наступний розділ з назвою «Кримінальні правопорушення проти трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» вважати розділом V¹, де зосередити статті 161–184.

13. Статтю 157 викласти у наступній редакції:

«Стаття 157. Перешкоджання здійсненню виборчого права, права брати участь у референдумі або права на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, прав та повноважень інших суб'єктів.

1. Перешкоджання вільному здійсненню виборцем свого виборчого права, права брати участь у референдумі або права на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, прав та повноважень члена ініціативної групи референдуму, члена ініціативної групи з відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади або офіційного представника такої ініціативної групи, поєдане з обманом, підкупом або при-

мушуванням, а також перешкоджання виконанню своїх повноважень чи здійсненню своїх прав членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, головою, заступником голови виборчої комісії чи комісії з референдуму або офіційним спостерігачем, поєднане з обманом або примушуванням, — карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Перешкоджання вільному здійсненню своїх прав чи виконанню своїх повноважень особами, зазначеними у частині першій цієї статті, поєднане із погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, знищенням чи пошкодженням майна, застосуванням насильства, — карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчиненні повторно, за попередньою змовою групою осіб, членом виборчої комісії чи членом комісії з референдуму або якщо вони завідомо призвели до зриву роботи виборчої комісії чи комісії з референдуму в день голосування, — караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років.

Примітка. Під підкупом у цій статті слід розуміти пропозицію, обіцянку або надання особі неправомірної вигоди за вчинення певної дії або бездіяльності».

14. Доповнити розділ V Особливої частини статтею 157¹ наступного змісту:

«Стаття 157¹. Перешкоджання здійсненню права на участь у виборчому процесі, процесі референдуму або процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади.

1. Перешкоджання вільному здійсненню особою права на участь у виборчому процесі, процесі референдуму або процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, тобто права бути членом ви-

борчої комісії чи комісії з референдуму, членом ініціативної групи референдуму, членом ініціативної групи з відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади або офіційним представником такої групи, офіційним спостерігачем на виборах чи референдумі, а також права брати участь у передвиборній агітації чи агітації референдуму, здійснювати опитування виборців чи учасників референдуму щодо їх волевиявлення в день голосування та оскаржувати порушення прав виборця, пов'язаних з участю у виборчому процесі, процесі референдуму чи процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, поєднане з погрозою або насильством, — карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, — карається позбавленням волі на строк до трьох років.

15. Доповнити розділ V Особливої частини статтею 157² наступного змісту:

«Стаття 157². Підкуп члена виборчої комісії, комісії з референдуму або офіційного спостерігача.

1. Пропозиція чи обіцянка члену виборчої комісії, комісії з референдуму або офіційному спостерігачу надати йому (їй) або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій з використанням наданих йому (їй) повноважень, — карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи комісії референдуму, кандидатом або його довіреною особою, іншою особою на прохання кандидата або за дорученням кандидата чи політичної пар-

тії, яка його висунула, уповноваженою особою політичної партії, представником організації політичної партії у виборчій комісії, уповноваженою особою суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, а також офіційним спостерігачем, — карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років.

3. Особа, крім організатора та підбурювача кримінального правопорушення, звільняється від відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею, а також статтями 157³ та 160 цього Кодексу, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про вчинення злочину та сприяла його розкриттю.

Примітка. У цій статті та статтях 157, 157³ і 160 цього Кодексу під неправомірною вигодою слід розуміти продукти харчування, спиртні напої та тютюнові вироби, незалежно від їх вартості, а також грошові кошти, товари (крім матеріалів агітації, визначених законом), послуги, роботи, пільги, переваги, подарункові сертифікати, цінні папери, кредити, лотерейні білети, інші матеріальні та нематеріальні активи, вартість яких перевищує 0,06 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, які на безоплатних або інших пільгових умовах пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав».

16. Доповнити розділ V Особливої частини статтею 157³ наступного змісту:

«Стаття 157³. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди членом виборчої комісії чи комісії з референдуму або офіційним спостерігачем.

1. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання членом виборчої комісії, комісії з референдуму або офіційним спостерігачем неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення або невчинення будь-яких дій з використанням наданих їм повноважень, — караються штрафом від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів грома-

дьян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, — караються штрафом від чотирьохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років».

17. Доповнити розділ V Особливої частини статтею 157⁴ наступного змісту:

«Стаття 157⁴. Втручання у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму.

Незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму з метою впливу на їхні дії чи рішення, вчинене шляхом вимоги або вказівки, — карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років».

18. Доповнити розділ V Особливої частини статтею 157⁵ наступного змісту:

«Стаття 157⁵. Ухилення члена виборчої комісії чи комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків.

Ухилення члена виборчої комісії чи комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин, що завідомо призвело до зриву роботи виборчої комісії чи комісії з референдуму в день голосування, — карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років».

19. Абзац другої частини першої статті 158 викласти у такій редакції: «караються позбавленням волі на строк від двох

до чотирьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк п'ять років або з позбавленням виборчих чи референдумного прав на строк п'ять років».

20. Частину другу статті 158 викласти у такій редакції: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, службовою особою з використанням службового становища, уповноваженим представником кандидата на пост Президента України, представником партії, представником суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму у Центральній виборчій комісії, уповноваженою особою політичної партії, представником організації партії у виборчій комісії, уповноваженими особами суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, членом ініціативної групи референдуму, кандидатом чи довіреною особою кандидата, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк п'ять років або з позбавленням виборчих чи референдумного прав на строк п'ять років».

21. Доповнити статтю 158 частиною третьою наступного змісту: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, що завідомо призвели до визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним чи до визнання голосування таким, що не відбулося, — караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років».

22. У назві статті 158¹ слово «пошкодження» вилучити.

23. Абзац другий частини першої ст. 158¹ викласти у такій редакції: «караються штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років

з позбавленням виборчих або референдумного прав на строк п'ять років».

24. Частину другу статті 158¹ викласти у наступній редакції: «Викрадення, приховування або знищення виборчих бюлетенів, бюлетенів для голосування на референдумі, — караються штрафом від чотирьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років».

25. Частину третю статті 158¹ викласти у наступній редакції: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчиненні повторно або за попередньою змовою групою осіб, кандидатом, членом виборчої комісії чи членом комісії з референдуму, довіреною особою кандидата, уповноваженою особою політичної партії, представником організації партії у виборчій комісії, уповноваженою особою суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, членом ініціативної групи референдуму чи офіційним спостерігачем, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк п'ять років або з позбавленням виборчих чи референдумного прав строком на п'ять років».

26. Доповнити статтю 158¹ частиною четвертою наступного змісту: «Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, що завідомо призвели до визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним чи до визнання голосування таким, що не відбулося, — караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк п'ять років або з позбавленням виборчих чи референдумного прав на строк п'ять років».

27. Статтю 158³ викласти у наступній редакції: «Стаття 158³. Підроблення, викрадення, пошкодження або знищен-

ня виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму.

1. Підроблення або незаконне виготовлення виборчої документації, документації референдуму, використання або зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму, а так само включення до виборчої документації чи документації референдуму завідомо недостовірних відомостей, — караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк п'ять років або з позбавленням виборчих чи референдумного прав на строк п'ять років.

2. Викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії з референдуму, виборчої скриньки з бюлетенями, списку виборців чи учасників референдуму або протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах відповідного виборчого округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму, — караються позбавленням волі на строк від чотирьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років або з позбавленням виборчих чи референдумного прав на строк п'ять років.

4. Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, що завідомо призвели до визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним

чи до визнання голосування таким, що не відбувалося, — караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років».

28. Абзац другий частини першої статті 159 викласти у такій редакції: «карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням виборчих або референдумного прав на строк п'ять років».

29. Абзац перший частини третьої статті 159¹ викласти в такій редакції: «Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинні повторно або за попередньою змовою групою осіб».

30. Словосполучення «за попередньою змовою групою осіб» у абзаці першому частини четвертої статті 159¹ виключити.

31. Доповнити ст. 159¹ частиною п'ятою наступного змісту: «Особа звільняється від кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачене цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про вчинення правопорушення та сприяла його розкриттю».

31. Статтю 160 викласти, у наступній редакції: «Стаття 160. Передвиборна агітація або агітація референдуму, поєднана з непрямим підкупом.

Надання виборцям, учасникам референдуму, юридичним особам неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією або агітацією з референдуму, згадуванням імені кандидата, назви політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах, або використанням зображення кандидата, символіки політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах, — карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до шести років, з позбавленням права

обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років».

II. Внести до Кримінально-виконавчого кодексу України (Відомості Верховної Ради. 2004. № 3—4. Ст. 21 із наступними змінами) такі зміни:

1. Назву глави сьомої Особливої частини викласти у такій редакції: «Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю або виборчих чи референдумного прав».

2. Доповнити главу сьому Особливої частини статтею 35¹ наступного змісту: «1. Суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого виборчих або референдумного прав, після набрання ним законної сили направляє копію вироку органу ведення Державного реєстру виборців, повноваження якого поширюються на територію, де знаходиться виборча адреса засудженого виборця. 2. Після одержання копії вироку, яким засудженого позбавлено виборчих чи референдумного прав, орган ведення Державного реєстру виборців вносить відповідні відомості до бази даних Державного реєстру виборців. 3. Орган ведення Державного реєстру виборців протягом місяця з дня одержання копії вироку сповіщає суд, який постановив вирок, про його виконання».

III. Внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122 із наступними змінами) такі зміни:

1. Слово «пошкодження» у назві статті 212²³ та абзаці першому цієї статті виключити.

2. Доповнити статтю 212²³ частиною другою наступного змісту: «Викрадення, приховування або знищення чужого виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, — тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

3. Статтю 212²⁴ викласти у такій редакції: «Стаття 212²⁴. Перешкоджання здійсненню виборчого права, права брати участь у референдумі, права на відкликання представника

виборних органів чи посадової особи публічної влади, або діяльності суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму.

Перешкоджання здійсненню виборцем свого виборчого права, права брати участь у референдумі або права на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму, офіційного спостерігача або члена ініціативної групи з відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади або офіційного представника такої ініціативної групи при виконанні ними своїх повноважень чи здійсненні своїх прав, — тягне за собою накладання штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

1. Статтю 212¹⁷ викласти у наступній редакції:

«Стаття 212¹⁷. Порушення встановленого законом порядку підписання протоколу або ненадання копії виборчого протоколу.

Порушення встановленого законом порядку підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці або дільниці з референдуму, протоколу про підсумки голосування в межах відповідного виборчого округу, округу з референдуму чи про результати виборів або референдуму, тобто підписання протоколу до його остаточного заповнення чи не на засіданні виборчої комісії або комісії з референдуму, вчинене головою, заступником голови, секретарем або іншим членом виборчої комісії, комісії референдуму, — тягне за собою накладення штрафу від двохсот до шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ненадання у випадках та порядку, встановлених законом, головою відповідної виборчої комісії або особою, яка відповідно до закону виконує його обов'язки, копії виборчого

протоколу, — тягне за собою накладення штрафу від двадцяти да ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

5. Доповнити главу 15-А статтею 212¹⁵ наступного змісту: «Стаття 212²⁵. Перешкоджання здійсненню права на участь у виборчому процесі, процесі референдуму або процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади.

Перешкоджання здійсненню особою права на участь у виборчому процесі, процесі референдуму або процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, тобто права бути членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, членом ініціативної групи референдуму, членом ініціативної групи з відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади або офіційним представником такої групи, офіційним спостерігачем на виборах чи референдумі, а також права брати участь у передвиборній агітації чи агітації референдуму, здійснювати опитування виборців чи учасників референдуму щодо їх волевиявлення в день голосування та оскаржувати порушення прав виборця, пов'язаних з участю у виборчому процесі, процесі референдуму чи процесі відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади, — тягне за собою накладання штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб — від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

IV. Внести до Виборчого кодексу України (Відомості Верховної Ради. 2020. № 7—9. Ст. 48 із наступними змінами) такі зміни:

1. Частину першу статті 122, частину першу 177 та частину першу статті 252 доповнити пунктами четвертим, п'ятим, шостим, сьомим та восьмим наступного змісту: «4) викрадення, приховування або знищення виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією; 5) виявлен-

ня у виборчих скриньках підроблених або незаконно виготовлених виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією; 6) викрадення або приховування виборчої скриньки з бюлетенями, якщо кількість бюлетенів, що знаходилися у скриньці, перевищує 5 відсотків кількості виборців, які отримали бюлетені на виборчій дільниці; 7) викрадення, приховування або знищення списків виборців, якщо кількість виборців, що проголосували на момент вчинення цих діянь, перевищує 10 відсотків кількості виборців відповідної виборчої дільниці; 8) встановлення випадків підроблення бюлетенів під час підрахунку голосів у кількості, що перевищує 5 відсотків кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці».

2. У частині першій статті 122, частині першій статті 177 та частині першій статті 252 словосполучення «може визнати» замінити словосполученням «зобов'язана визнати».

V. Внести до Закону України «Про всеукраїнський референдум» (Відомості Верховної Ради. 2023. № 1–2. Ст. 1 із наступними змінами) такі зміни:

1. Частину першу статті 110 доповнити пунктами четвертим, п'ятим, шостим, сьомим та восьмим наступного змісту: «4) викрадення, приховування або знищення бюлетенів для голосування на референдумі у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості бюлетенів, отриманих дільничною комісією з всеукраїнського референдуму; 5) виявлення у виборчих скриньках підроблених або незаконно виготовлених бюлетенів для голосування у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості бюлетенів, отриманих дільничною комісією з всеукраїнського референдуму; 6) викрадення або приховування виборчої скриньки з бюлетенями, якщо кількість бюлетенів, що знаходилися у скриньці, перевищує 5 відсотків кількості виборців, які отримали бюлетені для голосування на дільниці з всеукраїнського референдуму; 7) викрадення, приховування або знищення списків учасників референду-

му, якщо кількість виборців, що проголосували на момент вчинення цих діянь, перевищує 10 відсотків кількості виборців відповідної ділянки з всеукраїнського референдуму; 8) встановлення випадків підроблення бюлетенів для голосування на референдумі під час підрахунку голосів у кількості, що перевищує 5 відсотків кількості виборців, які отримали бюлетені на ділянці з всеукраїнського референдуму».

2. У частині першій статті 110 словосполучення «може визнати» замінити словосполученням «зобов'язана визнати».

VI. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Колодін Д. О.

К610 Кримінальні правопорушення проти народного волевиявлення: поняття, види, заходи протидії : монографія / Д. О. Колодін ; за наук. ред. Є. Л. Стрельцов. — Одеса : Юридична література, 2025. — 508 с.

ISBN 978–966–419–452–2

У монографії пропонується цілісна, інноваційна законодавча модель кримінально-правової охорони народного волевиявлення, як вирішальної складової безпосередньої демократії в Україні. Доводиться необхідність виокремлення відповідного родового об'єкта у межах Особливої частини чинного КК, а також включення до нього суспільних відносин з реалізації права виборців на відкликання представника виборних органів чи посадової особи публічної влади. Здійснюється класифікація кримінальних правопорушень проти народного волевиявлення. Розкривається зміст безпосередніх об'єктів цих посягань, характеризуються їх криміноутворюючі та кваліфікуючі ознаки. Аналізуються заходи протидії кримінальним правопорушенням проти народного волевиявлення. Аргументується необхідність впровадження у вітчизняну кримінально-правову площину такого виду покарання, як позбавлення виборчих або референдумного прав. Висловлюються пропозиції щодо вдосконалення вітчизняних кримінально-правових приписів щодо відповідальності за посягання проти народного волевиявлення, на підставі чого пропонується відповідний законопроект.

Книга може бути цікавою як для вчених і для практикуючих юристів, так і для викладачів, аспірантів і здобувачів вищої освіти.

УДК 342.8(477)

Наукове видання

КОЛОДІН Денис Олексійович

**КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ
НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ:
ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ**

Монографія

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*
Коректор *І. В. Шепельська*

Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 31,75.
Тираж 300 прим. Зам. № 61 (7).

Видавництво і друкарня «Юридична література»
65009, м. Одеса, вул. Академічна, 7
Телефон: (048) 777-48-79; 728-75-45
www.astroprint.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4284 від 23.03.2012 р.